

Львівський державний університет внутрішніх справ

Г. В. Смолин
О. А. Туркот
Л. В. Хомко

Господарське право України

Загальна частина

Підручник

Львів
2017

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 29 червня 2017 року № 12)

Рецензенти:

Б. В. Дерев'яно – доктор юридичних наук, професор
(Сумський державний університет);

М. В. Ковалів – кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Г. В. Смолин, О. А. Туркот, Л. В. Хомко

Г72 Господарське право України. Загальна частина: підручник / за
заг. ред. Г. В. Смолина. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – 484 с.

Розглянуто не лише новели Господарського кодексу України, а й чинні нормативно-правові акти та численні зміни поточного законодавства щодо забезпечення реформування змісту і форми господарських відносин та подолання наслідків фінансово-економічної кризи. Проаналізовано предмет, систему, принципи та методи господарського права, організаційно-правові форми суб'єктів господарювання, їх створення та легітимацію, зокрема в електронних формах. Висвітлено особливості господарських зобов'язань і договорів, господарсько-правову відповідальність та класифікацію господарсько-правових санкцій тощо.

Для здобувачів вищої освіти, які вивчають навчальну дисципліну «Господарське право України», підприємців, державних службовців, працівників правоохоронних органів, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями правового регулювання господарської діяльності.

УДК 346

© Смолин Г. В., Туркот О. А., Хомко Л. В.,
2017

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2017

Зміст

Перелік умовних скорочень.....	6
Вступ.....	7
Розділ 1. Поняття, предмет і джерела господарського права.....	9
§ 1. Поняття та види господарської діяльності	9
§ 2. Поняття, предмет, принципи та методи господарського права.....	19
§ 3. Поняття і система господарського законодавства.....	23
§ 4. Господарські правовідносини, їх ознаки і види.....	29
§ 5. Господарське право як галузь правової науки і навчальна дисципліна.....	40
Контрольні питання.....	44
Розділ 2. Державна підтримка підприємництва.....	45
§ 1. Регулювання підприємницької діяльності як засіб підтримки підприємництва.....	45
§ 2. Деретулювання підприємницької діяльності.....	57
§ 3. Основні засоби державної підтримки підприємництва.....	67
Контрольні питання.....	80
Розділ 3. Поняття та види суб'єктів господарських правовідносин.....	82
§ 1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарських правовідносин.....	82
§ 2. Громадяни-підприємці як суб'єкти господарських правовідносин.....	90
§ 3. Поняття та види організаційно-правових форм підприємства.....	97
§ 4. Поняття і види господарських товариств.....	118
§ 5. Поняття та види кооперативів.....	149
§ 6. Господарські об'єднання підприємств.....	158
§ 7. Органи господарського керівництва – учасники господарських правовідносин.....	166
Контрольні питання.....	176
Розділ 4. Державна реєстрація суб'єктів господарювання.....	178
§ 1. Загальні умови створення суб'єктів господарювання.....	178
§ 2. Установчі документи.....	187

§ 3. Правове значення і порядок державної реєстрації.....	193
§ 4. Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.....	213
§ 5. Державна реєстрація змін до установчих документів.....	221
Контрольні питання.....	227
Розділ 5. Ліцензування господарської діяльності.....	229
§ 1. Поняття та види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню.....	229
§ 2. Процедура одержання ліцензії.....	234
§ 3. Нагляд та контроль у сфері ліцензування.....	245
Контрольні питання.....	248
Розділ 6. Припинення діяльності суб'єкта господарювання.....	249
§ 1. Поняття та способи припинення діяльності суб'єкта господарювання.....	249
§ 2. Поняття, суб'єкти та підстави банкрутства.....	262
§ 3. Стадії провадження у справі про банкрутство.....	271
§ 4. Судові процедури, які застосовуються до боржника.....	281
§ 5. Особливості банкрутства фізичної особи-підприємця.....	301
§ 6. Державна реєстрація припинення суб'єкта господарювання.....	306
Контрольні питання.....	308
Розділ 7. Правовий режим майна суб'єктів господарювання.....	310
§ 1. Загальні положення про право власності й інші речові права суб'єктів господарювання.....	310
§ 2. Склад та правовий режим майна підприємства.....	321
§ 3. Правовий режим майна господарських товариств.....	330
§ 4. Правовий режим майна кооперативів.....	338
§ 5. Правовий режим майна господарських об'єднань підприємств.....	344
Контрольні питання.....	345
Розділ 8. Правове регулювання приватизації.....	347
§ 1. Поняття та головні засади приватизації.....	347
§ 2. Об'єкти та суб'єкти приватизаційних правовідносин.....	352
§ 3. Порядок та способи приватизації.....	364
§ 4. Договірні відносини у процесі приватизації.....	372
Контрольні питання.....	376

Розділ 9. Зобов'язальні відносини у сфері господарювання.....	378
§ 1. Поняття, підстави виникнення та види господарських зобов'язань.....	378
§ 2. Виконання господарських зобов'язань.....	383
§ 3. Способи забезпечення виконання господарських зобов'язань.....	387
§ 4. Поняття та підстави припинення господарських зобов'язань.....	393
Контрольні питання.....	396
Розділ 10. Господарський договір.....	398
§ 1. Поняття, ознаки та функції господарського договору.....	398
§ 2. Зміст господарського договору.....	405
§ 3. Класифікація господарських договорів.....	409
§ 4. Способи укладання господарських договорів.....	413
§ 5. Виконання господарських договорів.....	428
Контрольні питання.....	432
Розділ 11. Відповідальність у господарських правовідносинах.....	434
§ 1. Поняття, підстави та функції господарсько-правової відповідальності.....	434
§ 2. Види господарсько-правової відповідальності.....	444
§ 3. Класифікація господарсько-правових санкцій.....	447
Контрольні питання.....	462
Список використаної літератури	464
Рекомендації щодо використання Інтернету під час вивчення навчальної дисципліни «Господарське право України»	476
Предметний покажчик	480

Перелік умовних скорочень

АМКУ	Антимонопольний комітет України
АТ	Акціонерне товариство
ГКУ	Господарський кодекс України
ГО	Господарські об'єднання
ГПКУ	Господарський процесуальний кодекс України
ДХК	Державна холдингова компанія
ЄДР	Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВЕД	Класифікація видів економічної діяльності
ККУ	Кримінальний кодекс України
КСП	Колективне сільськогосподарське підприємство
КТ	Командитне товариство
Мінекономрозвитку	Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
Мінюст	Міністерство юстиції України
ОСГ	Особисте селянське господарство
ПКУ	Податковий кодекс України
ПТ	Повне товариство
СБУ	Служба безпеки України
СВК	Сільськогосподарський виробничий кооператив
СОТ	Світова організація торгівлі
ТДВ	Товариство з додатковою відповідальністю
ТОВ	Товариство з обмеженою відповідальністю
ФГ	Фермерське господарство
ХК	Холдингова компанія
ЦНАП	Центр надання адміністративних послуг
ЦКУ	Цивільний кодекс України

Вступ

У Конституції України встановлено, що суспільне життя в Українській державі ґрунтується на засадах багатоманітності, зокрема економічної, яка охоплює чимало видів господарської діяльності, закріплених у Господарському кодексі України (далі – ГКУ). Їх критеріями є сфера суспільного виробництва, види господарювання, економічна форма результату, простір, на якому вони формуються та перебувають у взаємозв'язку й взаємодії, спрямованих на вирішення поточних і стратегічних економічних і господарських проблем. Конкретні напрями, засоби, масштаби і форми їх регулювання визначаються ГКУ і законодавством у контексті адаптації до стандартів Європейського Союзу, норми якого є нормами прямої дії без необхідності їх ратифікації чи інкорпорації.

Тенденція підвищення ролі державного регулювання господарської діяльності, насамперед із виробництва (виготовлення) та/або реалізації товарів, надання послуг, виконання робіт в умовах подолання фінансово-економічної кризи та пов'язаними із цим засадами правового регулювання, потребує ґрунтового аналізу й осмислення і загальних закономірностей функціонування цивілізованої ринкової системи, і української специфіки. Адже тільки оптимальне поєднання ринкових і державних регуляторів господарської діяльності дає змогу реалізувати соціально-економічні цілі розвитку виробництва, досягти його ефективності.

Саме на основі їх динаміки нагромаджуються знання і вдосконалюється розуміння актуальності правового регулювання господарювання, утвердження господарського правопорядку в економічній системі України.

Безумовно, всі суб'єкти, що здійснюють господарську діяльність чи організаційно-господарські повноваження, повинні насамперед вирішити питання стосовно їх відповідності господарсько-правовим нормам. Адже незаконні господарські операції не мають позитивних наслідків, оскільки все набуто у результаті їх проведення вилучається в дохід держави

та стягується з учасника, який учинив господарське правопорушення або не виконав умов господарського договору на користь потерпілої сторони (кредитора).

Навчальна дисципліна «Господарське право України» повинна забезпечити опанування студентами основних знань із правового регулювання суспільних відносин щодо організації і здійснення, контролю та нагляду за господарською діяльністю з метою захисту прав і законних інтересів громадян, суб'єктів господарювання, організацій та держави. Її вивчення ґрунтується на одержаних ними знаннях із теорії держави та права, конституційного, адміністративного, цивільного й інших галузей права, що вивчаються на попередніх курсах.

У підручнику на основі чинного законодавства і відповідно до навчальної програми дисципліни розглянуто основні фундаментальні господарсько-правові категорії господарського права, зокрема економіко-правові засади державного регулювання господарської діяльності, поняття, предмет, принципи, методи і джерела господарського права, правовий статус суб'єктів господарювання, їх створення, реєстрація, ліцензування та припинення, у тому числі внаслідок банкрутства і внесення відповідних записів у державні реєстри з використанням електронних комунікацій. Розглянуто зобов'язальні та договірні відносини суб'єктів господарювання, зокрема на базі електронної системи «ProZorro». Визначено можливі правопорушення у сфері господарювання, їх підстави, принципи, функції, а також види господарсько-правової відповідальності та господарсько-правових санкцій тощо.

Цей підручник є переробленим і доповненим, що обумовлено внесенням змін і до ГКУ, і новаціями господарського законодавства, спрямованими на оптимальне поєднання ринкових і державних регуляторів господарської діяльності в контексті адаптації до норм і правил ЄС.

Для поглиблення вивчення і спрямування самостійної роботи студентів з окремих тем із загальної частини господарського права та написання магістерських робіт у виданні подано контрольні питання, список рекомендованої літератури.

Розділ 1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ І ДжЕРЕЛА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

§ 1. Поняття та види господарської діяльності

Поняття «господарська діяльність» є визначальним для подальшого розуміння та засвоєння форм і методів державного регулювання виробництва суспільно необхідних матеріальних благ, які є результатом діяльності людини й водночас засобом забезпечення її життєдіяльності та суспільних потреб. На початку розвитку людства вона відбувалася шляхом ведення натурального господарства. За такого способу господарювання продукти праці використовувалися не для обміну на ринку, а для задоволення особистих і господарських потреб виробників.

Удосконалення знарядь праці та диференціація трудової діяльності зумовили поділ праці, що означає відокремлення якісно відмінних видів трудової діяльності за функціональними, технологічними, професійними і кваліфікаційними ознаками. За такими ознаками суспільне виробництво поділене на окремі галузі, наприклад промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок тощо. Поділ праці також розрізняється як горизонтальний, що є результатом обміну виробленими товарами між суб'єктами господарювання одного рівня, і вертикальний – поділ та координація зусиль за допомогою регулювання відносин між суб'єктами господарювання й суб'єктами управління різних рівнів.

Ці обставини зумовлюють товарне виробництво, коли товари і продукти виробляють не для власного споживання, а для товарного обігу, в результаті якого формуються товарно-грошові відносини. Узагальнювальним показником виробництва та реалізації, які виражаються через господарську діяльність, є прибуток як її результат. Тобто відносин, що обумовлюють оплатний перехід матеріальних благ від виробників

до споживачів шляхом відчуження і набуття прав на продукцію (товари) в процесі товарообігу. За таких умов формується економіка держави (грец. – мистецтво ведення господарства). Древньогрецький філософ Аристотель вважав, що економіка – вид господарювання, мета якого придбання благ для життя і для домашнього господарства, а також для державних нестатків (потреб).

Держава – один із суб'єктів макроекономіки. Головною її функцією є організація виробництва суспільних благ і для задоволення особистих потреб та інтересів її громадян, і для забезпечення господарської діяльності загалом. Отож держава забезпечує регулювання економіки, визначає умови і правила проведення господарської діяльності, встановлює певні вимоги й обмеження діяльності господарюючих суб'єктів, зокрема їх відповідальність за правопорушення у сфері господарювання.

Перехід економіки України від пострадянської планово-розподільчої до ринкової пов'язаний із формуванням оптимального державного регулювання економічних процесів. Визначальним є забезпечення розвитку ринкової економіки та вирішення проблем у сфері господарювання на основі створення умов для виробництва, розподілу і реалізації продукції, виконання робіт та надання послуг, здебільшого через взаємодію попиту і пропозиції на ринку.

Державна економічна політика, як зазначає Г. Л. Знаменський, головно визначає стратегію і тактику соціально-економічного розвитку, реалізує державні програми модернізації господарювання, стимулює інвестиційно-інноваційні напрями діяльності, контролює діяльність монополій¹. Світовий досвід засвідчує, що державне регулювання економіки має особливості, які відображають національні умови господарювання та конкретні завдання певного етапу розвитку.

Конкурентні засоби, методи та масштаби державного регулювання економіки спрямовані на створення економічних, організаційних і правових умов господарювання та функціонування товарно-грошового ринку.

¹ Знаменський Г. Економічна політика і законодавство / Г. Знаменський // Право України. – 2008. – № 7. – С. 40.

Основні напрями державної економічної політики, що визначаються державою для їх забезпечення, передбачені у ст. 10 ГКУ, а саме:

– *структурно-галузева політика*, спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі народного господарства, удосконалення міжгалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу;

– *інвестиційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва, переважно у галузях, розвиток яких визначено як пріоритети структурно-галузевої політики, а також забезпечення ефективного і відповідального використання цих коштів та здійснення контролю за ним;

– *амортизаційна політика*, спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі;

– *політика інституційних перетворень*, спрямована на формування раціональної багатокладної економічної системи шляхом трансформування відносин власності, здійснення роздержавлення економіки, приватизації та націоналізації виробничих фондів, забезпечення на власній основі розвитку різних форм власності і господарювання, еквівалентності відносин обміну між суб'єктами господарювання, державну підтримку і захист усіх форм ефективного господарювання та ліквідацію будь-яких протизаконних економічних структур;

– *цінова політика*, спрямована на регулювання державою відносин обміну між суб'єктами ринку з метою забезпечення еквівалентності в процесі реалізації національного продукту, дотримання необхідної паритетності цін між галузями та видами господарської діяльності, а також забезпечення стабільності оптових та роздрібних цін;

– *антимонополюльно-конкурентна політика*, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монополюльного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки;

– *бюджетна політика*, спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу;

– *податкова політика*, спрямована на забезпечення економічно обґрунтованого податкового навантаження на суб'єктів господарювання, стимулювання суспільно необхідної економічної діяльності суб'єктів, а також дотримання принципу соціальної справедливості та конституційних гарантій прав громадян при оподаткуванні їх доходів;

– *грошово-кредитна політика*, спрямована на забезпечення народного господарства економічно необхідним обсягом грошової маси, досягнення ефективного готівкового обігу, залучення коштів суб'єктів господарювання та населення до банківської системи, стимулювання використання кредитних ресурсів на потреби функціонування і розвитку економіки;

– *валютна політика*, спрямована на встановлення і підтримання паритетного курсу національної валюти щодо іноземних валют, стимулювання зростання державних валютних резервів та їх ефективне використання;

– *зовнішньоекономічна політика*, спрямована на регулювання державою відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника.

Держава також здійснює екологічну політику, що забезпечує раціональне використання та повноцінне відтворення природних ресурсів, створення безпечних умов життєдіяльності населення, інформаційну, оскільки, відповідно до

ч. 2 ст. 50 Конституції України, кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення.

Зважаючи на зазначене і відповідно до ч. 1 ст. 3 ГКУ, вважаємо прийнятним таке тлумачення господарської діяльності як явища.

Господарська діяльність – це регульована діяльність суб'єктів господарювання у сфері товарного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт, надання послуг вартісного характеру, які мають цінову визначеність, із метою досягнення економічних і соціальних результатів.

Оскільки поняття «господарська діяльність» має важливе значення для встановлення сфери, де виникають господарські відносини, і для розмежування їх врегулювання, слушним вважаємо індивідуалізоване стосовно суб'єктів господарювання визначення господарської діяльності у прийнятому 02.12.2010 року і чинному з 01.01.2011 року Податковому кодексі України (далі – ПКУ). Так, відповідно до п. 14.1.36 ст. 1 ПКУ, господарська діяльність – це діяльність особи, яка пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконанням робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу, і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, доручення та агентськими договорами.

Із наведеного визначення можна сформулювати такі ознаки господарської діяльності:

- її здійснюють суб'єкти господарювання, зареєстровані в установленому порядку;
- виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг відбувається не так для власних, як для задоволення суспільних потреб;
- господарська діяльність виконується на професійних засадах;
- результати господарської діяльності набувають форми товару, мають цінову визначеність і реалізуються за плату, тобто функціонують у сфері товарно-грошових відносин;

– поєднання в ній приватних інтересів виробника і публічних інтересів держави, суспільства та значних прошарків населення.

Господарська діяльність (господарювання) здійснюється на загальних принципах, перелік яких установлено в ст. 6 ГКУ, а саме:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;
- захист національного виробника;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини.

Зазначимо, що встановлені принципи мають регулятивний вплив на всі інститути господарського законодавства й є орієнтиром і для правотворчості, і для правозастосування та праворозуміння.

Залежно від мети та способу організації і здійснення господарської діяльності вона поділяється на два види: господарську комерційну (підприємництво) (ст. 42 ГКУ) і некомерційне господарювання (ст. 52 ГКУ).

Господарська комерційна діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти такої діяльності – підприємцями.

Господарська діяльність також може здійснюватись і без мети одержання прибутку – *некомерційна господарська діяльність*. Вона спрямована на створення і підтримання необхідних організаційних, матеріально-технічних умов її функціонування, на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети отримання прибутку.

Відповідно до ст. 52 ГКУ, некомерційне господарювання – це самостійна систематична господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання, спрямована на досягнення економічних, соціальних та інших результатів без мети одержання прибутку.

Така господарська діяльність здійснюється суб'єктами господарювання державного або комунального секторів економіки у галузях (видах діяльності), в яких, відповідно до законодавства, забороняється підприємництво, на основі рішення відповідного органу державної влади чи органу місцевого самоврядування. Некомерційна господарська діяльність може здійснюватися також іншими суб'єктами господарювання, яким здійснення господарської діяльності у формі підприємництва забороняється законом.

Проте не можуть здійснювати некомерційну господарську діяльність органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, як такі, що не є суб'єктами господарювання.

Однак не потрібно вважати, що критерій поділу господарської діяльності на підприємницьку (комерційну) та некомерційну є вичерпним. Науково-технічний прогрес зумовлює вдосконалення, модернізацію і виникнення нових видів господарської діяльності, що вимагає їх типізації і правового забезпечення. Класифікація видів господарської діяльності також передбачена в ст.ст. 258–263 ГКУ. Відповідно до цих норм, вид господарської діяльності має місце у разі об'єднання ресурсів (устаткування, технологічних засобів, сировини та матеріалів, робочої сили) та поєднання дій для створення виробництва певної продукції або надання послуг. Окремий вид діяльності може складатися з єдиного простого процесу або охоплювати низку процесів, кожний з яких входить до відповідної категорії кваліфікації і кодування техніко-економічної та соціальної інформації. Класифікація видів економічної діяльності (далі – КВЕД) затверджується центральним органом виконавчої влади з питань стандартизації і має статус державного стандарту.

Правове регулювання господарської діяльності здійснюється за допомогою відповідних прийомів і засобів державного впливу. До них належать:

1. *Дозвільні засоби (правовстановлюючі норми)*. Надають суб'єктам право на здійснення передбачених законом

позитивних дій. Наприклад, право на самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону, найм працівників тощо.

2. *Зобов'язальні засоби (обов'язкові норми)*. Зобов'язують суб'єктів господарської діяльності виконувати передбачені законодавством позитивні дії. Наприклад, згідно з ст. 153 ГКУ, суб'єкт господарювання, здійснюючи господарську діяльність, зобов'язаний використовувати природні ресурси відповідно до цільового призначення, визначеного при їх наданні (придбанні), своєчасно вносити плату за їх використання. Законом можуть бути визначені й інші обов'язки суб'єкта господарювання.

3. *Заборонні засоби (заборонні норми)*. Встановлюють зобов'язання суб'єктів господарювання утримуватися від певних дій. Наприклад, заборона дій, віднесених законодавством до недобросовісної конкуренції (ст. 32 ГКУ, Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР); заборона скасування державної реєстрації суб'єкта господарювання не інакше, як за рішенням суду (Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження втручання у діяльність суб'єктів господарювання» від 22.07.2014 р. № 1600-VII) тощо.

Перелічені засоби правового регулювання господарської діяльності (дозвіл, зобов'язання, заборонна) ефективно діють системно, тобто разом. Так, дозвільний засіб щодо певної поведінки суб'єкта у процесі господарської діяльності буде реальним лише за наявності обов'язків інших суб'єктів господарювання задовольняти потреби, які в цьому зв'язку виникли в уповноваженого суб'єкта.

Одним із напрямів оптимізації правового регулювання економічних відносин є визначення меж державного втручання у господарську діяльність, яке визначається поняттям дерегулювання. Як передбачено у ч. 3 ст. 8 ГКУ, безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у такій діяльності може здійснюватися

лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Вона визначається такими двома параметрами, як контроль над господарською діяльністю шляхом державної реєстрації її суб'єктів та визначення сфер державного контролю і нагляду за господарською діяльністю. Ці сфери діяльності належать до тих, які, згідно з пунктами 7–9 ч. 1 ст. 92 Конституції України, визначаються виключно законами. Наприклад, правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб, а також права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання регулюються Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 р. № 877-V (далі – Закон). Дії цього Закону щодо порядку і строків проведення перевірок і мінімізації впливу контролюючих органів на виробничий процес суб'єкта господарювання (зупинення, припинення тощо) конкретизовані в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження втручання у діяльність суб'єктів господарювання» від 22.07.2014 р. № 1600-VII.

Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення господарської діяльності для встановлення та періодичності проведення планових перевірок, затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням органу державного нагляду (контролю).

Так, у постанові Кабінету Міністрів України від 29.02.2012 р. № 306 затверджено Критерії, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження господарської діяльності та визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) у сфері техногенної та пожежної безпеки (далі – Критерії). За цими Критеріями суб'єкти господарювання за ступенем ризику їх діяльності щодо пожежної безпеки поділені на три категорії: з високим, середнім та незначним ступенем пожежного ризику. Відповідно встановлено, що планові перевірки суб'єктом господарювання з високим ступенем ризику проводяться щороку, з середнім – один раз на три роки, з незначним – один раз на п'ять років.

Встановлення таких Критеріїв дає змогу врегулювати і, відповідно, захистити суб'єктів господарювання від однієї з найбільш поширених, разом з органами державної податкової та санітарно-епідеміологічної служби, перевірок, які 2006 року були на кожному другому підприємстві. Аналогічні порядки перевірок Кабінетом Міністрів України також установлені щодо інших видів суб'єктів господарювання. Нині встановлено приблизно 100 категорій розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику від проведення господарської діяльності для безпеки і здоров'я населення, навколишнього середовища та визначення періодичності здійснення державного нагляду і контролю.

Розвиток економіки України в сучасних умовах, коли вона, згідно з Законом України «Про ратифікацію протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» від 10.04.2008 р. № 250-VI (далі – СОТ), вступила до цієї організації, передбачає розширення масштабів діяльності держави та посилення її ролі в сфері регулювання господарських відносин відповідно до вимог ринкової економіки. Водночас дедалі очевиднішим є те, що мета Української держави за таких умов не коректування ринкового механізму, а створювання умов для його вільного функціонування. Зважаючи на цей історичний факт і положення ст. 9 Конституції України про те, що ратифіковані міжнародні договори є частиною національного законодавства України, СОТ значно впливатиме на адаптацію економіки України до вимог європейської ринкової економіки. Зокрема вступ до СОТ, Договір про зону вільної торгівлі з СНД, ратифікований Верховною Радою України 30.07.2012 р., і очікуване членство в ЄС впливатимуть на формування правил торговельно-економічної, інвестиційної, зовнішньоекономічної та інших видів діяльності на міжнародному рівні в рамках регіональних угруповань. Членство України в цих організаціях матиме значний і позитивний, і негативний вплив на державну політику в різних галузях народного господарства. Наприклад, за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, очікується, що серед усіх галузей промисловості членство України в СОТ і СНД буде найкориснішим для металургійної, коксохімічної та хімічної промисловості, зв'язку, готельного бізнесу та сільськогосподарського виробництва. Не-

гативним є те, що вітчизняним товаровиробникам доведеться навчитися працювати без дотацій та преференцій в умовах жорсткої конкуренції тощо.

Порядок адаптації законів України встановлено Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Ця Програма визначає механізм формування єдиних підходів до нормопроекування, зобов'язує враховувати вимоги законодавства ЄС в правотворчому процесі та під час підготовки фахівців, зазначає необхідні законодавчі умови для забезпечення цього процесу. Процес адаптації охоплює певні етапи, на кожному з яких повинен досягатися конкретний ступінь відповідності національного законодавства правовій системі ЄС.

§ 2. Поняття, предмет, принципи та методи господарського права

В юридичній науці та правозастосуванні визначено, що галузь права є основним елементом структури права. Як частина цілого кожна галузь права взаємодіє з іншими галузями і з системою права загалом. Головними критеріями поділу права на галузі є певний вид суспільних відносин, предмет і метод правового регулювання. Своєю чергою, предметом будь-якої галузі права є вид суспільних відносин.

Насамперед зазначимо, що господарське право остаточ-но сформоване як самостійна, кодифікована та відокремлена галузь права, з прийняттям 16.01.2003 р. і набранням чинності 01.01.2004 р. ГКУ. Як передбачено в Преамбулі, цей кодекс встановлює, відповідно до Конституції України, правові основи господарської діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Він має на меті: забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до конституційних вимог, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти її гармонізації з іншими економічними системами.

Власне предмет регулювання господарського права визначено в ст. 1 ГКУ, в якій передбачено, що цей кодекс визначає основні засади господарювання в Україні, а *предметом правового регулювання господарського права* є господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Власне поняття «господарська діяльність» сформульовано у ст. 3 ГКУ.

З огляду на наведене, можна запропонувати таку дефініцію господарського права. *Господарське право* – це галузь права, яка є системою господарсько-правових норм, які регулюють відносини у сфері суспільного виробництва, спрямовані на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру або керівництва такою діяльністю із застосуванням різних методів правового регулювання, з метою задоволення суспільних потреб і одержання прибутку. Як зазначає академік НАН України В. К. Мамутов у Великому енциклопедичному юридичному словнику, господарське право – це системне правове забезпечення господарської діяльності, яка здійснюється на професійній основі. Таке забезпечення є однією з неодмінних умов ефективного функціонування господарювання країни, комерційного й некомерційного господарського обігу².

Забезпечення системності правового регулювання господарської діяльності вимагає поєднання у його методі приватно-правових і публічно-правових основ, елементів припису, заборони, дозволу, рівного підпорядкування всіх суб'єктів господарювання вимогам суспільного господарського порядку.

Важливим засобом тлумачення норм господарського права є його принципи, перелік яких установлено в ст. 6 ГКУ.

Принципи господарського права – це керівні начала, що визначають спрямованість правового регулювання господар-

² Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – С. 136.

ської діяльності та гарантії формування правового господарського порядку. Такими принципами цієї галузі є:

- свобода господарської діяльності й ініціативи у межах суспільного господарського порядку;
- свобода руху капіталу, товарів і послуг;
- демонополізація економіки та розвиток конкуренції;
- рівний захист державою прав усіх суб'єктів господарювання;
- обмеження втручання державних органів у господарські відносини;
- заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські правовідносини;
- забезпечення народногосподарських (національних) інтересів шляхом державної підтримки науково-технічного прогресу;
- забезпечення правопорядку та законності в господарській діяльності;
- державний та суспільний захист інтересів споживача;
- декриміналізація та детінізація економіки.

Із метою рівного підпорядкування всіх учасників господарських правовідносин нормативно-правовим актам, залежно від умов господарювання, застосовуються відповідні методи господарського права.

Методи господарського права – це сукупність передбачених законодавством способів регулюючого впливу норм господарського права на господарську діяльність господарюючих суб'єктів із метою задоволення соціально-економічних суспільних потреб.

Методи господарського права характеризуються такими ознаками:

- стосуються тільки господарсько-правових норм;
- забезпечують єдність правового регулювання господарських відносин;
- гарантують у передбачених випадках застосування засобів державного примусу;
- є критерієм визначення господарського права як галузі права.

Концептуально методи господарського права ґрунтуються на двох принципах: загальнодозвільному («дозволено все, що передбачено законом»), за якими діють підприємства і громадяни-підприємці та зобов'язуючому («суб'єкти господарського права зобов'язані й мають учиняти те, що передбачено законом»). Зазначимо, що другий принцип зазвичай стосується таких суб'єктів, як органи державного управління та власники майна щодо підпорядкованих суб'єктів господарювання.

Розрізняють *ключовий і чотири* основні методи правового регулювання господарських відносин, а саме:

Ключовий метод господарського права – метод підпорядкування суб'єктів господарювання суспільному господарському порядку, тобто встановленому в суспільстві укладу матеріального виробництва, заснованому на положеннях Конституції, нормах права, моральних принципах, ділових правилах і звичаях, що схвалені законодавчою владою у стратегічних економічних рішеннях, які забезпечують гармонізацію приватних і публічних інтересів, створюють партнерські та доброзичливі відносини у господарюванні.

До основних методів належать:

1. *Метод приписів* – передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом господарського керівництва (власником майна) щодо підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію, ліквідацію; видання ліцензій; розміщення державного замовлення на підприємствах, що функціонують на базі державного майна і підприємствах-монополістах). Згідно з цим методом, діяльність (поведінка) суб'єктів підпорядковується обов'язковим моделям правовідносин, визначених законодавством. Він заснований на виконанні вимог закону під час моделювання поведінки суб'єктів господарювання при їх відносинах із державними органами.

2. *Метод автономних рішень* ґрунтується на можливості суб'єктів господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично значущі рішення і передбачає обов'язок усіх інших суб'єктів не перешкоджати прийняттю та виконанню таких рішень, які не суперечать законодавству України. Це означає, що суб'єкти господарських відносин: са-

мостійно планують свою господарську діяльність; в межах законодавства вільно обирають контрагентів і предмети господарських договорів, визначають зобов'язання в них та всі необхідні умови господарських відносин.

3. *Метод координації* забезпечує прийняття юридично значущих рішень за згодою сторін, кожна із яких не вправі нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу під час укладення господарських договорів.

4. *Метод рекомендацій* передбачає видання компетентними органами адресованих суб'єктам господарювання пропозицій (рекомендацій) щодо бажаної для суспільства, ефективної поведінки (порядку дій) у сфері господарювання. Тобто держава регулює поведінку суб'єктів господарських відносин шляхом рекомендованих моделей відповідних правовідносин. Це примірні господарські договори, примірні установчі та внутрішні правові документи господарських організацій, зокрема публічних акціонерних товариств. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю» від 16.11.2011 р. № 1182, зразкові форми договорів щодо окремих видів господарювання, методичні рекомендації стосовно окремих видів діяльності у сфері господарювання та ін.

Залежно від конкретних господарських ситуацій, інтересу держави стосовно тих або інших господарських відносин та інших чинників для регулювання господарського життя можуть використовуватися будь-які з зазначених методів, виходячи з того, який із них буде найефективнішим.

Отже, своєрідність предмета і методу правового регулювання визначає господарське право як комплексну галузь права, в якій наявні правові норми конституційного, адміністративного, цивільного та інших галузей права стосовно одного предмета правового регулювання – господарської діяльності.

§ 3. Поняття і система господарського законодавства

Господарське законодавство – це система нормативно-правових актів, які регулюють господарські відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності

та керівництва такою діяльністю органами державної влади або місцевого самоврядування.

Розглядаючи це питання, насамперед зазначимо, що вони ґрунтуються на таких положеннях Конституції України:

- визнання і дії в Україні верховенства права в усіх сферах суспільного життя (ст. 8);

- забезпечення державою соціальної спрямованості економіки України (ст. 13);

- права власності українського народу на землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони, що здійснюється від імені українського народу органами державної влади та органами самоврядування в межах, визначених Конституцією України (ст. 13);

- права кожного громадянина користуватися природними об'єктами права власності українського народу відповідно до закону (ст. 14);

- забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, недопущення використання власності на шкоду людині й суспільству (ст. 14);

- права кожного громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41);

- визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, непорушності права приватної власності, недопущення протиправного позбавлення власності (ст. 41);

- економічної багатоманітності, права кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом, визначення виключно законом правових засад і гарантій підприємництва (ст.ст. 15 і 42);

- забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, визначення правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання виключно законом (ст. 42);

- забезпечення державою екологічної безпеки, підтримання екологічної рівноваги та гарантій права вільного до-

ступу до інформації про стан довкілля на території України (ст. 50);

– взаємовигідного, що не суперечить Конституції України, співробітництва з іншими країнами (ст. 9).

Норми господарського права як загальні правила поведінки суб'єктів господарських відносин функціонують завдяки своїй нормативній формі (у формі нормативно-правових актів), які сукупно формують господарське законодавство.

Визначеність і функції господарського права виявляються в господарському законодавстві, яке становить нормативну основу господарського правопорядку – правил організації, безпосереднього здійснення та дерегулювання господарської діяльності.

Господарське законодавство України характеризується такими ознаками:

– *значна розгалуженість і наявність великої кількості нормативних актів*), що обумовлено різноманіттям господарського життя та врегулюванням господарської діяльності (за різними підрахунками приблизно 2000 законів і підзаконних актів);

– *переваг комплексних нормативних актів*, що містять норми різних галузей права (господарського, цивільного, адміністративного, фінансового тощо), які стосуються одного предмета правового регулювання. Наприклад, Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V;

– *кодифікованість*, що визначається прийняттям 16.01.2003 р. ГКУ, який набув чинності з 01.01.2004 р., складається з дев'яти розділів, сорок однією глави і 418 статей, які визначають основи господарювання, різноманітність суб'єктів господарювання на основі різних форм власності, функціональні і галузеві форми господарської діяльності та керівництво нею тощо;

– *наявність значної кількості нормативних актів обмеженої сфери дії*: відомчих, регіональних, локальних.

Це підтверджує те, що господарському законодавству України притаманні ознаки, що свідчать про недоліки правового регулювання. Передусім наявність застарілих

положень, прогалин, колізійних норм, надмірно велика кількість нормативно-правових актів. Водночас недоліки господарського законодавства свідчають про необхідність його вдосконалення.

За юридичною силою система господарсько-правових актів господарського законодавства складається з:

- положень *Конституції України*. Насамперед щодо забезпечення державою соціальної орієнтації економіки України, права громадян на підприємницьку діяльність та приватну власність, щодо основних засад державного регулювання суспільних відносин у сфері економіки, право на якісні та безпечні харчові продукти та інформацію про них тощо;

- *законів України*, що регулюють господарські відносини. Провідне місце серед яких посідають кодифіковані акти: ГКУ, ЦКУ, ПКУ та інші закони України, що визначають основні засади господарювання, правовий статус суб'єктів, правовий режим майна суб'єктів господарювання, основні засади зобов'язальних і договірних відносин та відповідальність за правопорушення у сфері господарювання, а також особливості правового регулювання в окремих галузях і сферах господарювання. Наприклад, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15.05.2003 р. №755-IV тощо;

- *указів Президента України*. Наприклад, Указ Президента України «Про деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2010 р. № 1199/2010, що стосується державного регулювання господарської діяльності та ін.;

- *актів Кабінету Міністрів України*. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та розміри реєстраційних зборів» від 17 листопада 1997 р. № 1287 та ін.;

- *відомчих нормативних актів*, які видаються компетентними міністерствами та відомствами щодо регулювання діяльності певної галузі народного господарства, певної категорії суб'єктів або певної сфери економіки. Наприклад, Порядок обліку платників податків і зборів, затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 09.12.2011 р. № 1588 тощо;

– *регіональних нормативних актів*, що приймаються органами місцевого самоврядування відповідно до делегованих державою повноважень та встановленого порядку (регіональні правила переважно щодо генеральних планів забудови населених пунктів та територій області, затвердження яких входить до компетенції обласної ради народних депутатів, а також регіональних будівельних норм та правил; порядок приймання в експлуатацію закінчених будівництвом об'єктів капітального будівництва тощо);

– *локальних нормативних актів*, що приймаються безпосередньо суб'єктами господарювання або їх засновниками. До них належать статuti, засновницькі договори, положення про органи правління та інші документи, що регулюють діяльність суб'єкта господарювання та його відносин з іншими суб'єктами.

Джерелом господарського права можуть бути і міжнародні договори України (універсальні, міжнародних організацій, двосторонні), ратифіковані Верховною Радою України або укладені за її згодою, а також міжнародні торговельні звичаї згідно з діловими відносинами. Зокрема принцип застосування звичаїв ділового обороту, що стосується сфери підприємництва, тобто комерційної господарської діяльності.

Елементами господарських нормативно-правових актів є господарсько-правові норми.

Господарсько-правові норми – це встановлені формально обов'язкові правила господарської діяльності та керівництва нею, які встановлюються державою й мають загальнообов'язкове значення.

Різноманітність господарсько-правових норм, як визначила О. М. Вінник, зумовлює доцільність їх класифікації, зокрема, за критерієм структури норми на:

– норми з традиційною структурою (гіпотеза, диспозиція і санкція);

– норми з неповною структурою (диспозиція і санкція).

Останні (серед господарсько-правових норм становлять більшість), своєю чергою, поділяються на:

– норми-заборони (наприклад, заборона здійснення підприємницької діяльності органам державної влади та органам

місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 43 ГКУ), а також посадовим особам цих органів (ч. 2 ст. 64 Конституції України; ч. 4 ст. 43 ГКУ);

– норми-принципи, що визначають принципами господарювання (ст. 6 ГКУ); принципами свободи підприємницької діяльності (ст. 44 ГКУ); принципами діяльності виробничого кооперативу (ст. 96 ГКУ); принципами зовнішньоекономічної діяльності (ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 р. № 959-XII); принципами приватизації державного майна (ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII) тощо;

– норми-визначення (більшість прийнятих протягом останніх 4-х років законів має спеціальну статтю «Визначення термінів», в якій розкривається зміст основних термінів, що застосовуються у відповідному законі, – ст. 1 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-XII (в ред. Закону від 30.06.1999 р.); ст. 3 Закону «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 р. № 5080-VI; ст. 2 Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV) тощо;

– компетенційні норми, що визначають компетенцію суб'єктів господарювання, наприклад, про управління підприємством (ст. 65 ГКУ), управління господарським товариством (ст. 89 ГКУ), управління об'єднанням підприємств (ст. 122 ГКУ), Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI та ін.;

– техніко-економічні норми, які визначають порядок здійснення певних технологічних процесів, параметри і вихідні величини господарської діяльності: норми амортизаційних відрахувань, державні стандарти, державні будівельні норми та правила, технічні умови тощо, наприклад, Закон України «Про будівельні норми» від 15.11.2009 р. № 1704-VI;

– норми-рекомендації, які є юридично обов'язковими для суб'єктів господарювання, орієнтують їх на бажану для суспільства (держави) поведінку в сфері господарювання (примірні статuti, примірні договори тощо)³.

³ Господарське право: навч. посібник / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 43–44.

Зважаючи на наведені ознаки сучасного господарського законодавства України, можна констатувати, що запровадження в економіку України нових для неї ринкових відносин, зокрема тих, які стосуються членства в СОТ і вступу до ЄС, ще не мають відповідного законодавчого врегулювання та вимагають його впорядкування. Зокрема щодо спрощення процедур одержання документів дозвільного характеру, встановлення вичерпного переліку документів, необхідних для їх одержання, забезпечення реалізації декларативного принципу та запровадження принципу «мовчазної згоди»; щодо унеможливлення необґрунтованого розширення переліку видів діяльності, які підлягають ліцензуванню; щодо забезпечення скорочення та прозорості процедури припинення юридичної особи, зменшення можливості маніпуляції з майном під час припинення суб'єктів господарювання тощо.

Прийняття законів, які вирішать зазначені проблеми, матиме не лише економічний, а й соціальний ефект, сприятиме дерегулюванню господарської діяльності, формуванню оптимальних партнерських відносин суб'єктів господарювання з органами державної влади та місцевого самоврядування, поліпшенню реалізації громадянами України їхнього конституційного права на підприємницьку діяльність, формування та підвищення ролі малих і середніх підприємств у розвитку економіки.

§ 4. Господарські правовідносини, їх ознаки і види

Зауважимо, правовідносини – особливий вид зв'язку, в якому поєднуються правові норми з різноманітним господарським відносинами у сфері господарювання. Господарсько-правова концепція визначає їх у власному (спеціальному) стосовно економіки розумінні, а саме: господарськими є відносини і між господарюючими суб'єктами, і ними та органами державного регулювання економіки, які утворюються у процесі організації та безпосереднього провадження господарської діяльності. Якщо такі відносини врегульовані нормативно-правовими актами, вони стають господарськими правовідносинами.

Визначення господарських правовідносин закріплено у ст. 1 ГКУ, оскільки йдеться про те, що вони становлять предмет

правового регулювання цього Кодексу. Тобто ця стаття передбачає, що саме регулюють норми господарського права у процесі організації та здійснення господарської діяльності. З огляду на наведене, господарськими є відносини, що виникають у процесі організації й здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

У цьому випадку вони характеризуються такими елементами:

- суб'єкти, серед яких один носій правоспроможний, інший правозобов'язаний;
- суб'єктивні права й обов'язки, які становлять зміст правовідносин;
- об'єкти права, з якими пов'язане виникнення, зміни та припинення правовідносин;
- вони формуються в сфері економіки різного рівня (державного, регіонального, локального);
- їх змістом є безпосереднє здійснення господарської діяльності (виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг) та/або організація/керівництво/ такою діяльністю;
- обов'язковим учасником цих відносин є суб'єкт господарювання – споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності (ч. 1 ст. 2 ГКУ);
- поєднання в них майнових та організаційних елементів. Так, створення господарської організації вимагає: сукупності організаційних дій засновників у формі укладення засновницького договору (якщо засновників двоє і більше), скликання та проведення установчих зборів (у передбачених законом випадках), здійснення державної реєстрації новостворюваної організації, отримання необхідних ліцензій та інших дозволів; наділення новостворюваної організації необхідною для започаткування та здійснення відповідної (окресленої установчими документами з урахуванням вимог закону) господарської діяльності майновою базою з визначенням пра-

вового титулу майна (право власності, право господарського відання чи право оперативного управління, а щодо відокремлених підрозділів – право господарського використання із зазначенням конкретних майнових повноважень суб'єкта цього права);

– значний ступінь правового регулювання на рівні актів законодавства в поєднанні з локальним регулюванням, що зумовлено суспільним значенням сфери господарювання, складністю господарських та пов'язаних із ними зв'язків.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГКУ, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Поділ господарських відносин на господарсько-виробничі та організаційно-господарські здійснюється за критерієм характеру правовідносин. Зокрема господарсько-виробничі відносини формуються під час здійснення господарської діяльності. Організаційно-господарські у сфері державного регулювання господарської діяльності, відповідно до ст. 175 ГКУ, регулюються цивільним законодавством з урахуванням господарського.

Згідно з ч. 5 ст. 3 ГКУ, господарсько-виробничими відносинами є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання в процесі безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництво та реалізація товарів, виконання робіт і надання послуг). Вони виникають для створення певних благ на основі господарського інтересу й опосередковуються господарськими зобов'язаннями та договорами.

Організаційно-господарськими є відносини, що формуються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (п. 6 ст. 3 ГКУ). Вони ґрунтуються на актах державних органів, власників майна, зокрема щодо державної реєстрації суб'єктів господарювання, утворення або припинення, ліцензування, контролю за дотриманням суб'єктами господарювання правил у сфері господарсько-виробничих відносин тощо.

За критерієм сфери виникнення та дії всередині господарської організації (між її функціональними структурними

підрозділами, органами, між суб'єктом господарювання організації та його структурними підрозділами) і керуючись п. 7 ст. 3 ГКУ правовідносини є внутрішньогосподарськими. Права й обов'язки учасників таких відносин зазвичай визначаються локальними правовими актами суб'єкта господарювання.

За *взаємним становищем сторін* відносини є:

– горизонтальними (учасники правовідносин рівноправні);

– вертикальними (одним із учасників правовідносин є орган господарського керівництва, зокрема власник майна іншого учасника).

За галузями державного регулювання, в яких вони виникають та функціонують, є такі господарські правовідносини у галузі:

– промисловості;

– сільського господарства;

– транспорту;

– капітального виробництва;

– приватизації;

– економічної конкуренції та антимонопольного регулювання;

– зовнішньоекономічної діяльності тощо⁴.

За інтегрованим критерієм, що має *ключове значення* в механізмі господарсько-правового регулювання і відображає всю сукупність зазначених правовідносин у їх єдності та багатоманітності, вони поділяються на такі види:

1. *Абсолютні речові господарські правовідносини* виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності суб'єктом – власником засобів виробництва на основі використання цих засобів. Особливість саме цього типу господарських правовідносин обумовлена правом суб'єкта вільно, незалежно від інших осіб у межах закону володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном із господарською метою. Суб'єкт-власник, будь-то приватний підприємець або приватне чи кооперативне підприємство, господарське товариство, держава або територіальна громада тощо, реалізуючи це право, повно-

⁴ Господарське право: навч. посібник / О. М. Вінник – 2-ге вид., змін та доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 29.

важний приймати будь-які рішення (в межах закону) щодо використання його майна та розпорядження ним. Контрагентами суб'єкта-власника у таких правовідносинах можуть бути всі, тобто необмежене коло осіб, які зобов'язані не порушувати право власності цього суб'єкта, не вчиняти йому перешкод для реалізації ним свого права.

2. *Абсолютно-відносні речові господарські правовідносини*, їх наявність обумовлена тим, що господарську діяльність здійснюють не тільки власники засобів виробництва, а й суб'єкти, які володіють, користуються і розпоряджаються відповідним майном, закріпленим за ними чи переданим ним власниками, на праві господарського відання, оперативного управління, оперативного використання, оренди чи іншому речовому праві відповідно до законодавства (Гл. 14 ГКУ). Господарські правовідносини за участю цих суб'єктів є абсолютно-відносними, оскільки контрагентами зазначених суб'єктів є і невизначене коло осіб, щодо яких державою забезпечується рівний захист майнових прав указаних суб'єктів аналогічно захисту права власності, і водночас власники, з якими ці суб'єкти перебувають у правовідносинах відносного характеру.

3. *Абсолютні господарські правовідносини з ведення власної господарської діяльності*. Вони виникають у зв'язку з веденням суб'єктом власної господарської діяльності, яка є об'єктом цих правовідносин. Зміст останніх обумовлений правами й обов'язками абсолютного характеру суб'єкта у сфері господарювання. Всі (невизначене коло осіб) зобов'язані утримуватися від дій, що перешкоджають здійсненню суб'єктом своїх прав (самостійно здійснювати будь-яку підприємницьку діяльність не заборонену законом, самостійно формувати програму діяльності, вибирати постачальників і споживачів, залучати необхідні ресурси, встановлювати ціни на продукцію та послуги відповідно до закону, вільно розпоряджатися чистим прибутком тощо).

4. *Відносні зобов'язальні господарські правовідносини або господарські зобов'язання*. Цей вид господарських правовідносин має важливе значення в економіці. Адже саме в юридичних формах господарських зобов'язань реалізується господарський обіг – процес переміщення товарів (результатів виконаних робіт, наданих послуг) із сфери виробництва у сферу обігу,

і через неї у сферу споживання. В юридичних формах господарських зобов'язань здійснюються також певні організаційно-господарські (управлінсько-господарські) дії.

5. *Немайнові абсолютні господарські правовідносини.* Вони виникають з приводу немайнових благ, що використовуються суб'єктами господарювання в процесі здійснення господарської діяльності (фірмові найменування, торговельні марки, комп'ютерні програми, комерційна таємниця тощо). Але підкреслимо, що зазначені правовідносини є такими лише у процесі нормальної реалізації відповідних прав. У разі порушення останніх виникає охоронне відносне правовідношення майнового характеру. Наприклад, відшкодування збитків і застосування адміністративно-господарських санкцій відповідно до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР. Тобто господарські правовідносини немайнового характеру містять майновий потенціал і захищаються засобами майнового характеру.

Критеріями правового регулювання господарських відносин, відповідно до ст. 258 ГКУ, є: сфера суспільного виробництва (матеріального або нематеріального), в якій формуються ці відносини; особливості галузі господарювання (будівництво, енергопостачання, фінансова, господарсько-торговельна діяльність тощо); вид господарської діяльності (підприємницька чи непідприємницька); економічна форма результату господарської діяльності (виготовлення продукції, виконання робіт, надання послуг та їх оборотоздатність); простір, на якому вони формуються (внутрішньому чи зовнішньому ринку).

Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є також державні замовлення та державні завдання (ст. 13 ГКУ), господарський договір (ст. 184 ГКУ), організаційно-господарський договір (ст. 186 ГКУ), спільне виробництво та реалізація суб'єктами господарювання продукції, виконання робіт, надання послуг тощо.

Об'єктивно у сфері регулювання економіки виникають й інші відносини, що не є господарськими та не регулюються ГКУ. Так, відповідно до ст. 4 ГКУ, такими є:

– майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України (далі – ЦКУ). Так, відповід-

но до ст. 1 ЦКУ, відносини, що регулюються цивільним законодавством, – це особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. До майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом. У ст. 9 ЦКУ встановлено, що положення цього Кодексу застосовуються для врегулювання відносин, що виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також до трудових та сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Законом можуть передбачатись тільки особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання;

- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря (регулювання таких відносин здійснюється відповідними кодексами та законами: Земельним кодексом України, Кодексом України про надра, Лісовим кодексом України, Водним кодексом України, Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII, Законом України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III, Законом України «Про рослинний світ» від 09.04.1999 р. № 591-XIV, Законом України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 р. № 2456-XII, Законом України «Про охорону атмосферного повітря» від 16.10.1992 р. № 2707-XII);

- трудові відносини, що регулюються Кодексом законів про працю України й іншими актами трудового законодавства;

- фінансові відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів (їх регулювання здійснюється Бюджетним кодексом України та іншими законами і підзаконними нормативно-правовими актами);

- адміністративні й інші відносини управління за участю суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади

або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання;

– відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення.

Об'єктивно, що у сфері регулювання економіки виникають й інші відносини, що не є господарськими і відповідно не регулюються ГКУ. Розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин передбачено у ст. 4 цього ж Кодексу.

Таке розмежування має суттєве значення для правильного застосування відповідних положень і ГКУ, і інших нормативно-правових актів. Проаналізована стаття дає змогу більш чітко окреслити предмет регулювання, визначений у ст. 1 ГКУ, вказуючи на види відносин, до яких не застосовуються його положення. Необхідність такої вказівки зумовлена тим, що деякі види відносин мають схожі ознаки з господарськими відносинами, що іноді ускладнює визначення їх предметної належності у правовому регулюванні господарської діяльності, насамперед під час вирішення господарських спорів⁵.

Першу групу таких відносин становлять майнові та особисті немайнові відносини, котрі регулюються цивільним законодавством, насамперед ЦКУ. Враховуючи, що всі види господарських відносин, зазначені у ст. 3 ГКУ, мають характер переважно майнових чи пов'язаних із ними організаційних відносин, а предметом його регулювання визначено майнові й особисті немайнові відносини (цивільні відносини), виникає потреба розмежувати у цій частині предмети регулювання вказаних кодексів.

З огляду на те, що предметом регулювання ГКУ є відносини, що виникають у процесі організації та здійснення госпо-

⁵ Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій / Г. В. Смолин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – С. 170–174.

дарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання (тобто господарські відносини), принциповими критеріями розмежування господарських і цивільних відносин є сфера відносин та склад суб'єктів відносин. Зважаючи на це, предметом регулювання ГКУ не є майнові та інші відносини, що виникають між негосподарюючими суб'єктами. Так само, відповідно до ч. 3 ст. 175 ГКУ, не є предметом його регулювання відносини, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – громадянами.

Однак майнові відносини суб'єктів господарювання з юридичними особами (зокрема тими, що не є суб'єктами господарювання) підпадають під дію ГКУ. Отже, перевезення вантажів, забезпечення енергопостачання установам органів влади тощо регулюються господарським законодавством, а перевезення пасажирів та багажу чи енергопостачання громадян-споживачів – цивільним законодавством.

Практичне розрізнення господарських і цивільних відносин також виявляється у підпорядкуванні їх різній судовій юрисдикції. Зокрема справи, що виникають із господарських правовідносин, розглядаються в порядку господарського судочинства, а із цивільних – у порядку цивільного судочинства.

Згідно з ч. 2 ст. 4 ГКУ, визначаються особливості регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання, встановлюючи, що Кодекс – спеціальний закон у сфері правового регулювання майнових відносин, учасником яких є суб'єкт господарювання, і щодо регулювання яких загальним законом є ЦКУ. Крім того, вказане положення означає, що до господарських майнових відносин, які не врегульовані ГКУ, можуть застосовуватися за аналогією відповідні норми цивільного законодавства, з урахуванням конституційних основ правопорядку в сфері господарювання, зазначених у ст. 5 ГКУ. Тому не зовсім коректним є визначення у ст. 175 ГКУ майново-господарських зобов'язань як цивільно-правових зобов'язань, що виникають у сфері господарювання між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, оскільки сфера цивільних відносин і сфера господарювання – це різні сфери, з різним складом учасників відносин; кожна з них регулюється

окремою галуззю законодавства: одна – цивільним, інша – господарським законодавством. Призначення коментованої статті полягає в тому, щоб розмежувати правове регулювання господарських відносин із правовим регулюванням інших видів відносин, зокрема цивільних, і водночас визначити порядок застосування до господарських відносин, не врегульованих ГКУ, правил інших законів, що регулюють схожі відносини.

Другу групу відносин, які не є предметом регулювання ГКУ, становлять земельні, гірничі, лісові та водні відносини, а також відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря. Особливість цієї групи відносин полягає в тому, що вони стосуються природних ресурсів, які, згідно зі ст. 13 Конституції України, є об'єктами права власності українського народу і тому передбачають особливий режим правового регулювання. Основоположним законодавчим актом щодо цієї групи відносин є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-XII, на основі якого у системі національного законодавства сформовано спеціальні сфери та самостійні галузі законодавства.

Так, земельні відносини регулюються Земельним кодексом України, іншими законами та актами земельного законодавства. Гірничі відносини є предметом регулювання законодавства про надра, зокрема Кодексу України про надра, Гірничого закону України від 06.10.1999 р. № 1127-XIV тощо. Лісові відносини регулює лісове законодавство – Лісовий кодекс України, інші закони та акти законодавства, що видаються відповідно до вказаних законів. Водні відносини регулюються водним законодавством – Водним кодексом України, іншими законами та актами законодавства, що видаються відповідно до цих законів. Окремими актами законодавства регулюються відносини щодо використання й охорони рослинного та тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря.

Третя група відносин – трудові відносини, які також не є предметом регулювання ГКУ, а регулюються самостійною галуззю законодавства про працю. До нього належить Кодекс за-

конів про працю України, значна кількість інших законодавчих та підзаконних актів. Враховуючи розвиненість і багатоманітність трудових відносин в організаціях – суб'єктах господарювання, у ГКУ містяться окремі положення, які стосуються визначення обов'язків суб'єктів господарювання або державних органів щодо забезпечення належних умов реалізації громадянами їх конституційного права на працю у цій сфері.

Четверту групу відносин, що не є предметом регулювання ГКУ, становлять фінансові відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання державного і місцевих бюджетів. Це насамперед бюджетні відносини, які є предметом регулювання бюджетного законодавства, що складається з Бюджетного кодексу України, щорічних законів про державний бюджет тощо. До цієї групи належать також податкові відносини, регулювання яких здійснюється ПКУ, прийнятим Верховною Радою України 02.12.2010 р.

П'яту групу відносин, які не є предметом регулювання ГКУ, становлять адміністративні й інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких органи державної влади або орган місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання. Йдеться про визначені ГКУ відносини управління, пов'язані зі здійсненням органами держави та місцевого самоврядування повноважень щодо визначення та реалізації основних напрямів економічної політики (ст. 10), прогнозування та планування економічного і соціального розвитку (ст. 11), застосування засобів державного регулювання господарської діяльності (ст. 12), а також державного контролю та нагляду за господарською діяльністю (ст. 19). Виняток становлять відносини управління за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі реалізації правил конкуренції та норм антимонопольного регулювання (ч. 4 ст. 18, ст. 41) тощо.

Зазначимо, що під час розмежування відносин у сфері господарювання з іншими видами відносин простежуються такі особливості.

Поняття «інші відносини» не означає, що вони не є господарськими. Такі відносини також можуть належати до господарських, однак не регулюються ГКУ, а є предметом регулювання інших галузей права. Наприклад, у ст. 148 ГКУ передбачено можливість використання господарюючими суб'єктами землі. Однак земельні правовідносини та правовий режим використання земель регулюються Земельним кодексом України, Законом України «Про оренду землі» від 06.10.1998 р. № 161-XIV тощо. Такі відносини належать до господарських, але не вважаються відносинами у сфері господарювання, які визначаються у ст. 4 ГКУ, тощо.

§ 5. Господарське право як галузь правової науки і навчальна дисципліна

Господарське право є галуззю правової науки й однією із правових навчальних дисциплін.

У теорії права будь-яка правова наука розглядається як система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права та їх місце у суспільному житті, відокремлюючи її як самостійну галузь серед інших суспільних наук. Загалом вона є багатоаспектною, пов'язаною з правовим дослідженням наявних і перспективних галузей права. Однією з них є галузь науки господарського права.

Як галузь науки права вона відображає історію встановлення і розвитку державного регулювання економіки, найбільш глибоку сутність господарських відносин ринкової економіки і спрямована на вирішення сучасних проблем їх розвитку в умовах обмеженості природних ресурсів, економічної кризи та посткризового становлення економіки. У загальному розумінні мета науки господарського права – це теоретичне відображення всіх виявів господарського регулювання в економіці. Як справедливо визначає член-кореспондент АПрН України Г. Л. Знаменський, наука господарського права завжди тримала в центрі уваги таку проблематику, виконуючи водночас функції теорії господарського законодавства. Вона також створює такі інструменти, які закладають міцну наукову основу для практичного вивчення дієвості, результативності,

корисності, а загалом ефективності господарського законодавства⁶.

Господарське право як наука також вивчає історію встановлення і розвитку системи правового регулювання господарських відносин в Україні та за кордоном, виявляє закономірності, тенденції, прогалини правового регулювання господарських відносин і напрацьовує рекомендації щодо вдосконалення і правового регулювання, і правозастосовчої практики.

Завданнями науки господарського права є:

- забезпечення обґрунтованості й ефективності нормотворчого процесу;
- визначення критеріїв оцінки відповідності господарського права (як галузі права) закономірностям і принципам правового регулювання;
- розробка найоптимальніших механізмів реалізації норм господарського права;
- створення єдиного понятійного апарату господарського права;
- пояснення правотворчих і правозастосовних рішень та прогнозування наслідків порушення закономірностей правового регулювання.

Предметом науки господарського права є:

- історія розвитку господарського законодавства і науки господарського права (у дорадянський, радянський та після радянський час);
- правове регулювання господарської діяльності, зокрема формування господарського законодавства та його правового застосування;
- норми права ЄС, США, Японії і т. д.;
- методи вивчення чинного господарського права;
- організація реалізації господарського права у народному господарстві тощо.

Функціями науки господарського права є:

- економіко-політична, що виражається в тому, що господарське законодавство розглядається як важливий засіб економічної політики держави;

⁶ Проблеми господарського права і методика його викладання: зб. наук. пр. / редкол.: В. К. Мамутов (відп. ред.) та ін.; НАН України. Інститут економіко-правових досліджень. – Донецьк: ТОВ «Юго – Восток, ЛТД», 2006. – С. 408–410.

- константаційна, що полягає у реальності та об'єктивній оцінці норм господарського права;
- інтерпретаційна, яка полягає у поясненні норм господарського законодавства та інших господарсько-правових явищ;
- систематизації знань про господарське законодавство і право у зв'язку з необхідністю об'єднання знань про господарське право в єдину систему, підпорядкування їх єдиним науковим цілям, завданням і принципам;
- інструментальна, яка полягає в тому, що наука господарського права створює інструменти для практичного вивчення дієвості та корисності господарського законодавства і права;
- практична організаторська, яка полягає в розробці конкретних методів і засобів перетворення господарських відносин для забезпечення економічних реформ і адаптації українського законодавства до законодавства Європейського Союзу, а також до міжнародних правових стандартів;
- прогностична, що спрямована на підготовку прогнозу розвитку господарського законодавства на перспективу.

Правові проблеми науки господарського законодавства є об'єктом досліджень юридичних науково-дослідних установ, насамперед академічного рівня: Національна академія наук України, Інститут держави і права імені В. І. Корещького, Інститут економіко-правових досліджень НАН України, Інститут приватного права і підприємництва АПрН України, Академія правових наук України та галузеві академії. Широкий спектр господарсько-правових досліджень проводиться у вищих юридичних навчальних закладах та юридичних факультетах, у яких є відповідні кафедри.

Господарське право як навчальна дисципліна юридично визначена і конкретніше представлена у навчальних планах вищих навчальних закладів і юридичних факультетів спеціальності «Правознавство», а також в економічних, управлінських та інших. Хоча назва дисципліни цієї не однакова («господарське законодавство», «підприємницьке право»), її зміст визначають конституційні засади, ГКУ і господарське законодавство, хоч у різних обсягах навчального матеріалу, залежно від

рівня акредитації вишу та профілю підготовки майбутніх спеціалістів.

Предметом господарського права як навчальної дисципліни є ті суспільні економіко-правові відносини, в які вступають суб'єкти господарювання з метою здійснення виробничо-господарської та підприємницької діяльності.

Господарське право як навчальна дисципліна вивчає сутність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності та використання відповідних правових норм у практиці професійної юридичної діяльності.

За такого розуміння зміст навчальної дисципліни «Господарське право України» відображений у ГКУ і на його базі господарському законодавстві України та міжнародних нормативно-правових актах. Тут доречно зауважити, що відповідно до Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV, коли міжнародні договори ратифіковані Верховною Радою України, то вони є невід'ємною частиною національного законодавства України і застосовуються в законному порядку, передбаченому для норм українського законодавства. У зв'язку з ратифікацією ці питання стають актуальнішими.

Традиційно навчальна дисципліна, зокрема господарське право, має логічну структуру та поділяється на загальну й особливу (спеціальну) частини.

У загальній частині, відповідно до Програми навчальної дисципліни, передбачено вивчення і засвоєння студентами матеріалів про засадничі положення правового забезпечення господарської діяльності.

У спеціальній частині господарського права як навчальної дисципліни буде запропонований матеріал щодо правового регулювання функціональних видів господарської діяльності (економічної конкуренції, ринку цінних паперів, цін і ціноутворення, інвестиційної й інноваційної діяльності, іноземного інвестування) та в окремих галузях і сферах господарського життя (електроенергетиці, аграрно-промислового секторі, будівельній діяльності, харчовій промисловості, торговельній діяльності, побутовому обслуговуванні, зовнішньоекономічній діяльності тощо).

Контрольні питання

1. Проаналізуйте об'єктивність господарської діяльності.
2. Визначте поняття й ознаки господарської діяльності.
3. Що становить зміст господарської діяльності?
4. Назвіть і поясніть види господарської діяльності?
5. Визначте поняття «господарське право».
6. Що є предметом правового регулювання господарського права?
 7. За якими принципами функціонує господарське право?
 8. Поясніть поняття й ознаки господарського законодавства?
 9. Що становить систему господарського законодавства?
 10. Які є основні напрями вдосконалення господарського законодавства?
 11. У чому полягає зміст галузі правової науки господарського права?
 12. Що є предметом господарського права як навчальної дисципліни?
 13. Назвіть види господарських правовідносин.
 14. Вкажіть зміст і особливості організаційно-господарських правовідносин?
 15. Визначте зміст і особливості господарсько-виробничих правовідносин.
 16. Назвіть і поясніть методи державного регулювання господарських відносин.
 17. Вкажіть види відносин в економіці, що не є господарськими.

Ситуаційне завдання. Нормативно-правовий акт, виданий Міністерством фінансів України, розташованим у м. Києві, було зареєстровано у головному управлінні юстиції м. Києва.

Чи відповідає зазначена реєстрація чинному законодавству України?

Який порядок встановлено для державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ПІДПРИЄМНИЦТВА

§ 1. Регулювання підприємницької діяльності як засіб підтримки підприємництва

Значення впливу держави на розвиток економіки загалом та підприємництва зокрема визначається ефективністю механізмів, методів і засобів, за допомогою яких вирішуються соціально-економічні й інші завдання, з обов'язковим урахуванням охорони публічних і приватних інтересів. У цьому й полягає основне завдання такого державного регулювання. Основою ефективного державного регулювання підприємницької діяльності є поєднання економічних, правових та управлінських функцій.

Особливість державного регулювання зазвичай розкривається через категорію «діяльність». Тому державне регулювання підприємницької діяльності є управлінською діяльністю держави в особі відповідних уповноважених органів, спрямованою на впорядкування економічних відносин у сфері підприємництва з метою захисту публічних і приватних інтересів їх учасників.

Для характеристики державного впливу в сфері підприємницької діяльності разом із поняттям «державне регулювання» часто використовують такі суміжні категорії, як «державне управління» та «державна політика». В юридичній літературі є декілька підходів до трактування співвідношення понять «державне регулювання» та «державне управління». Зокрема деякі автори розмежовують ці поняття, інші трансформують державне управління в державне регулювання або включають державне управління до ширшого поняття «державне регулювання», окрема група науковців визнає державне регулювання частиною державного управління.

В. В. Добровольська вважає державне регулювання та державне управління окремими видами діяльності держави

в межах впливу на економіку, які не співвідносяться як родові і видові поняття⁷.

Науковець О. В. Гарагонич зазначає, що державне управління передбачає пряме і безпосереднє втручання органів держави в економіку з використанням адміністративних методів регулювання, тоді як державне регулювання дає змогу використовувати ширший спектр засобів та інструментів, зокрема методи і засоби непрямого регулювання ринкових відносин⁸.

Поняття «державне регулювання господарської діяльності», запропоноване В. С. Щербинюю, – це здійснений державою в особі її компетентних органів комплекс економіко-правових, організаційно-правових та юридичних заходів щодо упорядкування діяльності господарських організацій і фізичних осіб-підприємців із метою реалізації економічної політики, виконання цільових економічних та інших програм економічного і соціального розвитку шляхом застосування різноманітних заходів і механізмів такого регулювання. Водночас дослідник вважає, що правові засоби державного регулювання є закріпленими в правовій (юридичній формі засобами (інструментами, знаряддям) економічного, організаційного та правового впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання⁹.

Н. О. Саніахметова вважає, що *державне регулювання підприємницької діяльності* – це діяльність держави в особі її органів, спрямована на забезпечення публічних інтересів шляхом використання засобів впливу на підприємницькі відносини та поведінку суб'єктів підприємницької діяльності¹⁰. Підставою державного регулювання підприємництва є необхід-

⁷ Добровольська В. В. Місце і роль держави в регулюванні підприємницької діяльності / В. В. Добровольська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 157.

⁸ Гарагонич О. В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності / О. В. Гарагонич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnpo/2010_1/141-147.pdf. – С. 145.

⁹ Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності / В. С. Щербина // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 94. – С. 11.

¹⁰ Господарське право України: навч. посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. – Х.: Одісей, 2005. – С. 32.

ність забезпечення реалізації й охорони публічних (державних і суспільних) інтересів.

Державне регулювання підприємницької діяльності розглядається як форма державного впливу на господарську діяльність недержавних господарюючих суб'єктів. Воно виражається у державній регуляторній політиці держави, спрямованій на забезпечення умов збалансованості її втручання у розвиток підприємництва. Здійснення державного регулювання господарської діяльності, зокрема підприємництва, передбачені Законом України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 01.09.2003 р. № 1160-IV (далі – Закон).

Згідно з цим Законом, *державна регуляторна політика* – це напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, спрямована на недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України.

Принципами державної регуляторної політики є:

– *доцільність* – обґрунтована необхідність державного регулювання господарських відносин із метою вирішення наявної проблеми;

– *адекватність* – відповідність форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у вирішенні проблеми та ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

– *ефективність* – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

– *збалансованість* – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян і держави;

– *передбачуваність* – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання планувати їхню діяльність;

– *прозорість та врахування громадської думки* – відкритість для фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними й юридичними особами, їх об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності.

Підставою державного регулювання підприємництва є ст. 42 ГКУ, в якій передбачена необхідність забезпечення реалізації й охорони публічних (державних і суспільних) та приватних інтересів.

Таке регулювання діяльності суб'єктів підприємництва має бути збалансованим і спрямованим на досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку підприємцем. Співвідношення публічних і приватних інтересів під час здійснення державного регулювання підприємницької діяльності має виявлятися у такому державному впливі, яке дає змогу суб'єктам підприємництва ефективно розвиватися і водночас забезпечує необхідні публічні потреби й інтереси.

Основною правовою формою державного впливу на розвиток підприємництва є нормативне регулювання. Його зміст полягає у встановленні компетентними державними органами правил здійснення господарської діяльності. Це, зокрема, визначення: системи типових заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру; правового статусу суб'єктів господарювання; правового режиму їхнього майна; порядку укладання господарських договорів і виконання господарських операцій; порядку розгляду господарських спорів, механізму захисту прав та законних інтересів реалізації комплексної програми розвитку підприємництва. В комплексі це дає змогу поєднати ринкові та державно-правові способи господарювання.

Як зазначено у ч. 3 ст. 8 ГКУ, одним із напрямів регуляторної політики, оптимізації правового регулювання економічних відносин є визначення меж державного втручання в економічну діяльність. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у господарській діяльності може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Зокрема межі державного втручання в економічну діяльність визначені такими двома параметрами: контроль над господарською діяльністю шляхом державної реєстрації її суб'єктів; визначення сфер державного контролю і нагляду за господарською діяльністю.

Зокрема держава здійснює контроль і нагляд за господарською діяльністю суб'єктів господарювання тільки у таких сферах:

- збереження та витрачання коштів і матеріальних цінностей суб'єктами господарських відносин (за станом і достовірністю бухгалтерського обліку та звітності);

- фінансових, кредитних відносин, валютного регулювання та податкових відносин (за додержанням суб'єктами господарювання кредитних зобов'язань перед державою і розрахункової дисципліни, дотриманням вимог валютного законодавства, податкової дисципліни);

- цін і ціноутворення (з питань додержання суб'єктами господарювання державних цін на продукцію і послуги);

- монополізму та конкуренції (з питань додержання антимонопольно-конкурентного законодавства);

- земельних відносин (за використанням і охороною земель);

- водних відносин і лісового господарства (за використанням та охороною вод і лісів, відтворенням водних ресурсів і лісів);

- виробництва і праці (за безпекою виробництва і праці, додержанням законодавства про працю; за пожежною, екологічною, санітарно-гігієнічною безпекою; за дотриманням стандартів, норм і правил, якими встановлено обов'язкові вимоги щодо умов здійснення господарської діяльності);

- споживання (за якістю і безпечністю продукції та послуг);

- зовнішньоекономічної діяльності (з питань технологічної, економічної, екологічної та соціальної безпеки).

Ці сфери діяльності належать до тих, які, згідно зі ст. 92 Конституції України, визначаються виключно законами.

Державний контроль і державний нагляд за господарською діяльністю здійснюються органами державної влади та уповноваженими на це посадовими особами, їх статус, загальні умови і порядок здійснення контролю та нагляду визначаються законами. Незаконне втручання та перешкоджання господарській діяльності суб'єктів господарювання з боку органів державної влади, їх посадових осіб під час здійснення ними державного контролю та нагляду забороняються.

Органи державної влади і посадові особи зобов'язані здійснювати інспектування та перевірки діяльності суб'єктів господарювання неупереджено, об'єктивно та оперативно, дотримуючись вимог законодавства та поважаючи права і законні інтереси цих суб'єктів. Забороняється вимагати від суб'єктів господарювання надання статистичної інформації та інших даних, не передбачених законом або з порушенням порядку, встановленого законом. Водночас він має право на одержання інформації про результати інспектування і перевірок його діяльності не пізніше як через 30 днів після їх закінчення, якщо інше не передбачено законом. Дії та рішення державних органів контролю та нагляду, а також їх посадових осіб, які здійснювали інспектування і перевірку, можуть бути оскаржені суб'єктом господарювання у встановленому законодавством порядку.

Здійснення державної регуляторної політики відповідними контролюючими органами інтерпретується як порядок планування діяльності з підготовки регуляторних актів, розгляду проектів цих актів, забезпечення принципу прозорості та врахування громадської думки у реалізації цієї політики, а також порядок відстеження результативності та перегляду прийнятих регуляторних актів. В їх основі системний аналіз впливу чинників, які суттєво впливають на якість регуляторних актів. Вони поділяються на нематеріальні (духовні) та матеріальні (інституціональні), які, своєю чергою, ще структуруються. Йдеться, зокрема, про створення всім суб'єктам

підприємницької діяльності умов для вільного доступу до всіх елементів ринку за єдиними правилами, гарантування захисту їх законних прав та інтересів у відносинах з іншими суб'єктами й органами влади.

Як відомо, сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Водночас предметом державної регуляторної політики можуть бути лише організаційно-господарські відносини (відносини між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю). Інші господарські відносини не належать безпосередньо до державної регуляторної, а до іншої політики, наприклад недержавної корпоративної. Метою правового забезпечення державної регуляторної політики є створення правопорядку в сфері господарювання. Цей порядок в Україні формується на основі оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів, виходячи з конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність і визначення України як суверенної та незалежної, демократичної, соціальної, правової держави.

Процес правового регулювання підприємницької діяльності складається з декількох стадій:

1. Правова регламентація підприємницької діяльності. На цій стадії передбачається розробка правових норм як загальнообов'язкових правил поведінки під час здійснення підприємницької діяльності.

2. Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, тобто перехід від загальних приписів правових норм до конкретної моделі господарської діяльності конкретних господарюючих суб'єктів.

3. Реалізація (фактичне застосування) суб'єктивних справ і юридичних обов'язків.

Держава для реалізації економічної політики, виконання цільових програм економічного і соціального розвитку застосовує різноманітні засоби і механізми регулювання

господарської діяльності. Відповідно до ст. 12 ГКУ, основними засобами регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання і підприємницької діяльності є: державне замовлення; ліцензування і квотування; стандартизація та сертифікація; податки; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; дозвільна система тощо.

Зміст основних засобів регулювального впливу на діяльність суб'єктів господарювання полягає у тому, що:

Першим із перелічених засобів є державне замовлення. Державне замовлення, відповідно до ст. 13 ГКУ, є засобом державного регулювання економіки шляхом формування на договірній (контрактній) основі складу та обсягів продукції (робіт, послуг), необхідної для пріоритетних державних потреб, розміщення державних контрактів на поставку (закупівлю) цієї продукції (виконання робіт, надання послуг) серед суб'єктів господарювання, незалежно від їх форми власності. Поставки продукції для пріоритетних державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел фінансування. Поставки товарів, робіт і послуг для виконання регіональних програм забезпечується за рахунок коштів республіканського бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів.

Загальний порядок формування державного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт надання послуг для задоволення державних потреб визначається законами України, зокрема Законом України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі» та Законом України від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР «Про державний матеріальний резерв» тощо.

Виконання функцій спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань координації закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти покладено на Міністерство економічного розвитку і торгівлі України (далі – Мінекономрозвитку). На офіційному веб-сайті цього міністерства відкрито окремий розділ «Державні закупівлі», на якому розміщуються нормативно-правові акти у сфері державних закупівель, а також його роз'яснення щодо порядку за-

стосування законодавства у сфері закупівель, а також введено в дію версію веб-порталу «Державні закупівлі» в мережі Інтернет <http://www.tender.me.gov.ua>. Веб-портал з питань державних закупівель створено з метою забезпечення відкритості та прозорості процесу державних закупівель, підвищення ефективності їх проведення.

Зазначимо, що діяльність нашої держави спрямована на реформування державних закупівель шляхом запровадження, зокрема, системи електронних торгів. Повний перехід на електронний формат державних закупівель було затверджено Законом України «Про публічні закупівлі» (далі – Закон). Це системний документ, який закріплює правові засади реформи сфери державних закупівель, – нові правила гри, які дають змогу знизити корупційні ризики до мінімуму. Основні положення цього Закону були сформульовані на базі результатів роботи електронної системи державних закупівель Prozorro. Закон поширюється на всіх замовників (в розумінні цього законодавчого акта). Всі надпорогові закупівлі (тобто ті, вартість яких дорівнює або є більшою за вартість, що встановлена в абз. 2 та 3 ч. 1 ст. 2 Закону) мають здійснюватись через електронну систему закупівель. Здійснення допорогових закупівель (тобто тих, вартість яких є меншою за вартість, що встановлена в абз. 2 та 3 ч. 1 ст. 2 Закону) через електронну систему закупівель, залежить від бажання відповідної «бюджетної» особи (згідно з абз. 4 та 5 ч. 1 ст. 2 Закону). Зазначимо, що система Prozorro є складовою електронної системи закупівель. Так, у п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону визначено, що електронна система закупівель – інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує проведення процедур закупівель, створення, розміщення, оприлюднення та обмін інформацією і документами в електронному вигляді, до складу якої входять веб-портал Уповноваженого органу (тобто система Prozorro), авторизовані електронні майданчики, між якими забезпечено автоматичний обмін інформацією та документами.

Окремими засобами державного регулювання у сфері господарювання є *ліцензування* певних видів господарської діяльності та *квотування*, що спрямовані на забезпечення єдиної державної політики в цій сфері та захист економічних

і соціальних інтересів держави, суспільства й окремих споживачів. Правові засади ліцензування певних видів господарської діяльності та квотування визначено у ст. 14 ГКУ, виходячи з конституційного права кожного на здійснення незабороненої законом підприємницької діяльності.

За потреби держава застосовує квотування, встановлюючи граничний обсяг (квоти) виробництва чи обігу певних товарів і послуг. Порядок квотування виробництва або обігу (включаючи експорт та імпорт), а також розподілу квот, встановлюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

До засобів регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання належать також *стандартизація* і *сертифікація*. У сфері господарювання, згідно зі ст. 15 ГКУ, застосовуються державні стандарти України; кодекси усталеної практики; класифікатори; технічні умови; міжнародні, регіональні та національні стандарти інших країн (відповідно до чинних міжнародних договорів України).

Норми застосування стандартів чи окремих їх положень є обов'язковими для таких категорій суб'єктів господарювання: учасників контракту щодо розробки, виготовлення чи постачання продукції, якщо в ньому є посилання на певні стандарти; виробника чи постачальника продукції, якщо він склав декларацію про відповідність продукції певним стандартам чи застосував позначення цих стандартів у її маркуванні; виробника чи постачальника, якщо його продукція сертифікована за вимогами стандартів. У разі виготовлення продукції на експорт, якщо контрактом визначено інші вимоги, ніж ті, що встановлені нормативно-правовими актами України, дозволяється застосування положень цього контракту, якщо вони не суперечать її законодавству в частині вимог до процесу виготовлення продукції, її зберігання та транспортування територією України.

Сертифікація – підтвердження відповідності якості продукції та послуг вимогам стандартів (здійснюється з метою запобігання наданню послуг та реалізації продукції, небезпечних для життя, здоров'я та майна громадян довкілля, сприяння споживачеві у виборі продукції, створення умов для участі суб'єктів господарювання в міжнародному економічному, науково-технічному співробітництві та міжнародній торгівлі).

З боку держави використовуються також інші засоби впливу на процес підприємницької, комерційної діяльності господарюючих суб'єктів, серед яких слід виокремити преференції та квоти. Ці засоби найчастіше використовуються у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Важливу роль у механізмі державного регулювання господарської діяльності відіграють *податки*. У ст. 17 ГКУ визначено, що система оподаткування в Україні, податки і збори встановлюються виключно законами України. Вона сформована за принципами економічної доцільності, соціальної справедливості, поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян. Із метою вирішення соціальних і економічних завдань держави закони, якими регулюються оподаткування суб'єктів господарювання, повинні передбачати: оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування; стабільність (незмінність) протягом декількох років загальних правил оподаткування; усунення подвійного оподаткування; узгодженість із податковими системами інших країн.

Відносини, що виникають у сфері оподаткування, визначені у ПКУ, який передбачає граничні розміри, визначає загальні засади встановлення податків і зборів, види податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання, адміністрування, спеціальні податкові режими тощо. Водночас податки й інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються до ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

Ще одним засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання є *регулювання цін і тарифів* (ст.ст. 189–192 ГКУ). Політика ціноутворення є складовою загальної економічної та соціальної політики України і поширюється на всі підприємства й організації незалежно від форм власності, підпорядкованості й методів організації праці та виробництва.

Засобом регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності є *дозвільна система*, яка визначає правові й організаційні засади функціонування

дозвільної системи у сфері господарської діяльності та встановлює порядок діяльності дозвільних органів, уповноважених видавати документи дозвільного характеру. Дія такої системи поширюється на дозвільні органи, адміністраторів, уповноважений орган та суб'єктів господарювання, які мають намір провадити або провадять господарську діяльність, і не поширюється на відносини у сфері ліцензування господарської діяльності, захисту економічної конкуренції, а також на дозвільну систему, яка поширюється на операції зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами і речовинами, сильнодіючими отруйними речовинами, дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії. Одним з основних принципів державної політики з питань дозвільної системи у сфері господарської діяльності є зменшення рівня державного регулювання господарської діяльності.

Із метою встановлення єдиних критеріїв і до об'єктів, на експлуатацію яких потрібно отримувати різноманітні дозволи, погодження висновки та інші дозвільні документи, і безпосередньо до процедур їх отримання, Верховна Рада України прийняла 06.09.2005 р. Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» (далі – Закон), який ще називають дозвільним. Цим Законом визначено організаційні та правові засади державної політики у цій сфері, встановлюються вимоги до згаданої системи, окреслено нові підходи до процедури видачі дозволів. Закон спрямований на послідовне запровадження європейських принципів започаткування бізнесу.

Цим же Законом було утверджено норму щодо встановлення виключно законам необхідності отримання того чи іншого дозволу, а також окремі вимоги до порядку їх отримання (що змусило і центральні органи виконавчої влади, і органи місцевого самоврядування переглянути дозвільні документи, запровадженні підзаконними актами, та рішення місцевих рад із метою їх скасування). Запроваджено декларативний принцип започаткування бізнесу, принцип організаційної єдності отримання документів.

Прикінцевим положенням Закону (ст. 11) встановлено адміністративну відповідальність посадових осіб дозвільних ор-

ганів за порушення процедур видачі документів відповідно до ст. 16610 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП).

Суб'єкт господарювання має право на одержання (переоформлення, анулювання) документів дозвільного характеру та подання декларацій за своїм місцезнаходженням або у випадках, передбачених законом, – за місцем провадження діяльності або місцезнаходженням об'єкта. Зазначимо, що рішення, прийняті дозвільним органом, підлягають обов'язковому оприлюдненню на порталі електронних сервісів.

§ 2. Деретулювання підприємницької діяльності

Зі змісту регуляторної політики впливає розуміння дерегулювання. *Дерегулювання* – сукупність спрямованих на зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність, усунення правових, адміністративних, економічних та організаційних перешкод у розвитку підприємництва заходів. Деретулюція (від лат. *de...* – префікс, що означає скасування, припинення, і *regulare* – впорядковувати) – форма державного впливу на суспільно-економічні процеси економіки, що полягає у запровадженні комплексу заходів, спрямованих на обмеження втручання органів виконавчої влади у фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарювання, усуненні адміністративних та організаційних перешкод у розвитку підприємницької ініціативи, а також запровадженні ефективних механізмів державного регулювання економічних процесів у державі з метою досягнення соціального й економічного ефекту в сфері підприємництва. Окремою важливою функцією дерегуляції слід вважати ліквідацію бюрократичних нашарувань у відносинах держави з суб'єктами підприємницької діяльності, що сприяє розвитку підприємництва та підвищенню ефективності економічної політики держави.

Для забезпечення досягнення зазначеної мети дерегулювання передбачає:

- спрощення порядку створення, реєстрації та ліквідації суб'єктів підприємницької діяльності;
- скорочення переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, вимагають одержання

сертифікатів та будь-яких інших дозволів на здійснення підприємницької діяльності;

- лімітування перевірок і контролю за діяльністю суб'єктів господарювання, скорочення перевірок;
- спрощена система митного оформлення вантажів;
- забезпечення безкоштовного доступу підприємців до нормативно-правових актів, виконання вимог яких перевіряється з контролюючими, тощо.

Із метою зменшення втручання державних органів у підприємницьку діяльність Президентом України було видано Указ від 23.07.1998 р. № 817/98 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності», який встановив порядок проведення перевірок фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності.

Сучасний етап законодавчого забезпечення питань дерегуляції поновився із прийняттям Закону України від 15.04.2014 р. № 1206-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку відкриття бізнесу», який закріпив спрощення та здешевлення процедури започаткування бізнесу в Україні (зменшення сфери використання печаток у господарській діяльності; скасування представлення електронного цифрового підпису на документах, що подаються на державну реєстрацію; скасування реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичної особи-підприємця тощо).

У Законі України від 23.03.2017 р. № 1982-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами підприємцями» передбачено виключення вимоги про обов'язкове використання печаток та неможливість визнання документа недійсним у зв'язку з відсутністю печатки.

Одним із напрямів оптимізації правового регулювання економічних відносин і дерегулювання є *визначення меж державного втручання в господарську діяльність*. Безпосередня участь держави, органів державної влади та органів місцевого самоврядування у такій діяльності, відповідно до ч. 3 ст. 8 ГКУ, може здійснюватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України. Вона

визначена такими двома параметрами, як контроль над господарською діяльністю шляхом державної реєстрації її суб'єктів і визначення сфер державного контролю і нагляду за господарською діяльністю. Ці сфери діяльності належать до тих, які, згідно з пунктами 7–9 ч. 1 ст. 92 Конституції України, визначаються виключно законами. Зокрема правові та організаційні засади, основні принципи і порядок здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, повноваження органів державного нагляду (контролю), їх посадових осіб і права, обов'язки та відповідальність суб'єктів господарювання регулюються Законом України від 05.04.2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» (далі – Закон). Сфера дії цього Закону поширюється на відносини, пов'язані зі здійсненням державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, щодо яких він уперше визначив принципи, вимоги, консультаційну підтримку, громадський захист і право на одержання їх рішень.

Зокрема відповідно до ст. 3 зазначено Закону, до принципів державного нагляду (контролю) належать:

- пріоритетність безпеки у питаннях життя і здоров'я людини, функціонування і розвитку суспільства, середовища проживання і життєдіяльності перед будь-якими іншими інтересами та цілями у сфері господарської діяльності;
- підконтрольність і підзвітність органу державного нагляду (контролю) відповідним органам державної влади;
- рівність прав і законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- гарантування прав суб'єкта господарювання.

Вимоги до здійснення державного нагляду (контролю) є такими.

Державний контроль здійснюється за місцем провадження господарської діяльності суб'єкта господарювання або його відокремлених підрозділів, або у приміщенні органу державного нагляду (контролю) у випадках, передбачених законом.

Може здійснюватися комплексно декількома органами державного нагляду (контролю), якщо їхні повноваження на здійснення чи участь у комплексних заходах передбачені

законом. Такі заходи проводяться за спільним рішенням керівників відповідних органів державного нагляду (контролю).

Планові та позапланові заходи щодо державного нагляду (контролю) здійснюються в робочий час суб'єкта господарювання, встановлений правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Із метою обмеження зацікавленого втручання в господарську діяльність суб'єктів господарювання галузевих міністерств і відомств та місцевих державних органів у ч. 4 ст. 4 Закону передбачено, що виключно законами встановлюються: органи, уповноважені здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності; види господарської діяльності, які є предметом державного нагляду (контролю); повноваження органів державного нагляду (контролю) щодо зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг; вичерпний перелік підстав для зупинення господарської діяльності; спосіб та форми вжиття заходів здійснення державного нагляду (контролю); санкції за порушення вимог законодавства і перелік порушень, які є підставою для видачі органом державного нагляду (контролю) припису, розпорядження або іншого розпорядчого документа.

Орган державного нагляду (контролю) не може здійснювати державний нагляд (контроль) у сфері господарської діяльності, якщо закон прямо не уповноважує такий орган на здійснення державного нагляду (контролю) у певній сфері господарської діяльності та не визначає повноваження такого органу під час здійснення державного нагляду (контролю). Зупинення виробництва (виготовлення) або реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг допускається за вмотивованим письмовим рішенням керівника органу державного нагляду (контролю) чи його заступника.

Інтегрована автоматизована система державного нагляду (контролю) створюється з метою забезпечення суб'єктів господарювання та органів державної влади, органів місцевого самоврядування інформацією про заходи державного нагляду (контролю).

До інтегрованої автоматизованої системи державного нагляду (контролю) вносяться відомості про:

- юридичних осіб – найменування, ідентифікаційний код, місцезнаходження, види діяльності, ступінь ризику від провадження господарської діяльності;

- фізичних осіб-підприємців – прізвище, ім'я, по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків (серія та номер паспорта – для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідному органу доходів і зборів та мають відмітку в паспорті), місце проживання, види діяльності, ступінь ризику від провадження суб'єктом господарювання господарської діяльності;

- найменування органів державного нагляду (контролю);

- види господарської діяльності, що підлягають державному нагляду (контролю);

- перелік нормативно-правових актів, дотримання вимог яких перевіряється під час здійснення заходів державного нагляду (контролю), з посиланням на офіційні веб-сторінки відповідних органів державного нагляду (контролю);

- річні плани проведення заходів державного нагляду (контролю) та план проведення комплексних заходів державного нагляду (контролю);

- звіти про виконання річних та комплексного планів проведення заходів державного нагляду (контролю) за попередній рік;

- дату і номер наказу (рішення, розпорядження), місце здійснення заходу, строки здійснення, тип, підставу та предмет здійснення заходу, найменування органу державного нагляду (контролю), що зазначені у посвідченні (направленні) на проведення заходу державного нагляду (контролю);

- результати здійсненого заходу державного нагляду (контролю) із зазначенням номера акта щодо виявлення або відсутності порушень законодавства, посилання на відповідні вимоги законодавства у разі виявлення порушень;

- короткий зміст розпорядчого документа про усунення порушень, виявлених під час здійснених заходів державного нагляду (контролю);

- застосовані до суб'єкта господарювання адміністративно-господарські санкції за результатами здійсненого заходу державного нагляду (контролю);

- результати оскарження розпорядчих документів органів державного нагляду (контролю) та застосовані до суб'єктів господарювання адміністративно-господарські санкції.

Планові заходи здійснюються відповідно до річних планів, що затверджуються органом державного нагляду (контролю) не пізніше 1 грудня року, що передує плановому. Внесення змін до річних планів здійснення заходів державного нагляду (контролю) не допускається, крім випадків зміни найменування суб'єкта господарювання та виправлення технічних помилок.

Протягом планового періоду здійснення більш як одного планового заходу державного нагляду (контролю) щодо одного суб'єкта господарювання одним і тим самим органом державного нагляду (контролю) не допускається.

Планові заходи державного нагляду (контролю) здійснюються органом державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів господарювання, яка віднесена до:

- високого ступеня ризику – не частіше одного разу на два роки;

- середнього ступеня ризику – не частіше одного разу на три роки;

- незначного ступеня ризику – не частіше одного разу на п'ять років.

Підставами для здійснення позапланових заходів, відповідно ст. 6 Закону, є:

- подання суб'єктом господарювання письмової заяви до відповідного органу державного нагляду (контролю) про здійснення заходу державного нагляду (контролю) за його бажанням;

- виявлення та підтвердження недостовірності даних, заявлених у документах обов'язкової звітності, поданих суб'єктом господарювання;

- перевірка виконання суб'єктом господарювання приписів, розпоряджень або інших розпорядчих документів щодо

усунення порушень вимог законодавства, виданих за результатами проведення планових заходів органом державного нагляду (контролю);

- звернення фізичних та юридичних осіб про порушення суб'єктом господарювання вимог законодавства. Позаплановий захід у цьому разі здійснюється тільки за наявності згоди центрального органу виконавчої влади на його проведення;

- неподання у встановлений термін суб'єктом господарювання документів обов'язкової звітності без поважних причин, а також письмових пояснень про причини, які перешкоджали поданню таких документів.

Для здійснення планового або позапланового заходу орган державного нагляду (контролю) видає наказ. На підставі наказу оформляється посвідчення (направлення) на проведення заходу, яке підписується керівником або заступником керівника органу державного нагляду (контролю) (із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові) та засвідчується печаткою.

Перед початком здійснення заходу посадові особи органу державного нагляду (контролю) зобов'язані пред'явити керівнику суб'єкта господарювання або уповноваженій ним особі посвідчення (направлення) та службове посвідчення, що засвідчує посадову особу органу державного нагляду (контролю), і надати суб'єкту господарювання копію посвідчення (направлення). Посадова особа органу державного нагляду (контролю) без посвідчення (направлення) на здійснення заходу та службового посвідчення не має права здійснювати державний нагляд (контроль) суб'єкта господарювання. Суб'єкт господарювання має право не допускати посадових осіб органу державного нагляду (контролю) до здійснення заходу, якщо вони не пред'явили зазначених документів.

За результатами здійснення планового або позапланового заходу посадова особа органу державного нагляду (контролю), у разі виявлення порушень вимог законодавства, складає акт, який повинен містити такі відомості: дату складення акта; тип заходу (плановий або позаплановий); вид заходу (перевірка, ревізія, обстеження, огляд тощо); предмет державного нагляду (контролю); найменування органу державного

нагляду (контролю), а також посаду, прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, яка здійснила захід; найменування юридичної особи або прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи-підприємця, щодо діяльності яких здійснювався захід.

Посадова особа органу державного нагляду (контролю) зазначає в акті стан виконання вимог законодавства суб'єктом господарювання, а в разі невиконання – детальний опис виявленого порушення з посиланням на відповідну вимогу законодавства.

На підставі акта, який складено за результатами здійснення планового заходу, в ході якого виявлено порушення вимог законодавства, протягом п'яти робочих днів із дня завершення заходу складається припис, розпорядження або інший розпорядчий документ про усунення порушень, виявлених під час здійснення заходу.

Важливими засобами дерегулювання господарської діяльності є запровадження, відповідно до ст. 1 Закону України «Про дозвільну систему господарської діяльності», принципово нової системи обслуговування місцевими органами влади суб'єктів господарювання при видачі їм дозвільних документів. Ідеться про їх видання на засадах «єдиного офісу» та «єдиного вікна» на підставі модельного статусу. Їх суть і відмінність полягають у тому, що: єдиний офіс – це фактично об'єднання всіх дозвільних служб в одному приміщенні (дозвільному центрі), де підприємець самостійно проходить усі необхідні процедури, а при «єдиному вікні» – він лише здає одній особі (державному адміністратору) необхідний пакет документів і через установлений законодавством час проходить отримувати оформлений дозвільний документ.

До адміністративних послуг, відповідно до Переліку адміністративних послуг органів виконавчої влади, які надаються через центр надання адміністративних послуг, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 р. № 523-р, належать:

- державна реєстрація юридичної особи або фізичної особи, яка має намір стати підприємцем;
- видача витягу, виписки, довідки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

– державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи;

– включення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців відомостей про створення відокремленого підрозділу юридичної особи або про його закриття;

– державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, які містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців;

– державна реєстрація припинення юридичної особи в результаті її ліквідації, злиття, приєднання, поділу або перетворення;

– державна реєстрація припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем за її рішенням.

Наступним кроком стосовно дерегулювання господарської діяльності є встановлення принципу мовчазної згоди. Запровадження такого принципу передбачено Законом України від 15.12.2009 р. № 1759-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов введення бізнесу в Україні» та Постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 р. № 77 «Деякі питання застосування мовчазної згоди».

Насамперед зауважимо, що мовчазна згода – принцип, відповідно до якого суб'єкт господарювання набуває право здійснення господарської діяльності без отримання документа дозвільного характеру, за умови якщо ним до відповідного органу було подано в повному обсязі необхідні для отримання документа дозвільного характеру заяви та документи, але у встановлений законом строк такий документ (або рішення про відмову в його видачі) не було видано (або направлено).

Запровадження принципу мовчазної згоди повинне вирішити низку проблем у сфері видачі документів дозвільного характеру, основними серед яких є:

– скорочення реального часу, який суб'єкти господарювання витрачають на отримання дозволів;

– зменшення можливостей для зловживань із боку органів влади, пов'язаних із «затягуванням» установлених законом строків видачі дозвільних документів;

– уникнення суб'єктами господарювання необґрунтованого зупинення чи простою господарської діяльності;

- зменшення необґрунтованих витрат з боку суб'єктів господарювання (зокрема тих, які вони несуть унаслідок неможливості раніше розпочати свою діяльність чи внаслідок необґрунтованих простоїв, пов'язаних із відсутністю поновленого (продовженого) документа дозвільного характеру тощо).

Нині встановлено, що в разі ненадання у визначений законом строк суб'єкту господарювання документа дозвільного характеру або рішення про відмову в його видачі такий суб'єкт господарювання має право провадити певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності без одержання документа дозвільного характеру через 10 робочих днів із дня закінчення строку, встановленого для видачі документа дозвільного характеру, або ухвалення рішення про відмову в його видачі.

Єдине, що вимагається у цьому разі від суб'єкта господарювання, – мати копію опису прийнятих документів із відміткою про дату їх прийняття. Тобто суб'єкт господарювання набуває права на провадження діяльності без отримання відповідного дозвільного документа, якщо ним подано в установленому порядку заяву та документи в повному обсязі, але у встановлений законом строк дозвіл або рішення про відмову в його видачі не видано.

Одночасно зауважимо, що принцип мовчазної згоди не поширюється на процедури отримання документів дозвільного характеру в сферах: ліцензування (крім процедур отримання документів, що необхідні для отримання ліцензії); державного експортного контролю; державного регулювання ринків фінансових послуг; охорони державної таємниці; захисту економічної конкуренції; здійснення операцій зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими матеріалами і речовинами, сильнодіючими отруйними речовинами; використання ядерної енергії.

Із метою забезпечення дерегуляції підприємництва в державі формується електронний сервіс щодо реєстрації утворення юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців, їх реорганізації та припинення, який максимально скоротить терміни таких процедур, мінімізує можливі корупційні прояви державних реєстраторів.

Для поліпшення обслуговування платників податків ДФС впроваджено в експлуатацію подання податкової звітності в

електронному вигляді у централізованій системі податкової звітності. Завдяки цьому в разі виявлення допущеної платником помилки про це його повідомляють і дадуть змогу самостійно виправити її або надати пояснення. А після звірки реєстрів, виданих та отриманих податкових накладних платника, з реєстрами його контрагентів він зможе у десятиденний строк виправити розбіжності, не сплачуючи штрафних санкцій.

Якщо платникам податків не все зрозуміло у чинній системі, вони можуть зайти на web-сайт ДФС і залишити свій запит, на який буде дано відповідь, або зателефонувати до контакт-центру.

§ 3. Основні засоби державної підтримки підприємництва

Правові й економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва встановлено у Законі України від 22.03.2012 р. № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» (далі – Закон). Згідно з Законом, до основних напрямів державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні належать: 1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; 2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; 3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; 4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантії для отримання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; 5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; 6) гарантування прав суб'єктів малого і середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської

діяльності; 7) сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), отримання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур; 8) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва; 9) впровадження механізмів сприяння та стимулювання до використання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг).

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 641-р було схвалено Концепцію Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014–2024 роки, мета якої полягає у створенні сприятливих умов для провадження діяльності суб'єктами малого і середнього підприємництва, підтримки та розвитку такого підприємництва шляхом впровадження інноваційних технологій. Проблеми розвитку малого та середнього підприємництва передбачається вирішити, зокрема, за допомогою дерегуляції господарської діяльності, розширення можливостей доступу суб'єктів малого і середнього підприємництва до отримання кредитних ресурсів, надання підтримки інноваційно-орієнтованим суб'єктам малого і середнього підприємництва, сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва тощо.

Важливим законодавчим кроком правового регулювання державної підтримки підприємництва було прийняття Закону України від 01.07.2014 р. № 1555-VII «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». У цьому документі встановлено правові засади проведення моніторингу державної допомоги суб'єктам господарювання, здійснення контролю за допустимістю такої допомоги для конкуренції, спрямованого на забезпечення захисту та розвитку конкуренції, підвищення прозорості функціонування системи державної допомоги та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері державної допомоги. Поняття «державна допомога суб'єктам господарювання» визначене як підтримка у будь-якій формі суб'єктів

господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів, що спотворює або загрожує спотворенням економічної конкуренції, створюючи переваги для виробництва окремих видів товарів чи провадження окремих видів господарської діяльності.

Державна підтримка підприємництва в Україні здійснюється і на державному, і на територіальному рівнях також у вигляді: фінансової підтримки (фінансової допомоги); кредитної підтримки; податкових пільг; реалізації комплексної програми розвитку підприємництва тощо.

Фінансова і кредитна підтримка суб'єктів підприємництва здійснюється на загальнодержавному рівні за рахунок Держбюджету за сприянням Українського фонду підтримки підприємництва, на регіональному – регіональними фондами підтримки підприємництва. Здебільшого державна фінансова підтримка в Україні надається суб'єктам господарювання у формі прямого фінансування (субсидії) та компенсацій частини витрат підприємств за рахунок коштів відповідних бюджетів, податкових пільг, державних гарантії за кредитами державних підприємств. Фінансова і кредитна підтримка підприємництва здійснюється на загальнодержавному рівні через Український фонд підтримки підприємництва, на регіональному – регіональними фондами підтримки підприємництва. Може бути прямою та непрямою. Пряма підтримка підприємництва здійснюється за рахунок Державного і місцевих бюджетів у формі фінансування або фінансової допомоги. Непряма підтримка у формах: пільгового кредитування; пільгового оподаткування (єдиний податок, спрощена система оподаткування); прискореної амортизації; сприяння розвитку лізингових відносин тощо.

Фінансова і кредитна підтримка підприємництва здійснюється на загальнодержавному рівні через Держбюджет та Український фонд підтримки підприємництва, на регіональному – регіональними фондами підтримки підприємництва зазвичай на поворотній основі.

Фінансова підтримка на безповоротній основі надається:

– якщо збитки, завдані підприємству стихійним лихом, перевищують суми відшкодувань, передбачених чинним законодавством про обов'язкове страхування;

- для відшкодування збитків окремим підприємствам, які через умови господарювання, встановлені чинним законодавством, не відшкодовують витрат на виробництво товарів;
- для фінансування витрат на відновлення платоспроможності підприємств, діяльність яких пов'язана з надзвичайними суспільними інтересами.

Відповідно до Звіту про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні¹¹, *субсидії та бюджетні трансферти* використовувалися для вирішення широкого спектра економічних та соціальних проблем, а також для реалізації політичних завдань уряду України. Так, зокрема, субсидії зазвичай надавалися для: покращення економічного та соціального становища різних областей (регіональний розвиток); сприяння зайнятості, навчання та перекваліфікації працівників (розвиток ринку праці); пришвидшення розвитку і реструктуризації стратегічно важливих галузей (розвиток промисловості); забезпечення підтримки науково-дослідної й інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури тощо.

Визначення поняття «субсидія» надається у Концепції перебудови системи державних субсидій, що надаються галузям національної економіки, затвердженою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31.03.2003 р. (№ 182-р.). Згідно з вказаною Концепцією, субсидія – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання відповідного товару, в результаті чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки), тобто коли державні органи: здійснюють пряму передачу грошей (у формі дарування, дотації, позики, участі в акціонерному капіталі тощо), потенційну пряму передачу грошей або зобов'язань (гарантій); відмовляються від справляння податків з доходів, які зазвичай підлягають справлянню, або не стягують їх (у разі встановлення податкових пільг, відстрочення сплати податку тощо); забезпечують суб'єктів гос-

¹¹ Звіт про результати дослідження державної підтримки суб'єктів господарювання в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=120932&schema=main.

подарювання майном (зокрема товарами) чи послугами, крім призначених для створення загальної інфраструктури, або закупають товари чи послуги; здійснюють платежі або доручають приватній установі виконувати одну чи більше вищезазначених функцій.

Детальне визначення загального поняття «субсидія» міститься в Угоді про субсидії і компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 р. Відповідно до вказаної Угоди, *субсидією* є:

(а)(1) фінансове сприяння, що надається на території Члена СОТ урядом або будь-яким державним органом (у цій угоді іменується як уряд), тобто коли:

(i) уряд практикує пряме переведення грошових коштів (наприклад дотацій, позик або вливань капіталу), потенційну пряму передачу грошових коштів або зобов'язань (наприклад гарантій за позиками);

(ii) уряд відмовляється від доходів, що йому належать, або не стягує їх (наприклад такі фіскальні стимулюючі заходи, як податкові кредити)¹²;

(iii) уряд надає товари та послуги, крім загальної інфраструктури, або закупає товари чи послуги;

(iv) уряд здійснює платежі до механізму фінансування, або доручає, або наказує приватній установі виконувати одну чи більше функцій, означених вище у параграфах (i) та (iii), які б за звичайних умов виконувалися урядом, причому практика їх застосування такою установою фактично не відрізняється від практики, яку здебільшого вів би уряд; або

(а)(2) підтримка доходів чи цін у будь-якій формі у розумінні Статті XVI ГАТТ, 1994; а також

b) вигода, що надається таким чином¹³.

¹² Відповідно до положень Статті XVI ГАТТ 1994 (примітка до Статті XVI) і положень Додатків I–III цієї Угоди, звільнення експортованого товару від мит або податків, якими обкладається аналогічний товар, коли він призначений для внутрішнього споживання, або зменшення таких мит чи податків у обсягах, що не перевищують нарахованої суми, не вважаються субсидією.

¹³ Угода про субсидії і компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

Отже, субсидія – це державна допомога, яка надається не лише у грошовому вираженні, а й в інших формах.

Ще одним засобом регулювального впливу держави на діяльність господарюючих суб'єктів є дотації та інші засоби державної підтримки суб'єктів господарювання (ст. 16 ГКУ).

Дотація – це особливий вид асигнувань із Державного бюджету на безповоротній основі. Розрізняють два види дотацій:

- для збалансування доходів і видатків окремих установ, підприємств;

- бюджетну – надають у разі перевищення видатків над доходами (як метод бюджетного регулювання) у вигляді бюджетної позики, переважно суб'єктам господарювання з державною формою власності.

Держава також може надавати дотації суб'єктам господарювання на підтримку виробництва життєво важливих продуктів харчування, лікарських препаратів та засобів реабілітації інвалідів, на імпорتنні закупівлі окремих ліків, товарів, послуги транспорту, що забезпечують соціально важливі перевезення, а також суб'єктам господарювання, що опинились у критичній соціально-економічній або екологічній ситуації. Основна мета надання дотацій полягає у фінансуванні капітальних вкладень, на рівні, необхідному для підтримання діяльності суб'єктів господарювання, з метою технічного розвитку, що дасть значний економічний ефект, а також в інших, передбачених законом випадках.

Субвенція, на відміну від дотацій або субсидій, – вид грошової допомоги, що надається державою місцевими органами влади для цільового фінансування реалізації певного заходу (програми, проекту), який розроблений цим місцевим органом влади і схвалений Урядом України. У разі порушення цільового призначення субвенції вона підлягає поверненню.

Держава також здійснює *компенсації або доплати сільськогосподарським товаровиробникам* за вироблену сільськогосподарську продукцію, що реалізується суб'єктами господарювання державі (ст. 16 ГКУ). Підстави і порядок застосування засобів державної підтримки суб'єктів господарювання визначаються законом.

Окреме місце в механізмі державного регулювання підприємницької діяльності посідають *податки*. Система оподат-

кування в Україні, податки і збори регулюються Податковим кодексом і законами України та формуються за такими принципами: економічної доцільності; соціальної справедливості; поєднання інтересів суспільства, держави, територіальних громад, суб'єктів господарювання та громадян.

Із метою вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань держави закони, що регулюють оподаткування суб'єктів господарювання, повинні, відповідно до ч. 2 ст. 17 ГКУ, передбачати: оптимальне поєднання фіскальної та стимулюючої функцій оподаткування; стабільність (незмінність) протягом кількох років загальних правил оподаткування; усунення подвійного оподаткування; узгодженість з податковими системами інших країн.

Важливою обов'язковою нормою (ч. 3 ст. 17 ГКУ) передбачається, що ставки податків мають нормативний характер і не можуть установлюватись індивідуально для окремого суб'єкта господарювання.

Система оподаткування в Україні повинна передбачати граничні розміри податків і зборів, які можуть справлятися із суб'єктів господарювання. Водночас податки й інші обов'язкові платежі, що відповідно до закону включаються в ціни товарів (робіт, послуг) або відносяться на їх собівартість, сплачуються суб'єктами господарювання незалежно від результатів їх господарської діяльності.

Відповідно до ПКУ, встановлено 7 загальнодержавних податків і зборів (замість раніше існуючих 26). Передбачено поступове зменшення ставок податків.

На 2017–2021 роки вводиться нульова ставка податку на прибуток для платників податків, в яких річний дохід не перевищує 3 млн грн та розмір заробітної плати кожного з працівників є не нижчим за дві мінімальні зарплати. Ця пільга поширюється на юридичних осіб, зареєстрованих після 01.01.2017 р., на діючих юридичних осіб, в яких протягом попередніх трьох років середньооблікова кількість працівників становила від 5 до 20 осіб, а також на платників єдиного податку, в яких протягом попереднього року середньооблікова кількість працівників становила від 5 до 50 осіб.

Установлено низку видів діяльності, в разі здійснення яких нульова ставка податку на прибуток не застосовується. До них

належать: діяльність у сфері розваг; операції з підакцизними товарами; виробництво та продаж паливно-мастильних матеріалів; операції з дорогоцінними металами та камінням; фінансова та страхова діяльність, обмін валют тощо.

Із метою фінансової підтримки підприємництва можуть надаватися такі види фінансування.

Фінансовий кредит через уповноважений банк. Загальними засадами у сфері надання фінансової підтримки у формі фінансового кредиту суб'єктам підприємницької діяльності є: конкурсний (тендерний) відбір проектів; строковість; платність; забезпеченість; цільове призначення кредитних коштів. Суб'єктам підприємницької діяльності така підтримка надається строком до 3 років. Розмір фінансової підтримки, відсоткової ставки від неї, строки, на які вона надається, визначаються банком.

Передача уповноваженому банку документів для кредитування здійснюється тільки після надання йому суб'єктом підприємницької діяльності забезпечення за фінансовими зобов'язаннями (застава власного майна суб'єкта підприємницької діяльності, гарантія (порука) інших осіб).

Гарантії (поруки) банкам та небанківським фінансовим установам (розташованих на території України) для одержання кредитів суб'єктами підприємницької діяльності. Загальними засадами їх діяльності у сфері надання гарантій (поруки) є: конкурсний (тендерний) відбір суб'єкта гарантування, забезпеченість, строковість.

Гарантійні відносини між суб'єктами гарантування і кредиторами здійснюється на договірних засадах. Водночас обсяг гарантійних зобов'язань (поруки) не повинен перевищувати п'ятсот тисяч гривень.

Упродовж дії гарантії (поруки) гарант (поручитель) здійснює контроль за виконанням суб'єктом гарантування умов відповідного договору (терміном до року), цільовим використанням отриманих кредитних коштів, своєчасним і повним їх поверненням. Засобами забезпечення гарантії (поруки) суб'єктом гарантування можуть бути всі види застави відповідно до чинного законодавства.

Часткова компенсація відсоткової ставки за надані кредити суб'єктам підприємницької діяльності в банках або не-

банківських фінансових установах. Метою державної підтримки є створення умов для розвитку приватної ініціативи та розширення економічних можливостей суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема суб'єктів малого підприємництва, забезпечення для них доступу до кредитних ресурсів.

Фінансова підтримка здійснюється на підставі рішення конкурсної комісії (тендерного комітету) і надається на строк, що не перевищує строку дії кредитної угоди, але не більше ніж на один бюджетний рік.

Загальний розмір такої підтримки не може перевищувати 70% від ставки банку або небанківської фінансової установи, визначаються умовами конкурсу (тендера) і залишається незмінним протягом усього строку дії договору, якщо інше не передбачене договором. Також укладається тристоронній фінансовий договір між Фондом, суб'єктом підприємницької діяльності та банком або небанківською фінансовою установою.

Фінансова допомога на безповоротній основі на фінансування цільових програм може бути надана суб'єктам підприємницької діяльності на реалізацію заходів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні. Метою державної підтримки є забезпечення для суб'єктів підприємницької діяльності доступу до фінансових ресурсів на фінансування цільових програм та проектів у рамках Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні.

Активізація підприємницької діяльності також залежить від функціонування та розвитку малого підприємництва. В розвинених країнах воно створює в середньому 50–70% валового внутрішнього продукту (далі – ВВП), забезпечує приблизно 70% зайнятості населення. Підтримка і розвиток малого підприємництва є самостійним предметом правового регулювання. Воно спрямоване на реалізацію встановленого Конституцією України (ст. 42) права громадян на підприємницьку діяльність за допомогою різноманітних форм і методів стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва всіх організаційно-правових форм власності незалежно від предмета та мети діяльності, що сприяє їх щорічному збільшенню. Зазначені об'єктивні обставини зумовили прийняття

Верховною Радою України Закону України від 22.03.2012 р. № 4618-VI «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва» (далі – Закон). У цьому Законі насамперед визначено коло суб'єктів права на державну підтримку макропідприємництва, малого і середнього підприємництва.

На підставі Закону Господарським кодексом України (ч. 3 ст. 55) встановлені такі критерії їх поділу. *Суб'єктами мікропідприємництва є:*

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємництва є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівни-

ків за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Метою державної підтримки малого та середнього підприємництва, відповідно до цього Закону, є:

- створення умов для позитивних структурних змін в економіці України;
- сприяння формуванню та розвитку малого і середнього підприємництва;
- становлення їх як провідної сили в подоланні негативних процесів в економіці та забезпечення сталого позитивного розвитку суспільства;
- підтримка вітчизняних виробників;
- формування умов для забезпечення зайнятості населення України, запобігання безробіттю, створення нових робочих місць.

Підтримка малого і середнього підприємництва здійснюється відповідно до Національної програми сприяння розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, програми підтримки малого підприємництва в Автономній Республіці Крим, регіональних та місцевих програм підтримки малого підприємництва, які затверджуються відповідно до законодавства.

Вони охоплюють положення про: фінансово-кредитну та інвестиційну підтримку суб'єктів малого підприємництва; забезпечення участі суб'єктів малого підприємництва у виконанні поставок для державних, регіональних та місцевих потреб; вдосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємницької діяльності; сприяння створенню інфраструктури розвитку малого підприємництва; пропозиції щодо встановлення системи пільг для суб'єктів малого підприємництва, зокрема пом'якшення податкової політики; допомогу в матеріально-технічному та інформаційному забезпеченні.

Обсяг щорічних асигнувань на державну підтримку малого і середнього підприємництва визначається у видатковій частині Державного бюджету України та Державній програмі

приватизації. Розпорядником цих коштів є центральний орган виконавчої влади з питань регуляторної політики та підприємництва. Контроль за цільовим використанням цих коштів здійснюється Рахунковою палатою та органами Державної фінансової інспекції.

Програма підтримки малого і середнього підприємництва в Автономній Республіці Крим, регіональні та місцеві програми підтримки малого і середнього підприємництва затверджуються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим та радами місцевого самоврядування.

Державна підтримка малого та середнього підприємництва також передбачає формування його інфраструктури шляхом створення та забезпечення діяльності мережі бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів тощо.

Окрім зазначеного, для суб'єктів малого підприємництва в порядку, встановленому ПКУ, може застосовуватися спрощена система оподаткування, бухгалтерського обліку та звітності, яка передбачає: заміну сплати встановлених законодавством податків і зборів (обов'язкових платежів) сплатою єдиного податку; застосування спрощеної форми бухгалтерського обліку та звітності.

Суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, відповідно до п. 4 ст. 291 ПКУ, поділяються на 4 групи платників єдиного податку:

- *перша група* – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300000 гривень;

- *друга група* – фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

- не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

– обсяг доходу не перевищує 1500000 гривень.

Дія цього підпункту не поширюється на фізичних осіб-підприємців, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна (група 70.31 КВЕД ДК 009:2005), а також здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. Такі фізичні особи-підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи;

– *третья група* – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 000 000 гривень;

– *четверта група* – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними, міськими радами або радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, для фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць:

1) для першої групи платників єдиного податку – в межах до 10 відсотків розміру прожиткового мінімуму;

2) для другої групи платників єдиного податку – в межах до 20 відсотків розміру мінімальної заробітної плати;

3) для третьої групи платників єдиного податку встановлюється у розмірі – 3 відсотків доходу – у разі сплати податку на додану вартість або 5 відсотків доходу – в разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку.

Для платників єдиного податку четвертої групи розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь

та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування (п. 9 ст. 293 ПКУ).

Зауважимо, що спрощена система оподаткування є одним із найпривабливіших і легальних способів стимулювання розвитку підприємництва.

Також акцентуємо, що, відповідно до п. 5 ст. 291 ПКУ, спрощена система оподаткування не може застосовуватися суб'єктами господарювання, які здійснюють: діяльність з організації, проведення азартних ігор, лотерей (крім розповсюдження лотерей), парі (букмекерське парі, парі тоталізатора); обмін іноземної валюти; виробництво, експорт, імпорт, продаж підакцизних товарів; видобуток, виробництво, реалізацію дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у тому числі органогенного утворення (крім виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння); видобуток, реалізацію корисних копалин, крім реалізації корисних копалин місцевого значення; діяльність у сфері фінансового посередництва, крім діяльності у сфері страхування, яка здійснюється страховими агентами, визначеними Законом України «Про страхування», сюрвейєрами, аварійними комісарами та аджастерами тощо.

Рівень розвитку малого і середнього підприємництва повинен сприяти створенню позитивного іміджу України, забезпеченню ефективної ринкової економіки, розвитку експертного потенціалу з метою її інтеграції в європейську та світову економічні системи. Створення сприятливого підприємницького клімату в Україні повинно стати запорукою консолідації зусиль щодо вдосконалення рівня відносин і співпраці з донорськими організаціями та участі у міжнародних проєктах. Державна політика в цій сфері спрямована на приєднання України до міжнародних програм підписання двосторонніх та багатосторонніх міждержавних і міжвідомчих угод щодо підтримки малого і середнього підприємництва.

Контрольні питання

1. Які Ви знаєте засоби державного регулювання підприємницької діяльності?

2. Сформулюйте поняття «державне регулювання підприємницької діяльності».
3. Які сфери підприємництва регулюються найбільше?
4. У чому полягає діалектика регулювання та дерегулювання?
5. Які Ви знаєте напрями дерегулювання підприємницької діяльності?
6. У чому полягає зміст адміністративних послуг?
7. Які види перевірок підприємців передбачені чинним законодавством?
8. Поясніть поняття «єдиний офіс» і «єдине вікно».
9. Сформулюйте підстави для надання державної підтримки суб'єктам господарювання.
10. Назвіть основні напрями державної політики в сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.
11. Зазначте критерії визначення суб'єктів малого і середнього підприємництва.
12. Визначте принципи державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва.
13. Вкажіть характерні ознаки спрощеної системи оподаткування.
14. Які засоби державної підтримки малого і середнього підприємництва Ви знаєте?
15. Визначте критерії для фізичних осіб-підприємців, які мають право обрати спрощену систему оподаткування.
16. До яких суб'єктів малого і середнього підприємництва не може застосовуватися спрощена система оподаткування?
17. Проаналізуйте та зіставте поняття: «комерційна», «господарська», «підприємницька» діяльність.

Ситуаційне завдання. Державне підприємство «ЗерноСвіт», яке відповідно до закону є виконавцем державного замовлення й має технічні можливості для його виконання, необґрунтовано відмовилось від укладення контракту на поставку продукції для державних потреб. Державний замовник звернувся з позовом до господарського суду про стягнення з виконавця передбаченого законом штрафу в розмірі подвійної вартості контракту за необґрунтовану відмову від його виконання.

Яке рішення має прийняти господарський суд? Чи передбачена законом відповідальність за необґрунтовану відмову від укладення державного контракту? Які обсяги і умови настання зазначеної відповідальності?

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИН

§ 1. Поняття, ознаки та види суб'єктів господарських правовідносин

Поняття «суб'єкт» у філософському аспекті визначається як джерело цілеспрямованої активності, носій предметно-практичної діяльності, яким є насамперед індивід. Водночас суб'єкт – це колектив у різних організаційно-правових формах, державний орган та суспільство загалом. Головними його ознаками є те, що він здатний учиняти дії, обирати й усвідомлювати мету та наслідки своєї діяльності.

У господарському праві поняття «суб'єкта» визначається тим, що він є суб'єктом господарювання або учасником господарських відносин – юридичною особою. Окремі громадяни, відповідно до ст. 128 ГКУ, визначаються суб'єктами господарювання у разі здійснення ними підприємницької діяльності за умови державної реєстрації їх як підприємців без статусу юридичної особи.

Суб'єкти господарського права діють або як власники основних засобів виробництва (наприклад, кооперативи, господарські товариства), або як господарюючі суб'єкти, засновані власниками (наприклад, державне підприємство, приватне підприємство, підприємство, засноване кооперативом). Міністерства, державні агентства, державні служби, державні інспекції, відомства законом визначені як *уповноважені державою* (власниками) органи господарського керівництва, наділені відповідною господарською компетенцією.

Суб'єкти господарського права мають низку ознак правосуб'єктності, закріплених господарським законодавством.

По-перше, ці суб'єкти мають певну *організаційно-правову форму*, в якій здійснюється господарська або управлінська

діяльність. Організаційно-правову форму можна визначити як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє суб'єкт господарського права. Це або одна з форм підприємства, або установа (наприклад, міністерство), або організація (приміром, об'єднання громадян, яке є учасником господарських відносин).

За загальним правилом, порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації окремих організаційних форм суб'єктів господарського права визначається законодавством України. Втім підприємець має право вибору будь-якої організаційно-правової форми свого підприємства, передбаченої законодавством.

Призначення організаційно-правової форми полягає у нормативному закріпленні організаційної побудови юридичної особи з метою визначення основних взаємозв'язків між засновниками, волеутворюючими та волевдійснюючими органами. Організаційно-правова форма є правовим вираженням усіх суттєвих ознак юридичної особи певного виду. Є такі ознаки організаційно-правової форми:

- вона передбачена законом;
- вільно обирається засновником (засновниками);
- містить незмінну для цієї організаційно-правової форми сукупність елементів;
- передбачає господарську правосуб'єктність;
- зазвичай може бути змінена в процесі діяльності юридичної особи.

Відповідно до ст. 55 ГКУ, суб'єкти господарювання здійснюють господарську, і зокрема підприємницьку діяльність, у певній організаційно-правовій формі. Така форма визначає характер відносин між засновниками (учасниками), режим майнової відповідальності за зобов'язання підприємств (організацій), порядок створення, реорганізації, ліквідації, управління, розподілу одержаних прибутків, можливі джерела фінансування тощо. Призначення організаційно-правової форми полягає у нормативному закріпленні організаційної побудови суб'єкта господарювання з метою визначення певної правової форми ознаками, котрі сукупно дають уявлення про організацію.

Отже, *організаційно-правова форма* – це передбачений законом тип (форма) суб'єкта господарювання, що визначає порядок її створення, умови формування майна, систему органів управління, права засновників та умови їх відповідальності за зобов'язання юридичної особи. Лише ті організації, котрі створені у передбаченій законом формі, мають статус юридичної особи й можуть визнаватися суб'єктами господарських відносин.

Елементи організаційно-правової форми – це ознаки, котрі сукупно дають уявлення про тип організації. Всі елементи мають правовий характер. Такими елементами є:

- мета юридичної особи-суб'єкта господарювання;
- умови створення (одноосібно чи декількома особами);
- порядок формування майна та його правовий режим (мінімальний статутний фонд, порядок його формування);
- система органів управління (структура та компетенція органів управління, порядок ухвалення ними рішень);
- майнові й організаційні права засновників (право на управління й отримання прибутку);
- умови відповідальності суб'єкта господарювання та відповідальність його засновників перед третіми особами у випадку недостатності її майна для задоволення законних вимог кредиторів;
- умови та принципи відповідальності засновників (обмежена або додаткова солідарна).

Сукупність зазначених елементів становить організаційно-правову форму, що визначає основні засади створення й особливості діяльності суб'єкта господарювання. Організаційно-правовими формами підприємств є, наприклад, приватне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ), інші господарські товариства. З кожним видом організаційно-правової форми пов'язаний комплекс правових норм, що визначають предмет її діяльності. Називаючи ту чи іншу організаційно-правову форму юридичної особи, можемо зробити висновок про те, як і ким вона заснована, як управляється, яку відповідальність несуть засновники тощо. Організаційно-правова форма – певна модель, якій повинна відповідати організація, щоб визнаватись певною юридичною особою.

Організаційно-правова форма є найважливішим критерієм класифікації суб'єктів господарювання. Зміна одного її елемента зумовлює створення зовсім іншого її виду. Так, єдиною відмінністю ТОВ від товариства з додатковою відповідальністю (далі – ТДВ) є обсяг відповідальності засновників. Організаційно-правова форма як поняття застосовується переважно для характеристики юридичних осіб-суб'єктів господарювання. Проте ця ознака характерна всім соціальним утворенням, які визнаються юридичними особами. Наприклад, за кількістю осіб, які беруть участь у заснуванні, підприємства поділяються на: створені одним суб'єктом (приватні, державні підприємства); створені декількома суб'єктами (господарські товариства, кооперативи, колективні підприємства); об'єднання підприємств (асоціації, концерни, корпорації тощо).

Другою ознакою суб'єкта господарювання є те, що він має відокремлене та закріплене за ним майно у формі основних фондів, обігових коштів, інших цінностей. Тобто у майновому відношенні такий суб'єкт є самостійним і не залежить у своїх рішеннях від інших. Майно суб'єкта відокремлюється та закріплюється за ним у правовій формі, елементами якого господарське право визначило установчі документи (засновницький договір, статут, акт про створення, положення) суб'єкта, самостійний або зведений (для господарських об'єднань) баланс, який відображує вартість майна суб'єкта загалом, розрахунковий та інший рахунки в банках. Це майно може бути на праві власності, праві господарського відання (зокрема щодо державних підприємств), праві оперативного управління (щодо міністерств, інших державних установ і організацій, що перебувають на державному бюджеті), праві оренди (орендні й інші підприємства, утворені на базі орендованого майна).

Третьою, суто юридичною, ознакою суб'єкта господарського права є його господарська правосуб'єктність, тобто за певним суб'єктом господарювання законодавством визначається можливість бути суб'єктом права (мати і здійснювати господарські права й обов'язки, відповідати за їх належне виконання). Обсяг правоздатності визначається і в законодавстві, і в його правостановлювальних документах. Вона дає право на організацію конкретної господарської діяльності.

Четвертою ознакою, пов'язаною з правосуб'єктністю, є компетенція господарських організацій. У цьому випадку компетенція розглядається як сукупність прав та обов'язків, які безпосередньо закріплені за господарською організацією законом і пов'язана з певним видом діяльності, переважно в організаційно-господарських правовідносинах. До компетенції належать: коло питань, які можуть вирішувати та чи інша господарська організація; обов'язки, які покладаються законом на певну господарську організацію; форми відповідальності за невиконання покладених на господарську організацію обов'язків; способи захисту порушених прав.

Поняття компетенції, як зазначає В. С. Щербина¹⁴, є доволі широким і застосовується в різних правових галузях, у ГКУ йдеться саме про господарську компетенцію, якою позначається не лише сукупність прав та обов'язків суб'єктів господарювання, але і сукупність повноважень, прав та обов'язків органу державної влади або органу місцевого самоврядування під час виконання своїх функціональних завдань у сфері господарювання.

В. К. Мамутов визначає господарську компетенцію як сукупність установлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав та обов'язків. Господарські права й обов'язки поділяються на два види: а) якими суб'єкт господарювання володіє відповідно до закону; б) які прямо законом не передбачені¹⁵. Господарська компетенція виникає з моменту створення суб'єктів господарювання, а її обсяг може змінюватися на основі положень норм різних НПА та з укладанням певних договорів. Компетенція різних суб'єктів господарювання має свої особливості, зокрема різниться за обсягами¹⁶.

¹⁴ Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 9–13.

¹⁵ Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосубъектности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов // Изв. вузов. Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 61.

¹⁶ Деревянко Б. В. Послуги у сфері освіти: правове регулювання: монографія / Б. В. Деревянко; МВС України, Донецький юридичний інститут. – Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2013. – С. 187.

Проаналізувавши дані науковцями визначення, можна визначити поняття «компетенція» як сукупність прав, обов'язків та предмета відання АТ, наданих у законодавчому порядку, конкретному суб'єкту (органу чи посадовій особі), а також здатність набувати права й обов'язки¹⁷.

Поняття суб'єкта господарського права обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить із того, що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин. Проте теза, що терміни «суб'єкти господарського права» й «учасники господарських відносин» є всі підстави розглядати як тотожні¹⁸, вважаємо не є переконливою, оскільки поняття «суб'єкти господарського права» й «учасники господарських відносин» не є тотожними і співвідносяться як конкретне і загальне. Так, згідно з ст. 2 ГКУ, учасниками відносин у сфері господарювання є: суб'єкти господарювання; споживачі; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією; а також громадяни, громадські та інші організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Найбільшу і найважливішу для господарської діяльності групу суб'єктів господарського права становлять суб'єкти господарювання.

Суб'єктами господарювання, згідно з ч. 1 ст. 55 ГКУ, є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Наведене визначення дає підстави виокремити такі ознаки суб'єкта господарювання:

– по-перше, цей суб'єкт є учасником господарських відносин;

¹⁷ Turkot O. Pojęcie kompetencji spółek akcyjnych w zakresie obrony przed zamachami na ich majątek i organy zarządzenia / O. Turkot // Nauka i Studia. (Seria prawo). – 2012. – № 21 (66). – S. 16–23.

¹⁸ Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 9–13.

- по-друге, він безпосередньо здійснює господарську діяльність;

- по-третє, він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує під час здійснення господарської діяльності, набуваючи водночас нові права й обов'язки. Цю ознаку суб'єкта господарського права в літературі ще називають господарською правосуб'єктністю;

- по-четверте, він має відокремлене від інших суб'єктів (зокрема і від власника) майно;

- по-п'яте, він відповідає за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна.

О. А. Беяневич вважає, що господарська правосуб'єктність і органів господарського управління, і суб'єктів господарювання визначається через: 1) господарську компетенцію, тобто конкретні права й обов'язки щодо здійснення господарської діяльності та керівництва нею. Такі права й обов'язки є суб'єктивними правами й обов'язками, що існують відповідно до закону, тобто в межах абсолютних (не персоніфікованих) правовідносин; 2) господарську правоздатність, тобто можливість своїми діями набувати права й обов'язки, що відповідають предмету діяльності суб'єкта, не конфліктують із цілями діяльності цього суб'єкта¹⁹.

А. Г. Бобкова вважає господарську компетенцію (правосуб'єктність) заснованою на законі можливістю набувати майнові та немайнові права, обирати сфери господарської діяльності, партнерів у зобов'язаннях, визначати порядок розподілу чистого прибутку тощо з моменту створення суб'єкта господарювання до припинення діяльності²⁰. О. В. Гарагонич зазначає, що дефініція та розкриття сутності господарської правосуб'єктності АТ має ґрунтуватися на загальнотеоретичній базі, сформованій в юридичній науці, та враховувати спе-

¹⁹ Беяневич О. А. Теоретичні проблеми господарського договірного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. А. Беяневич. – К., 2006. – 506 с.

²⁰ Бобкова А. Г. Правовое обеспечение рекреационной деятельности: монография / А. Г. Бобкова. – Донецк: Юго-Восток, 2000. – С. 154.

цифічні риси господарських правовідносин, які виникають між відповідними суб'єктами. Науковець указує, що найвдалішою є структуризація господарської правосуб'єктності АТ, яка охоплює господарську компетенцію та господарську правоздатність²¹. Вважаємо за необхідне доповнити, що АТ не характерні цивільно-правові конструкції правоспроможності та дієспроможності. АТ має певний обсяг господарської компетенції, яка складається із правосуб'єктності (стосовно прав АТ перед усіма можливими суб'єктами) і певного обсягу зобов'язань (стосовно обов'язків АТ перед більшою мірою визначеною сукупністю суб'єктів).

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання, права оперативного управління та права оперативного-господарського використання майна відповідно до визначення цієї компетенції в ГКУ та інших законах. На жаль, регулювання діяльності суб'єктів на основі оперативного-господарського використання майна було невинуватено скасоване законодавцем²².

С. М. Грудницька визначає господарську правосуб'єктність як абстрактну властивість суб'єкта господарського права, яке конкретизується в суб'єктивних правах і обов'язках двох видів: статусних правах і обов'язках (або компетенції) та похідних від них поточних правах і обов'язках²³.

Доволі чітко відмінність між компетенцією і правоздатністю була визначена В. К. Мамотовим, який зауважив, що правоздатність і компетенція – це явища, що є у різній площині: правоздатність – здатність правоволодіння; компетенція –

²¹ Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: правова сутність та структура / О. В. Гарагонич // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 130–135., С. 131–135.

²² Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Туркот. – Кривий Ріг, 2015. – С. 78–79.

²³ Грудницька С. М. Сутність і поняття правосуб'єктності: господарсько-правове визначення / С. М. Грудницька // Становлення сучасної юридичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 29 квітня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 67–68.

сукупність конкретних прав і обов'язків, які має державний орган відповідно до закону, й їх обсяг не може бути змінений за волею правосуб'єктних осіб²⁴.

Суб'єктами господарювання, відповідно до ч. 2 ст. 55 ГКУ, є:

– господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

– громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання відповідно до цієї компетенції, визначеної у ГКУ та інших законах. Вони також мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

§ 2. Громадяни-підприємці як суб'єкти господарських правовідносин

Насамперед зазначимо, що господарську діяльність залежно від правового становища її суб'єктів-громадян можна поділити на дві великі категорії:

- 1) індивідуальна споживацька діяльність громадян;
- 2) господарська діяльність громадян (фізичних осіб-підприємців) та їх колективних утворень.

Розглянемо питання відмінності між правовим статусом громадянина та громадянина (фізичної особи)-підприємця.

Зокрема громадянин, який належить до першої категорії, виконує у повсякденному житті та побуті трудову діяльність, яка не пов'язана з підприємницькою діяльністю, і не для задоволення соціально-економічних, а для особистих потреб.

²⁴ Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосубъектности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов // Изв. вузов. Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 56–63.

Наприклад, у ст. 1 Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15.03.2003 р. № 742-IV передбачено, що таке господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи громадянином індивідуально або особами, які перебувають із ним у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства (далі – ОСГ), у тому числі у сфері сільського зеленого туризму.

Члени ОСГ мають право: самостійно господарювати; укласти угоди; реалізувати надлишки виробленої продукції; надавати послуги з використанням ОСГ; використовувати для своїх потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, лісові насадження, водні об'єкти та ін.

Водночас діяльність, пов'язана з веденням ОСГ, не належить до підприємницької діяльності. Вона регулюється Конституцією України, Земельним кодексом України, ЦКУ, Законом про ОСГ, та іншими нормативно-правовими актами, без посилання на ГКУ і відповідно не є предметом правового регулювання господарського права.

До другої категорії суб'єктів належать фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність без створення юридичної особи. Це найпростіша форма підприємництва, що здійснюється від свого імені, на свій ризик громадянами, які відповідають усім майном, що належить їм на праві приватної власності, за своїми обов'язками у сфері підприємництва (за винятком майна, на яке відповідно до закону не може бути поширене стягнення). Вимоги кредиторів фізичної особи – суб'єкта підприємництва задовольняються за рахунок належного їй майна, на яке може бути звернено стягнення. Перелік майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення, встановлюється Цивільним процесуальним кодексом України. Він стосується і громадян, і громадян-підприємців. На відміну від інших форм підприємництва, ця форма підприємництва не передбачає створення юридичної особи, об'єднання майна і внесків осіб, а ґрунтується на приватному господарюванні.

Фізичними особами-підприємцями можуть бути громадяни, не обмежені законом у правоздатності або дієздатності. Отже, не можуть бути суб'єктами підприємництва особи, визнані у встановленому порядку недієздатними (внаслідок душевної хвороби або слабоумства) або обмежено дієздатними (внаслідок зловживання алкогольними напоями або наркотичними речовинами).

Підприємцем може бути громадянин, який досяг шістнадцяти років.

Закон також установлює обмеження для певних категорій осіб щодо можливості здійснення ними підприємницької діяльності. Так, не допускається заняття підприємницькою діяльністю таких категорій громадян: військовослужбовців, посадових та службових осіб органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, органів державної влади та управління, покликаних здійснювати контроль за діяльністю підприємств, а також інших осіб, уповноважених здійснювати функції держави. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності до закінчення терміну, встановленого вироком суду.

Громадяни-підприємці також не вправі здійснювати такі види діяльності: що становлять монополію держави: діяльність, пов'язана з обігом наркотичних речовин, прекурсорів, психотропних речовин, виготовлення та реалізація військової зброї та боєприпасів до неї, вибухових речовин, видобування бурштину, охорона особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана із розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, діяльність, пов'язана з технічним обслуговуванням та експлуатацією первинних мереж (окрім місцевих мереж) та супутникових систем телефонного зв'язку в мережах зв'язку загального користування (за деякими винятками); провадження яких передбачається законом у певній організаційній формі; ломбардні операції, які можуть проводити (державні підприємства чи повні товариства), страхова діяльність (господарські товариства, крім товариства з об-

меженою відповідальністю), банківська діяльність (комерційні банки, що створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю чи кооперативного банку) та ін.

Громадянин-підприємець, керуючись положеннями ст. 42 Конституції України, здійснює діяльність у межах універсальної правоздатності. Це означає можливість особи займатися будь-яким видом підприємницької діяльності, здійснення якого не суперечить законодавству. На відміну від юридичної особи, яка діє в межах спеціальної правоздатності й обмежена видами діяльності, визначеними засновниками в установчих документах.

Згідно з ч. 5 ст. 128 ГКУ, громадянин-підприємець здійснює свою діяльність на засадах свободи підприємництва та відповідно до принципів, передбачених у ст. 44 ГКУ, зокрема він може здійснювати самостійно будь-яку діяльність відповідно до потреб ринку, на власний розсуд приймаючи відповідні рішення, що не суперечать закону.

Водночас законодавство містить *обмеження щодо можливості провадження приватними підприємцями певних видів діяльності* (див. ст. 103). Зокрема фізична особа-підприємець як суб'єкт підприємницької діяльності не може:

– *надавати фінансові послуги*, якщо інше прямо не передбачене законом. Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III, фінансовими вважаються такі послуги: випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; довірче управління фінансовими активами; діяльність з обміну валют; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту; надання гарантій та поручительств; переказ грошей; послуги у сфері страхування та у системі накопичувального пенсійного забезпечення; професійна діяльність на ринку цінних паперів, що підлягає ліцензуванню; факторинг; адміністрування фінансових активів для придбання товарів у групах; управління майном для фінансування

об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю відповідно до Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» від 19.06.2003 р. № 978-IV; операції з іпотечними активами з метою емісії іпотечних цінних паперів; банківські та інші фінансові послуги, що надаються відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2000 р. № 2121-III;

- *займатися діяльністю у сфері організації телебачення і радіомовлення* (див. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-XII);

- *займатися космічною діяльністю* (див. Закон України «Про космічну діяльність» від 15.11.1996 р. № 502/96-ВР);

- *займатися діяльністю у сфері здійснення операцій з металобрухтом* (згідно зі ст. 4 Закону України «Про металобрухт» від 05.05.1999 р. № 619-XIV, операції з металобрухтом здійснюються лише спеціалізованими або спеціалізованими металургійними переробними підприємствами, а також їх приймальними пунктами);

- *займатися діяльністю у сфері загальної середньої та вищої освіти* (див. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII, Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 р. № 1060-XII);

- *займатися концесійною діяльністю щодо будівництва та експлуатації автомобільних доріг*, згідно зі ст. 1 Закону України «Про концесії на будівництво та експлуатацію автомобільних доріг» від 14.12.1999 р. № 1286-XIV, концесіонером може бути юридична особа.

Окрім того, індивідуальні підприємці повинні дотримуватися вимог закону щодо: ліцензування певних видів господарської діяльності; подання податковим органам декларацій про доходи, інших відомостей для нарахування податків та інших обов'язкових платежів; сплати податків та інших обов'язкових платежів; ведення обліку результатів своєї підприємницької діяльності відповідно до вимог законодавства; додержання прав і законних інтересів споживачів; добросовісної поведінки у сфері економічної конкуренції; забезпечення найманим працівникам (у разі застосування найманої праці) умов, передба-

чених трудовим законодавством; вчасного повідомлення реєстратора (органу державної реєстрації) про зміну адреси, зазначеної в реєстраційних документах, предмета діяльності, інших суттєвих умов своєї підприємницької діяльності, що мають відображатися в реєстраційних документах.

Чинне законодавство України не передбачає виокремлення майна, яке використовується підприємцем для здійснення підприємницької діяльності, із загальної маси належного цьому громадянину майна. Так, у ч. 2 ст. 128 ГКУ та ч. 1 ст. 52 ЦКУ прямо встановлено правило про те, що громадянин-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, на яке відповідно до закону може бути звернено стягнення. Фізична особа-підприємець, яка перебуває у шлюбі, відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме їй при поділі цього майна (ч. 2 ст. 52 ЦКУ). Відповідно до рішення суду, за відповідними зобов'язаннями може бути звернено стягнення на все належне приватному підприємцеві майно, в тому числі і те, яке він не використовував для зайняття підприємницькою діяльністю (приватна квартира, дача, меблі, автомашина тощо). Зважаючи на наявність повної відповідальності за своїми зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм майном, громадянин-підприємець провадить підприємницьку діяльність без формування статутного, резервного та інших фондів.

Суб'єкти господарювання, які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності, відповідно до п. 4 ст. 291 ПКУ, поділяються на 4 групи платників єдиного податку:

- *перша група* - фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб, здійснюють виключно роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках та/або провадять господарську діяльність з надання побутових послуг населенню і обсяг доходу яких протягом календарного року не перевищує 300000 гривень;

- *друга група* - фізичні особи-підприємці, які здійснюють господарську діяльність з надання послуг, у тому

числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню, виробництво та/або продаж товарів, діяльність у сфері ресторанного господарства, за умови, що протягом календарного року відповідають сукупності таких критеріїв:

- не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, одночасно не перевищує 10 осіб;

- обсяг доходу не перевищує 1 500 000 гривень.

Дія цього підпункту не поширюється на фізичних осіб-підприємців, які надають посередницькі послуги з купівлі, продажу, оренди та оцінювання нерухомого майна (група 70.31 КВЕД ДК 009:2005), а також здійснюють діяльність з виробництва, постачання, продажу (реалізації) ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння. Такі фізичні особи-підприємці належать виключно до третьої групи платників єдиного податку, якщо відповідають вимогам, встановленим для такої групи;

- *третья група* – фізичні особи-підприємці, які не використовують працю найманих осіб або кількість осіб, які перебувають з ними у трудових відносинах, не обмежена та юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми, у яких протягом календарного року обсяг доходу не перевищує 5 000 000 гривень;

- *четверта група* – сільськогосподарські товаровиробники, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Фіксовані ставки єдиного податку встановлюються сільськими, селищними, міськими радами або радами об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, для фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність, залежно від виду господарської діяльності, з розрахунку на календарний місяць:

- 1) для першої групи платників єдиного податку – у межах до 10 відсотків розміру прожиткового мінімуму;

- 2) для другої групи платників єдиного податку – у межах до 20 відсотків розміру мінімальної заробітної плати.

3) для третьої групи платників єдиного податку встановлюється у розмірі – 3 відсотків доходу – у разі сплати податку на додану вартість або 5 відсотків доходу – у разі включення податку на додану вартість до складу єдиного податку.

Варто нагадати, що не підлягає спрощеній системі оподаткування діяльність, пов'язана з торгівлею лікеро-горілчаними і тютюновими виробами, а також пально-мастильними матеріалами.

Єдиний податок значно полегшує ведення бухгалтерського обліку, який є більш звичним і зрозумілим, насамперед для тих громадян, які тільки розпочинають самостійний бізнес і повинні в стислі строки оволодіти методами господарських підрахунків і ведення діловодства.

Проте, як свідчить практика, ця система не є досконалою. Так, не кожний підприємець має регулярні грошові надходження. Однак сплата єдиного податку відбувається незалежно від результатів діяльності. Видаються недостатньо обґрунтованими і вимоги щодо обмеження кількості найманих працівників. Адже якщо підприємець вдало розпочав бізнес, має можливості для його подальшого розвитку, то таке обмеження заважатиме і інвестиціям, і створенню додаткових робочих місць в Україні.

§ 3. Поняття та види організаційно-правових форм підприємства

Важливе місце серед суб'єктів господарювання належить підприємствам. Це зумовлено економічними та соціальними функціями підприємства в економічній системі, а саме функціями товаровиробника, який задовольняє суспільні потреби у продукції, роботах, послугах. Тому законодавчий інститут підприємства як суб'єкта господарювання є центральною частиною системи господарського права України, його правовою основою.

Поняття «*підприємство*» є узагальнювальним. Воно визначає підприємства як суб'єкти господарського права стосовно всіх форм і видів власності в Україні. Це поняття є також загальногалузевим, тобто визначає промислові (фабрики,

заводи, шахти), будівельні, транспортні, сільськогосподарські, торговельні й інші підприємства.

Підприємство як соціально-економічний і правовий інститут має певну сукупність економічних, організаційних і юридичних ознак, за якими кваліфікується як суб'єкт господарювання та суб'єкт права. За допомогою цих ознак уніфіковано визначається поняття і правове становище підприємств усіх форм власності та галузей народного господарства.

Так, згідно з ч. 1 ст. 62 ГКУ, *підприємство* – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому ГКУ й іншими законами.

Визначальним у цьому документі є, по-перше, те, що підприємство є самостійним суб'єктом господарювання. Самостійність у цьому випадку полягає в тому, що прийняття господарських рішень є однією з основних і необхідних умов діяльності підприємства як товаровиробника. Юридичний аспект такого визначення полягає в тому, що підприємство під час здійснення своєї господарської діяльності має право з власної ініціативи приймати будь-які рішення, що не суперечать законодавству України.

По-друге, підприємство – це суб'єкт господарювання. Суть визначення суб'єкта господарювання полягає в тому, що підприємство є товаровиробником, трудовий колектив якого на професійній основі (промисел) виробляє та реалізує свій товар із метою одержання прибутку та задоволення суспільних потреб. Як господарюючий суб'єкт підприємство здійснює виробничу, науково-дослідну, торговельну й іншу господарську діяльність. Підприємства, відповідно до ч. 2 ст. 62 ГКУ, можуть створюватися і для здійснення підприємництва, і для некомерційної господарської діяльності.

По-третє, підприємство – статутний суб'єкт господарювання. Це означає, що воно діє відповідно до статусу як локального акта господарського законодавства, який нормативно визначає цілі та предмет його діяльності, відхилятися від

яких без зміни статуту підприємству заборонено. Статут також визначає межі спеціальної правоздатності підприємства як юридичної особи й тому є одним із найважливіших його локальних правових актів підприємства.

Головною ознакою підприємство є те, що воно має необхідне для суб'єкта господарювання майно – основні й оборотні кошти, інші цінності, якими воно володіє, користується і розпоряджається на певному правовому титулі (на праві власності, господарського відання чи оперативного управління). Це майно юридично відмежоване, як правило, від майна власника підприємства і закріплене за підприємством як суб'єктом права. Основні й оборотні кошти є на самостійному балансі, гроші – на поточному і рахунку підприємства в банку. Наявність відокремленого майна зумовлює його здатність від свого імені набувати права і нести обов'язки, самостійно відповідати як своїми зобов'язаннями, виступати позивачем та відповідачем у суді. Відповідно до ч. 5 ст. 62 ГКУ, підприємство у своєму складі не має інших юридичних осіб.

Види та організаційно-правові форми підприємств.

Залежно від форм власності, відповідно до ЦКУ та господарського законодавства, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

- приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);
- підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності та корпоративне);
- комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;
- державне підприємство, що діє на основі державної власності;
- підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності);
- підприємство з іноземними інвестиціями, зокрема, якщо (в статутному капіталі підприємства іноземна інвестиція становить не менш як десять відсотків);
- іноземне підприємство (в статутному капіталі якого іноземна інвестиція становить сто відсотків).

Суб'єкти господарювання залежно від кількості працюючих та доходів від будь-якої діяльності за рік можуть належати до суб'єктів малого підприємництва, у тому числі до суб'єктів мікропідприємства, середнього або великого підприємства (ст. 55 ГКУ).

Суб'єктами мікропідприємства є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 2 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами малого підприємства є:

- фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи-підприємці, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України;

- юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Суб'єктами великого підприємства є юридичні особи-суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквіва-

лентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України.

Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні діють підприємства *унітарні* та *корпоративні*.

Унітарним, згідно з ч. 4 ст. 63 ГКУ, є підприємство, яке створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний фонд, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства.

Види унітарних підприємств. Насамперед це приватне підприємство з одним засновником. *Приватним підприємством*, відповідно до ст. 113 ГКУ, є підприємство, що діє на основі приватної власності одного або декількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання юридичної особи.

Для визначення правового статусу приватного підприємства найважливішим є встановлення правової належності майна, що передається як внесок до його статутного капіталу – ним має бути саме майно, що знаходиться у приватній і, відповідно, не є у комунальній або державній власності.

Засновником приватного підприємства може бути фізична особа – громадянин України (фізичні особи – при заснуванні приватного підприємства з декількома засновниками), іноземець або особа без громадянства або одна юридична особа, що має статус суб'єкта господарської діяльності. Спільного заснування приватного підприємства фізичними й юридичними особами, а також декількома юридичними особами, на відміну від господарського товариства, законодавство не передбачає.

Приватне підприємство з одним засновником діє і на основі його праці, і з використанням найманої праці.

Законодавство не забороняє (і не примушує) засновнику самостійно займатися видами діяльності, визначеними статутом приватного підприємства. У разі залучення до цієї діяльності інших осіб на умовах трудового договору, їх наймання здійснюється на підставах і в порядку, передбаченому законодавством України про працю.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV, фермерське господарство (далі – ФГ) є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявляли бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення ФГ, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства.

ФГ як суб'єкт господарювання найповніше відображає товарно-підприємницькі засади аграрного господарювання на землях сільськогосподарського призначення є юридичною особою, яка здійснює діяльність відповідно до Земельного кодексу України (в частині права власності на землю і землевикористання), Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV (далі – Закон) та статуту.

ФГ ґрунтується на сімейно-родинних відносинах. Членами такого господарства можуть бути: подружжя, батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї та родичі. Його засновником є голова господарства або інша визначена в статуті особа, яка пройшла конкурсний відбір на право створення ФГ у районній (міській) професійній комісії з питань створення ФГ. До роботи у ФГ допускається залучення також і найманих працівників, які працюють за трудовим договором (контрактом) і не є членами господарства.

Землі ФГ, які є основою створення ведення господарства, згідно з ст. 12 Закону, можуть складатися із: земельної ділянки, що належить на праві власності ФГ як юридичній особі; земельних ділянок, що належать громадянам – членам ФГ на праві приватної власності; земельної ділянки, що використовується ФГ на умовах оренди. Законом не встановлено міні-

мального розміру земельних ділянок ФГ, а максимальний, згідно з п. 13 Перехідних положень Земельного кодексу України, може бути загальною площею до 100 гектарів на праві власності, хоча ця площа може бути збільшена у разі спадкування земельних ділянок за законом. Розмір земельної ділянки, що використовується ФГ на умовах оренди не обмежується.

Відповідно до ст. 112 ГКУ, підприємством об'єднання громадян, релігійної організації є унітарне підприємство, засноване на власності об'єднання громадян (громадської організації, політичної партії) або власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання їх статутних завдань.

Підприємство об'єднання громадян, релігійної організації діє на основі статуту й є юридичною особою, здійснюючи свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання відповідно до вимог ГКУ. Обмеження щодо створення та діяльності окремих видів підприємств об'єднання громадян, релігійної організації встановлюються законами.

Згідно з ст. 21 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI, громадське об'єднання зі статусом юридичної особи має право:

1) бути учасником цивільно-правових відносин, набувати майнові і немайнові права відповідно до законодавства;

2) здійснювати відповідно до закону підприємницьку діяльність безпосередньо, якщо це передбачено статутом громадського об'єднання, або через створені в порядку, передбаченому законом, юридичні особи (товариства, підприємства), якщо така діяльність відповідає меті (цілям) громадського об'єднання та сприяє її досягненню. Відомості про здійснення підприємницької діяльності громадським об'єднанням включаються до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань;

3) засновувати з метою досягнення своєї статутної мети (цілей) засоби масової інформації;

4) брати участь у здійсненні державної регуляторної політики відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності»;

5) брати участь у порядку, визначеному законодавством, у роботі консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, що утворюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування для проведення консультацій з громадськими об'єднаннями та підготовки рекомендацій з питань, що стосуються сфери їхньої діяльності.

Згідно з ч. 4 ст. 63 ГКУ, унітарне підприємство створюється одним засновником – об'єднанням громадян, який виділяє необхідне для його діяльності майно. Наявність інших співзасновників у підприємства об'єднання громадян – громадян, юридичних осіб-суб'єктів господарської діяльності або інших об'єднань громадян тощо виключається. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи для виконання своєї статутної мети (цілей) має право володіти, користуватися і розпоряджатися коштами та іншим майном, яке відповідно до закону передане такому громадському об'єднанню його членами (учасниками) або державою, набуте як членські внески, пожертвуване громадянами, підприємствами, установами та організаціями, набуте в результаті підприємницької діяльності такого об'єднання, підприємницької діяльності створених ним юридичних осіб (товариств, підприємств), а також майном, придбаним за рахунок власних коштів, тимчасово наданим у користування (крім розпорядження) чи на інших підставах, не заборонених законом.

Засновником підприємства об'єднання громадян є відповідне об'єднання громадян, що має статус юридичної особи, а також об'єднання (спілка) громадських організацій у разі, якщо його статутом передбачено право заснування підприємств. Проте політичним партіям та юридичним особам, що ними створюються, забороняється засновувати підприємства, за винятком засобів масової інформації, підприємств, що здійснюють продаж суспільно-політичної літератури, інших пропагандистсько-агітаційних матеріалів, виробів з власною символікою, проведення виставок, лекцій, фестивалів та інших суспільно-політичних заходів (ч. 2 ст. 112 ГКУ).

Принципово важливим аспектом створення схожих підприємств є і те, що вони зазвичай провадять просвітницьку діяльність, виконують дослідження соціологічного та загальнодержавного значення, які, наприклад, висвітлюють нагальні проблеми регіонального характеру. Крім того, вони можуть займатися і суто комерційною діяльністю із виконання робіт і надання послуг стороннім фізичним та юридичним особам (з урахуванням указаних обмежень стосовно політичних партій). Отже, підприємства, що засновані об'єднаннями громадян, не тільки матеріально підтримують своїх засновників, а і значною мірою заощаджують бюджетні кошти, виконуючи низку робіт і надаючи послуги, яких потребує суспільство.

Унітарним також є підприємство, засноване на власності релігійної організації для здійснення господарської діяльності з метою виконання її статутних завдань.

Правовий статус *підприємств, заснованих на власності релігійної організації*, визначено у ч. 4 ст. 112 ГКУ, а також у спеціальному акті – Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 р. № 987-ХІІ (далі – Закон). Судова практика з відповідних питань узагальнена в роз'ясненні Президії Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання, що виникають при застосуванні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 29.02.1996 р. № 02-5/109.

Згідно зі ст. 17 цього Закону, релігійні організації мають право використовувати для своїх потреб будівлі і майно, що надаються їм на договірних засадах державними, громадськими організаціями або громадянами. У власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом. Відповідне майно може використовуватися релігійною організацією на її розсуд, зокрема як база для створення підприємства.

Підприємство, засноване на власності релігійної організації, створюється для здійснення господарської діяльності.

Як і у разі з підприємствами об'єднань громадян, підприємства, засновані на власності релігійних організацій, можуть бути і суб'єктами підприємницької діяльності (продавати предмети культу, надавати послуги віруючим тощо), і некомерційними господарськими організаціями (здійснювати благодійну діяльність, розподіляти гуманітарну допомогу тощо).

Господарська діяльність, заради здійснення якої засновується підприємство релігійної організації, покликана досягти мети, передбаченої в статуті такої організації.

Згідно з ч. 4 ст. 112 ГКУ і ст. 19 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», такі організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські й інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають права юридичної особи. Статутними завданнями, своєю чергою, є задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру. Зважаючи на це, господарська діяльність заснованого релігійною організацією підприємства повинна стосуватися завдань задоволення релігійних потреб громадян. Наприклад, видавниче підприємство може випускати культову літературу, реставраційно-будівельне – проводити відновлювальні роботи тощо.

Державне унітарне підприємство. Відповідно до ст. 73 ГКУ, воно є підприємством, що утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної власності, як правило, без поділу її на частки і входить до сфери його управління. Майно державного унітарного підприємства є у державній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління. Найменування державного унітарного підприємства повинно містити слова «державне підприємство». Таке підприємство не несе відповідальності за зобов'язаннями власника й органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Щодо організаційної структури підприємства, то воно може складатися з виробничих структурних підрозділів (ви-

робництв, цехів, відділень, дільниць, бригад, бюро, лабораторій тощо), а також функціональних структурних підрозділів апарату управління (управління, відділів, бюро, служб тощо). Функції, права й обов'язки структурних підрозділів підприємства визначаються положеннями про них, які затверджуються в порядку, визначеному статутом підприємства або іншими установчими документами. Підприємство самостійно визначає свою організаційну структуру, встановлює чисельність працівників і штатний розпис. Має право створювати філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи, погоджуючи питання про розміщення таких підрозділів підприємства з відповідними органами місцевого самоврядування в установленому законодавством порядку. Такі відокремлені підрозділи не мають статусу юридичної особи і діють на основі положення про них, затвердженого підприємством.

Управління підприємством здійснюється відповідно до його установчих документів на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна й участі в управлінні трудового колективу.

Власник здійснює свої права щодо управління підприємством безпосередньо або через уповноважені ним органи відповідно до статуту підприємства чи інших установчих документів.

Для керівництва господарською діяльністю підприємства власник (власники) або уповноважений ним орган призначає (обирає) керівника підприємства. У разі найму керівника підприємства з ним укладається контракт, в якому визначаються строк найму, права, обов'язки і відповідальність керівника, умови його матеріального забезпечення, звільнення його з посади та інші умови найму за погодженням сторін.

Керівник підприємства без доручення діє від імені підприємства, представляє його інтереси в органах державної влади й органах місцевого самоврядування та інших організаціях, у відносинах з юридичними особами і громадянами, формує адміністрацію підприємства, вирішує питання діяльності підприємства в межах та порядку, визначених установчими документами. Він може бути звільнений з посади достроково на підставах, передбачених контрактом відповідно до трудового законодавства.

Усі громадяни, які своєю працею беруть участь у діяльності підприємства на основі трудового договору або інших форм, що регулюють трудові відносини, становлять його трудовий колектив. Повноваження трудового колективу щодо його участі в управлінні підприємством устанавлюються статутом або іншими установчими документами.

Відносини підприємства з іншими підприємствами, організаціями, громадянами в усіх сферах господарської діяльності формуються на договірних засадах. Підприємства вільні у виборі предмета договору, визначенні зобов'язань та інших умов господарських взаємин, що не суперечать законодавству України. Підприємство самостійно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, яка є частиною державної зовнішньоекономічної діяльності та регулюється законами України, іншими прийнятими відповідно до них нормативно-правовими актами.

Державне унітарне підприємство утворюється на базі відокремленої частини державної власності. Згідно зі ст. 326 ЦКУ, в державній власності є майно, у тому числі грошові кошти, що належать державі Україна. Нині орієнтовний перелік об'єктів державної власності міститься у п. 2.4 Класифікації форм власності ДК 001:2004, затвердженому Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.05.2004 р. № 97 (далі – Класифікація форм власності ДК 001:2004), відповідно до якого об'єктами права державної власності є майно: державних та казенних підприємств, державних організацій, установ та закладів, що діють на основі державної власності (ст. 73 ГКУ); акції (частки, паї) держави у майні суб'єктів господарювання різних форм власності (ст. 141 ГКУ); яке не увійшло до статутних фондів акціонерних товариств, створених у процесі корпоративізації та приватизації; державних господарських об'єднань, які утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (ст. 120 ГКУ).

Майно державного унітарного підприємства є у державній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання чи праві оперативного управління (ч. ст. 73 ГКУ). Воно не несе відповідальності за зобов'язаннями власника й органу влади, до сфери управління якого воно входить.

Частини майна державної власності, що входять до статутного капіталу державного унітарного підприємства, зазвичай не поділяються на частки. За визначенням унітарного підприємства (ч. 4 ст. 63 ГКУ) його статутний капітал не поділяється на частки (паї) і, відповідно, статутний капітал державного унітарного підприємства.

Проте, з огляду на об'єктивне існування державної корпоративної власності, що визначається у ст. 3 Класифікації форм власності ДК 001:2004, щодо майна суб'єктів, у статутному фонді яких частка державної чи комунальної власності перевищує 50% чи становить величину, яка забезпечує відповідним органам державного управління право вирішального впливу на господарську діяльність цих суб'єктів, правомірно казати про наявність, окрім державних унітарних, державних корпоративних підприємств. Саме їх статутний фонд поділяється на частки, які можуть знаходитися, крім державної, і в інших формах власності. Докладніше про такі підприємства йтиметься під час розгляду правового статусу господарських товариств.

Державне унітарне підприємство утворюється розпорядчим способом шляхом видання відповідним компетентним органом державної влади відповідного розпоряджувального акта.

Загальні питання щодо компетенції органів державної влади в сфері управління державним майном визначаються Законом України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V, із змінами, яким на міністерства та інші підвідомчі Кабінету Міністрів України центральні органи виконавчої влади покладено здійснення функцій щодо управління майном, що є у державній власності, крім майнових комплексів підприємств, установ, організацій, управління якими здійснюють відповідні служби Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України згідно з законодавчими актами України. Відповідні органи, зокрема, приймають рішення про створення, реорганізацію, ліквідацію підприємств, установ і організацій, заснованих на державній власності, затверджують їх статuti (положення), контролюють їх дотримання та приймають рішення у зв'язку з порушенням статутів (положень).

Відповідно, орган державної влади, до сфери управління якого входить державне підприємство, є представником власника та виконує його функції у межах, визначених його компетенцією.

Розпорядчий порядок утворення державного підприємства означає, що такому утворенню передуює видання компетентним органом державної влади відповідного акта про це.

Законодавством також визначаються види діяльності, займатися якими можуть виключно державні підприємства. Зокрема діяльність, пов'язана з охороною окремих особливо важливих об'єктів права державної власності, перелік яких визначається у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку, а також діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних, судово-психіатричних експертиз та розробленням, випробуванням, виробництвом та експлуатацією ракет-носіїв, у тому числі з їх космічними запусками із будь-якою метою, може здійснюватися тільки державними підприємствами й організаціями.

Державні унітарні підприємства можуть бути і *державними комерційними підприємствами, і казенними підприємствами.*

Державне комерційне підприємство, відповідно до ст. 74 ГКУ, є суб'єктом підприємницької діяльності, що діє на основі статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності всім належним йому майном на праві господарського відання.

Статутний капітал державного комерційного підприємства утворюється уповноваженим органом, до сфери управління якого воно входить до реєстрації цього підприємства як суб'єкта господарювання. Держава й орган, до сфери управління якого входить державне комерційне підприємство, не несуть відповідальності за його зобов'язаннями, крім випадків, передбачених законами.

Державне комерційне підприємство зобов'язане приймати та виконувати доведені до нього в установленому законодавством порядку державні замовлення, враховувати їх при формуванні виробничої програми, визначенні перспектив свого економічного і соціального розвитку та виборі контрагентів, а також складати і виконувати річний з покварталь-

ною розбивкою фінансовий план на кожен наступний рік. Таке підприємство не має права безоплатно передавати належне йому майно іншим юридичним особам чи громадянам, окрім випадків, передбачених законом. Відчужувати майнові об'єкти, що належать до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише за попередньою згодою органу, до сфери управління якого воно належить і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне комерційне підприємство має право лише у межах повноважень та у спосіб, що передбачені ГКУ й іншими законами.

Кошти, одержані від продажу майнових об'єктів, що належать до основних фондів державного комерційного підприємства, використовуються відповідно до затвердженого фінансового плану. Списання з балансу не повністю амортизованих основних фондів, а також пришвидшена амортизація основних фондів державного комерційного підприємства можуть проводитися лише за згодою органу, до сфери управління якого входить це підприємство.

У разі зміни керівника державного комерційного підприємства обов'язковим є проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства в порядку, передбаченому законом.

Казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких, відповідно до ст. 76 ГКУ:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) є держава;
- за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;
- приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

Казенне підприємство створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. У рішенні про створення казенного підприємства визначаються обсяг і характер основної діяльності підприємства, а також орган, до сфери управління якого входить підприємство, що створюється. Реорганізація та ліквідація казенного підприємства проводяться за рішенням органу, до компетенції якого належить створення цього підприємства.

Казенне підприємство є юридичною особою, має відповідні рахунки в установах державного банку, печатку із своїм найменуванням.

Майно казенного підприємства закріплюється за ним на праві оперативного управління в обсязі, зазначеному в статуті підприємства.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, затверджує статут підприємства, призначає його керівника, дає дозвіл на здійснення казенним підприємством господарської діяльності, визначає види продукції (робіт, послуг) на виробництво та реалізацію якої поширюється зазначений дозвіл.

Найменування казенного підприємства повинно містити слова «казенне підприємство».

Казенне підприємство здійснює господарську діяльність відповідно до виробничих завдань органу, до сфери управління якого воно входить.

Орган, до сфери управління якого входить казенне підприємство, здійснює контроль за використанням та збереженням належного підприємству майна, має право вилучити у казенного підприємства майно, яке не використовується або використовується не за призначенням і розпорядитися ним у межах своїх повноважень. Казенне підприємство не має права відчужувати або іншим способом розпоряджатися закріпленим за ним майном, що належить до основних фондів, без попередньої згоди органу, до сфери управління якого воно входить.

Джерелами формування майна казенного підприємства є: державне майно, передане підприємству відповідно до рішення про його створення; кошти та інше майно, одержані від реалізації продукції (робіт, послуг) підприємства; цільові кошти, виділені з Державного бюджету України; кредити банків;

частина доходів підприємства, одержаних ним за результатами господарської діяльності, передбаченої статутом; інші джерела, не заборонені законом.

Казенне підприємство відповідає за своїми зобов'язаннями лише коштами, що перебувають у його розпорядженні. У разі недостатності зазначених коштів держава, в особі органу до сфери управління якого входить підприємство, несе повну субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями казенного підприємства.

Комунальне унітарне підприємство. Згідно зі ст. 78 ГКУ, таке підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності та входить до сфери його управління. Майно комунального унітарного підприємства перебуває у комунальній власності і закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство).

Комунальні підприємства виробляють продукцію, виконують роботи, надають послуги на визначеній території з метою забезпечення потреб інших суб'єктів господарювання та мешканців, що проживають на цій території. Це – організація будівництва, реконструкції, капітальних ремонтів житлового фонду; здійснення житлово-комунальними конторами постійного контролю за утриманням у належному стані житлових приміщень державного фонду та, на договірній основі, таких, що знаходяться у приватній власності. На комунальній власності засновано чимало підприємств із обслуговування місцевих енергетичних систем, транспорту та зв'язку, шляхового господарства, а також закладів соціального спрямування, побутового обслуговування, просвітництва, культури й охорони здоров'я.

Правовий статус комунальних підприємств визначено у ст. 78 ГКУ, а також у законах, що регулюють діяльність місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування – Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, Закон України «Про столицю України – місто-герой Київ» від 15.01.1999 р. № 401-XIV, Закон

України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV тощо. Особливості передачі об'єктів, зокрема, підприємств з державної у комунальну власність і навпаки визначається Законом України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» від 03.03.1998 р. № 147/98-ВР.

Комунальне унітарне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування і належить до сфери його управління.

За змістом ст.ст. 140, 143 Конституції України, мешканці, які проживають в межах того чи іншого адміністративно-територіального утворення (територіальна громада), безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування (ради) управляють майном, що є у комунальній власності. Як передбачено ч. 5 ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, зазначені органи від імені та в інтересах територіальних громад відповідно до закону здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, в тому числі і щодо утворення суб'єктів підприємницької діяльності (підприємств).

Представницькі органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради – вправі приймати рішення про передачу іншим органам окремих повноважень щодо управління майном, яке належить до комунальної власності відповідної територіальної громади, визначення меж цих повноважень та умов їх здійснення (п. 31 ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР). Зокрема до відання виконавчих органів цих рад належить управління в межах, визначених радою, майном, що належить до комунальної власності. Тобто місцеві ради вправі делегувати повноваження зі створення комунальних підприємств своїм виконавчим органам (виконавчим комітетам, управлінням, службам тощо) або місцевим державним адміністраціям.

Що ж до районних і обласних рад, то їх повноваження на розпорядження комунальним майном (в тому числі створення комунальних підприємств) має похідний від повноважень представницьких органів місцевого самоврядування характер, оскільки у вирішенні відповідних питань зазначені ради

діють за дорученням сільських, селищних, міських рад (п. 19 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР).

Орган, до сфери управління якого входить комунальне унітарне підприємство, є представником власника – відповідної територіальної громади і виконує його функції у межах, визначених законодавством.

Комунальне унітарне підприємство утворюється на базі відокремленої частини комунальної власності.

Основою діяльності комунального підприємства є відокремлена частина комунальної власності, до складу якої, відповідно до ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, входить рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси тощо. Згідно з п. 2.5.2 та п. 2.5 ст. 2 Класифікації форм власності ДК 001:2004, затвердженої Наказом Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28.04.2004 р. № 97, об'єктами права комунальної власності є майно:

- комунальних підприємств, організацій, установ, закладів, що діють на основі відокремленої частини комунальної власності територіальної громади (ст. 78 ГКУ);

- акції (частки, паї) територіальної громади у майні суб'єктів господарювання різних форм власності (ст. 24 ГКУ);

- комунальних господарських об'єднань, які утворюються переважно у формі корпорації або концерну, незалежно від найменування об'єднання (комбінат, трест тощо) (ст. 120 ГКУ).

Майно комунального унітарного підприємства є у комунальній власності та закріплюється за таким підприємством на праві господарського відання (комунальне комерційне підприємство) або на праві оперативного управління (комунальне некомерційне підприємство). Воно не несе відповідальності за зобов'язаннями власника та органу місцевого самоврядування, до сфери управління якого воно входить.

Комунальне унітарне підприємство утворюється в розпорядчому порядку. Його утворенню, як і державному, передуює видання компетентним органом відповідного акта.

Правовий статус підприємств споживчої кооперації визначається у ст. 111 ГКУ, а також у Законі України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. № 2265-ХІІ. Згідно з ч. 8 ст. 111 ГКУ, підприємством споживчої кооперації визнається унітарне або корпоративне підприємство, утворене споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств із метою здійснення статутних цілей цих товариств, спілок (об'єднань).

Підприємством споживчої кооперації визнається підприємство, утворене споживчим товариством (товариствами) або спілкою (об'єднанням) споживчих товариств.

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. № 2265-ХІІ, споживчим товариством є самоврядна організація громадян, які на основі добровільності членства, майнової участі та взаємодопомоги об'єднуються для спільної господарської діяльності з метою колективного організованого забезпечення своїх економічних і соціальних інтересів. Споживчі товариства, відповідно до ст. 11 цього Закону, для здійснення своїх статутних завдань можуть утворювати будь-які підприємства, установи, організації, які, відповідно, вважаються підприємствами споживчої кооперації.

За організаційно-правовою формою вони є унітарними або корпоративними.

Якщо підприємство створюється одним споживчим товариством (спілкою), воно вважається унітарним; якщо товариств (засновників) два і більше, підприємство визнається корпоративним.

Метою створення підприємства споживчої кооперації є здійснення статутних завдань засновників. Ці завдання в широкому розумінні викладені у ст. 1 Закону України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. № 2265-ХІІ, згідно із якою споживча кооперація має право здійснювати торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі. Настільки широкими можуть бути і повноваження підприємства споживчої кооперації; конкретний їх перелік міститься у статуті підприємства.

Як і унітарні, корпоративні підприємства характеризуються наявністю декількох видів, особливості правового статусу яких будуть нами розглянуті.

Корпоративним приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) працівників з використанням найманої праці (ст. 113 ГКУ).

За своєю суттю приватне підприємство з декількома засновниками близьке до господарського товариства. Проте його правовий статус характеризується наявністю деяких обмежень, не притаманних господарським товариствам, які розглядаються далі. З іншого боку, діяльність корпоративних приватних підприємств менш заформалізована порівняно з господарськими товариствами – на них не поширюються вимоги Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII, зокрема щодо мінімального розміру статутного капіталу та інші.

На відміну від унітарного, засновниками корпоративного приватного підприємства можуть бути лише фізичні особи, що впливає з аналізу визначення приватного підприємства, у ст. 113 ГКУ, згідно з якою засновником унітарного приватного підприємства може бути одна юридична особа. Як зазначалося, під час розгляду унітарного приватного підприємства, спільного заснування приватного підприємства фізичними й юридичними особами, а також декількома юридичними особами, на відміну від господарського товариства, законодавство не передбачає.

Приватне підприємство з двома та більше засновниками діє на основі приватної власності засновників. На відміну від господарського товариства, яке може засновуватися за участю державної (комунальної) власності, приватне підприємство створюється лише на базі приватної власності його засновників. Це, зокрема, зумовлено суб'єктивним складом засновників приватного підприємства, адже фізичні особи не можуть здійснювати повноваження власника щодо державного та комунального майна.

Приватне підприємство з двома та більше засновниками може обмежуватись працею своїх засновників або

використовувати найману працю. Як і в господарських товариствах – «товариствах капіталів», ГКУ не зобов'язує засновників корпоративного приватного підприємства брати участь у його трудовому житті. Вони можуть працювати самі на заснованому ними підприємстві – бути пов'язаними трудовими відносинами з ним, найняти персонал «зі сторони».

§ 4. Поняття і види господарських товариств

Така організаційно-правова форма підприємництва, як господарське товариство, має істотні особливості щодо створення, діяльності й юридичного статусу. Його правовий статус визначається і відповідно до ГКУ, і Законом України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII із змінами і доповненнями (далі – Закон). Зокрема поняття, види, порядок створення і діяльності товариств, а також права й обов'язки їхніх засновників та учасників.

Згідно з цими законами, *господарські товариства* – це підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна для участі в підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку. Тобто істотною відмінністю господарських товариств від інших підприємств є те, що вони створюються на договірних засадах двома і більше фізичними та/або юридичними особами.

Відповідно до ч. 2 ст. 113 ЦКУ, ч. 1 ст. 80 ГКУ, ч. 3 ст. 1 Закону, до господарських товариств належать: акціонерні товариства (далі – АТ); ТОВ; ТДВ; повні товариства (далі – ПТ); командитні товариства.

Господарські товариства можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, які не суперечать законодавству. Вони є юридичними особами, діють на підставі установчих документів, затверджених учасниками, мають власні назви із зазначенням організаційно-правової форми товариства.

Вибір конкретного виду господарського товариства залежить від цілей і намірів його засновників, а також у низці випадків передбачений законодавством. Наприклад, фондова

біржа та інвестиційний фонд можуть бути створені тільки в формі приватного АТ, довірче товариство – в формі ТДВ, ломбард – ПТ.

Щодо визначення правового статусу господарських товариств актуальним є питання визначення пріоритету в застосуванні актів однакової юридичної сили – ЦКУ, ГКУ, а також Закону, оскільки вони регулюють суміжні питання. Так, якщо положення ЦКУ, ГКУ суперечать положенням Закону, застосуванню підлягають положення Закону, який є спеціальним нормативним актом.

Особливості господарського товариства:

Господарське товариство є підприємством або іншим суб'єктом господарювання. Належність господарських товариств до підприємств підтверджується ч. 5 ст. 63 ГКУ, яка прямо відносить господарські товариства до видів корпоративних підприємств. Це, своєю чергою, означає, що на господарські товариства повною мірою поширюються загальні положення ГКУ й інших актів законодавства, що регулюють діяльність підприємств. Якщо загальні положення щодо підприємств суперечать спеціальним положенням, що безпосередньо визначають правовий статус господарських товариств, застосовуються спеціальні положення відповідних нормативних актів.

Згідно з ч. 2 ст. 79 ГКУ, засновниками й учасниками господарського товариства можуть бути суб'єкти господарювання, інші учасники господарських відносин, а також громадяни, які не є суб'єктами господарювання. Тобто господарське товариство може бути засноване і юридичними особами, і громадянами, а також спільно громадянами й юридичними особами, причому для заснування господарського товариства громадянину не обов'язково мати статус суб'єкта підприємницької діяльності. Крім того, незважаючи на наявність у назві терміна «товариство», ЦКУ (ч. 2 ст. 114) та ГКУ (ч. 1 ст. 79) передбачають можливість господарського товариства діяти у складі одного учасника.

Суб'єкти господарювання – юридичні особи, які стали засновниками або учасниками господарського товариства, зберігають статус юридичної особи.

Іноземні громадяни, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації можуть бути засновниками і учасниками господарських товариств нарівні з громадянами й юридичними особами України, крім випадків, установлених законодавчими актами України. Так, згідно зі ст. 12 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» від 21.12.1993 р. № 3759-ХІІ, в Україні забороняється створення телерадіоорганізацій іноземними юридичними і фізичними особами та особами без громадянства. Також забороняється створення і діяльність телерадіоорганізацій з іноземними інвестиціями, у статутному фонді яких більш як 30% іноземних інвестицій.

Обмеження щодо заснування та участі в господарських товариствах суб'єктів господарювання або інших осіб встановлюються законодавством. Наприклад, за положеннями ст. 1 Декрету Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.1992 р. № 24-92, державні підприємства не мають права бути засновниками господарських товариств.

Деякі нормативні акти встановлюють кваліфікаційні (спеціальні) вимоги до засновників (учасників) господарських товариств. Так, згідно зі ст. 33 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV, АТ може бути створено не менш як 20 засновниками – торговцями цінними паперами, які мають дозвіл на здійснення комерційної і комісійної діяльності по цінних паперах за умови внесення ними до статутного фонду не менш як 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Компетенцію учасників господарських товариств незалежно від їх виду визначено у ст.ст. 116, 117 ЦКУ, ст. 88 ГКУ та ст.ст. 10, 11 Закону. Так, учасники товариства мають право:

- брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених законодавством;
- брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Вони визначаються пропорційно частці кожного з учасників, які є учасниками товариства на початок строку виплати дивідендів;

– одержувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу учасника товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти про фінансово-господарську діяльність товариства, протоколи ревізійної комісії, протоколи зборів органів управління товариства тощо;

– вийти в передбаченому установчими документами порядку зі складу товариства.

Учасники товариства зобов'язані:

– додержуватись вимог установчих документів товариства і виконувати рішення загальних зборів та інших органів управління товариства;

– виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю, а також вносити вклади (оплачувати акції) у розмірі, порядку та засобами, передбаченими установчими документами;

– не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Учасники можуть мати також інші права і нести інші обов'язки, передбачені законодавством і установчими документами товариства.

Господарські товариства створюються шляхом об'єднання майна та участі в підприємницькій діяльності їх засновників (учасників). Внески (вклади) засновників (учасників) об'єднуються у статутний фонд (статутний, складений капітал товариства, що, власне, є характерним для будь-якої юридичної особи.

Згідно зі ст. 87 ГКУ, статутний капітал товариства становить сума вкладів засновників та учасників господарського товариства. Вкладами учасників та засновників господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, а також інші майнові права (в тому числі майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), кошти, зокрема в іноземній валюті.

Забороняється використовувати для формування статутного капіталу товариства бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу. Проте чинним законодавством

не передбачено оформлення та подання в орган державної реєстрації документа про підтвердження факту, що кошти, які вносяться до статутного капіталу товариства, не є бюджетними коштами, коштами, одержаними в кредит та під заставу.

Фінансовий стан засновників – юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного капіталу господарського товариства у випадках, передбачених законом, повинен бути перевірений належним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників – громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, засвідченою відповідним податковим органом.

Вклад, оцінений у гривнях, відповідно до ч. 2 ст. 86 ГКУ (ч. 2 ст. 115 ЦКУ), становить частку учасника та засновника у статутному капіталі товариства. Порядок оцінки вкладів визначається в установчих документах господарського товариства, а у випадках, встановлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці. Вона проводиться згідно з Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III, Законом України «Про оцінку земель» від 11.12.2003 р. № 1378-IV. Методика проведення оцінки майна визначається національними стандартами за видами майна, які затверджує Кабінет Міністрів України. Наприклад, Національний стандарт № 2 «Оцінка нерухомого майна», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2004 р. № 1442 тощо.

Метою створення та діяльності господарського товариства є отримання прибутку. Для цього, згідно з ч. 5 ст. 79 ГКУ, господарські товариства можуть займатися будь-якою підприємницькою діяльністю, яка не суперечить законодавству України.

Проте ознака отримання прибутку зберігається не в усіх господарських товариствах. Наприклад, згідно зі Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV, фондова біржа є акціонерним товариством, проте вона має статус організації, яка створюється без мети отримання прибутку і займається виключно організацією укладання угод купівлі-продажу цінних паперів та їх похідних.

Прибуток господарського товариства утворюється з надходжень від його господарської діяльності після покриття матеріальних та прирівняних до них витрат і витрат на оплату праці. З економічного прибутку товариства сплачуються передбачені законом податки й інші обов'язкові платежі, а також відсотки по кредитах банків і по облігаціях. Прибуток, одержаний після зазначених розрахунків, залишається у розпорядженні товариства, яке визначає напрями його використання відповідно до установчих документів товариства.

Управління товариством здійснюють його органи та посадові особи, склад і порядок обрання (призначення) яких здійснюється залежно від виду товариства, а у визначених законом випадках – учасниками товариства. Водночас, згідно з ст. 89 ГКУ і ст. 23 Закону, посадовими особами органів управління товариства визнаються голова та члени виконавчого органу, голова ревізійної комісії, а у товариствах, де створена рада товариства (спостережна рада), – голова та члени ради товариства (спостережної ради). Вони відповідають за заподіяну ними товариству шкоду відповідно до чинного законодавства України.

Посадовими особами органів управління товариства не можуть бути члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та інших органів виконавчої влади, військово-службовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, нотаріуси, а також посадові особи органів державної влади, крім випадків, коли державні службовці здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді) або ревізійній комісії товариства. Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути посадовими особами тих товариств, які здійснюють цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини.

Найпоширенішою організаційно-правовою формою господарювання у світі й в Україні є АТ. У них зосереджено приблизно 60% національного промислового виробництва. Акціонерами, за різними даними, в Україні вважаються від 14 до 16 млн громадян.

У зв'язку з необхідністю правового забезпечення їх інтересів, а також їх різноманітності, реальності, корпоративних прав, Верховна Рада прийняла Закон України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI (далі – Закон).

Відповідно до ст. 3 цього Закону, АТ – це господарське товариство, статутний капітал якого поділений на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими засвідчені акціями. Аналогічні визначення в ГКУ (ч. 2 ст. 80) і Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII (ст. 24). Окрім того, закон вводить нові типи АТ – публічні, приватні та державні.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Закону, характерною особливістю приватного АТ є те, що воно може здійснювати тільки приватне розміщення акцій (приватне розміщення акцій є аналогом закритого розміщення акцій). Також приватне АТ може не проводити процедуру лістингу та має визначене законом переважне право акціонера на придбання акцій АТ, які продаються третім особам (ст. 7 Закону). Крім того, кількісний склад приватного АТ не може перевищувати 100 акціонерів.

Акціонери приватного АТ мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Переважне право акціонерів на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, діє протягом двох місяців із дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Строк переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути меншим ніж 20 днів із дня отримання товариством відповідного повідомлення. Цей строк припиняється у разі, якщо до його завершення від усіх акціонерів товариства та самого товариства отримані письмові заяви про використання або про відмову від використання переважного права на купівлю акцій.

Акціонер приватного АТ, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів това-

риства здійснюється через його правління. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Якщо інше не передбачено статутом товариства, повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок акціонера, який має намір продати свої акції.

Якщо акціонери приватного АТ та/або товариство не скористаються переважним правом на придбання акцій, що пропонуються для продажу, протягом установленого цим законом або статутом строку, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені товариству та його акціонерам.

У разі порушення зазначеного у цій статті переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства та/або саме товариство, якщо статутом товариства передбачено переважне право на придбання акцій товариством, має право протягом трьох місяців з моменту, коли акціонер чи товариство дізналися або повинні були дізнатися про таке порушення, вимагати у судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій.

Уступка зазначеного переважного права іншим особам не допускається.

Зазначене переважне право акціонерів приватного АТ не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва.

Приватне АТ може бути перетворено на публічне. Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням.

Акції публічного АТ можуть купуватися та продаватися на фондовій біржі. Публічне АТ зобов'язане пройти процедуру включення акцій до біржового реєстру та залишатися у ньому хоча б на одній фондовій біржі в Україні. Акції публічного АТ не можуть входити до біржового списку більше ніж однієї фондової біржі в Україні. Акції приватного АТ не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону. АТ не має права

приймати в заставу власні цінні папери. Правочини щодо акцій вчиняються в письмовій формі (ст. 24 Закону).

Для закритих і відкритих АТ не встановлюється спеціального режиму регулювання їх перетворення у приватні та публічні, крім Прикінцевих та перехідних положень Закону. Вони передбачають, що статuti та інші внутрішні положення АТ, створених до набрання чинності Законом, підлягають увідповідненню з нормами Закону не пізніше ніж два роки з дня набрання чинності цим Законом. Зміна типу товариства з приватного АТ на публічне АТ або з публічного на приватне не є його перетворенням. Невнесення таких змін до статуту та інших внутрішніх документів АТ є підставою для відмови в державній реєстрації випуску цінних паперів цього товариства або наданні ліцензії.

Із наведеного визначення випливають такі загальні особливості АТ, які зумовлюють специфіку його юридичного статусу.

По-перше, статутний капітал АТ має акціонерну природу, формується шляхом емісії та продажу акцій фізичним та/або юридичним особам. Мінімальний розмір його статутного капіталу встановлено у розмірі, не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, виходячи зі ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення товариства.

Оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування АТ, може здійснюватися грошовими коштами, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів), майном і майновими правами, нематеріальними активами, що мають грошову оцінку. Водночас вона не може здійснюватися за ціною, нижчою від їх номінальної вартості, а також не може здійснюватися шляхом взяття на себе зобов'язань із виконання для товариства робіт або надання послуг.

В. В. Резнікова роз'яснює, що нематеріальними активами можуть бути: ділова репутація, ділові зв'язки, трудова участь, об'єкти інтелектуальної власності та ін²⁵.

²⁵ Резнікова В. В. Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні: навч. посібник / В. В. Резнікова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 128.

Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

По-друге, АТ має публічний статус емітента цінних паперів (акцій, облігацій). Інші товариства не мають статусу емітента акцій. Воно є юридичною особою, яка від свого імені випускає акції та зобов'язується своєчасно виконувати обов'язки, що випливають з умов їх випуску. Шляхом випуску та продажу акцій акціонерні товариства і формують свої статутні капітали, і збільшують їх, якщо це необхідно. Акції публічних АТ допускаються до вільного продажу на умовах, визначених Законом України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI та Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV, іншими актами про фондовий ринок. Опата акцій може відбуватися грошовими коштами, майном, майновими і немайновими правами, які мають оцінку (ст. 23 Закону).

По-третє, фізичні та юридичні особи, які придбали акції акціонерних товариств, фіксуються у реєстрі власників іменних цінних паперів і набувають статусу акціонерів. Права й обов'язки акціонерів визначені у ст.ст. 25 і 29 Закону і ст.ст. 4, 5, 8 і 9 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV. Цими законами також передбачено, що всі акції АТ з 2011 р. можуть існувати виключно у бездокументарній формі.

По-четверте, ознакою АТ є обмежена відповідальність акціонерів. Акціонери відповідають (точніше – несуть ризик відповідальності) за зобов'язаннями товариства тільки в межах належних їм акцій. За ознакою відповідальності акціонерів АТ належить до ТОВ.

Акціонери, які пов'язані з АТ установчими документами, мають передбачені Законом певні права та обов'язки.

Обов'язки акціонерів. Насамперед вони повинні сплатити повну вартість акцій, отриманих від товариства. Цей обов'язок потребує пояснення. Безумовно, якщо цінні папери купуються одразу, то й розрахунок із товариством не відкладається.

Водночас є практика підписки на цінні папери, коли інвестори отримують акції під письмове зобов'язання у зазначені строки внести у капітал товариства їхню вартість у грошовій формі. Цінні папери або сертифікати на їх одержання

передаються їм у кредит. Однак, якщо акціонер не повертає зазначену в договорі суму, то АТ може анулювати ці акції та продати їх іншій особі.

Окрім того обов'язку, є й інші. Так, відповідно до статуту АТ, власник акцій може бути позбавлений (повністю або частково) права передачі їх іншим особам. Закон (ст. 29) передбачає такі обов'язки акціонерів-власників і простих, і привілейованих акцій:

- дотримуватись статуту, інших внутрішніх документів товариства;
- виконувати рішення загальних зборів та інших органів товариства;
- виконувати свої зобов'язання перед товариством, в тому числі і пов'язані з майновою участю;
- оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом акціонерного товариства;
- не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Статутом товариства може бути передбачена можливість укладання договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, зокрема обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання. Акціонери можуть також мати інші обов'язки, встановлені цим та іншими законами.

Б. В. Деревянко зазначає, що загроза рейдерства є найвірогіднішою саме для АТ, акції яких є у власності приватних осіб. Тому ліпше її мінімізувати на початковому етапі – на стадії утворення нового суб'єкта господарювання. Науковець указує, що, якщо стратегічні питання з організації діяльності закріпити у статуті, а також вказати, що внесення змін до статуту можливі лише після згоди всіх учасників, то загроза рейдерства як і загроза майновим правам учасників майже унеможливується^{26, 27}.

²⁶ Деревянко Б. В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б. В. Деревянко // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 286–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>.

²⁷ Деревянко Б. В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 / Б. В. Деревянко. – Донецьк, 2014. – С. 140–141.

Поняття «протиправне встановлення контролю над АТ» («рейдерство») є достатньо широким поняттям. Незважаючи на те, що у Кримінальному кодексі України (далі – ККУ) наявне визначення поняття «протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації», яке міститься у ст.ст. 206.2 ККУ, у цьому ж Кодексі наявні й інші статті, за допомогою яких можна кваліфікувати протиправні дії, які вчиняють «рейдери» під час захоплення АТ²⁸. Вважаємо, що встановлення відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації у вказаному вигляді не забезпечить належного захисту від «рейдерів». Відповідальність «рейдерів» за протиправне заволодіння акціями чи майном суб'єктів господарювання завдяки вказаному Закону буде м'якшою, ніж це зараз передбачено різними статтями ККУ. Можна засумніватися стосовно спрямованості вказаного Закону на боротьбу із «рейдерством». Тому запропоновані у Законі зміни потребують внесення поправок, спрямованих, зокрема, на посилення відповідальності та визначення у запропонованій статті ККУ інших ознак, характерних «рейдерству»²⁹. Вважаємо потрібно визначити, що саме варто розуміти під протиправним встановленням контролю над АТ («рейдерством»), запропонувати та внести відповідні доповнення й зміни до законодавства. Визначення поняття має дати змогу визначити ознаки й форми протиправного встановлення контролю. Також повинен бути чітко прописаний перелік дій, які застосовують «рейдери» під час протиправного встановлення контролю над АТ. При чітко встановлених ознаках та визначенні поняття «рейдерство» буде можливо сформулювати повноцінну систему захисту вітчизняної економіки. Коли будуть на законодавчому рівні вказані

²⁸ Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Туркот. – Кривий Ріг, 2015. – С. 48.

²⁹ Туркот О. А. Щодо змін у відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації / О. А. Туркот // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, (м. Донецьк, 15 березня 2014 року). – Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 323.

можливі форми протиправного захоплення, тоді й ефективною буде протидія протиправним захопленням загалом та забезпечення захисту підприємства при перших спробах такого захоплення³⁰.

Права акціонерів. Вони залежать від виду акцій, власниками яких вони є.

Зокрема, відповідно до ст. 25 Закону, власник акціонерів простих акцій має такі права:

- брати участь в управлінні справами товариства в порядку, визначеному в установчих документах, за винятком випадків, передбачених цим Законом;

- брати участь у розподілі прибутку товариства та одержувати його частку (дивіденди). Право на отримання частки прибутку (дивідендів) пропорційно частці кожного з акціонерів, які такими стали на початок строку виплати дивідендів;

- вийти в установленому порядку з товариства;

- отримувати інформацію про діяльність товариства. На вимогу акціонера товариство зобов'язане надавати йому для ознайомлення річні баланси, звіти товариства про його діяльність, протоколи зборів.

Треба розрізняти також загальні права, які надаються власником цінних паперів і додатком, обумовлені статутом товариства. До загальних прав належить право голосу на загальних зборах товариства. Потрібно враховувати, що насправді воно реалізується не завжди однаково. Часто випускають акції, які відрізняються за правом голосу: прості дають право голосу, а привілейовані – незавжди. Акція дає право на отримання частки прибутку підприємства у формі дивідендів, які нараховують щорічно за кінцевими результатами роботи товариства.

Юридичний статус АТ характеризується і деякими іншими рисами. Так, товариство має засновницькі права щодо створення господарських об'єднань (участі в наявних об'єднаннях).

³⁰ Туркот О. А. Щодо визначення поняття протиправного встановлення контролю над акціонерним товариством («рейдерства») / О. А. Туркот // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1008–1014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12.pdf>.

До загальних прав акціонерів належить такі права: вимагати скликання позачергових загальних зборів; брати участь у загальних зборах особисто або через представника, бути повідомленим про проведення загальних зборів, вносити пропозиції до порядку денного, бути повідомленим про зміни в порядку денному, ознайомитися з документами, що стосуються порядку денного, обирати і бути обраним в органи управління АТ, в тому числі висунувши свою кандидатуру для виборів.

Відповідно до ч. 1 ст. 38 Закону, кожний акціонер має право внести пропозиції щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів АТ, а також щодо нових кандидатів до складу органів товариства, кількість яких не може перевищувати кількісного складу кожного з органів. Пропозиції вносяться не пізніше ніж за 20 днів до дати проведення загальних зборів, а щодо кандидатів до складу органів товариства – не пізніше ніж за сім днів до дати проведення загальних зборів. Пропозиції акціонерів, які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів.

У Законі окремо (ст. 26) визначені права акціонерів-власників привілейованих акцій. Зокрема право на дивіденди за привілейованими акціями, ліквідаційну вартість у разі ліквідації товариства, конвертацію акцій, на інформацію. Акціонери-власники таких акцій у випадках, передбачених ч. 5 ст. 26 Закону і статутом товариства, мають право голосу під час вирішення загальними зборами питань:

- припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу в привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

- внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів-власників цього класу привілейованих акцій;

- внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства або збільшення обсягу прав акціонерів-власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства.

Статутом приватного товариства акціонеру-власнику привілейованих акцій може бути надано право голосу також з інших питань.

Рішення загальних зборів АТ, що приймається за участю акціонерів-власників привілейованих акцій, мають право голосу, вважається прийнятим у разі, якщо за нього віддано три чверті голосів акціонерів-власників привілейованих акцій, які брали участь у голосуванні з цього питання, якщо статутом товариства з кількістю акціонерів 25 осіб і менше не встановлюється вимога стосовно більшої кількості голосів власників привілейованих акцій, необхідної для прийняття рішення.

У відносинах акціонерів інколи виникає питання про успадкування права власності на акції приватного АТ та співвідношення цього права із обов'язком одержувати його згоду у випадку відчуження акцій третім особам. Відповідно до принципу законодавчого захисту права власності, у такому випадку згода АТ на успадкування акцій і прав, пов'язаних із ними, не вимагається, оскільки успадкування не вважається відчуженням. Використання акцій приватного АТ як предметів застави також має бути врегульоване установчими документами емітента.

Вищим органом АТ є загальні збори товариства. Відповідно до ч. 2 ст. 32 Закону, АТ зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори) не пізніше 30 квітня наступного за звітним року. Всі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими. У загальних зборах мають право брати участь усі його акціонери, незалежно від кількості та класу акцій, власниками яких вони є за принципом: одна акція – один голос. З правом дорадчого голосу брати участь у загальних зборах можуть і члени виконавчих органів, які не є акціонерами. Акціонери (їх представники), які беруть участь у загальних зборах, реєструються з зазначенням кількості голосів, яку має кожний учасник. Цей перелік підписується головою та секретарем зборів. До виключної компетенції загальних зборів, згідно зі ст. 33 Закону, належать: визначення основних напрямів діяльності АТ; прийняття рішення про анулювання викуплених акцій; прийняття рішення про зміну типу товариства; прийняття рішення про розміщення акцій;

прийняття рішення про збільшення статутного капіталу товариства; прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства; прийняття рішення про дроблення або консолідацію акцій; затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них; затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства; затвердження річного звіту товариства; розподіл прибутку і збитків товариства; прийняття рішення про викуп товариством розміщених ним акцій; прийняття рішення про форму існування акцій; затвердження розміру річних дивідендів; прийняття рішень з питань порядку проведення загальних зборів; обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових або трудових договорів, що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради; прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради; обрання голови та членів ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень; затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень; прийняття рішення про виділ та припинення товариства, крім випадку, передбаченого ч. 4 ст. 84 цього Закону, про ліквідацію товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів, і затвердження ліквідаційного балансу; прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора); затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління товариства; обрання комісії з припинення АТ; вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно із статутом або положенням про загальні збори товариства.

Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

Про проведення загальних зборів та їх порядок денний надсилається письмове повідомлення акціонерам персонально (з урахуванням ст. 35) особою, яка скликає загальні збори, у спосіб, передбачений статутом АТ, у строк не пізніше ніж за 30 днів до дати їх проведення. Повідомлення розсилає особа, яка скликає загальні збори, або особа, яка веде облік прав власності на акції товариства у разі скликання загальних зборів акціонерами. АТ не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офіційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. Публічне АТ додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний фондовій біржі, на якій це товариство пройшло процедуру лістингу, а також не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів розміщує на власному веб-сайті інформацію, передбачену частиною третьою цієї статті. Приватне АТ додатково розміщує на власній веб-сторінці в мережі Інтернет інформацію про це.

Позачергові загальні збори АТ скликаються, відповідно до ст. 47 Закону, наглядовою радою з власної ініціативи; на вимогу виконавчого органу в разі порушення провадження про визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину; на вимогу ревізійної комісії (ревізора); на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства; в інших випадках, установлених законом або статутом товариства.

Вимога про скликання позачергових загальних зборів подається в письмовій формі виконавчому органу на адресу за місцезнаходженням АТ із зазначенням органу або прізвищ (найменувань) акціонерів, які вимагають скликання позачергових загальних зборів, підстав для скликання та порядку денного. У разі скликання позачергових загальних зборів з ініціативи акціонерів вимога повинна також містити інформацію про кількість, тип і клас належних акціонерам акцій та бути підписаною всіма акціонерами, які її подають.

Наглядова рада приймає рішення про скликання позачергових загальних зборів АТ або про відмову в такому скликанні протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про їх скликання.

Цим Законом (ст. 48) передбачена можливість проведення загальних зборів акціонерів у формі заочного голосування за таких умов. Можливість їх проведення методом опитування передбачена статутом АТ з кількістю акціонерів не більше 25 осіб. У такому разі проект рішення або питання для голосування надсилається акціонерам-власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів із дати одержання повідомлення від останнього акціонера-власника голосуючих акцій всі акціонери-власники голосуючих акцій повинні бути в письмовій формі проінформовані головою зборів про прийняте рішення. Рішення вважається прийнятим у разі, якщо за нього проголосували всі акціонери-власники голосуючих акцій.

Окрім загальних зборів, вищим органом АТ є його наглядова рада. Відповідно до ч. 2 ст. 51 Закону, в АТ з кількістю акціонерів-власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів-власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами.

Наглядова рада публічного АТ та АТ, у статутному капіталі якого більше 50 відсотків акцій (часток, паїв) належить державі, а також АТ, 50 і більше відсотків акцій (часток, паїв) якого знаходяться у статутних капіталах господарських товариств, частка держави в яких становить 100 відсотків, має включати щонайменше двох незалежних директорів. Кількісний склад наглядової ради встановлюється статутом АТ. Мінімальна кількість членів наглядової ради публічного АТ не може бути меншою ніж 5 осіб.

Нововеденням щодо наглядової ради АТ є також те, що, відповідно до ч. 4 ст. 51 Закону, член наглядової ради повинен виконувати свої обов'язки особисто. Водночас член наглядової ради, який є представником акціонера-юридичної особи або держави, не може передавати свої повноваження іншій особі.

Члени наглядової ради мають право на оплату своєї діяльності за рахунок товариства. Визначення умов оплати покладається на загальні збори за затвердженим зборами кошторисом.

У роботі наглядової ради можуть брати участь з правом дорадчого голосу представники профспілкового органу або будь-якого іншого органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу.

Виконавчим органом АТ, який здійснює керівництво його поточною діяльністю, може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноособовим (генеральний директор, директор). Обирається на загальних зборах, підзвітний їм і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Для цього діє від імені АТ у межах, встановлених статутом АТ.

Членом виконавчого органу АТ може бути будь-яка фізична особа, яка має повну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії.

Відповідно до ст. 59 Закону, кількісний склад виконавчого органу, порядок призначення його членів, порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган АТ. Кожний член колегіального виконавчого органу має право вимагати проведення засідання колегіального виконавчого органу та вносити питання до порядку денного засідання. Голова колегіального виконавчого органу обирається наглядовою радою товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства, в порядку, передбаченому статутом АТ.

У разі, якщо відповідно до статуту товариства обрання та припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) віднесено до компетенції загальних зборів, наглядова рада має право відсторонити від виконання повноважень голову колегіального виконавчого органу (особу, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), дії або бездіяльність якого порушують права акціонерів чи самого товариства, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень.

Голова колегіального виконавчого органу організовує роботу колегіального виконавчого органу, скликає засідання, забезпечує ведення протоколів засідань. Він має право без довіреності діяти від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти ін-

тереси товариства, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. Інший член колегіального виконавчого органу в порядку, визначеному законодавством України, також може бути наділений цими повноваженнями, якщо це передбачено статутом товариства.

Особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, вправі без довіреності діяти від імені АТ, в тому числі представляти його інтереси, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства.

Відповідно до ст. 62 Закону, посадовими особами органів АТ не можуть бути народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військово-службовці, нотаріуси, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, Національної поліції, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства.

Повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) припиняються за рішенням наглядової ради з одночасним прийняттям рішення про призначення голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) або особи, яка тимчасово здійснюватиме його повноваження, якщо статутом АТ це питання не віднесено до компетенції загальних зборів.

Для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності АТ загальні збори можуть обирати ревізійну комісію (ревізора). В АТ з кількістю акціонерів-власників простих акцій товариства, що не перевищує 100 осіб, може запроваджуватися посада ревізора або обиратися ревізійна комісія, а в товариствах з кількістю акціонерів-власників простих акцій товариства більше 100 осіб може обиратися лише ревізійна комісія. Члени ревізійної комісії в АТ обираються виключно шляхом кумулятивного голосування з числа фізичних осіб, які мають

повну цивільну дієдатність, та/або з числа юридичних осіб-акціонерів. Голова ревізійної комісії обирається членами ревізійної комісії з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу ревізійної комісії, якщо інше не передбачено статутом товариства. Статутом АТ можуть бути передбачені додаткові вимоги щодо обрання ревізійної комісії (ревізора), кількісного складу ревізійної комісії, порядку її діяльності, а також додаткові повноваження (компетенція) ревізійної комісії (ревізора). Ревізійна комісія (ревізор) може обиратися для проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства або на визначений період. Строк повноважень членів ревізійної комісії (ревізора) встановлюється на період до дати проведення чергових річних загальних зборів, якщо статутом товариства, або положенням про ревізійну комісію, або рішенням загальних зборів АТ не передбачено інший строк повноважень, але не більше ніж на п'ять років.

Не можуть бути членами ревізійної комісії (ревізором): член наглядової ради; член виконавчого органу; корпоративний секретар; особа, яка не має повної цивільної дієдатності; члени інших органів товариства.

Члени ревізійної комісії (ревізор) не можуть входити до складу лічильної комісії товариства.

Ревізійна комісія (ревізор) має право вносити пропозиції до порядку денного загальних зборів та вимагати скликання позачергових загальних зборів. Члени ревізійної комісії (ревізор) мають право бути присутніми на загальних зборах та брати участь в обговоренні питань порядку денного з правом додаткового голосу.

Члени ревізійної комісії (ревізор) мають право брати участь у засіданнях наглядової ради та виконавчого органу у випадках, передбачених цим Законом, статутом або внутрішніми положеннями товариства (ст. 73 Закону).

Ревізійна комісія (ревізор) проводить перевірку фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року, якщо інше не передбачено статутом товариства. Виконавчий орган забезпечує членам ревізійної комісії (ревізору) доступ до інформації в межах, передбачених статутом або положенням про ревізійну комісію.

За підсумками перевірки фінансово-господарської діяльності АТ за результатами фінансового року ревізійна комісія (ревізор) готує висновок, в якому міститься інформація про: підтвердження достовірності та повноти даних фінансової звітності за відповідний період; факти порушення законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності, а також встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку та подання звітності (ст. 74 Закону).

Окрім внутрішньої перевірки фінансово-економічної діяльності АТ ревізійною комісією (ревізором), відповідно до ст. 75 Закону, річна фінансова звітність публічного АТ підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором.

Аудиторська перевірка діяльності АТ також має бути проведена на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником (власниками) більше ніж 10 відсотків акцій товариства не частіше двох разів на календарний рік. У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає з визначеним ним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки. Витрати, пов'язані з проведенням перевірки, покладаються на акціонера (акціонерів), на вимогу якого проводилася перевірка. Загальні збори акціонерів можуть ухвалити рішення про відшкодування витрат акціонера (акціонерів) на таку перевірку.

За ініціативою ревізійної комісії (ревізора) за рішенням загальних зборів, за рішенням наглядової ради, виконавчого органу або на вимогу акціонерів (акціонера), які на момент її подання сукупно є власниками більше ніж 10% простих акцій товариства, відповідно до ст. 76 Закону, проводиться спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності.

Третім різновидом АТ є державні АТ як державні акціонерні компанії (ДАКи) та національні акціонерні компанії (НАКи). Загалом *державні АТ* – це господарські товариства, основою господарювання яких є державна власність.

В Україні є 175 господарських товариств зі 100-відсотковою державною часткою в статутному капіталі і 185 – від 50 до 10 відсотків з відповідними частками державних акцій.

Правовою підставою їх створення є індивідуальні постанови Кабінету Міністрів України або укази Президента України. Наприклад, ДАК «Хліб України» утворена постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.1996 р. № 1000.

Особливістю виникнення НАКів (ДАКів) є те, що вони створювались на базі підприємств цілої галузі. Їх статутний капітал формувався шляхом передачі до нього майна державних підприємств (організацій) та акцій корпоративізованих підприємств цілої галузі (підгалузі) економіки. Надалі на базі державних підприємств, майно яких було передано до статутного капіталу НАКів (ДАКів), були створені їх дочірні підприємства. Ці підприємства втратили статус суб'єктів державного сектора економіки.

Корпоративні права держави, надані господарським структурам в управління, не можуть бути відчужені з державної власності без дозволу Кабінету Міністрів України. Стосовно них не можуть вчинятися дії, наслідком яких може бути відчуження цих корпоративних прав із державної власності. Відчуження корпоративних прав держави здійснюється відповідно до законодавства з питань приватизації (ст. 9 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V).

Корпоративні права держави не можуть передаватися господарським товариствам для формування їх статутних капіталів, окрім передачі до статутних капіталів державних АТ та державних холдингових компаній. Державне АТ, утворене у процесі перетворення державного підприємства, 100 відсотків акцій якого належать державі, не має права безоплатно передавати закріплене за ним майно іншим юридичним особам чи громадянам, окрім випадків, передбачених законом. Відчужувати майно, що належить до основних фондів, державне АТ має право лише за попередньою згодою органу, який здійснює управління корпоративними правами держави, і лише на конкурентних засадах, якщо інше не встановлено законом. Розпоряджатися в інший спосіб майном, що належить до основних фондів, державне АТ має право лише у межах повноважень та у спосіб, що передбачені законом. Суб'єкти управління об'єктами державної власності здійснюють управлін-

ня корпоративними правами держави в господарських товариствах, функції з управління якими вони здійснюють, та державними унітарними підприємствами шляхом призначення представників держави для участі у загальних зборах господарських товариств та шляхом призначення (обрання) представників держави і незалежних членів наглядових рад державних унітарних підприємств та господарських товариств, єдиним акціонером (учасником) яких є держава. У разі, якщо держава не є єдиним акціонером (учасником) господарського товариства, відповідний суб'єкт управління об'єктами державної власності забезпечує надання кандидатур членів наглядової ради загальним зборам акціонерів (учасників). Представник держави на загальних зборах та засіданнях наглядових рад (член наглядової ради) самостійно приймає рішення з питань порядку денного, за винятком випадків, передбачених цим законом. Голосування на загальних зборах з питань про вчинення значних господарських зобов'язань, предметом яких є майно, роботи або послуги, ринкова вартість яких становить 25 і більше відсотків вартості активів господарського товариства, акціонером (учасником) якого є держава, за даними останньої річної фінансової звітності цього господарського товариства, здійснюється представником держави на загальних зборах виключно на підставі довіреності із завданням на голосування з цього питання, виданої суб'єктом управління об'єктами державної власності. У разі якщо держава є єдиним акціонером (учасником) господарської організації, функції з управління корпоративними правами держави виконуються відповідно до цього Закону безпосередньо, без скликання загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства. У разі, якщо корпоративні права держави перевищують 25 відсотків статутного капіталу господарської організації, до складу наглядової ради та ревізійної комісії обов'язково включається представник Фонду державного майна України або уповноваженого органу управління. Головою наглядової ради господарської організації, у статутному капіталі якої корпоративні права держави перевищують 50 відсотків, обирається будь-який член наглядової ради. У засіданні наглядової ради господарської організації, у статутному капіталі якої

є корпоративні права держави, мають право брати участь з правом дорадчого голосу представники місцевого органу самоврядування та профспілок або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу. В засіданні наглядової ради господарської організації, у статутному капіталі якої є корпоративні права держави, мають право брати участь з правом дорадчого голосу представники місцевого органу самоврядування та профспілок або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу (ст. 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V).

У державних унітарних підприємствах та господарських товариствах, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, наглядова рада утворюється, ліквідується та її діяльність організовується у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, що переглядається не рідше одного разу на п'ять років, з урахуванням положень законів України. До складу наглядових рад державних унітарних підприємств, господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, включаються незалежні члени наглядової ради, кількість яких повинна становити більшість членів наглядової ради. Кандидати на посаду члена наглядової ради державного унітарного підприємства відбираються та призначаються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ст. 11-2 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V).

За рішенням наглядової ради (у разі її утворення) або органу, уповноваженого управляти об'єктами державної власності, керівникам державних унітарних підприємств та господарських товариств, у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі, може виплачуватися винагорода за результатами фінансово-господарської діяльності цих державних унітарних підприємств або господарських товариств. Порядок визначення розміру та умови виплати винагороди визначаються Кабінетом Міністрів України (ст. 14 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V).

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про постійного представника Кабінету Міністрів України на загальних зборах акціонерного товариства» від 06.05.2009 р. № 434, центральним органом виконавчої влади відповідної галузі призначається постійний представник на загальних зборах АТ, якщо частка держави у статутному капіталі становить понад 50%. Його основним завданням є захист держави як акціонера товариства.

Контролюючим органом державного АТ є також ревізійна комісія, яка безпосередньо здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства. Ревізійна комісія обирається з числа акціонерів. Загальні збори або рада акціонерів (наглядова рада) можуть доручити ревізійній комісії здійснити перевірку фінансово-господарської діяльності виконавчого органу товариства. Такі перевірки також можуть бути проведені за власною ініціативою комісії або ж на вимогу акціонерів, які володіють сукупно більш ніж 10% голосів. Для здійснення таких перевірок ревізійній комісії повинні бути надані необхідні матеріали, бухгалтерські та інші документи й особисті пояснення посадових осіб.

Окрім перевірок фінансово-господарської діяльності АТ, ревізійна комісія має також інші зобов'язання. Зокрема комісія повинна доповідати про результати проведених нею перевірок загальним зборам АТ або наглядовій раді та зобов'язана вимагати позачергового скликання загальних зборів акціонерів у разі виникнення загрози суттєвим інтересам АТ або виявлення зловживань, учинених посадовими особами. Склад комісії та порядок її діяльності затверджується загальними зборами акціонерів згідно із статутом товариства.

Варто зауважити, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23 березня 2017 року № 1983-VIII внесено у Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року № 514-VI поняття «домінуючий контрольний пакет акцій» у вигляді пакету в розмірі 95 і більше відсотків простих акцій АТ; та поняття «значний контрольний пакет акцій» у вигляді пакету в розмірі 75 і більше відсотків простих акцій публічного АТ.

Одним із найпоширеніших видів господарських товариств у сфері господарювання є *ТОВ*, яких нині в Україні є понад 430 тисяч.

Відповідно до ч. 3 ст. 80 ГКУ, *ТОВ* – це господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів.

Максимальна кількість учасників *ТОВ* може досягати 100 осіб. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних із діяльністю товариства, в межах своїх вкладів.

Зазначимо, що цей вид товариства як *ТОВ*, не означає обмеження відповідальності товариства як суб'єкта господарського права якимись певними розмірами майна або грошових коштів, наприклад лише розміром статутного капіталу. Фактично йдеться про обмеження відповідальності учасників товариства, які несуть ризик збитків у межах своїх вкладів до статутного капіталу. Так, у разі банкрутства товариства і ліквідаційної процедури його учасники понесуть збитки лише у розмірі їх вкладів до статутного фонду товариства.

Учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників.

У *ТОВ* створюється статутний капітал, розмір якого законодавством не визначений, а формується засновниками в розмірі, необхідному для забезпечення господарської діяльності, що дорівнює сумі вартості вкладів учасників.

Статутний капітал *ТОВ* підлягає сплаті учасниками товариства до закінчення першого року з дня державної реєстрації товариства (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII). Частина статутного капіталу, що залишилася несплаченою, підлягає сплаті протягом першого року діяльності товариства (абз. 1 ч. 3 ст. 144 ЦКУ).

Відчуження учасником *ТОВ* своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 147 ЦКУ, учасник *ТОВ* має

право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) в статутному капіталі одному або декільком учасникам цього товариства.

Учасники ТОВ користуються переважним правом купівлі частки учасника, який її відступив, пропорційно їхнім часткам у статутному капіталі товариства, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права. Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі (ч. 2 ст. 147 ЦКУ). У разі передачі частки (її частини) третій особі відбувається одночасний перехід до неї всіх прав та обов'язків, що належали учаснику, який відступив її повністю або частково.

Частка учасника ТОВ може бути придбана самим товариством, яке протягом одного року зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам у порядку, встановленому статутом і законом, або зменшити свій статутний капітал відповідно до ст. 144 ЦКУ.

Будь-який з учасників ТОВ має право вийти з товариства із сплатою йому вартості частини майна товариства, пропорційної його частці у статутному фонді. За домовленістю між учасником та товариством виплата вартості частини майна товариства може бути замінена переданням майна в натурі (ч. 2 ст. 148 ЦКУ).

Органами управління та контролю ТОВ, як і в інших господарських товариствах такого типу, є: вищий орган – збори учасників; виконавчий орган – дирекція, як правило, на чолі з генеральним директором або одноособовий керівник (формується з учасників ТОВ та/або найманих працівників); контрольний орган – ревізійна комісія чи ревізор.

Правовий статус, аналогічний статусу ТОВ, має ТДВ.

ТДВ – це господарське товариство, статутний фонд якого поділений на частки визначених установчими документами розмірів і яке несе відповідальність за своїми зобов'язаннями власним майном, а в разі його недостатності учасники цього

товариства несуть додаткову солідарну відповідальність у визначеному установчими документами однаково кратному розмірі до вкладу кожного з учасників (ч. 4 ст. 80 ГКУ).

Граничний розмір відповідальності учасників передбачається в установчих документах пропорційно їх розміру частки у статутному фонді.

В інших випадках до ТДВ застосовуються положення ЦКУ і ГКУ про ТОВ, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом.

Повне товариство – це господарське товариство, всі учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном (ч. 5 ст. 80 ГКУ).

Отже, повним визначається таке товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю та несуть солідарну відповідальність за зобов'язанням товариства всім своїм майном.

Повне товариство (далі – ПТ) створюється й діє на підставі засновницького договору учасників, що має статус установчого документа зареєстрованого суб'єкта господарювання. Засновницький договір ПТ, окрім відомостей, загальних для всіх видів товариств, має визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів.

Законодавчих вимог щодо статуту і розміру статутного капіталу для цього виду товариств не передбачено. Такі вимоги впливають з особливого характеру ПТ, зокрема, з ведення його справ, яке здійснюється в порядку, встановленому у ст. 122 ЦКУ, а саме: кожний учасник ПТ має право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не визначено, що всі учасники ведуть справи спільно або що ведення справ доручено окремим учасникам.

У разі спільного ведення учасниками справ ПТ для здійснення кожного правочину необхідна згода всіх учасників товариства. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам ПТ, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності у них довіреності, виданої учасниками, яким доручено ведення справ товариства.

У відносинах із третіми особами ПТ не може посилаватися на положення засновницького договору, які обмежують повноваження учасників ПТ щодо права діяти від імені товариства, крім випадків, коли буде доведено, що третя особа в момент учинення правочину знала чи могла знати про відсутність в учасника товариства права діяти від імені товариства.

Учасник ПТ, що діяв у спільних інтересах, але не мав на це повноважень, має право у разі, якщо його дії не були схвалені іншими учасниками, вимагати від товариства відшкодування здійснених ним витрат, якщо він доведе, що у зв'язку з його діями товариство зберегло чи набуло майно, яке за вартістю перевищує ці витрати.

Зміни у складі учасників ПТ, відповідно до ст. 125 ЦКУ, можуть бути у зв'язку з: виходом учасника ПТ з його складу з власної ініціативи; виключенням зі складу учасників; вибуттям зі складу учасників з причин, що не залежать від учасника.

Порядок і особливості виходу, виключення та вибуття учасників зі складу ПТ визначаються відповідно ст.ст. 126, 128 та 129 ЦКУ, іншим законом та засновницьким договором.

Як зазначалося, учасники ПТ несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном, на яке може бути звернено стягнення. Механізм такої відповідальності конкретизовано у ст. 124 ЦКУ. Важливим є те, що учасник товариства відповідає за борги останнього незалежно від того, чи виникли вони після або до його вступу до товариства. Якщо борги ПТ повністю сплатить один з учасників, він має право звернутися з регресною вимогою у відповідній частині до інших учасників, які несуть перед ним відповідальність пропорційно своїм часткам у складеному капіталі товариства.

Командитним товариством (далі – КТ), відповідно до п. 6 ст. 80 ГКУ, є господарське товариство, в якому один або декілька учасників здійснюють від імені товариства підприємницьку діяльність і несуть за його зобов'язаннями додаткову солідарну відповідальність усім своїм майном, на яке за законом може бути звернено стягнення (повні учасники), а інші учасники присутні в діяльності товариства лише своїми вкладками (вкладники).

Як бачимо, на відміну від ПТ, у складі КТ є дві категорії учасників – повні учасники та вкладники.

Якщо у КТ беруть участь два або більше повних учасників, вони несуть солідарну відповідальність щодо боргів товариства. КТ створюється і діє на підставі засновницького договору, який підписується всіма повними учасниками. Тому в разі виходу, виключення чи вибуття у КТ залишився один повний учасник, засновницький договір переоформляється на одноособову особу, підписану повним учасником. Якщо КТ створюється одним повним учасником, то установчим документом є одноособова заява (меморандум), яка містить усі відомості, встановлені законом для КТ (ч. 3 ст. 134 ЦКУ). В такому разі управління справами здійснюється ним самостійно.

Розглянемо особливості участі вкладників у КТ. Участь вкладників у КТ обмежується шляхом внесення грошових або матеріальних вкладів без обов'язків персонального характеру та додаткової відповідальності.

Згідно зі ст. 137 ЦКУ, вкладник КТ має право: одержувати частину прибутку товариства відповідно до його частки у складеному капіталі товариства в порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом); діяти від імені товариства у разі видачі йому довіреності та відповідно до неї; переважно перед третіми особами набувати відчужувану частку (її частину) в складеному капіталі товариства відповідно до положень ст. 147 ЦКУ.

Якщо бажання викупити частку (її частину) виявили декілька вкладників, зазначена частка розподіляється між ними відповідно до їхніх часток у складеному капіталі товариства: вимагати першочергового повернення вкладу в разі ліквідації товариства; ознайомлюватися з річними звітами та балансами товариства; після закінчення фінансового року вийти з товариства та одержати свій вклад у порядку, встановленому засновницьким договором (меморандумом); передати свою частку (її частину) в складеному капіталі іншому вкладнику або третій особі, повідомивши про це товариство.

Передання вкладником усієї своєї частки іншій особі припиняє його участь у КТ.

Вкладники КТ повинні вносити вклади й додаткові внески у розмірі, способами й порядком, передбаченими засновниць-

ким договором, проте сукупний розмір їхніх часток не повинен перевищувати 50 відсотків майна товариства, зазначеного в засновницькому договорі. На момент реєстрації КТ кожний із його вкладників повинен внести не менше 25 відсотків свого внеску.

Отже, вкладники беруть участь у діяльності КТ лише своїми вкладками, розмір яких визначає суму отримуваного ними прибутку. Вони не беруть будь-якої часті в управлінні товариством.

Управління справами КТ здійснюється тільки повними учасниками. Вкладники не мають права перешкоджати діям повних учасників з управління справами товариства.

Незважаючи на те, що за загальним правилом відповідальність вкладника обмежується вкладом у майні товариства, в окремих випадках, передбачених законом, він також несе повну відповідальність. Приміром, якщо вкладник вчиняє правочин від імені та в інтересах товариства без відповідних повноважень, і схвалення його дій КТ не буде отримано, він відповідає перед третіми особами за вчиненим ним правочином усім своїм майном, на яке відповідно до законодавства може бути звернено стягнення (ч. 1 ст. 138 ЦКУ). Окрім загальних підстав припинення діяльності господарських товариств, КТ припиняється також у разі вибуття всіх вкладників. Повні учасники КТ мають право у разі вибуття всіх вкладників замість ліквідації КТ перетворити його у ПТ.

§ 5. Поняття та види кооперативів

Учасниками господарських відносин у сфері господарювання є також кооперативи. Їх правовий статус визначено у ГКУ (ст.ст. 94–111), ЦКУ (§ 2 гл. 8), законами України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV, «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. № 2265-XII, «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР тощо.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про кооперацію» від 10.07.2003 р. № 1087-IV (далі – Закон), *кооператив* – це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для

ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування. Кооператив є юридичною особою.

Кооператив утворюється для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб його членів.

Задоволення інтересів членів кооперативів – є основною ознакою, що відрізняє кооперативи від інших організаційно-правових форм юридичних осіб колективної форми власності. Шляхом створення виробничого кооперативу громадяни реалізують свої права на працю та на здійснення підприємницької діяльності, результатами якої є отримання прибутку, обслуговуючого – задовольняють свої потреби у послугах певного виду, споживчого – забезпечують себе товарами, результатами виконаних робіт, наданих послуг. Кооператив не має на меті насичення ринку товарами, роботами, послугами (хоча це і не виключається). Він створюється й діє для своїх членів.

Відповідно до завдань та характеру діяльності кооперативи поділяються на: виробничі, обслуговуючі та споживчі (ст. 6 Закону).

Виробничий кооператив – це кооператив, який утворюється шляхом об'єднання фізичних осіб для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової трудової участі з метою одержання прибутку. Виробничі кооперативи можуть здійснювати виробничу, переробну, заготівельно-збутову, постачальницьку, сервісну й будь-яку іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом.

Виробничі кооперативи, відповідно до ст. 96 ГКУ, створюються та здійснюють свою діяльність за такими принципами:

- добровільність членства громадян у кооперативі та вільний вихід з нього;
- особиста трудова участь членів кооперативу в діяльності підприємства;
- відкритість і доступність членства для тих, хто визнає статут кооперативу, бажає брати участь у його діяльності на умовах, встановлених статутом кооперативу;
- демократичний характер управління кооперативом, рівні права членів кооперативу при прийнятті рішень;

- розподіл доходу між членами кооперативу відповідно до їх трудової та майнової участі в діяльності кооперативу;
- контроль членів кооперативу за його роботою в порядку, визначеному статутом.

Членами виробничого кооперативу можуть бути громадяни, які досягли 16-річного віку, визнають статут кооперативу та дотримуються його вимог, беруть майнову та трудову участь у діяльності кооперативу. Громадяни можуть бути одночасно членами виробничих кооперативів, а також членами кооперативів інших типів (споживчих, житлових тощо).

Вступ до виробничого кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви громадянина. Член кооперативу робить вступний та пайовий внески в порядку, визначеному статутом виробничого кооперативу. Рішення правління (голови) кооперативу про прийняття у члени кооперативу підлягає затвердженню загальними зборами. Порядок прийняття такого рішення та його затвердження визначається статутом кооперативу. Членство у виробничому кооперативі припиняється у разі: добровільного виходу з кооперативу; припинення трудової участі в діяльності кооперативу; виключення з кооперативу у випадках і в порядку, визначених статутом; не затвердження загальними зборами членів кооперативу рішення правління (голови) про прийняття до кооперативу; смерті члена кооперативу.

Основними *правами* членів виробничого кооперативу є: участь в управлінні кооперативом, право голосу на загальних зборах членів кооперативу, право обирати і бути обраним в органи управління кооперативом; користування послугами кооперативу; одержання кооперативних виплат та частки доходу на пай; одержання достовірної та повної інформації про фінансово-господарську діяльність кооперативу; одержання паю у разі виходу з кооперативу в порядку і строки, визначені його статутом.

Основними *обов'язками* членів виробничого кооперативу є дотримання статуту та виконання рішень органів управління кооперативу.

Статутом виробничого кооперативу можуть передбачатися також інші права та обов'язки членів кооперативу.

Вищим органом управління виробничого кооперативу є загальні збори членів кооперативу. До органів управління кооперативу належать *правління (голова) кооперативу та ревізійна комісія (ревізор)* кооперативу. Правління виробничого кооперативу створюється у кооперативі, до складу якого входить не менше десяти членів.

Статутом виробничого кооперативу може бути передбачено *наглядову раду* кооперативу (у разі якщо кількість членів виробничого кооперативу становить більш як п'ятдесят осіб). Члени ревізійної комісії (ревізор) кооперативу не можуть бути членами його правління (головою кооперативу) чи спостережної ради.

Члени виробничого кооперативу несуть за зобов'язаннями кооперативу субсидіарну (додаткову) відповідальність своїм майном у розмірі, не меншому їх пайового внеску, якщо більший розмір відповідальності не передбачено законом або статутом кооперативу.

Як приклад, розглянемо житлово-будівельний кооператив. За класифікацією Закону, це може бути виробничий кооператив, що безпосередньо будує житло та вільно продає його на ринку. Водночас створення виробничого кооперативу не означає, що в ньому можуть працювати лише його члени згідно з ч. 2 ст. 34 Закону, члени кооперативу можуть залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є його членами. Так і споживчий кооператив, який, маючи грошові внески його членів, звертається як замовник до спеціалізованої підрядної організації, яка виконує всі будівельні роботи. Наслідком чого є перехід усіх збудованих квартир у власність його членів.

Кооператив діє на засадах самоврядування. Термін «самоврядування» стосовно кооперативу означає право та реальну здатність його членів самостійно вирішувати питання діяльності кооперативу в межах законодавства України та статуту кооперативу.

Згідно зі ст. 15 Закону, *вищим органом управління кооперативу* є загальні збори членів кооперативу, до компетенції яких належить: затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності кооперативу; утворення органів управління та

органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів кооперативу; заслуховування звітів його органів управління і органів контролю; затвердження порядку розподілу доходу кооперативу; визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; затвердження річного звіту і балансу кооперативу; затвердження рішення правління або голови правління про прийняття нових членів та припинення членства; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань; прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію кооперативу.

Рішенням загальних зборів членів кооперативу до компетенції загальних зборів можуть бути віднесені інші питання діяльності кооперативу.

Виконавчим органом кооперативу є правління, яке очолює голова, повноваження якого визначаються статутом кооперативу. Він підзвітний вищому органу управління кооперативу і несе перед ним відповідальність за ефективність роботи кооперативу.

Виконавчий орган кооперативу: здійснює управління кооперативом у період між загальними зборами членів кооперативу, забезпечує виконання їх рішень; представляє кооператив у відносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, юридичними та фізичними особами; укладає угоди між кооперативом та іншими особами; діє від імені кооперативу в межах, передбачених статутом кооперативу. Він може бути наділений іншими повноваженнями, визначеними вищим органом управління кооперативу або статутом кооперативу.

У кооперативі, в якому кількість членів перевищує 50 осіб, може утворюватися спостережна рада кооперативу.

Спостережна рада кооперативу обирається із числа членів кооперативу на загальних зборах кооперативу у кількості

3–5 чоловік, які працюють у раді на громадських засадах. Вона підзвітна загальним зборам членів кооперативу.

Для контролю за фінансово-господарською діяльністю кооперативу обирається ревізійна комісія. У кооперативі, до складу якого входить менше ніж 10 членів, функції ревізійної комісії виконує ревізор.

Ревізійна комісія (ревізор) підзвітна загальним зборам членів кооперативу й обирається загальними зборами з числа членів кооперативу у порядку, встановленому його статутом. Членами ревізійної комісії (ревізором) не можуть бути члени правління кооперативу чи його спостережної ради.

Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кооперативу проводяться ревізійною комісією за дорученням його вищого органу управління та за власною ініціативою.

Сільськогосподарський кооператив, відповідно до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР (далі – Закон) визначається як добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб (членів) в іншу юридичну особу на засадах членства, об'єднання пайових внесків, участі у спільній сільськогосподарській виробничій діяльності та обслуговуванні переважно членів кооперативу. Відповідно, він є виробничим або обслуговуючим. Сільськогосподарський виробничий кооператив (далі – СВК) розглядається як підприємство, створене для спільного виробництва продукції сільського, рибного і лісового господарства, з обов'язковою трудовою участю його діяльності.

СВК має такі особливості:

- специфічний предмет діяльності – виробництво продукції сільського, рибного і лісового господарства;
- можливість участі юридичних осіб, переважно в ролі асоційованих членів;
- обов'язкова наявність неподільного фонду, що формується за рахунок вступних внесків учасників та майна кооперативу (за винятком землі); у разі виходу члена кооперативу з останнього вступні внески не повертаються і виплати з зазначеного фонду не здійснюються; цей фонд може бути поділений між членами кооперативу лише в разі його ліквіда-

ції після виплати заробітної плати працівникам, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами (чч. 4, 5 ст. 38 Закону);

- збереження за членами кооперативу права власності на земельну ділянку, що передається кооперативу в рахунок пайової участі (ч. 2 ст. 20);

- можливість створення спостережної ради в кооперативах з кількістю членів понад 50 (ст. 18), а також формування з найманих працівників виконавчої дирекції чи найом одного особового виконавчого директора для здійснення управління оперативно-господарською діяльністю кооперативу (ст. 17);

- можливість доручення функцій контрольного органу в кооперативах з незначною (до 10) кількістю членів одній особі – ревизору (ч. 1 ст. 19);

- відсутність у членів кооперативу субсидіарної відповідальності за борги кооперативу (ч. 1 ст. 23);

- можливість залучення до кооперативу асоційованих членів, які зробили пайовий внесок і визнають його статут, з наданням їм лише права дорадчого голосу, з відсутністю в них обов'язку брати безпосередню трудову участь у діяльності кооперативу, але наявністю першочергового (перед іншими членами кооперативу) права на отримання свого майнового внеску та відповідних часток доходу і повернення земельних ділянок у натурі в разі ліквідації кооперативу (ст. 12);

- можливість створення для підготовки окремих питань за рішенням загальних зборів, а в період між ними правлінням або спостережною радою спеціальних комісій з членів кооперативу із залученням як консультантів найманих працівників (ч. 3 ст. 13).

За своїм правовим становищем, характером внутрішніх взаємовідносин і специфікою діяльності до категорії СВК також можна віднести і колективне сільськогосподарське підприємство (далі – КСП), передбачене Законом України «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ. Від СВК його відрізняють лише деякі ознаки, а саме:

- майно, передане членами КСП в рахунок паю, належить членам КСП на праві спільної часткової власності, а в СВК –

на праві власності самому кооперативу, крім земельних ділянок, що передаються кооперативу на праві користування, хоч і в рахунок пайового внеску;

– дещо інша схема управління справами і склад фондів: за наявності спільних для них органів (загальних зборів членів чи зборів уповноважених як вищого органу і правління як виконавчого органу) в законі не встановлюються вимоги щодо обов'язкової наявності в КСП неподільного фонду і контрольного органу – ревізійної комісії чи ревізора та не передбачається можливості створення в КСП спостережної ради, а також виконавчої дирекції з найманих працівників (найом виконавчого директора);

– відсутність можливості участі в КСП юридичної особи у будь-якій формі, а також залучення асоційованих членів.

КСП діє на основі статуту, в якому вказуються найменування підприємства, його місцезнаходження, предмет діяльності, порядок вступу до підприємства припинення членства в ньому, принципи формування спільної власності та права членів щодо неї, порядок розподілу прибутку, отриманого від операцій із цінними паперами, загальні права та обов'язки членів підприємства; передбачаються органи самоврядування, порядок їх формування та компетенція, права та обов'язки підприємства і його членів щодо використання й охорони земель, водних та інших природних ресурсів, виробничо-господарської, фінансової і трудової діяльності, питання оплати та охорони праці, соціальні гарантії, умови і порядок реорганізації та ліквідації підприємства. Статут КСП може містити й інші положення, що не суперечать законодавству України.

Решту сільськогосподарських кооперативів цей Закон відносить до *обслуговуючих*. Серед них розрізняють: *переробні кооперативи*, які займаються переробкою сільськогосподарської сировини (виробництво хлібобулочних, макаронних виробів, овочевих, плодово-ягідних, м'ясних, молочних, рибних продуктів, виробів і напівфабрикатів з льону, коноплі, лісо- й пиломатеріалів тощо), *заготівельно-збутові кооперативи*, що здійснюють заготівлю, зберігання, перепродаж, обробку, продаж продукції, надають маркетингові послуги тощо; *постачальницькі кооперативи*, що створюються з метою закупів-

лі та постачання засобів виробництва, матеріально-технічних ресурсів, необхідних для виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки; виготовлення сировини й матеріалів та постачання їх сільськогосподарським товаровиробникам, *сервісні кооперативи*, що здійснюють технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні, еколого-відновні роботи, ветеринарне обслуговування тварин і племінну роботу, телефонізацію, газифікацію, електрифікацію в сільській місцевості, надають медичні, побутові, санаторно-курортні, науково-консультаційні послуги, послуги з ведення бухгалтерського обліку, аудиту та ін.; а у разі поєднання кількох видів діяльності створюється багатофункціональний кооператив. Отже, обслуговуючі кооперативи в сільському господарстві, попри здійснення ними виробничої діяльності, не належать до виробничих кооперативів (ВК) через відсутність у них основної мети – отримання прибутку від такої діяльності. Вони також не визнаються, на відміну від ВК, суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки головною їхньою метою є обслуговування певних потреб членів кооперативу. Втім ці кооперативи вправі створювати підприємства, предметом діяльності яких можуть бути виготовлення й реалізація певної продукції (надання робіт, виконання послуг) на платній основі з метою отримання прибутку.

Споживчий кооператив (споживче товариство) – кооператив, який відповідно до Закону України «Про споживчу операцію» від 10.04.1992 р. № 2265-XII, утворюється шляхом об'єднання фізичних та/або юридичних осіб для організації торговельного обслуговування, заготівель сільськогосподарської продукції, сировини, виробництва продукції та надання інших послуг з метою задоволення споживчих потреб його членів.

Із метою утримання будинку та прибудинкової території у належному стані його мешканці можуть створити споживчий кооператив, що буде і власними силами, і з залученням інших фізичних та юридичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності виконувати відповідні ремонтні, оздоблювальні та інші роботи, вивозити сміття тощо. Власне сам споживчий кооператив не є суб'єктом підприємницької діяльності (ст. 86 ЦКУ),

проте з метою забезпечення фінансування своєї діяльності може створювати відповідні підприємницькі структури (ч. 7 ст. 111 ГКУ).

Також за напрямками діяльності кооперативи можуть бути садово-городніми, гаражними, торговельно-закупівельними, транспортними, освітніми, туристичними, медичними тощо, які будуються на принципах добровільності членства, взаємодопомоги та співробітництва, вільного господарського функціонування з метою поліпшення свого економічного і соціального стану.

§ 6. Господарські об'єднання підприємств

Щоб успішно працювати в умовах ринкової конкуренції та членства в СОТ, вступу до ЄС, реалізувати значні фінансово-промислові проекти, підприємства можуть об'єднуватися у групи за галузевим територіальним чи іншим принципом. Право на об'єднання підприємств, які й називаються господарськими об'єднаннями, закріплене в ст. 70 ГКУ.

Відповідно до чинного законодавства, *господарське об'єднання* – це господарська організація утворена у складі двох або більше підприємств (юридичних осіб) з метою координації їх виробничої, наукової та іншої діяльності для вирішення спільних економічних і соціальних завдань. Таке об'єднання є організаційно оформленою групою підприємств, інших господарських організацій низової ланки економіки різних форм власності, яка створюється з метою координації діяльності своїх учасників, об'єднання їхніх зусиль для вирішення соціальних та економічних завдань.

Основні риси господарських об'єднань (далі – ГО): господарські організації корпоративного типу; мають майно, відособлене від майна членів об'єднання; належність до організацій, які здійснюють управління або координацію діяльності їх учасників і є вторинними структурами.

Вимоги до учасників ГО – наявність статусу юридичної особи; основна мета діяльності – координація діяльності учасників і об'єднання їхніх зусиль для вирішення спільних соціальних та економічних завдань (досягнення спіль-

них соціальних та економічних результатів); відсутність спрямованості (мети) на отримання прибутку; тяжіння до монополізму, що зумовлює необхідність отримання згоди Антимонопольного комітету на створення ГО (якщо у такий спосіб здійснюється кваліфікована економічна концентрація) та здійснення цим органом контролю за дотриманням ГО вимог антимонопольно-конкурентного законодавства; реєстрація в загальному для всіх суб'єктів підприємницької діяльності порядку; добровільність виходу учасників з ГО (за винятком державних) із внесенням відповідних змін до установчих документів і відомостей державної реєстрації та збереженням за учасниками, які вийшли з ГО, їхніх зобов'язань за укладеними договорами; право одержувати від ГО інформацію, пов'язану з інтересами підприємства і частину прибутку відповідно до статусу або договору.

Види ГО:

– за ознакою засад створення – *добровільні* (створюються на договірних засадах). Хоча в письмовій формі – договір як установчий документ обов'язково має бути лише в асоціації та корпорації. В решті об'єднань – концерні та консорціумі укладення договору в письмовій формі закон не вимагає, передбачаючи обов'язкову наявність статуту. Учасники добровільного об'єднання мають право виходу з нього із збереженням обов'язків за раніше укладеними договорами. Державні ГО утворюються за рішенням Уряду або господарського міністерства (відомства) та виконують функції органу, уповноваженого здійснювати управління діяльністю державних підприємств – учасників об'єднання.

Комунальні ГО утворюються відповідними радами чи держадміністраціями:

– за ознакою ступеня централізації управлінських повноважень – *асоціації* (утворюються з метою постійної координації господарської діяльності без надання об'єднанню права втручатися у виробничу і комерційну діяльність будь-кого з учасників), корпорації (утворюються на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням об'єднанню окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників), концерни (учасники

якого перебувають у повній фінансовій залежності від одного або групи підприємств, який (і) в зв'язку з цим отримують значні повноваження щодо управління діяльності решти учасників об'єднання);

- за ознакою обов'язкового установчого документа – *договірні* (асоціації і корпорації) та *статутні* (концерни і консорціуми);

- за галузевою ознакою – галузеві, тобто господарські об'єднання підприємств певної галузі (транспорту, зв'язку, вугільної промисловості тощо), міжгалузеві (до складу яких входять господарські організації різних галузей економіки);

- за територіальною ознакою – республіканські, обласні, міські тощо;

- за ознакою терміну діяльності – створені на визначений термін (консорціум як тимчасове об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення спільної мети, а також промислово-фінансові групи) та без визначення строку діяльності (асоціації, корпорації, концерни);

- за ознакою наявності чи відсутності в об'єднання статусу юридичної особи – господарські об'єднання, які мають статус юридичної особи (асоціації, корпорації, концерни, консорціуми) і господарські об'єднання, які не мають такого статусу (до них належать холдингові компанії групи як особливий вид господарського об'єднання).

Розглянемо найпоширеніші договірні об'єднання.

Перший вид такого об'єднання – асоціація. Вона створюється учасниками з метою координації їх діяльності, тобто узгодження дій стосовно визначення цін, освоєння ринків збуту, захисту інтересів своїх членів тощо. Координація не вимагає централізації управління підприємствами – членами асоціації. Саме тому правління асоціації не має права втручатись у виробничу та комерційну діяльність своїх членів.

Створюється асоціація на добровільних засадах. Засновниками можуть бути підприємства всіх форм власності, які укладають між собою багатосторонній засновницький договір, де визначають усі необхідні умови діяльності об'єднання. Юридичною основою створення асоціації є волевиявлення сторін договору.

Другий вид договірною об'єднання – корпорація. Порівняно з асоціацією корпорація має жорсткішу організаційну структуру й є договірним об'єднанням, яке створюється підприємствами будь-яких форм власності на основі поєднаних їх спільних виробничих, наукових та комерційних інтересів і централізованого управління діяльністю членів об'єднання. Для централізації управління члени корпорації делегують правління частину своїх повноважень. В корпорації, як і в асоціації, зберігається принцип добровільного членства. Отже, юридичною основою створення договірною об'єднання є волевиявлення сторін договору. Основним принципом у правовому становищі договірних об'єднань, що відрізняє їх від статутних, вважається добровільне членство. Підприємства, які добровільно входять до господарського об'єднання, так само мають право добровільного виходу з нього, але за загальним правилом у випадках виходу зберігають силу взаємні зобов'язання і договори, укладені підприємствами з об'єднанням та між собою.

Розглянемо *статутні об'єднання*. На відміну від договірних, статутні об'єднання не мають засновницьких договорів і діють на підставі статуту. Це пов'язано з тим, що юридичною основою цих об'єднань є не волевиявлення сторін, а фінансова або адміністративна залежність членів об'єднання від одного або групи підприємств.

Основним видом статутного об'єднання підприємств є концерн. Утворення концернів значною мірою зумовлене необхідністю переміщення капіталу з менш перспективних галузей промисловості в більш перспективні, а також реалізації значних фінансових проектів.

Концерн є статутним об'єднанням підприємств промисловості, наукових організацій, транспорту, банків, торгівлі тощо на основі їх фінансової залежності від одного або групи його учасників, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової та іншої діяльності.

Першою ознакою концернів є те, що їх засновники – власники або уповноважені ними органи, а не самі підприємства. Концерни загальнодержавної власності створюються, реорганізуються і ліквідуються рішенням Кабінету Міністрів

України. Склад членів і статуту цих об'єднання затверджують відповідні галузеві міністерства. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державного концерну «Укроборонпром»» від 29.12.2010 р. № 1221.

Територіальні статутні об'єднання комунальної власності створюються, реорганізуються і ліквідуються відповідними радами народних депутатів. За таким самим принципом створюються концерни, що об'єднують підприємства, засновані на залученні приватного капіталу. Підставою для об'єднання підприємств саме на основі статуту, а не засновницького договору, є повна фінансова залежність підприємства – членів концерну від одного або групи підприємств.

На сучасному етапі розвитку економічних відносин концерни значно впливають і на розвиток економіки високо-розвинених країн Північної Америки і Західної Європи. У цьому контексті «концерн» – це об'єднання групи підприємств (дочірніх фірм) навколо одного (материнської компанії), яке володіє контрольним пакетом акцій цих підприємств.

Другою ознакою концернів є те, що вони діють на підставі статутів, які затверджені власниками або уповноваженими ними органами й не мають засновницьких договорів. Отже, предмет і мету їх діяльності визначають власники або уповноважені ними органи, а не члени об'єднань.

Особливістю правового становища статутних об'єднань є обмежене право виходу з них підприємств-членів. Підприємства мають право вийти із статутного об'єднання тільки за згодою засновника (власника або уповноваженого органу).

Ще однією їх характерною ознакою є те, що фінансова залежність зумовлює адміністративну. Тобто підприємство-засновник стає вищим органом стосовно підприємств-членів об'єднання. А оскільки до складу концерну часто входять підприємства з різними сферами діяльності, то успішно він функціонуватиме лише за умови забезпечення постійного надходження інформації від дочірніх фірм до материнської компанії.

Отже, об'єднання капіталу і зосередження адміністративних функцій в руках центрального управління дасть змогу ефективніше реалізовувати значні фінансові проекти й оперативно реагувати на зміну ринкової кон'юнктури.

Консорціум як один із видів статутних об'єднань.

Законодавець визначає консорціум як тимчасове статутне об'єднання промислового і банківського капіталу для досягнення його учасниками спільної господарської мети. Зазвичай консорціум створюється для реалізації певних фінансово-промислових, науково-технічних, будівельних проектів. Після досягнення обраної мети він або ліквідується, або реорганізується в постійне ГО. Стосовно створення консорціуму на основі статуту, то тут є певні труднощі в усвідомленні логіки законодавця, який визначив консорціум як статутне об'єднання.

Наведена нами класифікація об'єднань підприємств не є вичерпною, оскільки законом передбачено, що підприємства можуть об'єднуватись і в інші структури, не передбачені чинним законодавством України. Варто перейняти досвід розвинених країн світу, законодавство і практика яких доволі давно і вельми успішно вирішують більшість цих питань.

Різновидом ГО є *холдингова компанія* (далі – ХК). Загальні засади функціонування та особливості утворення *холдингових компаній* передбачені в ст. 126 ГКУ, Законі України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. № 3528-IV (далі – Закон), а також Законі України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII (щодо їх утворення, діяльності та ліквідації).

Згідно з ч. 5 ст. 126 ГКУ, *холдингова компанія* – це публічне АТ, яке володіє, користується, а також розпоряджається холдинговими корпоративними пакетами акцій (часток, паїв) двох або більше корпоративних підприємств, крім пакетів акцій, що перебувають у державній власності.

Рішення про утворення ХК, відповідно до ст. 4 Закону, приймають власники холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв). В якості організаційно-правової форми акціонерне товариство ХК має статутний капітал, який формується за рахунок вкладів засновників у формі холдингових корпоративних пакетів акцій (часток, паїв), а також інших нематеріальних засобів. Право вирішального впливу на господарську діяльність і, відповідно, координацію діяльності ХК має підприємство, пакет акцій (часток, паїв) якого перевищує 50% її статутного капіталу.

У разі, якщо статутний капітал ХК сформований на основі державної власності і, відповідно, єдиним акціонером є держава, вона є державною холдинговою компанією (далі – ДХК).

Пакети акцій (часток, паїв) та майно, передані до статутного капіталу ДХК, є у державній власності та закріплюються за нею на праві господарського відання. Водночас державні пакети акцій (часток, паїв) та державне майно, передані державою до статутного капіталу ДХК, не можуть бути відчужені або перебувати в заставі, використані для формування статутних капіталів будь-яких підприємств.

Отже, ДХК, відповідно до ст. 1 Закону, – це холдингова компанія, утворена у формі публічного АТ, не менше ніж 100% акцій якого належить державі. Вона може створюватися органами, уповноваженими управляти державним майном, державними органами приватизації та іншими суб'єктами на договірних засадах.

Ініціатором утворення ДХК у процесі корпоратизації може бути підприємство чи орган, уповноважений управляти держмайн timer, а в процесі приватизації – державний орган приватизації – Фонд державного майна України (далі – ФДМУ), підприємство, щодо якого прийняте рішення про приватизацію, або господарські товариства, утворені в процесі корпоратизації.

Проект розпорядження уряду про погодження рішення щодо утворення ХК у процесі корпоратизації та приватизації готується та вноситься на розгляд відповідно до порядку, встановленого тимчасовим регламентом уряду. Також засновник ДХК має надіслати проект для погодження Міністерству економічного розвитку і торгівлі (далі – Мінекономрозвитку), Мінфіну, Мін'юсту, Антимонопольному комітетові України (далі – АМКУ), ФДМУ та іншим зацікавленим органам виконавчої влади.

Засновниками ДХК у процесі корпоратизації державних підприємств є органи, уповноважені управляти державним майном. Засновниками ДХК у процесі приватизації державних підприємств є органи, уповноважені управляти державним майном, та/або державні органи приватизації відповідно до законодавства. Статутний капітал ДХК формується за рахунок належних державі акцій (часток, паїв) відповідних гос-

подарських товариств у встановленому законодавством порядку. Ініціатор утворення ДХК подає органу, уповноваженому управляти державним майном: обґрунтування доцільності утворення ДХК; перелік підприємств та їх структурних підрозділів, на базі яких пропонується утворити ДХК та її корпоративні підприємства; проект статуту ДХК. У разі, якщо ініціатором утворення ДХК є орган, уповноважений управляти державним майном, перелік підприємств та їх структурних підрозділів, на базі яких пропонується утворити ДХК та її корпоративні підприємства, і проект статуту ДХК готує цей орган. Рішення про утворення ДХК в процесі корпоратизації (приватизації) приймає орган, уповноважений управляти державним майном, державний орган приватизації за погодженням з Кабінетом Міністрів України. Порядок утворення ДХК затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері економічного розвитку (ст. 6 Закону України «Про холдингові компанії в Україні» від 15.03.2006 р. № 3528-IV).

Порядок утворення ДХК є затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 р. № 773.

Законодавством передбачено перелік галузей або сфер діяльності, в яких не допускається утворення ДХК у процесі корпоратизації та приватизації: ювелірна промисловість; проведення робіт із землеустрою, оцінка земель; паливно-енергетичний комплекс (діяльність, пов'язана з розвідуванням, видобутком, переробкою, виробництвом, зберіганням, транспортуванням, передачею, розподілом, торгівлею, збутом чи продажем енергетичних продуктів (енергоносіїв) – палива, електричної і теплової енергії), крім підприємств вугільної та атомної промисловості; телекомунікації; житлово-комунальне господарство (перелік галузей або сфер діяльності, в яких не допускається утворення ДХК у процесі корпоратизації та приватизації, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 709).

Поглинання господарюючих суб'єктів у процесі приватизації здійснюється за згодою АМКУ в порядку, встановленому ним.

Оскільки відповідно до законодавства ХК створюється у формі АТ, то в її діяльності слід також керуватися Законом України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII і Законом України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI.

§ 7. Органи господарського керівництва – учасники господарських правовідносин

Організацію господарської діяльності забезпечують державні органи як учасники господарських правовідносин, що визначено у ч. 2 ст. 19 Конституції України та у ст.ст. 2 і 8 ГКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 8 ГКУ, вони не є суб'єктами господарювання.

Важливе місце у системі державних органів щодо вирішення питань господарського керівництва посідає Верховна Рада України, оскільки вона відіграє основну роль у встановленні правових норм про систему державних органів, їх компетенцію у галузі організації та здійснення господарської діяльності.

Зокрема щодо організації господарювання, відповідно до ст. 92 Конституції України, виключно законами Верховної Ради вирішуються питання використання природних ресурсів, організації й експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку правового режиму власності, правових засад і гарантій підприємництва, конкуренції та норм антимонопольного регулювання тощо. Крім того, виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове формування цих видатків, зокрема на розвиток економіки.

Організаційно-господарські повноваження Кабінету Міністрів України щодо господарського керівництва передбачені у ст. 116 Конституції України та в п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 р. № 794-VII. Відповідно до цього Закону, Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади у сфері економіки і фінансів забезпечує виконання таких основних організаційно-господарських функцій:

- забезпечує проведення державної економічної політики, здійснює прогнозування та державне регулювання націо-

нальної економіки; забезпечує розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку;

- відповідно до закону управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами, делегує в установленому законом порядку окремі повноваження щодо управління зазначеними об'єктами міністерствам, іншим центральним органам виконавчої влади, місцевим державним адміністраціям та відповідним суб'єктам господарювання; забезпечує розроблення і виконання державних програм приватизації; подає Верховній Раді України пропозиції стосовно визначення переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації;

- сприяє розвитку підприємництва на засадах рівності перед законом усіх форм власності та соціальній спрямованості національної економіки, здійснює заходи щодо демонополізації та антимонопольного регулювання економіки, розвитку конкуренції та ринкової інфраструктури;

- забезпечує здійснення державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності;

- забезпечує розроблення і виконання програм структурної перебудови галузей національної економіки та інноваційного розвитку, здійснює заходи, пов'язані з реструктуризацією та санацією підприємств і організацій, забезпечує проведення державної промислової політики, визначає пріоритетні галузі промисловості, які потребують прискореного розвитку;

- забезпечує захист та підтримку національного товаровиробника;

- забезпечує захист прав споживачів та підвищення якості їх життя;

- визначає обсяги продукції (робіт, послуг) для державних потреб, порядок формування та розміщення державного замовлення на її виробництво, вирішує відповідно до законодавства інші питання щодо задоволення державних потреб у продукції (роботах, послугах); утворює згідно із законом державні резервні фонди фінансових і матеріально-технічних ресурсів та приймає рішення про їх використання;

- забезпечує проведення державної аграрної політики та продовольчу безпеку держави;

- забезпечує проведення державної фінансової та податкової політики, сприяє стабільності грошової одиниці України;
- розробляє проекти законів про Державний бюджет України та про внесення змін до Державного бюджету України, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; приймає рішення про використання коштів резервного фонду Державного бюджету України;
- обслуговує державний борг України, приймає рішення про випуск облігацій державних внутрішніх та зовнішніх позик та ін.

Значними повноваженнями наділений Кабінет Міністрів України щодо регулювання питань власності. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V, він як суб'єкт управління визначає об'єкти управління власності, стосовно яких виконує функції з управління, а також об'єкти, повноваження з управління якими передаються іншим суб'єктам управління. Здійснюючи управління об'єктами державної власності, Кабінет Міністрів України відповідальний тільки перед Верховною Радою України.

Господарські міністерства як органи господарського керівництва у системі органів господарського керівництва поділяються на дві категорії:

- функціонального типу (Мінекономрозвитку, Міністерство фінансів тощо);
- галузевого типу (або господарські міністерства), сферою управління яких є певна галузь народного господарства (Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство енергетики та вугільної промисловості тощо).

Нині їх правовий статус визначається Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2010 р. № 1199/2010.

Функція щодо загальногалузевого управління міністерства полягає в його участі у формуванні та реалізації державної політики в галузі, прогнозування розвитку економіки галузі, участь у розробці проектів Державної програми економічного

та соціального розвитку України, Державного бюджету України, формування та розміщення державного замовлення на продукцію галузі і укладення державних контрактів, реалізація державної стратегії відповідної галузі, розробка відповідних фінансово-економічних та інших нормативів, видача спеціальних дозволів (ліцензій) з окремих видів діяльності, затвердження державних стандартів, норм та правил на продукцію (роботи, послуги) відповідної галузі, участь у формуванні та реалізації антимонопольної політики у відповідній галузі.

Функція щодо управління майном стосується державних підприємств, які належать до сфери відповідного міністерства (прийняття рішень про створення, реорганізацію та ліквідацію державних підприємств, установ і організацій у відповідній галузі, затвердження статутів державних підприємств галузі, укладення і розірвання контрактів з керівниками цих підприємств, здійснення контролю за ефективністю використання закріпленого за підприємствами державного майна, подання згоди Фонду державного майна України на створення спільних підприємств будь-яких організаційно-правових форм, до статутних фондів яких включається державне майно, на передачу в оренду цілісних майнових комплексів підвідомчих державних підприємств, на вихід структурних підрозділів зі складу підвідомчих державних підприємств, на вступ (і вихід) державних підприємств у добровільні господарські об'єднання та ін.).

Центральне місце у структурі Кабінету Міністрів України посідає Мінекономрозвитку. Воно виконує роль єдиного урядового економічного центру, який здійснює методичне й організаційне забезпечення реалізації *соціально-економічної політики держави*, викладеної в нормативних актах та програмних документах законодавчої і виконавчої влади. Мінекономрозвитку спільно з ринковою інфраструктурою й іншими міністерствами та відомствами, науковими організаціями (НДЕІ Мінекономрозвитку, НДЕІ НАН України та ін.) *формує відповідну стратегію і тактику* реалізації цієї політики. Основна увага має бути зосереджена на розробці цілей, пріоритетів та орієнтирів на близьку і віддалену перспективу, а також економічних, організаційних та правових важелів для їх досягнення.

Отже, основними функціями Мінекономрозвитку є:

- безпосередня участь у реалізації соціально-економічної стратегії держави;
- визначення пріоритетів розвитку національної економіки;
- розробка проектів прогнозів і програм соціально-економічного розвитку країни, структурної та інноваційної політики;
- участь у розробці соціальної, зовнішньоекономічної, фінансової, кредитно-грошової та валютної політики;
- підготовка проектів найважливіших державних цільових комплексних програм;
- розробка (разом з Мінфіном) проекту Державного бюджету;
- методичне та організаційне керівництво розробкою нормативів, балансів, довго-, середньо- та короткострокових прогнозів і програм соціально-економічного розвитку галузей та регіонів;
- методичне та організаційне керівництво застосуванням інструментів ДРЕ;
- координація зусиль міністерств і відомств на основі положень Законів України, указів і розпоряджень Президента, постанов уряду.

До компетенції Мінекономрозвитку належать також питання цінового і тарифного регулювання, державного контракту, заходи з антидемпінгових цін, застосування квот, ліцензій, мита.

Наступне за важливістю функціональне міністерство – *Міністерство фінансів*, яке здійснює фінансово-бюджетне і податкове регулювання. *Міністерство фінансів* покликане забезпечувати фінансування держави взагалі і державних регуляторних заходів зокрема, в тому числі і державних цільових господарських програм та державних видатків, визначених Законом України «Про Державний бюджет». Воно бере безпосередню участь у всіх етапах бюджетного процесу: в розробці, організації виконання, контролі за виконанням, підготовці пропозицій про внесення змін, звіті про виконання державного бюджету. *Система Міністерства фінансів України*, яка охоп-

лює центральний його апарат, відділи фінуправління обласних, районних місцевих державних адміністрацій, разом з державною податковою і митною службами виконує *практичні завдання з формування і використання державного бюджету*.

Зasadничо, що безпосередньо господарювання та організація господарської діяльності є в органічному взаємозв'язку. Суспільні економічні господарські відносини, крім приватних, – це публічні відносини, які насамперед регулюються центральними органами виконавчої влади, наділеними господарською концепцією. Відповідно до ст. 2 ГКУ, вони є учасниками відносин у сфері господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень, які вимагають удосконалення. Відповідно, метою проведення адміністративної реформи в аспекті державного регулювання економіки є трансформація із центрально-галузевої у центрально-функціональну систему державного регулювання.

Правовою основою реального започаткування адміністративної реформи у сфері державного регулювання економіки є Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09.12.2010 р. № 1085/2010 (далі – Указ). Цим Указом шляхом реорганізації утворено зокрема такі міністерства: Міністерство аграрної політики та продовольства, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, Міністерство енергетики та вугільної промисловості, Міністерство інфраструктури, Міністерство культури, Міністерство екології та природних ресурсів, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерство соціальної політики та ін.

Замість чотирьох груп, центральних органів виконавчої влади, що були до адміністративної реформи: міністерства, державні комітети, центральні органи зі спеціальним статусом, незалежні державні регулятори, шляхом конкретизації їх функцій, передбачено їх шість: міністерства, державні служби, державні інспекції, державні агентства, незалежні державні регулятори, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. Вони зорієнтовані не на адміністративне управління, а на функціональне регулювання соціально-економічних відносин.

Визначені центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України.

Окрім такого державного органу, як міністерство, Указом Президента України «Деякі питання організації роботи міністерств, інших центральних органів виконавчої влади» від 24.12.2010 р. № 1199/2010 затверджено Типове положення про центральний орган виконавчої влади України, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України (далі – Типове положення). Зазначена структура центральних органів виконавчої влади створена на базі колишніх комітетів, служб, фондів, адміністрацій тощо. Згідно з п. 1 Типового положення, центральний орган виконавчої влади України, державна служба, державна інспекція, державне агентство, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідного члена Кабінету Міністрів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики в одній чи декількох сферах державного регулювання господарської діяльності. Кожен із цих органів, відповідно до покладених на нього завдань, надає: адміністративні послуги, здійснює державний нагляд (контроль); здійснює управління об'єктами державної власності; узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції; розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх члену Кабінету Міністрів України, який спрямовує та координує його діяльність; здійснює інші повноваження, визначені законами України та покладені на нього Президентом України.

Вирішальним, на нашу думку, в оптимізації системи та поліпшення діяльності центральних і місцевих органів державного управління насамперед щодо надання державних послуг є виконання Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції електронного урядування в Україні» від 13.12.2010 р. № 2250-р. Вона, зокрема, передбачає, що буде розроблено нормативно-правову та нормативно-технічну

базу для надання адміністративних послуг в електронному вигляді. Зокрема через Інтернет можна зареєструвати суб'єкт господарювання, подати звітність тощо. В електронній формі надаються послуги в усіх сферах суспільного життя.

Окрім господарських міністерств і установ, організаційно-господарські повноваження і, відповідно, організаційно-господарські зобов'язання виконують визначені державні господарські організації. Такі організації створюються, зокрема, у найважливіших галузях економіки, де для ефективного керівництва функціонують національні чи державні акціонерні компанії (НАК «Надра України», НАК «Укراгролізинг», ДАК «Хліб України», НАК «Енергетична компанія України» тощо) з мережею підпорядкованих їм дочірніх компаній, товариств і підприємств. Ці та інші господарські організації здійснюють керівництво і координацію діяльності відповідних підприємств і організацій. Так, НАК «Украгролізинг», на підставі агентської угоди з Міністерством аграрної політики та продовольства України, здійснює оперативне управління коштами державного лізингового агентства в частині здійснення лізингових операцій щодо сільськогосподарської техніки тощо.

У галузі управління майном, приватизації та підприємництва місцева державна адміністрація: здійснює на відповідній території управління об'єктами, що перебувають у державній власності та передані до сфери її управління, приймає рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ і організацій, що належать до сфери її управління, а також здійснює делеговані відповідною радою функції управління майном, що перебуває у спільній власності територіальних громад; здійснює управління майном інших суб'єктів права власності в разі передачі його в установленому порядку; вносить пропозиції власникам майна підприємств, установ і організацій, що має важливе значення для забезпечення державних потреб, щодо його відчуження у власність держави; вносить пропозиції до проектів програм приватизації державного майна, організовує їх виконання тощо.

Водночас органам управління, які здійснюють організаційно-господарські повноваження стосовно суб'єктів господарювання державного сектора економіки, забороняється

делегувати іншим суб'єктам повноваження щодо розпорядження державною власністю і повноваження стосовно управління діяльністю суб'єктів господарювання, за винятком делегування вказаних повноважень відповідно до закону органам місцевого самоврядування та інших випадків, передбачених ч. 10 ст. 22 ГКУ та іншими законами.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 р. № 1160-IV, місцеві органи виконавчої влади в особі підрозділів з питань державної регуляторної політики відстежують відповідність регулятивних актів, прийнятих будь-якими територіальними органами. Звіт про відстеження результативності прийнятого акта не пізніше наступного робочого дня з дня його оприлюднення подається до територіального спеціально уповноваженого органу (ст. 26 Закону).

Учасниками господарських правовідносин, наділених господарською компетенцією, є також органи *місцевого самоврядування*. Свої повноваження щодо суб'єктів господарювання вони здійснюють включно в межах визначених Конституцією України, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР та іншими законами, які передбачають їх господарську компетенцію. Зокрема вони забезпечують:

- підготовку програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, селищ, міст, цільових програм з інших питань самоврядування, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм;

- розгляд проектів планів підприємств і організацій, які належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, внесення до них зауважень і пропозицій, здійснення контролю за їх виконанням;

- попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення на відповідній території, пропозицій щодо розміщення, спеціалізації та розвитку підприємств і організацій незалежно від форм власності, внесення у разі потреби до відповідних органів виконавчої влади пропозицій з цих питань;

– подання до районних, обласних рад необхідних показників та внесення пропозицій до програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно районів і областей, а також до планів підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, розташованих на відповідній території, з питань, пов'язаних із соціально-економічним та культурним розвитком території, задоволенням потреб населення;

– розгляд і узгодження планів підприємств, установ та організацій, що не належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, здійснення яких може викликати негативні соціальні, демографічні, екологічні та інші наслідки, підготовка до них висновків і внесення пропозицій до відповідних органів;

– підготовку і внесення на розгляд ради пропозицій щодо проектів місцевих програм приватизації та організація їх виконання;

– підготовку і подання на затвердження ради відповідних місцевих містобудівних програм, генеральних планів забудови населених пунктів, іншої містобудівної документації.

Виконавчі органи місцевого самоврядування, виходячи з своїх потреб і можливостей відповідно до визначених у Національній програмі сприяння розвитку малого підприємництва в Україні пріоритетів, розробляють місцеві програми підтримки малого підприємництва.

На основі аналізу стану економічного та інноваційного потенціалу регіону розробляють середньострокові інноваційні програми, які затверджуються обласними радами на три-п'ять років, а також програми водопостачання, теплопостачання тощо.

Участь у господарській діяльності місцевих органів виконавчої влади забезпечують місцеві державні адміністрації в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі. Їх повноваження і господарську компетенцію як учасників відносин у сфері господарювання визначено у ст. 119 Конституції України, Законі України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 р. № 586-XIV (далі – Закон). Вони, зокрема, визначені в таких галузях:

соціально-економічного розвитку; бюджету і фінансів; управління майном; приватизації та підприємництва, містобудування, житлового комунального господарства, побутового торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку; у сфері зовнішньоекономічної діяльності забезпечення їх державного регулювання визначається Законом. Щодо зазначених галузей державні адміністрації беруть участь у розробленні проектів прогнозів економічного та соціального розвитку на середньота короткостроковий періоди і Державної програми економічного і соціального розвитку України на наступний рік, забезпечують виконання завдань, визначених цією програмою, на відповідній території.

До повноважень місцевих державних адміністрацій у галузях належать розроблення і реалізація місцевих програм та участь у розробленні й реалізації державних цільових програм у цій сфері. Наприклад, розроблення проектів регіональних інноваційних програм і подання їх для затвердження відповідно Верховній Раді Автономної Республіки Крим, обласним і районним радам.

Контрольні питання

1. Якими ознаками характеризуються суб'єкти господарювання?
2. Дайте визначення поняття «підприємство» та назвіть його види.
3. Які є види підприємств залежно від кількості працюючих і валового доходу від реалізації продукції за рік?
4. Визначте поняття та ознаки господарських товариств?
5. Назвіть види господарських товариств.
6. Які Ви знаєте особливості повних і командитних товариств?
7. Які Ви знаєте види АТ?
8. Що таке дивіденди та за яких умов вони сплачуються?
9. Чим відрізняється повне товариство від командитного?
10. У чому особливості правового статусу громадянина – підприємця?
11. Проаналізуйте правовий статус ГО?
12. Які Ви знаєте ГО?
13. У чому полягає відмінність кооперативу від господарських товариств?

14. Визначте правовий статус ФГ?

15. У чому особливість ГО – органу господарського керівництва?

16. Яка мета адміністративної реформи в аспекті державного регулювання економіки?

17. Назвіть основні повноваження органів місцевого самоврядування як учасників господарських відносин.

Ситуаційне завдання. 24.10.2013 між ТОВ «Собин» та Державним публічним АТ «Національна акціонерна компанія «Украгролізинг» укладено договір, відповідно до якого позивачем (ТОВ) було надано відповідачу послуги із зберігання майна протягом дії договору на суму 394 237 грн, які відповідачем у період із 06.11.2013 р. по 10.06.2015 р. було перераховано позивачу окремими платежами, проте відповідач не забрав зі складу позивача майно, яке передавалось на зберігання. У Державного публічного АТ «Національна акціонерна компанія «Украгролізинг» є невиконані господарські зобов'язання перед ТОВ «Собин» з оплати 100 000,00 грн, з яких 25 000,00 грн за надану послугу зі зберігання майна за кожен місяць, починаючи з червня по вересень 2016 р.

Яке рішення повинен ухвалити господарський суд?

Розділ 4

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Загальні умови створення суб'єктів господарювання

Під час розгляду цього питання концептуально виходитимемо з положення ч. 2 ст. 55 ГКУ про те, що суб'єктами господарювання є господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦКУ, державні, комунальні й інші підприємства, створені, відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 3 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, АТ вважається утвореним і набуває прав юридичної особи з дати його реєстрації в установленому законодавством порядку. Громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці, є також суб'єктами господарювання, але не юридичними особами.

У цьому випадку *утворення юридичної особи* – це сукупність юридично значущих послідовних дій щодо ухвалення рішення про створення господарської організації, завершення якого зумовлює державну реєстрацію.

Способи створення юридичних осіб.

1. Розпорядчий спосіб. Суть його полягає в тому, що юридична особа виникає з ініціативи і спеціального розпорядження органу публічної влади. Застосовується для створення державних і комунальних підприємств.

Уповноважені органи, які можуть бути засновниками, означає власник:

– державних підприємств – органи державної виконавчої влади, підвідомчі Кабінету Міністрів України – міністерства, державні служби і агентства й інші центральні органи виконавчої влади;

- казенних підприємств – Кабінет Міністрів України;
- комунальних підприємств – органи місцевого самоврядування.

2. *Установчий або нормативно-явочний.* Його суть полягає в тому, що юридична особа виникає на підставі закону, який визначає правове положення такого чи іншого суб'єкта діяльності реєстрації в уповноваженому державному органі. Документи, що подаються на державну реєстрацію, повинні відповідати встановленим у законодавстві вимогам. Застосовується під час створення юридичних осіб з одним учасником (приватних підприємств, господарських товариств з одним учасником, підприємств, заснованих на власності об'єднань громадян), а також легітимації підприємницької діяльності без створення юридичної особи.

3. *Дозвільний.* Полягає в тому, що для утворення юридичної особи в дозвільному порядку необхідна згода (дозвіл) відповідного державного органу чи юридичної особи, із складу якої виділяється підприємницька структура. Зокрема поділ підприємницької структури проводиться і за згодою власника, і за рішенням юридичної особи, що ділиться. Створення комерційних банків потребує попередньої згоди Національного банку України (далі – НБУ), створення аудиторських фірм – Аудиторської палати України. Для створення об'єднань комерційних організацій необхідна попередня згода АМКУ. Дозвіл обов'язковий тоді, коли підприємець провадить діяльність, що безпосередньо стосується чи впливає на безпеку держави, коли його діяльність стосується забезпечення конституційних прав громадян, коли для здійснення того чи іншого виду діяльності необхідний установлений певний рівень знань чи кваліфікації (нотаріальні контори, аудиторські фірми, лікувальні заклади тощо).

4. *Договірний.* В основі створення є домовленість про створення юридичної особи шляхом укладання договору фізичними та/або юридичними особами, що об'єднують свої ресурси для спільного заняття підприємництвом.

Застосовується під час створення юридичних осіб-суб'єктів господарювання з числом учасників більше одного, які в установчому договорі визначають умови її діяльності (господарські товариства, об'єднання підприємств).

Порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України і законами.

Процес створення юридичних осіб умовно складається з таких елементів: засновники, засновницька компетенція та власне діяльність щодо створення суб'єкта господарювання.

Засновники. Ними можуть бути всі суб'єкти права на заняття підприємницькою діяльністю. Так, у ст. 3 Закону України «Про господарські товариства» передбачено, що засновниками й учасниками товариства можуть бути підприємства, установи, організації, а також громадяни, крім випадків, передбачених законодавчими актами України.

На практиці часто плутають або не можуть чітко розрізнити такі поняття, як «засновник» і «учасник» господарського товариства. Дехто навіть розглядає їх як синоніми. Втім аналіз змісту і ст. 79 ГКУ, і наступних його статей, які стосуються господарських товариств, дають підстави для висновку, що ці поняття не є тотожними.

Зокрема засновник – це особа (фізична або юридична), що прийняла рішення про створення (заснування) відповідного господарського товариства, разом з іншими засновниками передала певне майно (майнові права) до його статутного капіталу і натомість отримала корпоративні права цього товариства.

Учасник – це особа (фізична або юридична), що є власником корпоративних прав у господарському товаристві, включаючи право на відповідну частку в його статутному капіталі та відповідно включена у такому статусі до установчих документів товариства. Зрозуміло, що учасник може і не бути засновником, а отримати корпоративні права внаслідок різноманітних угод.

У ч. 1 ст. 79 ГКУ передбачено, що господарське товариство може діяти у складі одного учасника. Виникає питання, а чи можливе створення господарського товариства одним засновником аби уникнути непорозумінь у господарській практиці? Ці положення потребують роз'яснень. Втім у цьому питанні ми стикаємося з невдалими та суперечливими формулюваннями відповідних положень ГКУ.

Насамперед слід зауважити, що у ч. 1 ст. 79 ГКУ йдеться про можливу наявність однієї особи учасника, а не засновника. Як зазначалося, ці поняття не є тотожними. Далі у цій же статті встановлено, що господарські товариства створюються шляхом «об'єднання» майна і участі в підприємницькій діяльності з метою одержання прибутку. Ч. 4 ст. 63 ГКУ відносить господарські товариства до корпоративних підприємств, що «утворюються, як правило, двома і більше засновниками». На підставі викладеного може сформуватися враження, що ГКУ виключає можливу наявність одного засновника, якому буде ні з ким об'єднуватися під час створення товариства.

Проте, з іншого боку, є норми ГКУ, що з відповідними нормами ЦКУ засвідчують про помилковість наведеної думки. Так, відповідно до ч. 2 ст. 114 ЦКУ, будь-яке господарське товариство, крім повного і командитного товариств, може бути створене однією особою, яка стає його єдиним учасником. Отже, засновник трансформується в учасника.

В окремих випадках законодавством передбачені додаткові вимоги, яким повинні відповідати засновники або обмеження певних осіб у праві на створення організації. Такі заборони і вимоги, як правило, зумовлені сферою діяльності та видом створюваної юридичної особи. Вони можуть бути класифіковані так.

Як зазначалося, відповідно до ч. 2 ст. 42 Конституції України, законом обмежується підприємницька діяльність народних депутатів, посадових і службових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування. Зокрема відповідно до Закону України від 11.07.2002 р. № 93-IV «Про статус депутатів місцевих рад» (ст. 6) депутат місцевої ради, обраний секретарем сільської, селищної, міської ради, головою, заступником голови районної, обласної, районної у місті ради і працює у відповідній раді на постійній основі, не може займатися підприємницькою діяльністю.

Вимоги, пов'язані з громадянством (державною належністю). Відповідно до ст. 9 Закону України «Про інформаційні агентства» від 28.02.1995 р. № 74/95-ВР право на заснування інформаційного агентства в Україні належить громадянам та юридичним особам України. Громадяни та юридичні особи

інших держав мають право бути лише співзасновниками інформаційних агентств України. Забороняється створення і діяльність інформаційних агентств з іноземними інвестиціями, в статутному капіталі яких більше 35 відсотків іноземних інвестицій.

Вимоги, пов'язані з створенням юридичних осіб. Підприємницьку діяльність не можуть здійснювати громадяни, які перебувають на державній службі, зокрема: військово-службовці; службові особи органів прокуратури; суду; державної безпеки; внутрішніх справ; державного арбітражу; державного нотаріату; органів державної влади й управління, які повинні здійснювати контроль за діяльністю підприємств. У науковій літературі зазначається, що конструкція наведеної норми не дає підстав для встановлення заборони переліченим особам створювати підприємства, оскільки громадянин, будучи засновником (співзасновником) підприємства тієї чи іншої організаційно-правової форми, не набуває статусу підприємця. В цьому разі суб'єктом підприємницької діяльності стає таке підприємство, яке несе відповідні обов'язки перед засновником. Якщо це так, то встановлена законодавством про підприємницьку діяльність, про державну службу заборона окремим особам займатися підприємницькою діяльністю повинна стосуватися лише тих службових осіб, які обрали індивідуальну форму підприємництва.

Найчіткіше сформовані обмеження для осіб, які мають непогашену судимість за крадіжки, хабарництво та інші корисливі злочини. Вони не можуть бути зареєстровані як підприємці, не можуть виступати співзасновниками підприємницької організації, а також займати в підприємницьких товариствах, їх спілках (об'єднаннях) керівні посади і посади, пов'язані з матеріальною відповідальністю.

Поряд із обмеженнями права на створення підприємств громадянами, відповідно до законодавства є випадки, коли обмеження такого права стосуються юридичних осіб. Так, згідно з Декретом Кабінету Міністрів України «Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств» від 31.12.1992 р., державні підприємства, за винятком будівельних організацій,

підприємств будівельної індустрії та будівельних матеріалів, які є засновниками господарських товариств, що здійснюватимуть проектування та перспективне будівництво за кордоном, не можуть бути засновниками підприємств будь-яких організаційних форм та видів, господарських товариств, кооперативів.

Обмеження стосовно мети створюваної юридичної особи. В окремих випадках закон дозволяє створювати певний вид юридичної особи лише для досягнення певних цілей засновника.

Засновницька компетенція – це сукупність суб'єктивних прав засновників щодо створення юридичних осіб. Засновники реалізують засновницькі права шляхом обрання організаційної форми підприємства; визначення цілей і предмета його діяльності; прийняття рішення про його створення; затвердження у встановленому порядку статуту; передачі безоплатно на баланс підприємства основних фондів та обігових коштів; формування органів управління, визначення у статуті меж їх повноважень тощо.

Третім елементом є *власне діяльність щодо створення суб'єкта господарювання*. В процесі створення юридичні особи проходять чотири стадії.

Стадія волевиявлення. Засновники приймають рішення про створення юридичної особи. Взагалі, законодавчі акти не встановлюють будь-яких спеціальних вимог щодо форми та змісту рішення про створення підприємства. У *Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України від 12.09.1996 р. № 02-5/334 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств»* вказується, що при вирішенні спорів арбітражним судам слід виходити з того, що таке рішення має бути оформлене актом управління, виданим власником майна (уповноваженим ним органом) відповідно до його компетенції.

Отже, якщо засновником є одна юридична особа, то таке рішення приймається в письмовій формі. Якщо фізична особа хоче зареєструватися як суб'єкт підприємницької діяльності без створення юридичної особи, то таке рішення приймається нею усно. Якщо засновниками є двоє і більше громадян

або юридичних осіб, то рішенням у такому разі буде установчий договір. Установчий договір повинен укладатися у письмовій формі. Законодавство не містить переліку обов'язкових реквізитів установчого договору. Тому господарські суди, вирішуючи питання про наявність договірних відносин, виходять з того, що такий договір вважається укладеним, коли між сторонами у належній формі досягнуто згоди з усіх істотних умов, необхідних для його виконання.

Друга стадія – організаційна, що має на меті створення юридичної особи і прийняття статуту або засновницького договору, а також формування органів управління юридичної особи, відповідно до ст. 57 ГКУ і ст. 4 Закону України «Про господарські товариства». Цей Закон вимагає наявності статуту лише для АТ, ТОВ і ТДВ. Затвердження статуту спеціально скликаним для цього органом вимагається в разі створення АТ і виробничих кооперативів (тобто скликаються установчі збори).

Мінімальний розмір статутного капіталу вимагається законом лише для АТ (не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам). Для ТОВ і ТДВ розмір статутного капіталу становить суму вкладів засновників та учасників, яка забезпечує їх господарську діяльність.

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність», мінімальний розмір статутного капіталу комерційного банку, який має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень. Статутний капітал банку не повинен формуватися із непідтверджених джерел. Забороняється використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо вони мають інше цільове призначення.

Третя стадія – легалізаційна. На цій стадії відбувається офіційне визнання створеного суб'єкта господарювання. Легалізація здійснюється шляхом державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

На четвертій стадії зареєстрована юридична особа-суб'єкт господарювання відкриває банківський рахунок та отримує ліцензію на передбачений вид діяльності.

Для окремих видів юридичних осіб-суб'єктів господарювання законами України «Про господарські товариства» і «Про

акціонерні товариства» та іншими передбачається інший порядок створення. Зокрема, у ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI передбачено такі обов'язкові етапи його створення:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення АТ та про закриті (приватне) розміщення акцій;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР);

3) реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) приватне розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів приватного розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання НКЦПФР звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація НКЦПФР звіту про результати приватного розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію акцій;

13) видача засновником товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

У разі заснування АТ однією особою рішення, які повинні прийматися зборами засновників, приймаються цією особою одноосібно й оформляється рішенням про намір заснувати товариство. Якщо єдиним засновником товариства є фізична

особа, її підпис на рішення про намір заснувати товариство підлягає нотаріальному посвідченню.

Засновники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли до реєстрації АТ.

Послідовність, в якій закріплені етапи в ст. 9 Закону, становить процедуру створення АТ, яка є обов'язковою. Дії, що порушують процедуру створення АТ, встановлену цим Законом, є підставою для прийняття НКЦПФР рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку звертається до суду з позовом про ліквідацію АТ.

Підсумковим обов'язковим етапом створення АТ є проведення установчих зборів, які мають бути проведені протягом трьох місяців із дня повної оплати акцій засновниками.

На установчих зборах АТ вирішуються питання про: заснування товариства; затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства; затвердження статуту товариства; утворення органів товариства; уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства; обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора); затвердження результатів розміщення акцій; обрання лічильної комісії, вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

Рішення з питань, вважаються прийнятими, якщо за них проголосували всі засновники АТ. Рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

Незатвердження установчими зборами статуту АТ вважається відмовою засновників від створення цього товариства й є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення внесків здійснюється протягом 20-ти робочих днів із дати проведення установчих зборів, на яких не було прийнято рішення про затвердження статуту АТ.

Отже, будь-яка господарська організація, зокрема АТ, вважається створеною та набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації та внесення відповідного запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (далі – ЄДР).

§ 2. Установчі документи

Установчі документи – це документи, які фіксують волевиявлення на створення юридичної особи для досягнення мети, задля якої вона створюється, права й обов'язки засновників та членів організації, умови припинення, склад та компетенцію органів, взаємини з третіми особами.

Особливість установчих документів, їх відмінність від інших документів, необхідних для створення і легалізації юридичної особи, полягає в тому, що такі документи визначають правовий статус організації та за своїм характером є локальними нормативними актами. Крім того, норми установчих документів (якщо вони не суперечать закону) обов'язкові не лише для учасників, але й для їх контрагентів та для інших осіб. Установчі документи – це своєрідний Закон для конкретної юридичної особи.

Більшість норм організаційних законів щодо створення юридичних осіб є диспозитивними, тобто застосовуються, якщо інше не передбачено установчими документами. Тому засновники вправі самостійно врегулювати більшість питань, що можуть виникнути в процесі діяльності юридичної особи, встановивши специфічні правила, які можуть і не збігатися з загальними нормами. Межею дозволеного є заборони, що містяться в законодавстві та імперативні норми, які застосовуються незалежно від бажань учасників.

Установчі документи юридичної особи готуються та затверджуються на початковій стадії створення організації. Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження. Вони повинні містити відомості про вид товариства, предмет і цілі

його діяльності, склад засновників та учасників, найменування, місцезнаходження, розмір і порядок утворення статутного капіталу, порядок розподілу прибутків та збитків, склад, компетенцію органів товариства, порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, по яких необхідна одна-стайність або кваліфікована більшість голосів, порядок внесення змін до установчих документів, порядок ліквідації і реорганізації товариства, а також відомості про види акцій, що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій, строк і порядок виплати частки прибутку (дивідендів) один раз на рік за підсумками календарного року.

Залежно від організаційно-правової форми юридичної особи – суб'єкти господарювання поділяються на:

- статутні (АТ, ТОВ, ТДВ, кооперативи, державні комерційні підприємства, казенні підприємства, комунальні унітарні підприємства, приватні підприємства, статутні об'єднання підприємств);

- нестатутні, установчим документом яких є засновницький договір (ПТ, КТ, договірні об'єднання підприємств);

- такі, що створюються індивідуальним установчим актом (розпорядженням, державного органу, власника тощо).

Законодавчі акти України встановлюють деякі спеціальні вимоги до форми та змісту рішення про створення юридичної особи. Так, у ст. 142 ЦКУ встановлено вимоги до договору про заснування ТОВ, який не є установчим документом. Це договір, за яким сторони (засновники) зобов'язуються створити юридичну особу, визначають порядок сумісної діяльності зі створення юридичної особи, умови передачі їй свого майна та участі в її діяльності. В договорі визначають також умови та порядок розподілу між засновниками прибутку та збитків, управління діяльністю юридичної особи, виходу засновників із його складу.

Єдиної думки щодо правової природи засновницького договору немає. Одні відносять їх до договорів про сумісну діяльність, інші визначають засновницький договір як окремий вид договорів. Це зумовлено тим, що засновницький договір

та договір про сумісну діяльність мають деякі спільні ознаки. Вони належать до категорії організаційних договорів, є консенсуальними, багатосторонніми, взаємозобов'язувальними, їх учасниками можуть бути громадяни й юридичні особи. Але, на відміну від договору про сумісну діяльність, засновницький договір спрямований на створення юридичної особи та не припиняється після досягненої мети. Створена юридична особа є власником переданого їй майна засновниками майна, щодо якого вони зберігають лише зобов'язальні права, тоді як за договором про сумісну діяльність майно, передане сторонами для здійснення обраних завдань, належить їм на праві спільної часткової власності. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації НКЦПФР звіту про результати розміщення акцій.

На перших загальних зборах засновники майбутньої юридичної особи повинні вирішити низку питань організаційного характеру. Тому рішення зборів засновників із цих питань (втім, як і з будь-яких інших) в обов'язковому порядку оформляються протоколом, який подається разом із установчими документами до органу реєстрації.

Протокол повинен містити: дату і місце зборів; перелік осіб (засновників), які беруть участь у зборах. Зазвичай серед засновників обирається голова зборів і секретар, проте функцію останнього може виконувати й особа, яка засновником не є. Відомості про цих осіб також вносяться до протоколу. На перших зборах між засновниками укладається засновницький договір про створення юридичної особи (якщо вони не зробили цього раніше), затверджується статут юридичної особи, а також вирішується питання про формування її виконавчого органу (призначення директора та ін.). За кожним пунктом порядку денного зазначається особа, яка виступила, результати голосування засновників із цього питання, рішення, що було ними прийняте; підписи засновників.

Якщо ТОВ засновується декількома особами, ці особи за необхідності визначають відносини між собою щодо

створення товариства. Для цього вони укладають договір у письмовій формі, який установлює порядок заснування товариства, умови здійснення спільної діяльності щодо створення товариства, розмір статутного капіталу, частку в статутному капіталі кожного з учасників, строки та порядок внесення вкладів та інші умови. Договір про заснування ТОВ, як зазначалося, не є установчим документом. Подання цього договору при державній реєстрації товариства не є обов'язковим.

Підписи на засновницькому договорі фізичних осіб підлягають нотаріальному посвідченню.

Вимоги до змісту установчих документів юридичної особи визначені у ст. 88 ЦКУ та ст. 57 ГКУ. В них повинні бути зазначені найменування та місцезнаходження юридичної особи, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом.

Установчі документи господарського товариства повинні містити також відомості про вид товариства, предмет і цілі його діяльності, склад засновників та учасників, склад і компетенцію органів товариства та порядок прийняття ними рішень, включаючи перелік питань, з яких необхідна кваліфікована більшість голосів, інші відомості, передбачені законом (ч. 2 ст. 82 ГКУ).

Установчими документами ПТ і КТ є засновницький договір, а АТ, ТОВ і ТДВ – статут.

У засновницькому договорі, відповідно до ч. 3 ст. 57 ГКУ, засновники зобов'язуються утворити юридичну особу, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, умови передачі йому свого майна, порядок розподілу прибутків і збитків, управління діяльністю та участі в ньому засновників, інші умови діяльності суб'єкта господарювання, які передбачені законом, а також порядок його реорганізації та ліквідації відповідно до закону.

Статут повинен містити відомості про вид товариства, найменування, місцезнаходження, мету і предмет діяльності,

розмір і порядок утворення статутного та інших фондів, порядок розподілу прибутків і збитків, про органи управління і контролю, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, включаючи про умови реорганізації та ліквідації суб'єкта господарювання, а також інші відомості, пов'язані з особливостями організаційної форми юридичної особи, передбачені законодавством. Він може містити й інші відомості, що не суперечать законодавству. На відміну від засновницького договору, статут є локальним нормативним актом, призначення якого полягає у визначенні статусу та обсягу правоздатності юридичної особи, структури управління, визначення умов припинення діяльності юридичної особи.

Новим установчим документом є модельний статут ТОВ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 р. № 1182. Модельний статут – типовий установчий документ, затверджений Кабінетом Міністрів України, який використовується для створення та провадження діяльності юридичних осіб відповідних організаційно-правових форм, містить встановлені законом правила, що регулюють правовий статус, права, обов'язки та відносини, які пов'язані із створенням, управлінням та провадженням господарської діяльності відповідних юридичних осіб.

Можна виокремити декілька ознак статуту як локального акта: визначає правовий статус конкретної юридичної особи й має індивідуальний характер; за колом осіб поширює свою дію на засновників, учасників і працівників юридичної особи; затверджується, змінюється самою юридичною особою; не повинен суперечити закону; набирає законної сили з моменту державної реєстрації.

Господарська компетенція органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших суб'єктів у випадках, визначених законом, визначається відповідним положенням. Статут і положення затверджується власником майна (засновником) суб'єкта господарювання чи його представником, органами або іншими суб'єктами відповідно до закону. І засновницький договір, і статут є основним документом, яким регламентується діяльність юридичної особи.

Статут *АТ* повинен містити також відомості про: види акцій (простих і привілейованих), що випускаються, їх номінальну вартість, співвідношення акцій різних видів, кількість акцій, що купуються засновниками, строк та порядок виплати дивідендів, наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій; умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу в прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у випадках, якщо товариством передбачений випуск привілейованих акцій; наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації.

Статут *ТОВ* повинен містити відомості про розмір часток кожного з учасників, розмір, склад та порядок внесення ними вкладів. У ньому може бути встановлено порядок визначення розміру часток учасників залежно від зміни вартості майна, внесеного як вклад та додаткових внесків учасників.

Засновницький договір і *ПТ*, і *КТ* повинен також визначати розмір частки кожного з учасників, форму їх участі у справах товариства, розмір, склад і порядок внесення ними вкладів. Стосовно вкладників *КТ* в засновницькому договорі вказуються тільки сукупний розмір їх часток у майні товариства та склад і порядок внесення ними вкладів.

У статуті *виробничого кооперативу* передбачається: найменування кооперативу, його місцезнаходження, предмет і цілі діяльності, порядок вступу в кооператив і виходу з нього, права та обов'язки членів кооперативу, його органи управління і контролю, їхня компетенція, порядок утворення майна кооперативу, розподілу доходу (прибутку), підстави та порядок виключення з кооперативу, умови реорганізації і припинення діяльності кооперативу. До статуту можуть включатися інші положення, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, які не суперечать законодавству.

Статутом *сільськогосподарського виробничого кооперативу* визначаються: найменування кооперативу та його місцезнаходження; предмет і мета діяльності, порядок вступу до кооперативу і виходу з нього; порядок визначення розміру, вне-

сення вступного внеску і паю; склад засновників кооперативу; права й обов'язки членів кооперативу; органи управління, порядок їх формування і компетенція; формування неподільного й інших фондів; форми трудової участі, оплати праці членів виробничого кооперативу, умови реорганізації і припинення діяльності тощо.

Статути можуть містити й інші положення, що не суперечать законодавству.

§ 3. Правове значення і порядок державної реєстрації

У вітчизняній літературі одним із доволі поширених поглядів на державну реєстрацію суб'єктів господарювання є її трактування як умови здійснення підприємницької діяльності. Зокрема Н. О. Саниахметова вважає, що державна реєстрація є загальною умовою провадження підприємницької (господарської) діяльності будь-яким її суб'єктом незалежно від його організаційно-правової форми та виду здійснюваної діяльності³¹.

В Україні спостерігається чотири взаємопов'язані системи реєстрації: спеціальна, відомча, загальна (статистична) та державна.

Спеціальна державна реєстрація полягає у тому, що за організацією (фізичною особою) визнається статус учасника певних правовідносин, наприклад підприємницьких, зокрема і тих, що не мають статусу юридичної особи – фізичних осіб. Спеціальною державною реєстрацією можна вважати реєстрацію об'єднань громадян, яка здійснюється Міністерством юстиції України та його обласними управліннями.

Відомча реєстрація передбачає реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності, тобто осіб, що пройшли процедуру спеціальної реєстрації, як учасників певних, чітко визначених суспільних правовідносин, що знаходяться у віданні певного державного органу. Так, Постановою Кабінету Міністрів

³¹ Саниахметова Н. А. Юридический справочник предпринимателя / Н. А. Саниахметова. – Изд. седьмое, перераб. и доп. – Х.: Одиссей, 2005. – С. 142.

України від 17 листопада 1997 р. № 1287 «Про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації, інформаційних агентств та розміри реєстраційних зборів» встановлено, що державну реєстрацію інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності здійснює Міністерство юстиції України. Оскільки ломбард є фінансовою установою, реєстрація останнього як фінансової установи відбувається шляхом внесення відповідних даних до реєстру фінансових установ, із подальшим отриманням Свідоцтва про реєстрацію фінансової установи. Таку реєстрацію здійснює Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України.

Загальна реєстрація юридичних осіб здійснюється Державною службою статистики України (її обласними управліннями) відповідно до Положення про Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 22 січня 1996 р. № 118. Відповідно до цього Положення, до Державного реєстру включаються дані про суб'єктів господарської діяльності:

- юридичних осіб, а також їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи, що розташовані на території України і провадять свою діяльність на підставі законодавства України;

- юридичних осіб, а також їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи, розташовані за межами України, які створені з участю юридичних осіб України і діють відповідно до законодавства іноземних держав.

Класифікація видів державної реєстрації має умовний характер, оскільки існують органи, які здійснюють одночасно і спеціальну, і відомчу реєстрацію. Наприклад, державну реєстрацію комерційних банків здійснює Національний банк України.

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон «Про державну реєстрацію»), *державна реєстрація* – офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи, громадського формування, що не має статусу юри-

дичної особи, засвідчення факту наявності відповідного статусу громадського об'єднання, професійної спілки, її організації або об'єднання, політичної партії, організації роботодавців, об'єднань організацій роботодавців та їхньої символіки, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, зміни відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, про юридичну особу та фізичну особу-підприємця, а також проведення інших реєстраційних дій.

До ознак державної реєстрації можемо віднести:

– державною реєстрацією, зокрема, вважається засвідчення факту створення юридичної особи. Відповідно до ст. 80 ЦКУ, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Отже, щоб утворення, намір про створення якого висловили засновники шляхом оформлення установчих документів, перетворилось на суб'єкта права, необхідно його зареєструвати в установленому законодавством порядку. Тобто юридична особа створюється за рішенням її засновників, проте із підтвердженням (засвідченням, внесенням до ЄДР) цього факту шляхом державної реєстрації. Далі вона набуває статусу юридичної особи взагалі, і в передбачених випадках – статусу суб'єкта підприємницької діяльності зокрема;

– державною реєстрацією вважається засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою. За визначенням ЦКУ, фізичною особою вважається людина. На відміну від юридичних осіб, державна реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності-фізичної особи підтверджує (засвідчує) не факт виникнення нової людини (фізичної особи), а лише факт набуття нею статусу суб'єкта підприємницької діяльності. Громадяни із дня народження мають статус фізичних осіб, а тому державна реєстрація необхідна їм лише для набуття додаткового елемента їх статусу – статусу суб'єкта підприємницької діяльності.

Державна реєстрація є необхідним проміжним юридичним фактом, з яким закон пов'язує можливість реалізації

правоздатності у сфері підприємництва своїми діями. Отже, з моменту державної реєстрації фізичні особи набувають дієздатності у сфері підприємницької діяльності.

Змістом державної реєстрації стосовно організацій є контроль за законністю їх створення, а стосовно фізичних осіб – фіксація початку підприємницької діяльності;

- до процедури державної реєстрації належить і «вчинення інших реєстраційних дій», які передбачені Законом України «Про державну реєстрацію», шляхом внесення відповідних записів до ЄДР.

Як видається, державна реєстрація, крім правонаділяючих та статусоутворювальних функцій, має і суто статистичну мету. Вона полягає у внесенні відповідних відомостей про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців до єдиної державної інформаційної системи, що забезпечує збирання, накопичення, обробку, захист, облік та надання інформації про юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формування, що не мають статусу юридичної особи.

Відомості, що містяться в ЄДР, є відкритими і загальнодоступними (крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків і паспортних даних) та у випадках, передбачених Законом України «Про державну реєстрацію», за їх надання стягується плата.

Результатом державної реєстрації є включення суб'єкта господарювання до ЄДР.

Отже, процедура державної реєстрації охоплює етапи створення нових суб'єктів господарської діяльності, зміни їх правового статусу (внесення змін до установчих документів, інформації у відповідному реєстрі) та припинення діяльності (ліквідація юридичної особи та припинення діяльності фізичної особи-підприємця). Окрему специфіку має процедура державної реєстрації реорганізації юридичної особи, яка опосередковує і створення, і припинення юридичної особи, а також зміни їх правового статусу. Варто зауважити, що дія Закону України «Про державну реєстрацію» поширюється на державну реєстрацію всіх юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, а також фізичних осіб-підприємців.

Відповідно до ч. 4 ст. 87 ЦКУ юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації. За ч. 1 ст. 58 ГКУ, суб'єкт господарювання підлягає державній реєстрації як юридична особа, так і фізична особа-підприємець.

Відповідно до Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України від 09.02.2016 р. № 359/5, державна реєстрація проводиться за заявою заявника шляхом звернення до суб'єкта державної реєстрації, нотаріуса.

Розгалужена кількість офісів приватних нотаріусів у всій країні може вирішити чимало проблем із чергами в державній реєстраційній службі. Запровадження екстериторіальності надає особам право вибору реєстратора, що знижує навантаження на державного реєстратора і відповідно зменшує бюджетні витрати.

Доступ нотаріусів до ЄДР значно спростив роботу нотаріуса з такими особами, тому що шляхом використання безпосереднього доступу до реєстру нотаріус може перевірити повноваження представника й обсяг його повноважень, перевірити правоздатність юридичної особи, стан її реєстрації, подивитись установчі документи.

Заява та документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій формі або в електронній формі, крім випадків державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, у зв'язку із зміною керівника юридичної особи, розміру статутного (складеного) капіталу (пайового фонду) або розміру частки кожного із засновників (учасників), а також інших випадків, передбачених законами.

У паперовій формі заява та документи подаються особисто заявником або поштовим відправленням. Заява про державну реєстрацію підписується заявником. У разі подання заяви для державної реєстрації поштовим відправленням справжність підпису заявника повинна бути нотаріально засвідчена. В електронній формі заява та документи подаються заявником на порталі електронних сервісів.

Відкриття суб'єктом господарювання філій (відділень), представництв без створення юридичної особи не потребує їх державної реєстрації.

Відомості про відокремлені підрозділи суб'єктів господарювання залучаються до її реєстраційної справи та включаються до ЄДР.

Державна реєстрація ґрунтується на таких основних принципах:

- 1) обов'язковості державної реєстрації в ЄДР;
- 2) публічності державної реєстрації в ЄДР та документів, що стали підставою для її проведення;
- 3) врегулювання відносин, пов'язаних із державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно Законом України «Про державну реєстрацію»;
- 4) державної реєстрації за заявницьким принципом;
- 5) прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації за принципом екстериторіальності в межах України;
- 6) єдності методології державної реєстрації;
- 7) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у ЄДР;
- 8) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію»;
- 9) відкритості та доступності відомостей ЄДР.

Особливої уваги заслуговує введення у сферу державної реєстрації принципу «екстериторіальності», суть якого полягає у можливості прийняття документів для державної реєстрації та здійснення державної реєстрації в межах території України будь-яким суб'єктом державної реєстрації в межах компетенції незалежно від місця знаходження реєстраційної справи. Однак зазвичай принцип «екстериторіальності» обмежується територією відповідної області.

Суб'єктами державної реєстрації є виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, Київська та Севастопольська міські, районні, районні у містах Києві та Севастополі державні адміністрації, нотаріуси, акредитовані суб'єкти – у разі дер-

жавної реєстрації юридичних осіб (суб'єктів підприємницької діяльності) та фізичних осіб-підприємців.

Акредитованим суб'єктом може бути юридична особа публічного права, у трудових відносинах з якою перебуває не менше, ніж три державні реєстратори та яка до початку здійснення повноважень у сфері державної реєстрації уклала:

- договір страхування цивільно-правової відповідальності з мінімальним розміром страхової суми у тисячу мінімальних розмірів заробітної плати, встановленої законом на 1 січня календарного року;

- договір з іншим суб'єктом державної реєстрації та/або нотаріусом (у разі, коли акредитований суб'єкт здійснює повноваження виключно в частині забезпечення прийняття та видачі документів у сфері державної реєстрації).

Акредитація суб'єктів та моніторинг відповідності таких суб'єктів вимогам акредитації здійснюються на підставі Порядку акредитації суб'єктів державної реєстрації та моніторингу відповідності таких суб'єктів вимогам акредитації, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1130.

Державним реєстратором юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців може бути громадянин України, який має вищу освіту, відповідає кваліфікаційним вимогам, визначеним Міністерством юстиції України, та перебуває у трудових відносинах з суб'єктом державної реєстрації (крім нотаріусів), та нотаріус. Наказ міністерства юстиції від 29.12.2015 р. № 2790/5 «Про врегулювання відносин, пов'язаних зі статусом державного реєстратора» передбачає додаткові вимоги до державних реєстраторів: вільне володіння державною мовою, стаж роботи за фахом на державній службі на посаді не нижче провідного спеціаліста не менше 1 року або стаж роботи в інших сферах управління не менше 3 років.

До основних функцій державного реєстратора можна віднести:

- 1) приймання та перевірка документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

- 2) перевірка документів на наявність підстав для відмови у державній реєстрації;

3) проведення реєстраційної дії (у тому числі з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови у державній реєстрації шляхом внесення запису до ЄДР;

4) ведення реєстраційних справ.

Державна реєстрація може проводитись за заявою заявника шляхом звернення до фронт-офісів, що забезпечують прийняття та видачу документів під час державної реєстрації.

Центри надання адміністративних послуг (ЦНАПи), утворені відповідно до Закону України від 06.09.2012 р. № 5203-VI «Про адміністративні послуги», передають заяву та електронні копії оригіналів документів для державної реєстрації, виготовлені шляхом сканування, відповідним виконавчим органам міських рад (міст обласного та/або республіканського Автономної Республіки Крим значення), Київській, Севастопольській міським, районним, районним у містах Києві та Севастополі державним адміністраціям, при яких вони утворені, а у разі, коли відповідно до Закону державна реєстрація проводиться Міністерством юстиції України та його територіальними органами, – Міністерству юстиції України або його територіальним органам за місцезнаходженням громадського формування.

Відокремлені підрозділи юридичної особи не підлягають державній реєстрації як такої, а відображаються в реєстраційній картці. Представництва, філії іноземних компаній в Україні підлягають акредитації на території України в порядку, встановленому законом.

Змістом державної реєстрації стосовно організацій є контроль за законністю їх створення, а стосовно фізичних осіб – фіксація початку підприємницької діяльності.

Потрібно також зазначити, що окремими спеціальними законами встановлені особливості державної реєстрації таких суб'єктів, як об'єднання громадян (зокрема професійні спілки), біржі, благодійні організації, політичні партії; торгово-промислові палати, фінансові установи (у тому числі кредитні спілки) та деяких інших організацій.

Головна ж особливість Закону для суб'єктів господарювання, які не належать до «спеціальних груп», полягає у тому, що

необхідні документи подаються державному реєстратору в «єдине вікно», а інші суб'єкти державної влади (державна податкова служба, Пенсійний фонд, органи статистики) отримують відомості про державну реєстрацію від державного реєстратора. Підставою для взяття на облік юридичної особи є надходження повідомлення державного реєстратора про проведення реєстрації та відомостей з відповідної реєстраційної картки.

Форми реєстраційних карток, яких передбачено 24, затверджені наказом Міністерством юстиції України від 18.11.2016 р. № 3268/5. До них належать:

1) Форма 1 – Заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;

2) Форма 2 – Заява про державну реєстрацію переходу юридичної особи на діяльність на підставі власного установчого документа або модельного статуту;

3) Форма 3 – Заява про державну реєстрацію змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР;

4) Форма 4 – Заява про державну реєстрацію створення відокремленого підрозділу юридичної особи.

Реєстраційна картка на проведення державної реєстрації будь-якої форми заповнюється машинодруком або від руки друкованими літерами. Якщо документи надсилаються державному реєстратору рекомендованим листом, підпис заявника на реєстраційній картці повинен бути нотаріально посвідчений.

Документи для державної реєстрації можуть подаватися у паперовій або електронній формі.

Документи в електронній формі подаються заявником через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Мінюстом в Порядку державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи. Документи в паперовій формі приймаються за описом, примірник якого в день їх надходження видається заявнику з відміткою про дату їх отримання та кодом доступу в той спосіб, відповідно до якого були подані документи.

Документ про підтвердження реєстрації іноземної юридичної особи в країні її місцезнаходження повинен бути легалізований у встановленому порядку.

Вимоги до написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу встановлюються спеціально уповноваженим органом з питань державної реєстрації.

Із документів, поданих для проведення державної реєстрації на паперових носіях державним реєстратором, обов'язково виготовляється електронна копія шляхом сканування. У разі подання електронних документів, реєстраційна картка та документи, крім документів, що засвідчують повноваження уповноваженої особи, засвідчуються електронним цифровим підписом заявника.

Електронний документ вважається одержаним державним реєстратором із часу надходження заявникові повідомлення в електронній формі про одержання такого електронного документа державним реєстратором. Державний реєстратор автоматично після отримання від заявника електронного документа надсилає йому електронний документ із підтвердженням факту одержання електронного документа.

Одержавши електронні документи, державний реєстратор здійснює облік одержаного ним від заявника електронного документа та направляє заявнику підтвердження факту одержання електронного документа, проводить необхідні реєстраційні дії у випадках, передбачених цим Законом, та надсилає заявнику відповідний документ у вигляді електронного документа і на паперовому носії. У разі наявності підстави для відмови у проведенні державної реєстрації заявникові надсилається відповідне повідомлення в електронній формі.

Найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму та назву. Назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію про мету діяльності, вид, спосіб утворення, залежність юридичної особи й інші відомості згідно з вимогами до найменування окремих організаційно-правових форм юридичних осіб, установленими ЦКУ та ГКУ.

У найменуванні юридичних осіб забороняється використовувати:

- повне чи скорочене найменування державних органів або органів місцевого самоврядування, або похідні від цих найменувань, або історичні державні найменування (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.07.2016 р. № 479-р «Про затвердження переліку історичних державних найменувань, які забороняється використовувати у найменуваннях юридичних осіб приватного права»);

- символіку комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, заборона використання яких встановлена Законом України від 09.04.2015 р. № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»;

- терміни, аббревіатури, похідні терміни, заборона використання яких передбачена спеціальним законодавством.

Документи в електронній формі подаються заявником через портал електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України.

Заява в електронній формі формується за допомогою програмних засобів ведення ЄДР на порталі електронних сервісів. Заява формується заявником у електронній формі з обов'язковим долученням до неї електронних копій оригіналів документів для державної реєстрації, виготовлених шляхом сканування, або оригіналів таких електронних документів, а також документів, що підтверджують сплату адміністративного збору, опису поданих заявником документів для державної реєстрації, сформованого за допомогою програмних засобів ведення ЄДР. Заява та документи для державної реєстрації в електронній формі подаються з обов'язковим накладенням заявником власного електронного цифрового підпису.

Згідно із Законом України від 22.05.2003 р. № 852-IV «Про електронний цифровий підпис», *електронний цифровий підпис* – вид електронного підпису, отриманого за результатом криптографічного перетворення набору електронних даних, який додається до цього набору або логічно з ним поєднується

і дає змогу підтвердити його цілісність та ідентифікувати підписувача. Електронний цифровий підпис накладається за допомогою особистого ключа та перевіряється за допомогою відкритого ключа.

Електронний документ вважається одержаним державним реєстратором з часу надходження заявникові повідомлення в електронній формі про одержання такого електронного документа державним реєстратором. Державний реєстратор автоматично після отримання від заявника електронного документа надсилає йому електронний документ з підтвердженням факту одержання електронного документа.

При державній реєстрації у заяві вказуються види діяльності, які суб'єкти підприємництва мають намір провадити, та їхні коди відповідно до КВЕД. Для цього потрібно звернутись до Державного класифікатора видів економічної діяльності, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. КВЕД – це статистична класифікація, гармонізована з міжнародною стандартною статистичною Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу (NACE) і є її аналогом.

Для державної реєстрації юридичної особи подаються такі документи:

- 1) заява про державну реєстрацію юридичної особи;
- 2) заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість (за бажанням заявника);
- 3) статут юридичної особи – у разі створення юридичної особи на підставі власного установчого документа;
- 4) документ, що підтверджує реєстрацію іноземної особи у країні її місцезнаходження (витяг із торговельного, банківського, судового реєстру тощо), – у разі створення юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа;
- 5) примірник оригіналу (нотаріально засвідчена копія) передавального акта – у разі створення юридичної особи в результаті перетворення, злиття або виділу;

6) примірник оригіналу розподільчого балансу – у разі створення юридичної особи в результаті поділу;

7) документи для держреєстрації змін про юридичну особу, що містяться в ЄДР – у разі створення юридичної особи в результаті виділу;

8) документи для державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття та поділу – у разі створення юридичної особи в результаті злиття та поділу.

Для державної реєстрації фізичної особи-підприємця подаються документи:

1) заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

2) заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника;

3) нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування – для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності.

У разі державної реєстрації господарських товариств, для яких законом встановлено спеціальні вимоги до створення та формування статутного капіталу, крім документів, які зазначені у Законі України «Про державну реєстрацію» додатково подаються документи, що передбачені спеціальним законодавством. Наприклад, можна навести проведення державної реєстрації АТ, для якої додатково подається звіт про проведення підписки на акції, який засвідчується ДКЦПФР (ст. 9 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI).

У разі здійснення державної реєстрації юридичної особи, засновником (засновниками) якої є іноземна юридична особа, додатково подається документ про підтвердження реєстрації іноземної особи в країні її місцезнаходження, зокрема витяг із торговельного, банківського або судового реєстру, легалізований у встановленому порядку.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, окрім вихідних та святкових днів.

Підставами для зупинення розгляду документів, поданих для державної реєстрації, є:

- 1) подання документів або відомостей не в повному обсязі;
- 2) невідповідність документів вимогам, установленим ст. 15 Закону України «Про державну реєстрацію»;
- 3) невідповідність відомостей, зазначених у заяві про державну реєстрацію, відомостям, зазначеним у документах, поданих для державної реєстрації, або відомостям, що містяться в ЄДР;
- 4) невідповідність відомостей, зазначених у документах, поданих для державної реєстрації, відомостям, що містяться в ЄДР;
- 5) невідповідність реєстраційного номера облікової картки платника податків або серії та номера паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті про право здійснювати платежі за серією та номером паспорта) відомостям, наданим відповідно до ст. 13 Закону України «Про державну реєстрацію»;
- 6) подання документів з порушенням встановленого законодавством строку для їх подання.

Зупинення розгляду документів здійснюється протягом 24 годин, крім вихідних та святкових днів, після надходження документів, поданих для державної реєстрації.

Розгляд документів зупиняється на строк, що становить 15 календарних днів із дати їх подання. Повідомлення про зупинення розгляду документів із зазначенням строку та виключного переліку підстав для його зупинення та рішення суб'єкта державної реєстрації про зупинення розгляду документів розміщуються на порталі електронних сервісів у день зупинення та надсилаються заявнику на адресу його електронної пошти.

У разі подання документів, необхідних для усунення підстав для зупинення розгляду документів, протягом встановленого строку розгляд документів поновлюється.

Документи, що потребують усунення підстав для зупинення розгляду документів, повертаються (видаються, надсилаються поштовим відправленням) заявнику не пізніше наступного робочого дня з дня надходження від заявника заяви про їх повернення.

За відсутності підстав для зупинення розгляду документів та/або відмови в державній реєстрації державний реєстратор проводить реєстраційну дію, зокрема з урахуванням принципу мовчазної згоди, шляхом внесення відповідного запису до ЄДР.

Державний реєстратор, не пізніше наступного робочого дня з дати державної реєстрації юридичної особи, зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, повідомлення про проведення державної реєстрації юридичної особи із зазначенням номера та дати внесення відповідного запису до ЄДР та відомості з реєстраційної заяви на проведення державної реєстрації юридичної особи.

Підставою для взяття юридичної особи на облік в органах статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування є надходження до цих органів повідомлення державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи та відомостей з відповідної реєстраційної заяви.

Якщо документи для проведення державної реєстрації подаються заявником особисто, державному реєстратору додатково пред'являється паспорт. Документи, які подаються для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата їх надходження на проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Дата внесення до ЄДР запису про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця є датою державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Порядок проведення державної реєстрації та інших реєстраційних дій на підставі документів, що подаються заявником для державної реєстрації, охоплює:

1) заповнення форми заяви про державну реєстрацію – у разі подання документів особисто заявником (за бажанням заявника);

2) прийом документів за описом – у разі подання документів у паперовій формі;

3) виготовлення копій документів в електронній формі – у разі подання документів у паперовій формі;

4) внесення копій документів в електронній формі до ЄДР;

5) перевірку документів на наявність підстав для зупинення розгляду документів;

6) перевірку документів на наявність підстав для відмови в державній реєстрації;

7) проведення реєстраційної дії (зокрема з урахуванням принципу мовчазної згоди) за відсутності підстав для зупинення розгляду документів та відмови в державній реєстрації шляхом внесення запису до ЄДР;

8) формування й оприлюднення на порталі електронних сервісів виписки, результатів надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації та установчих документів юридичної особи.

Результатом державної реєстрації є внесення відомостей про суб'єкта підприємницької діяльності до ЄДР. Заявник може звернутись до державного реєстратора щодо отримання виписки з ЄДР. *Виписка* – документ в електронній формі, який формується й оновлюється за результатами проведення реєстраційних дій і містить відомості про юридичну особу або її відокремлений підрозділ, фізичну особу-підприємця (зокрема про взяття на облік в органах державної статистики та державної фіскальної служби, видачу ліцензії та документів дозвільного характеру).

Суб'єкт підприємницької діяльності може мати печатку зі своїм найменуванням. Для виготовлення печаток одержання будь-яких документів дозвільного характеру не передбачається.

Юридичні особи та фізичні особи-підприємці мають право на відкриття рахунків в банку.

Порядок відкриття рахунків регулюється Інструкцією про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492.

Для відкриття рахунків юридичні особи подають в установи банків такі документи:

- заяву про відкриття поточного рахунку, яку підписує керівник юридичної особи або інша уповноважена на це особа;
- копію належно зареєстрованого установчого документа (статуту / засновницького договору / установчого акта / положення). Однак юридичні особи, установчі документи яких оприлюднені на порталі електронних сервісів, установчий документ у паперовій формі не подають. Юридична особа, яка створена та/або діє на підставі модельного статуту, затвердженого Кабінетом Міністрів України, подає копію рішення про її створення або про провадження діяльності на підставі модельного статуту, підписаного всіма засновниками;
- картки із зразками підписів і відбиток печатки.

Варто зазначити, що в разі відкриття рахунків орендним підприємством, потрібно додати також копію договору оренди, засвідчену нотаріально.

Особа, яка від імені суб'єкта господарювання відкриває поточний рахунок, має пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує особу. Представники суб'єктів господарювання мають також надати документи, що підтверджують їх повноваження.

Банк відкриває поточний рахунок для здійснення підприємницької діяльності фізичній особі-підприємцю, яка не має рахунків у цьому банку, на підставі заяви про відкриття поточного рахунку, що підписана фізичною особою-підприємцем або її представником і картки із зразками підписів.

Отже, державна реєстрація – це процесуальна діяльність компетентних державних органів, яка полягає у визнанні за організаціями, наділеними засновниками статусом юридичної особи такого статусу, внесенні їх в ЄДР із метою обліку та забезпечення отримання інформації про таких суб'єктів і визнанні підприємницької дієздатності за фізичними особами.

Законодавством України передбачено підстави для відмови у державній реєстрації:

1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;

2) у ЄДР містяться відомості про судове рішення щодо заборони проведення реєстраційної дії;

3) у Єдиному державному реєстрі містяться відомості про судове рішення про арешт корпоративних прав – у разі державної реєстрації змін до відомостей про юридичну особу, що містяться в ЄДР, у зв'язку із зміною частки засновника (учасника) у статутному (складеному) капіталі (пайовому фонді) юридичної особи;

4) не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;

5) документи суперечать вимогам Конституції та законів України;

6) порушено встановлений законом порядок створення юридичної особи;

7) невідповідність найменування юридичної особи вимогам закону;

8) стосовно засновника (учасника) юридичної особи, що створюється, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації;

9) щодо юридичної особи, стосовно якої подано заяву про державну реєстрацію змін до відомостей ЄДР, пов'язаних із зміною засновників (учасників) юридичної особи, проведено державну реєстрацію рішення про припинення юридичної особи в результаті її ліквідації.

Підстави для відмови у державній реєстрації фізичної особи-підприємця:

1) документи подано особою, яка не має на це повноважень;

2) у ЄДР містяться відомості про судове рішення щодо заборони у проведенні реєстраційної дії;

3) не усунуто підстави для зупинення розгляду документів протягом встановленого строку;

4) наявні обмеження на зайняття підприємницькою діяльністю, встановлені законом;

5) наявність в ЄДР запису, що фізична особа зареєстрована як фізична особа-підприємець.

Відмова у державній реєстрації здійснюється протягом 24 годин після надходження документів, поданих для державної реєстрації, крім вихідних та святкових днів.

Після усунення причин, що були підставою для відмови у державній реєстрації, заявник може повторно подати документи для державної реєстрації.

Рішення, дії або бездіяльність державного реєстратора, суб'єкта державної реєстрації можуть бути оскаржені до Міністерства юстиції України та його територіальних органів або до суду.

Відмова у проведенні державної реєстрації юридичної особи з інших підстав не допускається.

За наявності підстав для відмови у проведенні державної реєстрації юридичної особи державний реєстратор зобов'язаний не пізніше 24 годин (крім громадських формувань) з дати надходження документів для проведенні державної реєстрації видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) засновнику або уповноваженій ним особі повідомлення про відмову в проведенні державної реєстрації із зазначенням підстав для такої відмови та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації юридичної особи.

Державний реєстратор у день державної реєстрації юридичної особи, зобов'язаний передати відповідним органам статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України відомості з реєстраційної картки державної реєстрації юридичної особи.

Юридичні особи мають право відкривати свої *філії (відділення), представництва* без створення юридичної особи.

Філією у цьому випадку є відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій. Представництво – відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює представництво і захист інтересів юридичної особи.

Філії та представництва не є юридичними особами. Вони наділяються майном юридичної особи, що їх створила, і діють на підставі затвердженого нею положення. Керівники філій та представництв призначаються юридичною особою і діють на підставі виданої нею довіреності.

Відкриття вказаних підрозділів не потребує їх реєстрації. Юридична особа лише повідомляє про їх відкриття орган державної реєстрації шляхом внесення додаткової інформації в свою реєстраційну картку. Відомості про філії та представництва юридичної особи включаються до ЄДР.

Виконавчий орган юридичної особи або уповноважена ним особа зобов'язані подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстратору за місцезнаходженням юридичної особи заповнену реєстраційну картку про створення відокремленого підрозділу та рішення органу управління юридичної особи про створення відокремленого підрозділу або повідомлення встановленого зразка про закриття відокремленого підрозділу.

Відмову в проведенні державної реєстрації юридичної особи чи фізичної особи-підприємця може бути оскаржено у суді.

Завершальним етапом створення юридичної особи є пост-реєстраційна процедура.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 62 ГКУ, підприємство є юридичною особою може мати печатку зі своїм найменуванням, відкривати рахунки в банках тощо. Що ж до фізичної особи суб'єкта підприємницької діяльності (приватного підприємця), останній вирішує, використовувати йому печатку чи ні.

§ 4. Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців

Відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію», можна запропонувати таке визначення ЄДР – це автоматизована на електронних носіях система збирання, накопичення, захисту, обліку достовірної інформації про юридичних та фізичних осіб-підприємців із можливістю надання її у встановленому законодавством порядку.

ЄДР створюється з метою забезпечення державних органів та органів місцевого самоврядування, а також учасників цивільного обороту достовірною інформацією про юридичних осіб, громадські формування, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців з ЄДР. Він ведеться на електронних носіях відповідно до державних стандартів, що забезпечують його сумісність і взаємодію з іншими інформаційними системами та мережами, які становлять інформаційний ресурс держави. Він є об'єктом права державної власності.

Із 01.01.2019 р. ЄДР охоплюватиме Єдиний ліцензійний реєстр, Реєстр документів дозвільного характеру, Єдиний реєстр громадських формувань, Реєстр громадських об'єднань та Єдиний реєстр підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство.

Портал електронних сервісів повинен забезпечувати:

1) подання документів в електронній формі для державної реєстрації, ліцензування видів господарської діяльності, видачі документів дозвільного характеру;

2) контроль за повнотою заповнення заяви про державну реєстрацію, ліцензування видів господарської діяльності, видачі документів дозвільного характеру;

3) перегляд стану розгляду поданих документів;

4) доступ до відомостей та документів, визначених цим Законом;

5) оприлюднення результатів надання адміністративних послуг;

6) формування та подання запитів в електронній формі про надання витягів;

7) перегляд, копіювання та роздрукування виписки, витягу, інших документів та відомостей з ЄДР;

8) сплату адміністративного збору та оплату надання відомостей з ЄДР з використанням платіжних систем через мережу Інтернет у режимі реального часу;

9) функціонування персонального кабінету;

10) доступ державних органів, у тому числі судів, органів Національної поліції, органів прокуратури, органів Служби безпеки України, а також органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб до відомостей з ЄДР.

Розпорядником та адміністратором ЄДР, що забезпечує його ведення, здійснює нормативно-методичне забезпечення функціонування та адміністрування, визначає розмір та порядок внесення плати за надання довідок і витягів з ЄДР, є Державна реєстраційна служба, на яку відповідно до Указу Президента України від 09.12.2010 р. № 1085/2010 «Про оптимізацію центральних органів виконавчої влади» покладено обов'язок реалізації державної політики у сфері реєстрації.

В ЄДР відповідно до ст. 9 Закону, містяться відомості про юридичну особу:

- повне найменування юридичної особи та скорочене у разі його наявності;

- ідентифікаційний код юридичної особи;

- організаційно-правова форма;

- центральний чи місцевий орган виконавчої влади, до сфери управління якого належить державне підприємство або частка держави у статутному капіталі юридичної особи, якщо ця частка становить не менше 25 відсотків;

- місцезнаходження юридичної особи;

- перелік засновників (учасників) юридичної особи, у тому числі ім'я, місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків, якщо засновник – фізична особа; найменування, місцезнаходження та ідентифікаційний код, якщо засновник – юридична особа;

- види діяльності;

- відомості про органи управління юридичної особи;

- прізвище, ім'я, по батькові, дата обрання (призначення) та реєстраційні номери облікових карток платників по-

датків, які обираються (призначаються) до органу управління юридичної особи, уповноважених представляти юридичну особу у правовідносинах з третіми особами, або осіб, які мають право вчиняти дії від імені юридичної особи без довіреності, у тому числі підписувати договори;

- дані про наявність обмежень щодо представництва від імені юридичної особи;

- дані про розмір статутного капіталу (статутного або складеного капіталу), у тому числі частки кожного із засновників (учасників), та про дату закінчення його формування;

- дата та номер запису про проведення державної реєстрації юридичної особи, дати та номери записів про внесення змін до нього;

- підстави для відмови у проведенні державної реєстрації;

- дані про установчі документи, дати та номери записів про внесення змін до них;

- дані про наявність відмітки про те, що юридична особа створюється та діє на підставі модельного статуту;

- підстави для відмови у проведенні державної реєстрації змін до установчих документів;

- дата та номер запису про скасування державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи;

- дата та номер запису про втрату оригіналів установчих документів;

- дані про дату постановки на облік та дату зняття з обліку в органах статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України;

- дані про відокремлені підрозділи юридичної особи;

- дані про перебування юридичної особи в процесі провадження у справі про банкрутство, санації, зокрема відомості про розпорядника майна, санатора;

- дані про перебування юридичної особи в процесі припинення, зокрема дата реєстрації рішення засновників (учасників) або уповноважених ними органів про припинення юридичної особи, відомості про комісію з припинення (ліквідатора, ліквідаційну комісію тощо);

- дата та номер запису про початок процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації;
- дата та номер запису про зупинення процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи у зв'язку з початком процесу проведення заходів з припинення юридичної особи шляхом її ліквідації в загальному порядку або у зв'язку з наявністю заперечень заінтересованих осіб (органів) щодо проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи;
- відомості про перебування юридичної особи у процесі припинення, зокрема про дату реєстрації рішення засновників (учасників) або уповноваженого ними органу про припинення юридичної особи; дату публікації у виданні спеціально уповноваженого органу з питань державної реєстрації повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи; персональний склад комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), її голову, дату обрання (призначення) або дату обрання (призначення) ліквідатора; реєстраційні номери облікових карток платників податків всіх членів такої комісії (або відомості про серію та номер паспорта – для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної фіскальної служби і мають відмітку в паспорті);
- дата затвердження передавального акта або розподільчого балансу;
- дані про юридичних осіб, правонаступником яких є зареєстрована юридична особа;
- дані про юридичних осіб- правонаступників;
- дата прийняття, дата набрання законної сили та номер судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язане з банкрутством, щодо порушення (припинення) провадження у справі про банкрутство, щодо санації, щодо визнання її банкрутом, щодо скасування державної реєстрації припинення;

- дата та номер запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи, підстава для його внесення;
- дата та номер запису про відміну державної реєстрації припинення юридичної особи, підстава для його внесення;
- номер та дата розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій, винесеного уповноваженою особою Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку;
- інші відомості.

В ЄДР повинні міститися такі відомості про фізичну особу-підприємця:

- ім'я фізичної особи;
- реєстраційний номер облікової картки платника податків або номер та серія паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні або інші переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, офіційно повідомили про це відповідні органи державної влади і мають відмітку в паспорті);
- місце проживання; види діяльності;
- дата та номер запису про проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця, дати та номери записів про внесення змін до нього; підстави для відмови у проведенні державної реєстрації;
- підстави для відмови у проведенні державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця;
- дані про дату постановки на облік та дату зняття з обліку в органах статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України;
- дані про перебування фізичної особи-підприємця в процесі припинення підприємницької діяльності, зокрема дата подання заяви про припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем за її рішенням, дата прийняття, дата набрання законної сили та номер судового рішення про оголошення фізичної особи-підприємця померлою або визнання безвісно відсутньою, щодо припинення підприємницької діяльності, що не пов'язане з банкрутством, щодо порушення (припинення) провадження у справі про банкрутство, щодо визнання банкрутом, щодо скасування державної реєстрації припинення підприємницької діяльності; дата і номер запису

про початок проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця; дата і номер запису про зупинення процесу проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця у зв'язку з початком процесу проведення заходів з припинення такої діяльності фізичної особи-підприємця в загальному порядку або у зв'язку з наявністю заперечень заінтересованих осіб (органів), щодо проведення спрощеної процедури державної реєстрації припинення зазначеної діяльності фізичної особи-підприємця; дата і номер запису про закінчення спрощеної процедури державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця;

- прізвище, ім'я та по батькові, реєстраційний номер облікової картки платника податків особи, яка призначена управителем майна фізичної особи-підприємця;

- дата та номер запису про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем, а також підстава для його внесення;

- дата та номер запису про відміну державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем, а також підстава для його внесення;

- місце проведення державної реєстрації, а також місце проведення інших реєстраційних дій, передбачених цим Законом;

- місцезнаходження реєстраційної справи;

- прізвище, ім'я та по батькові посадової особи, що внесла до ЄДР запис про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, внесла зміни до цього запису або внесла запис про державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичною особою-підприємцем;

- інші відомості.

В ЄДР містяться також відомості про відсутність юридичної особи за її місцезнаходженням, про відсутність підтвердження відомостей про юридичну особу, відомості про зарезервовані найменування юридичних осіб, але не вносяться відомості, які становлять державну таємницю, тощо.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду реєстраційну картку (заяву) про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в ЄДР, якщо реєстраційна картка оформлена не державною мовою, не заповнена машинодруком або друкованими літерами, не надіслана рекомендованим листом із нотаріально посвідченим підписом.

Про залишення без розгляду реєстраційної картки про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в ЄДР, виконавчому органу юридичної особи або уповноваженій ним особі не пізніше наступного робочого дня з дати її надходження державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення реєстраційної картки про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в ЄДР, без розгляду.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення без розгляду реєстраційної картки про внесення змін до відомостей про юридичну особу, які містяться в ЄДР, зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з дати її надходження внести до нього запис про внесення змін до відомостей про юридичну особу.

Відомості, що містяться в ЄДР, є відкритими та загальнодоступними, за винятком ідентифікаційних номерів фізичних осіб – платників податків, і надаються у вигляді:

1) безоплатного доступу через портал електронних сервісів;

2) оприлюднення публічної інформації з ЄДР у формі відкритих даних відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації»;

3) безоплатного доступу через персональний кабінет до документів, поданих юридичною особою, фізичною особою-підприємцем та громадським формуванням, що не має статусу юридичної особи, для проведення реєстраційних дій, відомостей про результати їх розгляду, документів, що містяться в реєстраційній справі таких осіб в електронній формі, та відомостей про цих осіб, які актуальні на момент запиту та на визначену дату, – шляхом їх перегляду, копіювання та роздрукування;

4) документів у паперовій та електронній формі, що містяться в реєстраційній справі;

5) виписок у паперовій формі для проставлення апостилю та в електронній формі;

6) витягів у паперовій та електронній формі, що містять відомості, актуальні на момент запиту або на визначену дату;

7) суб'єктам приватного права може надаватися прямий доступ до ЄДР в електронному вигляді у режимі реального часу на платній основі на підставі договорів, укладених з технічним адміністратором.

Кабінет Міністрів України може визначати інші форми надання відомостей з ЄДР та розмір плати за їх надання

Виписка з ЄДР – документ в електронній або у випадку, передбаченому цим Законом, у паперовій формі, який формується й оновлюється за результатами проведення реєстраційних дій і містить відомості про юридичну особу або її відокремлений підрозділ, фізичну особу-підприємця (у тому числі про взяття на облік в органах державної статистики та державної фіскальної служби, видачу ліцензії та документів дозвільного характеру) або громадське формування, що не має статусу юридичної особи.

Витяг з ЄДР – документ у паперовій або електронній формі, що сформований програмним забезпеченням ЄДР за значеним заявником критерієм пошуку та містить відомості з ЄДР, які є актуальними на дату та час формування витягу або на дату та час, визначені у запиті, або інформацію про відсутність таких відомостей у цьому реєстрі.

Приймання запиту про надання відомостей з ЄДР провадиться державними реєстраторами у виконавчих комітетах міських рад міст обласного значення або у районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністраціях.

Для отримання виписки з ЄДР запит подається державному реєстратору за місцезнаходженням або місцем проживання запитувача. Для отримання довідки або витягу запитувач має право звернутися із запитом до державного реєстратора незалежно від місцезнаходження або місця проживання запитувача.

Запит подається особисто засновниками (учасниками) юридичної особи, фізичною особою або уповноваженим ними органом чи особою-запитувачем. Державному реєстратору пред'являються паспорт і документ, що засвідчує повноваження.

Результати надання адміністративних послуг у сфері державної реєстрації, зокрема виписки (крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків та паспортних даних), підлягають обов'язковому безоплатному оприлюдненню на порталі електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України в Порядку надання відомостей з ЄДР.

§ 5. Державна реєстрація змін до установчих документів

Розглядаючи це питання, насамперед зазначимо, що подання засновником (засновниками) або уповноваженою ними (ними) особою документів державному реєстратору для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи здійснюється виключно на паперових носіях без подання електронних документів.

Державна реєстрація змін до установчих документів юридичної особи проводиться відповідно до ст. 29 Закону. Зокрема для проведення державної реєстрації таких змін засновник (учасник) або уповноважений ним орган чи особа повинні подати особисто з пред'явленням паспорта і документа, що засвідчує його (їх) повноваження за місцем знаходження юридичної особи (надіслати поштовим відправленням з описом вкладення), такі документи:

- заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи (форма № 7);

- примірник оригіналу (нотаріально посвідчену копію) рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу, яким затверджено зміни до установчих документів. Документ, що підтверджує правомочність прийняття рішення про внесення змін до установчих документів;

- оригінал установчих документів юридичної особи з відміткою про їх державну реєстрацію і взяття на облік з усіма змінами, чинними на дату подачі документів;
- два примірники змін до установчих документів юридичної особи у вигляді окремих додатків або два примірники установчих документів у новій редакції;
- документ, що підтверджує внесення реєстраційного збору за проведення державної реєстрації змін до установчих документів.

У разі внесення змін до статуту, які пов'язані із зменшенням статутного капіталу (статутного або складеного капіталу) юридичної особи, крім зазначених документів, додатково подається документ, що підтверджує внесення плати за публікацію у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації відповідного повідомлення.

При внесенні до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи, крім документів, які зазначені, додатково подається примірник оригіналу або копія рішення про вихід юридичної особи із складу засновників (учасників), завірена в установленому порядку, заява фізичної особи про вихід зі складу засновників (учасників), або нотаріально посвідчений документ про передання права засновника (учасника) іншій особі, або рішення уповноваженого органу юридичної особи про примусове виключення засновника (учасника) зі складу засновників (учасників) юридичної особи, якщо це передбачено законодавством або установчими документами юридичної особи.

Коли вносяться зміни до установчих документів, які пов'язані зі зміною складу засновників (учасників) юридичної особи на підставі факту смерті фізичної особи – засновника (учасника) та відмови інших засновників (учасників) у прийнятті спадкоємця (спадкоємців) померлого до складу засновників, додатково подається нотаріально засвідчена копія свідоцтва про смерть фізичної особи або відповідна довідка органу реєстрації актів громадянського стану чи судове рішення про оголошення громадянина померлим.

При внесенні змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною найменування або місцезнаходження юридичної

особи, додатково подається свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи.

У разі внесення змін до установчих документів, які пов'язані зі зміною мети установи, крім зазначених, додатково подається копія відповідного судового рішення.

Державному реєстратору забороняється вимагати документи для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи інших документів, якщо вони не передбачені чч. 1–6 ст. 29 Закону.

Документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) із відміткою про дату надходження документів.

Дата надходження документів для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Про залишення документів, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі не пізніше наступного робочого дня з дати їх надходження, державним реєстратором видається (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, відповідно до опису.

Залишення документів, які додавалися для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, без розгляду не перешкоджає засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженій ними особі повторному зверненню до державного реєстратора після усунення причин, що були підставою для залишення цих документів без розгляду, в загальному порядку.

Державний реєстратор, відповідно до ч. 11 ст. 29 Закону, зобов'язаний залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, якщо вони: подані за неналежним

місцем проведення державної реєстрації; подані особою, яка не має на це повноважень; документи не виконані державною мовою, не машинодруком або від руки друкованими літерами; вислані рекомендованим листом, підпис заявника на реєстраційній картці нотаріально не посвідчений, не прошиті і не пронумеровані; нотаріально не посвідчені на установчих документах підписи засновників (учасників) не подано документа, що підтверджує внесення реєстраційного збору; копія квитанції або копія платіжного доручення подані не у повному обсязі; до державного реєстратора надійшло рішення суду щодо заборони реєстраційних дій.

Державний реєстратор не пізніше наступного робочого дня з дати проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи повинен видати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу один примірник оригіналу установчих документів у новій редакції, один примірник оригіналу установчих документів у старій редакції з відмітками державного реєстратора про проведення державної реєстрації змін до установчих документів та передати відповідним органам статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України повідомлення про проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи із зазначенням номера та дати, внесення відповідного запису до ЄДР та відомості з реєстраційної картки на проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи.

У разі проведення державної реєстрації змін до установчих документів, які пов'язані із зміною найменування або місцезнаходження юридичної особи, державний реєстратор, крім документів, які передбачені, додатково повинен видати (надіслати рекомендованим листом) засновникам (учасникам) юридичної особи або уповноваженому ними органу виписку з ЄДР.

Загалом порядок проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи здійснюється за процедурами державної реєстрації юридичної особи.

Оскільки для фізичної особи-підприємця чинним законодавством не передбачені установчі документи, реєстрації змін до них не може бути. Тому ст. 45 Закону передбачена державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, які містяться в ЄДР, а саме зміни щодо імені фізичної особи, або місця її проживання тощо. Вони набирають чинності з дня їх державної реєстрації.

Для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, фізична особа-підприємець подає державному реєстратору особисто (надсилає рекомендованим листом з описом вкладення) такі документи: заповнену реєстраційну картку на проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця; оригінал свідоцтва про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця; документ, що підтверджує сплату реєстраційного збору за державну реєстрацію змін до відомостей про фізичну особу-підприємця.

Якщо для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця подаються нею особисто, то державному реєстратору вона повинна пред'явити паспорт, а коли уповноваженою особою, то вона має пред'явити свій паспорт та документ, що засвідчує її повноваження.

Державному реєстратору забороняється вимагати документи для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця.

Документи, які подаються для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, приймаються за описом, копія якого в день надходження документів видається (надсилається рекомендованим листом) заявнику з відміткою про дату надходження документів. Дата надходження документів на проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця вноситься до журналу обліку реєстраційних дій.

Державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, якщо: документи подані за неналежним місцем проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця;

не виконані державною мовою, не виконані машинодруком або від руки друкованими літерами, вислані рекомендованим листом, а підпис на реєстраційній картці не посвідчений нотаріально; не подано документа, що підтверджує внесення реєстраційного збору (копія квитанції або копія платіжного доручення з відміткою банку); документи подані не у повному обсязі.

Про залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, без розгляду заявнику не пізніше наступного робочого дня з дати надходження документів, які подані для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, державним реєстратором видаються (надсилається рекомендованим листом з описом вкладення) відповідне повідомлення із зазначенням підстав залишення документів, які подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, без розгляду та документи, що подавалися для проведення державної реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця, відповідно до опису.

Державна реєстрація змін до відомостей про фізичну особу-підприємця здійснюється за процедурами, передбаченими – для проведення державної реєстрації фізичної особи-підприємця.

Отже, зміни до установчих документів повинні бути зафіксовані в ЄДР. Зокрема інформація про проведення державної реєстрації юридичної особи, про зміну місцезнаходження юридичної особи, про зміну найменування юридичної особи, про прийняття засновниками (учасниками), уповноваженим ними органом або судом рішення про виділ, про прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення щодо припинення юридичної особи, про постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, якщо таке рішення не пов'язане з банкрутством юридичної особи, про постановлення судового рішення щодо порушення провадження у справі про банкрутство юридичної особи, про зменшення статутного фонду (статутного або складеного капіталу) юридичної особи, про проведення державної реєстра-

ції припинення юридичної особи, про втрату або заміну свідоцтва про державну реєстрацію, про прийняття фізичною особою рішення щодо припинення підприємницької діяльності, про постановлення судового рішення щодо припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, якщо таке рішення не пов'язане з банкрутством фізичної особи-підприємця, про постановлення судового рішення щодо порушення провадження у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця, про постановлення судового рішення щодо припинення провадження у справі про банкрутство юридичної особи або фізичної особи-підприємця підлягає обов'язковому опублікуванню в спеціалізованому друкованому засобі масової інформації.

Форма та зміст повідомлення щодо внесення відомостей до ЄДР встановлюються Державною інформаційною службою.

Підставою для опублікування повідомлень є внесення відповідного запису до ЄДР, які підлягають опублікуванню протягом десяти робочих днів із дня внесення відповідного запису до ЄДР.

Контрольні питання

1. Для чого відбувається реєстрація юридичних осіб-суб'єктів господарювання?
2. Ким і в який термін відбувається реєстрація юридичних осіб-суб'єктів підприємництва?
3. Причини і порядок резервування найменування юридичної особи.
4. Які документи необхідно подати для державної реєстрації юридичних осіб-суб'єктів господарювання?
5. Як зареєструватися громадянину (або іноземцеві), що має намір займатися підприємництвом?
6. Що є наслідком державної реєстрації суб'єктів господарювання?
7. У чому полягають післяреєстраційні процедури?
8. Яке практичне значення ЄДР?
9. У яких формах можна отримати відомості з ЄДР?
10. Коли потрібно реєструвати зміни до установчих документів?
11. Порядок реєстрації змін до уставних документів юридичної особи.

12. Порядок реєстрації змін до відомостей про фізичну особу-підприємця.

Ситуаційне завдання. Приватне АТ «НДІгазбуд» у зв'язку із зміною місцезнаходження, зафіксованого у статуті, подало до державного реєстратора документи для його перереєстрації. Державний реєстратор відмовив вказаному приватному АТ у перереєстрації, мотивуючи свою відмову тим, що немає підстав для перереєстрації, оскільки заявник змінює місцезнаходження в межах одного адміністративного району.

Чи правомірна відмова державного реєстратора?

Яким нормативно-правовим актом регулюється порядок державної реєстрації та перереєстрації?

В яких випадках здійснюється перереєстрація суб'єкта підприємницької діяльності? Охарактеризуйте принцип «екстериторіальності».

Дайте оцінку діям державного реєстратора.

Розділ 5

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. Поняття та види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню

Юридичною передумовою ліцензування господарської діяльності є реєстрація суб'єкта господарювання, в установчих документах якого передбачений вид діяльності, що підлягає ліцензуванню. Воно здійснюється виключно за бажанням суб'єкта господарювання, коли він обирає об'єкт діяльності, яка підлягає ліцензуванню.

Правове регулювання ліцензування господарської діяльності здійснюється Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. № 222 (далі – Закон «Про ліцензування»).

Водночас ліцензування господарської діяльності в деяких галузях економіки здійснюється згідно із спеціальним законодавством. Зокрема ліцензування банківської діяльності здійснюється відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність»; ліцензування діяльності в галузі телебачення і радіомовлення регулюється Законом України «Про телебачення і радіомовлення»; ліцензування виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами продиться згідно з Законом України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів».

Ліцензія (від лат. *licezia* – право, дозвіл, свобода) – дозвільний документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання – ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Термін ліцензія вживається в декількох значеннях як:

– ліцензування експортно-імпортних та банківських операцій за законами України від 16.04.1991 року

«Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 року. Ліцензування банківської діяльності, зовнішньоекономічної діяльності, ліцензування каналів мовлення, ліцензування у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії, ліцензування у сфері інтелектуальної власності здійснюється згідно з законами, що регулюють відносини у цих сферах;

– юридичні відносини між двома або більше особами, що реалізують у формі договору на передачу однією особою (ліцензіаром) іншій особі (ліцензіату) права використовувати на певних умовах об'єкт права інтелектуальної власності запатентованого об'єкта промислової власності відповідно до Закону України від 05.12.1993 р. № 3687-XII «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі»;

– дозвіл на здійснення встановленого законодавством певних видів господарської діяльності (далі – ліцензування господарської діяльності).

Б. В. Дерев'янку зазначає, що найвдалішою категорією, що характеризує захист, є охорона певних інтересів, відносин, майна. Охорона може забезпечуватися різними способами. У сфері господарювання такими способами є засоби регулювального впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. За їх посередництва держава може запобігати порушенням або мінімізувати їх шкідливий вплив на АТ та акціонерів. Водночас перше виглядає пріоритетним, оскільки дає змогу попередити порушення або взагалі унеможливити діяльність на ринку неякісних суб'єктів, наприклад, завдяки застосуванню процедури ліцензування на ринку освітніх послуг, залишаються університети, академії та інститути, які дають якісні знання, а ті навчальні заклади, які не можуть забезпечити якісну освіту, не допускаються на ринок³². Так само завдяки ліцензуванню можуть бути не допущені на ринок цінних паперів фірми, що планували вчиняти «рейдерські напади» або інші протизаконні операції на ньому.

³² Дерев'янку Б. В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б. В. Дерев'янку // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 168 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dbvdnz.pdf>.

Ліцензування – процедура видання, переоформлення й анулювання ліцензій, видача дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Згідно із ст. 1 Закону України «Про ліцензування», *ліцензія* – запис у ЄДР про рішення органу ліцензування щодо наявності у суб'єкта господарювання права на провадження визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Ліцензування – засіб державного регулювання провадження видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, спрямований на забезпечення реалізації єдиної державної політики у сфері ліцензування, захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів.

Суб'єктами відносин, що виникають у сфері ліцензування, є, з одного боку, суб'єкт господарювання, а з іншого – орган ліцензування.

Суб'єкт господарювання (здобувач ліцензії) у цьому випадку є зареєстрованою в установленому законодавством порядку юридичною особою незалежно від її організаційно-правової форми та форми власності, яка здійснює господарську діяльність, окрім органів державної влади й органів місцевого самоврядування, а також фізичною особою-суб'єктом підприємницької діяльності, що має намір провадити певний вид господарської діяльності, яка ліцензується. У разі одержання ліцензії вони стають *ліцензіатами*.

Основними принципами державної політики у сфері ліцензування є:

- забезпечення рівності прав, законних інтересів усіх суб'єктів господарювання;
- захист прав, законних інтересів, життя та здоров'я громадян;
- захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави;

- встановлення єдиного порядку ліцензування видів господарської діяльності на території України;
- встановлення єдиного переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню;
- недопущення обмеження конкуренції у провадженні господарської діяльності.

Основні напрями державної політики у сфері ліцензування, законодавчі основи її реалізації визначає Верховна Рада України. Виконання державної політики у сфері ліцензування здійснює Кабінет Міністрів України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі, а також спеціально уповноважений ним Департамент дозвільної системи та ліцензування у складі Державної регуляторної служби України, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Розпорядження спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування, прийняті у межах його компетенції, є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, юридичними особами всіх форм власності, а також фізичними особами-суб'єктами підприємницької діяльності.

Безпосередніми органами ліцензування, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 05.08.2015 р. № 609 «Про затвердження переліку органів ліцензування», є відповідні структурні підрозділи галузевих міністерств і відомств, які надають ліцензії на здійснення певних видів діяльності в галузях народного господарства. Наприклад, органом ліцензування виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення охоронних послуг є відповідний Департамент Міністерства внутрішніх справ, з надання послуг щодо перевезення пасажирів і вантажів річковим, морським, автомобільним, залізничним транспортом – Укртрансбезпека, щодо будівництва об'єктів IV і V категорій складності – Державна архітектурно-будівельна інспекція тощо.

Зазначені й інші державні органи щодо ліцензування виконують такі функції:

- забезпечують виконання законодавства у сфері ліцензування;

– затверджують спільно із спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування ліцензійні умови провадження певного виду господарської діяльності та порядок контролю за їх додержанням;

– видають та переоформлюють ліцензії, видають дублікати ліцензій на певний вид господарської діяльності, ухвалюють рішення про визнання ліцензій недійсними;

– здійснюють у межах своєї компетенції контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов;

– видають розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов;

– анулюють ліцензії на певний вид господарської діяльності;

– інші функції, передбачені законодавством.

Суб'єкт господарювання може здійснювати види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, після внесення відомостей до ЄДР щодо рішення органу ліцензування про видачу йому ліцензії.

До ЄДР належать відомості про суб'єкт господарювання-ліцензіата; відомості про орган ліцензування, який видав ліцензію; вид господарської діяльності згідно з виданою ліцензією; дата ухвалення рішення про видачу ліцензії та номер рішення; серія та номер ліцензії; строк дії ліцензії; відомості про переоформлення ліцензії, підстави, дата і номер розпорядження про необхідність усунення порушень ліцензійних умов; підстави, дата і номер рішення про анулювання ліцензії.

Ліцензійні умови – це положення нормативно-правових актів, які встановлюють вичерпний перелік організаційних, кваліфікаційних, технологічних та інших спеціальних вимог, обов'язкових для виконання у разі провадження певного виду господарської діяльності, який підлягає ліцензуванню.

Основні напрями державної політики у сфері ліцензування, законодавчі основи її реалізації визначає Верховна Рада України.

Законом України «Про ліцензування» встановлено 32 види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Вони за ознаками напрямів діяльності поділяються на чотири групи.

Перша група пов'язана з виготовленням і торгівлею певними продуктами і речовинами (спиртом етиловим, коньячними і плодовими, алкогольними напоями та тютюновими виробами; ветеринарними медикаментами та препаратами хімічних речовин, піротехнічними засобами).

Друга група цих відносин стосується транспорту та зв'язку. Це відносини пов'язані з наданням послуг перевезень пасажирів і вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітряним транспортом; транспортування нафти, нафтопродуктів магістральним трубопроводом, транспортування природного, нафтового газу і газу (метану) вугільних речовин трубопроводами та їх розподіл; централізоване водопостачання та водовідведення; розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналу зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації тощо.

Третя група ліцензійних відносин стосується будівельної діяльності, виробництва та ремонту вогнепальної зброї невійськового призначення й боєприпасів до неї, торгівлі вогнепальною зброєю невійськового призначення та боєприпасів до неї, а також холодною зброєю; виготовлення бланків цінних паперів, документів суворої звітності; видобутих дорогоцінних металів і дорогоцінних каменів органічного утворення, напівдорогоцінного каміння, переробки твердих і рідких відходів виробництва, що містять дорогоцінні метали й дорогоцінне каміння та їх брухт, брокерська, дилерська й андеррейтингська діяльність на ринку цінних паперів тощо.

Четверта група таких відносин виникає з обмежень щодо надання населенню специфічних (спеціальних) послуг: медичних, ветеринарних, послуг арбітражних керуючих, брокерів, спеціалістів з професійної діяльності на ринку цінних паперів, послуг з охорони державної власності та громадян тощо.

§ 2. Процедура одержання ліцензії

Відносини у сфері ліцензування виникають між суб'єктом господарювання й органом ліцензування. В цьому випадку здобувач ліцензії, який має намір провадити певний вид господарської діяльності, що ліцензується, особисто або через

уповноважений ним орган чи особу звертається до відповідного органу ліцензування із заявою встановленого зразка про видачу ліцензії.

Видача ліцензії – це внесення до ЄДР запису про право провадження суб'єктом господарювання визначеного ним виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню.

Здобувач ліцензії може звернутись до відповідного органу ліцензування: нарочно; поштовим відправленням з описом вкладення; в електронному вигляді за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку.

У заяві про отримання ліцензії повинна міститися інформація про:

1) здобувача ліцензії:

– для юридичної особи – повне найменування, місцезнаходження, ідентифікаційний код;

– для фізичної особи-підприємця – прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дані про місце проживання, реєстраційний номер облікової картки платника податків (не зазначається фізичною особою, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомила про це відповідний орган державної фіскальної служби і має відмітку в паспорті, – подається копія цієї відмітки) та згода на обробку персональних даних з метою забезпечення виконання вимог цього Закону;

2) вид господарської діяльності (повністю або частково), на провадження якого здобувач ліцензії має намір одержати ліцензію.

До заяви про отримання ліцензії додаються:

1) документи відповідно до ліцензійних вимог;

2) копія паспорта керівника здобувача ліцензії (або довіреної особи) із відміткою органу державної фіскальної служби про повідомлення про відмову через свої релігійні переконання від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків (подається тільки фізичними особами-підприємцями, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової

картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної фіскальної служби);

3) опис документів, що подаються для одержання ліцензії, у двох екземплярах.

У разі наявності в заявника філій, інших відокремлених підрозділів, які провадитимуть господарську діяльність на підставі отриманої ліцензії, у заяві зазначається їх місцезнаходження.

До заяви про видачу ліцензії додається виписка з ЄДР про державну реєстрацію суб'єкта господарювання. Для окремих видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, до заяви про видачу ліцензій також додаються документи, вичерпний перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

Заява про видачу ліцензії та документи, що додаються до неї, приймаються за описом, копія якого видається заявнику з відміткою про дату прийняття документів органом ліцензування та підписом відповідальної особи. Заява про видачу ліцензії залишається без розгляду, якщо заява подана (підписана) особою, яка не має на це повноважень, або якщо документи оформлені з порушенням зазначених вимог.

Про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду заявник повідомляється в письмовій формі із зазначенням підстав залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду в строки, передбачені для видачі ліцензії.

Підставою для залишення заяви про отримання ліцензії без розгляду є:

1) підписані документи, що додаються до заяви для отримання ліцензії, подані не в повному обсязі;

2) заява або хоча б один із документів, що додається до заяви про отримання ліцензії:

- підписаний особою, яка не має на це повноважень;
- оформлений із порушенням законодавства, складений не за встановленою формою або не містить обов'язкових реквізитів;

3) подання заяви з порушенням строків;

4) відсутність у ЄДР відомостей про здобувача ліцензії (суб'єкта господарювання) або наявність відомостей про державну реєстрацію його припинення.

Після усунення причин, що були підставою для винесення рішення про залишення заяви про видачу ліцензії без розгляду, заявник може повторно подати заяву про видачу ліцензії, яка розглядається у встановленому законом порядку.

Орган ліцензування протягом трьох робочих днів із дня одержання заяви про отримання ліцензії встановлює наявність або відсутність підстав для залишення її без розгляду і в разі їх наявності ухвалює відповідне рішення.

Повідомлення про прийняття рішення про видачу ліцензії або про відмову у видачі ліцензії надсилається (видається) заявникові в письмовій формі протягом трьох робочих днів із дати прийняття відповідного рішення. У рішенні про відмову у видачі ліцензії зазначаються підстави такої відмови.

Підставами для прийняття *рішення про відмову* у видачі ліцензії є:

- недостовірність даних у документах, поданих здобувачем ліцензії, для отримання ліцензії;
- невідповідність заявника згідно з поданими документами ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, зазначеного у заяві про видачу ліцензії.

Відмова у видачі ліцензії можлива лише на підставі виявлення недостовірних даних у документах, поданих заявником про видачу ліцензії. Суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії не раніше ніж через три місяці з дати прийняття рішення про відмову у видачі ліцензії. В разі відмови у видачі ліцензії на підставі невідповідності заявника ліцензійним умовам, встановленим для виду господарської діяльності, вказаного в заяві про видачу ліцензії, суб'єкт господарювання може подати до органу ліцензування нову заяву про видачу ліцензії після усунення причин, що стали підставою для відмови у видачі ліцензії.

У ліцензії зазначається найменування органу ліцензування, що видав ліцензію; вид господарської діяльності, на право провадження якого видається ліцензія; найменування

юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності; ідентифікаційний код юридичної особи або ідентифікаційний номер фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності; місцезнаходження юридичної особи або місце проживання фізичної особи-суб'єкта підприємницької діяльності; дата прийняття та номер рішення про видачу ліцензії; строк дії ліцензії; посада, прізвище та ініціали особи, яка підписала ліцензію; дата видачі ліцензії.

Рішення, прийняті органом ліцензування відповідно до цього Закону, у день внесення їх до ЄДР підлягають обов'язковому оприлюдненню на порталі електронних сервісів у порядку, визначеному Міністерством юстиції України.

Ліцензія видається на необмежений строк.

Відповідно до ст. 14 Закону «Про ліцензування», за видачу ліцензії справляється плата, розмір та порядок зарахування якої до Державного бюджету України встановлюється Кабінетом Міністрів України. Плата за ліцензію передбачена в розмірі одного прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо інший розмір плати не встановлений законом.

Плата за видачу ліцензії, що видана Радою міністрів Автономної Республіки Крим або місцевим органом виконавчої влади, становить 10 відсотків від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, що діє на день прийняття рішення про видачу ліцензії. Переоформлення ліцензії є безоплатним.

Орган ліцензування повинен оформити ліцензію не пізніше ніж за три робочі дні з дня надходження документа, що підтверджує внесення плати за видачу ліцензії. Для цього він робить відмітку про дату прийняття документів, що підтверджують внесення заявником плати за видачу ліцензії, на копії опису, яку було видано заявнику при прийомі заяви про видачу ліцензії.

Плата за видачу ліцензії вноситься ліцензіатом у строк не пізніше десяти робочих днів із дня оприлюднення на порталі електронних сервісів рішення про видачу ліцензії.

Господарська діяльність на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є центральним органом виконав-

чої влади, здійснюється на всій території України, а на підставі ліцензії, виданої органом ліцензування, яким є місцевим органом виконавчої влади або спеціально уповноваженим виконавчим органом ради, здійснюється на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Право філії або іншого структурного підрозділу ліцензіата на провадження певного виду господарської діяльності підтверджується засвідченими органами ліцензування копіями ліцензій господарської діяльності на підставі отриманої ліцензії. За видачу копії ліцензії справляється плата в розмірі одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, яка зараховується до Державного бюджету України. У разі створення у ліцензіата нової філії, іншого нового відокремленого підрозділу, які провадитимуть господарську діяльність згідно з отриманою ліцензією, ліцензіат повинен подати до органу ліцензування заяву встановленого зразка про видачу копії ліцензії, а також документи, що подаються для одержання ліцензії.

Коли філія або інший відокремлений підрозділ ліцензіата, які провадили господарську діяльність згідно з отриманою ліцензією, ліквідується, або у разі припинення провадження філією, іншим відокремленим підрозділом ліцензіата господарської діяльності згідно з отриманою ліцензією, ліцензіат зобов'язаний протягом семи робочих днів із дати ліквідації такої філії або іншого відокремленого підрозділу або з дати припинення діяльності такою філією або іншим відокремленим підрозділом подати до органу ліцензування відповідне повідомлення в письмовій формі. Водночас орган ліцензування повинен внести відповідні зміни до ліцензійного реєстру не пізніше наступного робочого дня з дати надходження такого повідомлення.

Варто зауважити, що у Законі України «Про ліцензування» не передбачено видачу органом ліцензування дублікатів ліцензій та копій ліцензій для філій та структурних підрозділів ліцензіата. Відповідно до п. 14 ст. 13, вказаного закону, дані про ліцензіата щодо юридичної особи або її філій, інших відокремлених підрозділів зазначаються у ліцензії.

За провадження виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, без ліцензії чи здійснення таких видів

господарської діяльності з порушенням умов ліцензування посадові особи суб'єктів господарювання несуть адміністративну відповідальність, передбачену Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Відповідно до зазначеного закону з 01.01.2019 р. ЄДР охоплюватиме й Єдиний ліцензійний реєстр. Тому до набрання чинності положенням про внесення до ЄДР інформації про ліцензування та видання Кабінетом Міністрів України акта щодо припинення ведення Єдиного ліцензійного реєстру органи ліцензування продовжують формувати, вести, надавати відомості з власних ліцензійних реєстрів та подавати їх до Єдиного ліцензійного реєстру згідно з порядком формування, ведення і користування відомостями ліцензійного реєстру та подання їх до Єдиного ліцензійного реєстру.

Ліцензіат зобов'язаний повідомляти органу ліцензування про всі зміни даних, які були зазначені в його документах, що додавалися до заяви про отримання ліцензії, у строк, встановлений ліцензійними умовами, але не пізніше ніж через один місяць із дня настання таких змін.

У разі зміни переліку документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії, ліцензіат:

- у разі доповнення переліку новими документами – повинен подати до органу ліцензування документи, якими доповнено перелік, протягом строку, встановленого нормативно-правовим актом, яким затверджено відповідні зміни;
- у разі зміни форми відомостей, що додаються до заяви про отримання ліцензії та складаються здобувачем ліцензії, – подає органу ліцензування відомості, форму яких змінено, за новою формою протягом строку, встановленого нормативно-правовим актом, яким затверджено відповідні зміни.

Якщо ліцензіат припиняється в результаті злиття, приєднання чи перетворення і його правонаступник має намір провадити вид господарської діяльності, на провадження якого ліцензіат мав ліцензію, такий правонаступник має право для забезпечення завершення організаційних заходів, пов'язаних з одержанням нової ліцензії на його здійснення, провадити у строк, що не перевищує трьох місяців, такий вид господарської

діяльності на підставі раніше виданої ліцензії. Після закінчення цього строку правонаступник зобов'язаний отримати нову ліцензію, а раніше видана ліцензія підлягає анулюванню.

Якщо ж ліцензіат припиняється в результаті поділу, то лише один правонаступник за згодою правонаступників має право провадити вид господарської діяльності, на провадження якого ліцензіат мав ліцензію. Такий правонаступник має право для забезпечення завершення організаційних заходів, пов'язаних з одержанням ліцензії на його провадження, провадити у строк, що не перевищує шести місяців, такий вид господарської діяльності на підставі раніше виданої ліцензії. Після закінчення цього строку правонаступник зобов'язаний отримати нову ліцензію, а раніше видана ліцензія підлягає анулюванню.

Право на здійснення виду господарської діяльності, на який отримано ліцензію, може переходити від ліцензіата, що був фізичною особою-підприємцем, до іншої фізичної особи, яка є її спадкоємцем. Така ліцензія ліцензіата підлягає у місячний строк переоформленню органом ліцензування на ім'я спадкоємця з дати набуття ним такого права, за умови відповідності спадкоємця вимогам відповідних ліцензійних умов.

У разі виникнення такої підстави для переоформлення ліцензії спадкоємець зобов'язаний протягом місяця подати до органу ліцензування заяву про переоформлення ліцензії та документи (їх копії (фотокопії), засвідчені спадкоємцем), що підтверджують наявність підстав для переоформлення ліцензії.

Переоформлення ліцензії є безоплатним. Повідомлення та заяви, що складаються ліцензіатами у зв'язку із переоформленням ліцензії, повинні містити найменування та ідентифікаційний код ліцензіата – юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові та реєстраційний номер облікової картки платника податків ліцензіата – фізичної особи-підприємця (серія та номер паспорта для фізичної особи, яка через свої релігійні переконання відмовляється від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, повідомила про це відповідний орган державної фіскальної служби та має відмітку в паспорті) згідно з відомостями з ЄДР.

Поряд із загальними правилами ліцензування, передбаченими в Законі України «Про ліцензування», стосовно деяких видів діяльності встановлені спеціальні правила, що передбачають певні особливості.

Отже, ліцензування – необхідна умова здійснення окремих видів господарської діяльності та є одним із елементів легітимації суб'єкта.

Із моменту одержання ліцензії виникає право у суб'єкта господарювання на здійснення відповідного виду діяльності, яке він може реалізовувати протягом терміну дії ліцензії, після закінчення якого це право припиняється.

Підставою для ухвалення рішення про анулювання ліцензії є:

1) заява ліцензіата про анулювання власної ліцензії.

Не є підставою для анулювання ліцензії заява ліцензіата про анулювання його ліцензії, що подана після видання органом ліцензування розпорядчого документа про проведення перевірки додержання таким ліцензіатом вимог ліцензійних умов і до закінчення строку перевірки та усунення порушень ліцензійних умов (у разі їх наявності);

у тридцять робочих днів після спливу терміну виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов (крім випадку видання протягом цього строку органом ліцензування розпорядчого документа про проведення позапланової перевірки виконання ліцензіатом розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов);

2) набрання чинності рішенням органу ліцензування про анулювання ліцензії або скасування такого рішення спеціальним уповноваженим органом з питань ліцензування;

3) наявність у ЄДР відомостей про державну реєстрацію припинення юридичної особи (державну реєстрацію припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця);

4) подання копії свідоцтва про смерть фізичної особи-підприємця (у разі відсутності правонаступника);

5) акт про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, встановлених для виду господарської діяльності;

6) акт про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов. Повторним порушенням ліцензіатом ліцензійних умов вважається вчинення ним протягом двох років з дня видання органом ліцензування розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов нового порушення хоча б однієї з вимог ліцензійних умов, щодо якої видавалося таке розпорядження;

7) акт про виявлення недостовірності даних у документах, поданих суб'єктом господарювання разом із заявою про отримання ліцензії;

8) акт про відмову ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування. Відмовою ліцензіата у проведенні перевірки органом ліцензування вважається недопуск уповноважених посадових осіб органу ліцензування до здійснення перевірки додержання ліцензіатом вимог відповідних ліцензійних умов за відсутності передбачених для цього законом підстав (зокрема, ненадання документів, інформації щодо предмета перевірки на письмову вимогу посадових осіб органу ліцензування, відмова в доступі посадових осіб органу ліцензування до місць провадження діяльності, що підлягає ліцензуванню, об'єктів, що використовуються ліцензіатом при провадженні діяльності, що підлягає ліцензуванню, або відсутність протягом першого дня перевірки за місцезнаходженням ліцензіата особи, уповноваженої представляти інтереси ліцензіата на час проведення перевірки);

9) акт про документальне підтвердження встановлення факту контролю (вирішального впливу) за діяльністю ліцензіата осіб інших держав, що здійснюють збройну агресію проти України;

10) несплата за видачу ліцензії.

Ліцензія вважається анульованою з дня, коли ліцензіат дізнався чи повинен був дізнатися про анулювання ліцензії, але у строк, не менший за один тиждень з дня прийняття органом ліцензування рішення про анулювання виданої йому ліцензії.

Орган ліцензування приймає рішення про анулювання ліцензії протягом десяти робочих днів із дати встановлення підстав для анулювання ліцензії, яка вручається (надсилається)

ліцензіату із зазначенням підстав анулювання не пізніше трьох робочих днів із дати його прийняття. Рішення про анулювання ліцензії набирає чинності через тридцять днів із дня його прийняття. Крім рішень про анулювання ліцензії та в разі смерті ліцензіата (фізичної особи-підприємця), які набирають чинності з дня їх прийняття. Якщо ліцензіат протягом цього часу подає скаргу до експертно-апеляційної ради, дія цього рішення органу ліцензування зупиняється до прийняття відповідного рішення спеціально уповноваженого органу з питань ліцензування.

У разі анулювання ліцензії на підставі акта про повторне порушення ліцензіатом ліцензійних умов, акта про виявлення недостовірних відомостей у документах, поданих суб'єктом господарювання для одержання ліцензії, акта про встановлення факту передачі ліцензії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності, акта про невиконання розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов суб'єкт господарювання може одержати нову ліцензію на право провадження цього виду господарської діяльності не раніше ніж через рік із дати прийняття рішення органу ліцензування про анулювання попередньої ліцензії.

Важливим елементом процедури ліцензування є ліцензійні вимоги. Відповідно до законодавства, ліцензійні умови – це нормативно-правовий акт Кабінету Міністрів України, положення якого встановлюють вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатом, та вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії. Вони вміщують організаційні, технологічні, кадрові та інші вимоги, а також вичерпний перелік підтвердних документів.

Варто зазначити, що для кожного виду діяльності, що підлягають ліцензуванню, передбачені спеціальні ліцензійні умови, яких суб'єкт господарювання повинен дотримуватись. Наприклад, можна навести ліцензійні вимоги для провадження туроператорської діяльності, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 11.11.2015 р. № 991, котрі визначають вичерпний перелік вимог, обов'язкових для виконання ліцензіатами, які провадять туроператорську діяльність, та вичерп-

ний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії.

Отже, ліцензування є необхідною умовою здійснення окремих видів підприємницької діяльності та означає необхідність одержання ліцензії у встановленому законом порядку.

§ 3. Нагляд та контроль у сфері ліцензування

Правові питання державного нагляду за додержанням органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування регламентовані ст. 19 Закону України «Про ліцензування». Згідно з цим Законом, його здійснює спеціально уповноважений орган з питань ліцензування шляхом проведення планових та позапланових перевірок. Орган ліцензування під час перевірки надає спеціально уповноваженому органу з питань ліцензування рішення документи з питань ліцензування та забезпечує умови для проведення перевірки. За результатами перевірки орган з питань ліцензування складає акт у двох примірниках: один примірник акта видається керівнику органу ліцензування, діяльність якого перевірялася, другий – зберігається спеціально уповноваженим органом з питань ліцензування

Контроль за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов здійснюють також органи ліцензування та спеціально уповноважений орган з питань ліцензування в межах своїх повноважень шляхом проведення планових та позапланових перевірок.

Спеціально уповноважений орган з питань ліцензування може проводити *позапланові перевірки* додержання органами ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування з підстав:

1) наявності повідомлення в письмовій формі про порушення органом ліцензування вимог законодавства у сфері ліцензування;

2) видання розпорядження про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування з метою перевірки його виконання органом ліцензування;

3) виявлення інформації, що вказує на порушення органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування (зокрема, у ЄДР, листах, щорічних звітах та офіційних інформаційних ресурсах органів ліцензування);

4) рішення Експертно-апеляційної ради з питань ліцензування про необхідність проведення перевірки додержання певним органом ліцензування законодавства у сфері ліцензування;

5) за дорученням Кабінету Міністрів України.

Позапланові перевірки додержання ліцензіатами вимог ліцензійних умов проводяться у разі наявності хоча б однієї з таких підстав:

1) виявлення у документах, що подаються ліцензіатом до органу ліцензування згідно з цим Законом, інформації, що вказує на недотримання ним вимог ліцензійних умов, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині;

2) виявлення у державних інформаційних ресурсах (паперових або електронних) інформації, що свідчить про порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов або не узгоджується з інформацією, що подається ліцензіатом органу ліцензування відповідно до вимог цього Закону, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині (зокрема, повідомлення про зміну даних, зазначених у підтвердних документах) або перевірки достовірності відповідної інформації;

3) розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов, видане за результатами проведення планових заходів, – з метою перевірки його виконання;

4) обґрунтоване звернення фізичної або юридичної особи про те, що внаслідок порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов такій особі (особам) було завдано матеріальної шкоди або порушено її (їхні) законні права чи інтереси, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині;

5) повідомлення посадових осіб контролюючих органів про виявлені в ході виконання контрольних повноважень порушення ліцензіатом вимог ліцензійних умов – з метою пере-

вірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині;

6) неподання ліцензіатом у встановлений строк органу ліцензування звітності, подання якої передбачено ліцензійними умовами, без поважних причин, що унеможливлюють її подання і настання яких не залежить від волі ліцензіата, та повідомлення про них органу ліцензування – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов у відповідній частині;

7) реалізація загрози життю чи здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу або державній безпеці, яка безпосередньо пов'язана з провадженням ліцензіатом виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню, та документально підтверджена органом державної влади, уповноваженим у відповідній сфері, – з метою перевірки додержання ліцензіатом вимог ліцензійних умов, що пов'язані з відповідним випадком.

Планові перевірки дотримання ліцензіатом ліцензійних умов проводяться не частіше одного разу на рік. Позапланові перевірки здійснюють органи ліцензування або спеціально уповноважений орган ліцензування лише на підставі надходження до них у письмовій формі заяви (розпорядження) про порушення ліцензіатом ліцензійних умов або з метою перевірки виконання розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов. Для проведення перевірки наказом орган, який видав ліцензію, створює комісію, про що за п'ять робочих днів у письмовій формі повідомляє орган ліцензування або ліцензіата. Ліцензіат під час перевірки дотримання ним ліцензійних умов надає всі необхідні для проведення перевірки документи та забезпечує умови для її проведення. Орган, що здійснює перевірку, за результатами перевірки складає акт у двох примірниках: один примірник акта видається керівнику суб'єкта, який перевірявся, другий зберігається органом, який здійснив перевірку. Орган ліцензування або спеціально уповноважений орган з питань ліцензування не пізніше десяти робочих днів із дати складання акта перевірки порушень ліцензійних умов видає розпорядження про усунення порушень ліцензійних умов або приймає рішення про анулювання ліцензії.

До суб'єктів господарювання за провадження господарської діяльності без ліцензії застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у розмірах, установлених законом. Зазначені штрафи спрямовуються до Державного бюджету України. Рішення про стягнення штрафів приймаються органом, на який згідно з чинним законодавством покладено функції контролю за наявністю ліцензій.

Шкода, заподіяна порушенням законодавства у сфері ліцензування, підлягає відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб у порядку, визначеному законом.

Контрольні питання

1. Для чого проводиться ліцензування?
2. У чому виражаються наслідки ліцензування?
3. Назвіть види господарської діяльності, які підлягають ліцензуванню?
4. Який порядок отримання ліцензії?
5. Визначте функції експертно-апеляційної ради з питань ліцензування.
6. З'ясуйте роль ліцензійних умов під час провадження господарської діяльності.
7. Які вимоги до користування ліцензією?
8. Назвіть підстави анулювання ліцензії.
9. Вкажіть нормативно-правове забезпечення ліцензування господарської діяльності.

Ситуаційне завдання. Підприємство використовує комп'ютер, принтер і копіювально-розмножувальний пристрій, що знаходяться в офісі, для виготовлення за замовленнями інших юридичних осіб ксерокопій бланків обліку, звітності й інших документів, використовуючи власну інформаційну базу. Оплата вартості послуг здійснюється платіжними дорученнями або готівкою через установи банку.

Які умови здійснення такого виду діяльності й які документи (дозвільного характеру) має придбавати підприємство для її здійснення?

Розділ 6

ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Поняття та способи припинення діяльності суб'єкта господарювання

Діяльність суб'єкта господарювання зазвичай не обмежується певним часом. За загальним правилом, вона є безстроковою. Випадки можливого припинення суб'єкта господарювання та його наслідки передбачені виключно законом, зокрема ст.ст. 104–111 ЦКУ і 59 ГКУ.

Відповідно до положень цих статей, юридична особа припиняється в результаті передання всього майна, прав і обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації. Поняття припинення в цих статтях, а також у законодавстві, не визначене. В юридичній літературі припинення – це передбачені законодавством юридичні підстави, за якими суб'єкт господарювання втрачає право провадити господарську діяльність та втрачає правосуб'єктність із моменту внесення відповідного запису до ЄДР. Тобто припинення суб'єкта господарювання – це завершення його діяльності як самостійного суб'єкта господарського права.

Відповідно до ст. 104 ЦКУ, є дві форми припинення діяльності суб'єктів господарювання – реорганізація та ліквідація. Реорганізація полягає в припиненні діяльності одних і виникненні нових суб'єктів господарювання відповідних організаційно-правових форм. Унаслідок реорганізації виникають нові суб'єкти господарювання, які є правонаступниками реорганізованих. Зміст реорганізації полягає у тому, що до новоутворених суб'єктів господарювання переходять права й обов'язки пропорційно отриманої майнової частки.

Згідно з ст.ст. 104 і ст. 109 ЦКУ, реорганізація відбувається такими способами:

1) *перетворення* – один суб'єкт господарювання перетворюється в інший і до новоутвореного суб'єкта господарювання переходять усі майнові права й обов'язки попереднього. Відбувається зміна організаційно-правової форми суб'єкта господарювання;

2) *злиття* – на базі двох і більше суб'єктів господарювання утворюється один і усі майнові права й обов'язки переходять до суб'єкта господарювання, що виник у результаті злиття;

3) *приєднання* – до основного, потужнішого суб'єкта господарювання переходять усі майнові права й обов'язки приєданого суб'єкта господарювання. Новий суб'єкт господарювання внаслідок такої реорганізації не виникає;

4) *поділ* – на базі одного суб'єкта господарювання утворюється два і більше нових, до кожного з яких за роздільним балансом (актом) у відповідних частках переходять майнові права й обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання;

5) *виділення* – від суб'єкта господарювання виділяється частина майна, на базі якого створюється один або декілька суб'єктів господарювання. До кожного з них переходять за роздільним балансом (актом) і відповідними частинами майнові права й обов'язки реорганізованого суб'єкта господарювання.

У зарубіжних виданнях з економіки прийняті такі засоби, як поглинання та консолідація. Поглинання – таке явище, коли одна компанія стає власником або встановлює контроль над іншою компанією чи її окремими активами. В результаті цього поглинений менш потужний суб'єкт припиняє існування або стає підпорядкованою структурною одиницею більш потужного. Консолідація, своєю чергою, передбачає утворення нової компанії через добровільне або залежне відчуження акцій іншої. В українській юридичній літературі такі операції називаються «рейдерським» захопленням.

Очевидно, що кожна із перелічених форм правонаступництва має певні особливості, які стосуються порядку процедури їх здійснення, настання певних юридично значущих результатів або законодавчої регламентації. У реаліях українського суспільства суперечливими видаються питання про перехід

прав та обов'язків банків, що реорганізуються, до банків- правонаступників. Вищий господарський суд України визначив, що, якщо правонаступниками юридичної особи є декілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, яка припинилася, неможливо, юридичні особи- правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася. Учасники (засновники) припиненої юридичної особи, які відповідно до закону або установчих документів відповідали за її зобов'язаннями, відповідають за зобов'язаннями правонаступників, що виникли до моменту припинення юридичної особи, у такому самому обсязі, якщо більший обсяг відповідальності учасників (засновників) за зобов'язаннями правонаступників не встановлено законом або їх установчими документами³³.

Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду або відповідних органів державної влади. Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних органів державної влади на припинення юридичної особи шляхом злиття або приєднання.

Другим способом припинення діяльності суб'єкта господарювання є *ліквідація*. Ліквідація – це регламентована законодавством процедура, результатом якої є припинення діяльності суб'єкта господарювання без переходу майнових прав і обов'язків у порядку правонаступництва до інших.

Підстави ліквідації можуть бути передбачені законодавством, установчими документами, погіршення фінансово-економічного стану тощо. Так, відповідно до ст. 110 ЦКУ, ліквідація суб'єкта господарювання можлива і у добровільному, і у примусовому порядку.

³³ Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13.05.2013 р. № 01-06/796/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0796600-13>.

У добровільному порядку суб'єкт господарювання ліквідується за таких підстав: за рішенням власника (власників) чи уповноважених ним органів; у зв'язку із закінченням строку, на який він створювався; у разі досягнення мети, заради якої його було створено.

Підставами для примусової ліквідації суб'єкта господарювання можуть бути:

- рішення суду про визнання недійсною державної реєстрації через допущені під час створення порушення, які не можливо усунути;

- у разі здійснення діяльності, що суперечить закону чи установчим документам на підставі рішення суду за таких підстав: провадження діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, яка заборонена законом (систематичне та грубе порушення законодавства);

- у ст. 55-1 ГКУ також визначено ознаки фіктивності діяльності суб'єктів господарювання, які дають підстави для звернення до суду про припинення юридичної особи або припинення діяльності фізичною особою-підприємцем і визнання їх реєстраційних документів не дійсними через такі причини:

- коли зареєстровано (перереєстровано) на недійсні (втрачені, загублені) та підроблені документи;

- незареєстровано у державних органах, якщо обов'язок реєстрації передбачено законодавством;

- зареєстровано (перереєстровано) в органах державної реєстрації фізичними особами з подальшою передачею (оформленням) у володіння чи управління підставним (неіснуючим), померлим, безвісти зниклим особам або таким особам, що не мали наміру провадити фінансово-господарську діяльність або реалізувати повноваження;

- зареєстровано (перереєстровано) та проваджено фінансово-господарську діяльність без відома та згоди його засновників та призначених у законному порядку керівників;

- за рішенням суду про ліквідацію юридичної особи в інших випадках, встановлених законом, - за позовом відповідного органу державної влади.

Господарські товариства ліквідуються:

- якщо розмір статутного фонду господарського товариства стає меншим від мінімального визначеного законом;

– у разі перевищення максимальної кількості учасників (більше 10) ТОВ, якщо воно протягом року не перетворене на інше, наприклад АТ;

– у разі вибуття членів повного і командитного товариств, коли в них залишається один учасник, який протягом шести місяців не перетворив його в інше або вибуття з командитного товариства всіх власників;

– у разі визнання його в установленому порядку банкрутом.

На підставі рішення суду державний реєстратор повинен внести до ЄДР запис про це судове рішення та повідомити органи статистики, державної фіскальної служби й інших, в яких був на обліку ліквідований суб'єкт господарювання, щодо якого прийнято судове рішення, про внесення до ЄДР такого запису. Особливості процедури ліквідації для господарських товариств зазначені у ст. 91 ГКУ та ст.ст. 111, 150 ЦКУ. Відповідно до ч. 5 ст. 105 ЦКУ, строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, не може становити менше двох і більше шести місяців з дня оприлюднення повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи. Водночас перевірки з боку органів влади, продаж активів компанії, стягнення дебіторської та кредиторської заборгованості, а також чимало інших дій, пов'язаних із ліквідацією компанії, можуть довго тривати.

Загальний порядок ліквідації суб'єкта господарювання, відповідно до ст. 111 ЦКУ, відбувається у такому порядку:

1. З дати внесення до ЄДР запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу щодо ліквідації юридичної особи ліквідаційна комісія (ліквідатор) зобов'язана вжити всіх необхідних заходів щодо стягнення дебіторської заборгованості юридичної особи, що ліквідується, та письмово повідомити кожного з боржників про припинення юридичної особи в установлені ЦКУ строки. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) заявляє вимоги та позови про стягнення заборгованості з боржників юридичної особи.

2. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) зобов'язана повідомити учасників юридичної особи, суд або орган, що прийняв

рішення про припинення юридичної особи, про її участь в інших юридичних особах та/або надати відомості про створені нею господарські товариства, дочірні підприємства.

3. Під час проведення заходів щодо ліквідації юридичної особи до завершення строку пред'явлення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) закриває рахунки, відкриті у фінансових установах, крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації юридичної особи.

4. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо інвентаризації майна юридичної особи, що припиняється, а також майна її філій та представництв, дочірніх підприємств, господарських товариств, а також майна, що підтверджує її корпоративні права в інших юридичних особах, виявляє та вживає заходів щодо повернення майна, яке перебуває у третіх осіб. У випадках, установлених законом, ліквідаційна комісія (ліквідатор) забезпечує проведення незалежної оцінки майна юридичної особи, що припиняється.

5. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) вживає заходів щодо закриття відокремлених підрозділів юридичної особи (філій, представництв) та відповідно до законодавства про працю здійснює звільнення працівників юридичної особи, що припиняється.

6. Ліцензії, документи дозвільного характеру та інші документи, а також печатки та штампи, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування, повертаються їм ліквідаційною комісією (ліквідатором).

7. Для проведення перевірок та визначення наявності або відсутності заборгованості із сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування ліквідаційна комісія (ліквідатор) забезпечує своєчасне надання органам доходів і зборів та Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування документів юридичної особи (її філій, представництв), у тому числі первинних документів, реєстрів бухгалтерського та податкового обліку. До моменту затвердження ліквідаційного балансу

ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає та подає органам доходів і зборів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період.

8. Ліквідаційна комісія (ліквідатор) після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами складає проміжний ліквідаційний баланс, що включає відомості про склад майна юридичної особи, що ліквідується, перелік пред'явлених кредиторами вимог та результат їх розгляду. Проміжний ліквідаційний баланс затверджується учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про ліквідацію юридичної особи.

9. Виплата грошових сум кредиторам юридичної особи, що ліквідується, у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, провадиться у порядку черговості, встановленому ст. 112 ЦКУ. В разі недостатності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) організовує реалізацію майна юридичної особи.

10. До затвердження ліквідаційного балансу ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає та подає органам доходів і зборів, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування звітність за останній звітний період.

11. Після завершення розрахунків з кредиторами ліквідаційна комісія (ліквідатор) складає ліквідаційний баланс, забезпечує його затвердження учасниками юридичної особи, судом або органом, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, та забезпечує подання органам доходів і зборів.

12. Майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів (у тому числі за податками, зборами, єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та іншими коштами, що належить сплатити до державного або місцевого бюджету, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування), передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом.

Згідно із ст. 112 ЦКУ, вимоги кредиторів юридичної особи задовольняються у такій послідовності:

- у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

- у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

- у третю чергу задовольняються вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

- у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

Вимоги кредиторів однієї черги задовольняються пропорційно сумі вимог, що належать кожному кредитору цієї черги.

Перелічена у ст. 112 ЦКУ черговість задоволення вимог кредиторів є загальною. Щодо окремих видів суб'єкта господарювання вони передбачені спеціальним законодавством. Наприклад, у ч. 1 ст. 89 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI передбачено, що в разі ліквідації неплатоспроможного АТ, окрім зазначених, вимоги його кредиторів та акціонерів задовольняються у такій послідовності:

- у першу чергу – виплати нарахованих, але не виплачених дивідендів за привілейованими акціями;

- у другу чергу – виплати за привілейованими акціями, які підлягають викупу;

- у третю чергу – виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій;

- у четверту чергу – виплати за простими акціями, які підлягають викупу;

- у п'яту чергу – розподіл майна між акціонерами – власниками простих акцій товариства пропорційно до кількості належних їм акцій.

Вимоги кожної черги задовольняються після повного задоволення вимог кредиторів (акціонерів) попередньої черги.

На завершальному етапі ліквідаційна комісія зобов'язана передати відповідним архівним установам документи, що підлягають обов'язковому зберіганню.

У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу юридичної особи звернутися до суду із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду вимоги кредитора можуть бути задоволені за рахунок майна, що залишилося після ліквідації юридичної особи.

Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна юридичної особи, яку ліквідовують, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор у місячний строк після одержання повідомлення про повну або часткову відмову у визнанні його вимог не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких за рішенням суду кредиторів відмовлено, а також вимоги, які не задоволені через відсутність майна юридичної особи, що ліквідується, вважаються погашеними.

Варто зазначити, що правила ліквідації окремих видів юридичних осіб встановлюються законодавством, що регулює їх діяльність (наприклад, особливості ліквідації банків встановлюються Законом України «Про банки і банківську діяльність»). Порядок припинення юридичної особи у зв'язку з визнанням її господарським судом банкрутом врегульовано Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом».

Доволі складною видається ліквідація державних підприємств, а саме – зв'язок такої процедури з державною таємницею. Суть проблеми зумовлена правовими імперативами, які регламентують діяльність таких суб'єктів господарювання та процедури їх ліквідації. По-перше, особа, призначена відповідальною у цій процедурі за певну ділянку роботи, повинна мати відповідний допуск до інформації, що становить державну чи комерційну таємницю. У ст. 20 Закону України від 21.01.1994 р. № 3855-ХІІ «Про державну таємницю» встановлено, що органи державної влади, місцевого самоврядування,

інші суб'єкти здійснюють діяльність, пов'язану із державною таємницею, після отримання ними з СБУ спеціального дозволу. До таких суб'єктів згаданий нормативно-правовий акт не відносить учасників ліквідаційної процедури. Усунення цієї прогалини дасть змогу учасникам процедури ліквідації представляти інтереси суб'єкта господарювання у суді, при укладанні мирової угоди з кредиторами чи процедурі санації. Чинне українське законодавство містить лише загальний план і послідовність ліквідації, а, крім того, чимало особливостей, пов'язаних із специфікою діяльності або організаційно-правовою формою юридичної особи (АТ, страхових компаній, банків тощо).

Отже, незважаючи на відсутність законодавчого закріплення поняття «ліквідація», можемо із загальних ознак цього поняття, дати таке визначення: *ліквідація* – це одна із форм припинення юридичної особи. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав і обов'язків підприємства, що ліквідується, до інших осіб, тобто без правонаступництва.

Слід також зауважити, що умови реорганізації та припинення окремих видів суб'єктів господарювання регулюються окремими законами. Наприклад, щодо АТ, такі питання за дорученням загальних зборів акціонерів вирішує наглядова рада, відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI (ст.ст. 79–81). Беручи участь у злитті, поділі, виділенні або перетворенні, наглядова рада розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

- 1) повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні;

- 2) порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;

- 3) відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством- правонаступником власникам інших, крім простих акцій, цінних паперів АТ, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, та/або перелік заходів, які пропонується вжити стосовно таких цінних паперів;

4) інформацію про запропонованих осіб, які стануть посадовими особами товариства у підприємницькому товаристві- правонаступнику після завершення злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, та запропоновані до виплати таким особам винагороди чи компенсації.

Наглядова рада АТ, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинна підготувати для акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення). Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, перелік методів, що застосовувалися для оцінки вартості майна товариства та обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів АТ.

Наглядова рада АТ з кількістю акціонерів – власників простих акцій більше 100 осіб, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі або виділі, повинна отримати висновок незалежного експерта (аудитора, оцінювача) щодо умов злиття, приєднання, поділу або виділу. Такий висновок має містити оцінку щодо обґрунтованості та адекватності методів, застосованих для оцінки вартості майна кожного з АТ і обчислення коефіцієнтів конвертації акцій та інших цінних паперів.

Матеріали, що надсилаються акціонерам товариства, які беруть участь у злитті (приєднанні), поділі (виділі, перетворенні), при підготовці загальних зборів, на які виноситься питання про затвердження умов договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта, повинні охоплювати: проект договору про злиття (приєднання), план поділу (виділу, перетворення); пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення); висновок незалежного експерта щодо умов злиття, приєднання, поділу або виділу у разі злиття (приєднання) – річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки.

За поданням наглядової ради загальні збори кожного АТ, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, вирішують питання про припинення (злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення), а також про затвердження

умов договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), передавального акта (у разі злиття, приєднання та перетворення) або розподільного балансу (в разі поділу та виділу).

Істотні умови договору про злиття (приєднання), затвердження загальними зборами кожного із зазначених товариств, повинні бути ідентичними.

Кількість голосів, необхідних для затвердження загальними зборами проміжних документів реорганізації (передавального (розподільного) акта, проекта статуту, порядку конвертації тощо), необхідно передбачити в статуті товариства. Про реорганізацію АТ зобов'язане повідомити про прийняття рішення щодо припинення кожну фондову біржу, на якій воно пройшло процедуру лістингу.

Відповідно до чч. 1–3 ст. 84 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, приєднання АТ визнається припинення акціонерного товариства (кількох товариств) з передачею ним (ними) згідно з передавальним актом усього свого майна, прав та обов'язків іншому АТ – правонаступнику.

Наглядова рада кожного АТ, що бере участь у приєднанні, виносить на затвердження загальними зборами питання про приєднання та про затвердження договору про приєднання. Наглядова рада товариства, що приєднується, також виносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про затвердження передавального акта. Спільні загальні збори АТ, що беруть участь у приєднанні, ухвалюють рішення про внесення змін до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, та у разі потреби з інших питань.

Поділом АТ визнається припинення акціонерного товариства з передачею всього його майна, прав та обов'язків двом чи більше новим АТ – правонаступникам згідно з розподільним балансом.

У разі виділу з АТ іншого суб'єкта господарювання, відповідно до ст. 86 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, наглядова рада АТ, з якого здійснюється виділ, виносить на затвердження загальних зборів акціоне-

рів питання про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства самим товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу. Загальні збори акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, ухвалюють рішення про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу. Загальні збори акціонерів кожного створюваного АТ ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення органів товариства.

Перетворенням АТ, відповідно чч. 1 і 4 ст. 87 Закону визнається зміна організаційно-правової форми АТ з його припиненням та передачею всього майна, прав і обов'язків підприємницькому товариству- правонаступнику згідно з передавальним актом. Розподіл часток (паїв) підприємницького товариства- правонаступника відбувається із збереженням співвідношення кількості акцій, що було між акціонерами у статутному капіталі АТ, що перетворилося. Не підлягають обміну акції товариства, що перетворюється, викуплені цим товариством, які на дату прийняття рішення про припинення товариства шляхом перетворення не продані та/або не анульовані відповідно до цього Закону. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому НКЦПФР.

Отже, до вимог про припинення (ліквідацію) юридичної особи, крім випадків, передбачених у ст. 247 ГКУ, а також за умов, якщо справа не підсудна адміністративним судам, застосовуються загальні строки позовної давності тривалістю у три роки.

§ 2. Поняття, суб'єкти та підстави банкрутства

Однією з юридичних підстав ліквідації суб'єкта господарювання є банкрутство як явище, що має економіко-правовий характер. Із економічного погляду, банкрутство – це неспроможність продовження суб'єктом господарської діяльності внаслідок її економічної нерентабельності, безприбутковості. Суб'єкт має стільки боргів перед кредиторами, зобов'язань перед бюджетом і невиплаченої зарплати, що коли їхні вимоги будуть пред'явлені у визначені для цього строки, то майна суб'єкта, активів у ліквідній формі не вистачить для їх задоволення. Юридичний аспект банкрутства полягає насамперед у тому, що у суб'єкта є кредитори, тобто особи, які мають підтверджені документами майнові вимоги до нього як до боржника. Це майнові правовідносини банкрутства, здійснення яких у встановленому законом порядку може призвести до ліквідації суб'єкта господарювання.

Підстави та порядок визнання суб'єкта господарювання банкрутом встановлені у ГКУ (ст.ст. 209–215) і Законі України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ (далі – Закон).

Згідно з ч. 2 ст. 209 ГКУ, банкрутством вважається нездатність боржника відновити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів інакше як через застосування визначеної судом ліквідаційної процедури. З порівняльного аналізу назви ст. 209 ГКУ – «Неспроможність суб'єкта підприємництва» і змісту цієї статті можна зробити висновок, що законодавець вживає терміни «нездатність» і «неспроможність» як тотожні. Своєю чергою, неплатоспроможність – це неспроможність суб'єкта господарської діяльності виконати після настання встановленого строку їх сплати грошові зобов'язання перед кредиторами, зокрема по заробітній платі, а також виконати зобов'язання щодо сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, не інакше як через відновлення платоспроможності. Цим також підкреслюється економічний і правовий характер банкрутства.

Відповідно до абз. 3 ч. 1 ст. 1 Закону, банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника від-

новити свою платоспроможність та задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури, наслідком якої є ліквідація (припинення) діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Сторонами у справах про банкрутство є кредитори та боржник. Після прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом боржник набуває статусу банкрута. Кредиторами у справі про банкрутство можуть бути будь-які юридичні або фізичні особи, які мають відповідно до законодавства підтверджені доказами грошові вимоги до боржника, вимоги щодо виплати заробітної плати, а також щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), включаючи кредиторів, вимоги яких повністю або частково забезпечені заставою.

Кредитори у справі про банкрутство є таких категорій:

- конкурсні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли до порушення провадження у справі про банкрутство та вимоги яких не забезпечені заставою майна боржника. До конкурсних кредиторів належать також кредитори, вимоги яких до боржника виникли внаслідок правонаступництва за умови виникнення таких вимог до порушення провадження у справі про банкрутство;

- поточні кредитори – кредитори за вимогами до боржника, які виникли після порушення провадження у справі про банкрутство;

- кредитори за вимогами про виплату заробітної плати, аліментів, відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю та життю громадян, авторської винагороди. До цієї категорії належать кредитори, чії вимоги до боржника виникли і до, і після порушення провадження у справі про банкрутство;

- кредитори, вимоги яких забезпечено заставою майна боржника;

- забезпечені кредитори боржника не є стороною у справі про банкрутство, втім їх вимоги вносяться окремо до реєстру вимог кредиторів.

Кредиторами можуть бути органи державної фінансової служби та інші державні органи, що здійснюють контроль за правильністю та своєчасністю справляння податків і зборів (обов'язкових платежів). При проведенні процедур банкрутства інтереси всіх кредиторів у справі представляють збори кредиторів або обраний ними комітет кредиторів (ст. 26 закону).

Боржник у справі про банкрутство – це суб'єкт підприємницької діяльності, який неспроможний виконати протягом трьох місяців свої грошові зобов'язання після настання встановленого строку їх виконання, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження, якщо інше не передбачено цим Законом встановленого строку їх сплати. Ним може бути будь-яка фізична особа-підприємець чи юридична особа, стосовно якої за наявності підстав, передбачених Законом, господарським судом порушено провадження у справі про банкрутство. Законодавством встановлено певні обмеження щодо порушення провадження у справі про банкрутство чи застосування передбачених Законом процедур стосовно окремих суб'єктів. Так, боржником не можуть бути відокремлені структурні підрозділи юридичної особи (філії, представництва, відділення тощо).

Положення цього Закону не застосовуються до юридичних осіб-казених підприємств, тобто вони не можуть бути визнані банкрутами, а також на фізичних осіб-підприємців. Зокрема у разі подання заяви про порушення провадження у справі про банкрутство казенних підприємств господарські суди відмовляють у прийнятті таких заяв із посиланням на ч. 3 ст. 209 ГКУ, ч. 5 ст. 2 Закону.

Сучасне законодавство містить такі ознаки неплатоспроможності боржника: характер грошових зобов'язань; базовий розмір грошових вимог; безспірність вимог; строк несплати; наявність виконавчого провадження. Відповідно до Закону, грошове зобов'язання – це зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших під-

ставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань належать також:

- зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

- зобов'язання, що виникають унаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо, та які мають бути виражені у грошових одиницях.

До складу грошових зобов'язань боржника не включаються неустойка (штраф, пеня) й інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника-юридичної особи, що виникли з такої участі.

Справа про банкрутство порушується господарським судом, якщо безспірні вимоги кредитора (кредиторів) до боржника сукупно становлять не менше трьохсот мінімальних розмірів заробітної плати. Безспірні вимоги кредиторів – це грошові вимоги кредиторів, підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, і постановою про відкриття виконавчого провадження, згідно з яким відповідно до законодавства здійснюється списання коштів з рахунків боржника. Отже, саме лише судові рішення за відсутності виданого на його підставі виконавчого документа та постанови органу Державної виконавчої служби про відкриття виконавчого провадження не може бути підтвердженням безспірності грошових вимог. Що ж до безспірності грошових вимог ініціюючого кредитора-органу доходів і зборів, то враховуючи, що стягнення з рахунків боржника-юридичної особи коштів у рахунок погашення податкового боргу здійснюється відповідно до умов і порядку, визначених ПКУ, доказами їх підтвердження є рішення суду про стягнення коштів у рахунок погашення податкового боргу, що набрало законної сили, інкасовані доручення для примусового стягнення коштів у дохід бюджету в рахунок погашення податкового боргу та докази вжиття відповідних заходів щодо отримання заборгованості за процедурою, передбаченою ПКУ.

Окрім суб'єктів, у вирішенні справ про банкрутство беруть участь такі учасники провадження у справі про банкрутство:

- арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор);
- власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника;
- Фонд державного майна України і державний орган з питань банкрутства – у разі порушення провадження щодо державних підприємств-боржників, або підприємств, частка державного майна в статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків;
- представник органу місцевого самоврядування – щодо комунальних підприємств-боржників;
- представник працівників боржника (особа, уповноважена загальними зборами трудового колективу боржника з правом дорадчого голосу), інші особи, які беруть участь у провадженні справи про банкрутство.

Арбітражний керуючий – фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 Закону України «Про банкрутство», арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) може бути громадянин України, який має повну вищу юридичну або економічну освіту, стаж роботи за фахом не менше трьох років або одного року на керівних посадах після отримання повної вищої освіти, пройшов навчання та стажування протягом шести місяців у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства, володіє державною мовою та склав кваліфікаційний іспит. Арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) має посвідчення та печатку, опис і порядок використання яких встановлює Державний орган з питань банкрутства.

На підприємствах, що провадять діяльність, пов'язану з державною таємницею, арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) повинен мати допуск

до державної таємниці, а в разі його відсутності – отримати такий допуск у встановленому законодавством порядку.

Не може бути арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) особа:

1) яка визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;

2) яка має судимість за вчинення корисливих злочинів;

3) яка не здатна виконувати обов'язки арбітражного керуючого за станом здоров'я;

4) якій заборонено обіймати керівні посади;

5) якій відмовлено в наданні допуску до державної таємниці або скасовано раніше наданий допуск за порушення законодавства у сфері охорони державної таємниці, якщо такий допуск є необхідним для виконання обов'язків, у разі якщо з часу такої відмови або скасування пройшло менше року.

Згідно із Положенням про автоматизовану систему з відбору кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство, затвердженим Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 14.07.2016 р. № 8, відбір кандидатів на призначення арбітражного керуючого у справах про банкрутство здійснюється автоматизованою системою з додержанням принципів черговості, вірогідності, рівної кількості справ про банкрутство, з урахуванням навантаження кожного арбітражного керуючого, а також спеціалізації за видами економічної діяльності та організаційно-правових форм господарювання боржника, обраної арбітражним керуючим згідно з поданим ним повідомленням про участь в автоматизованому відборі, особливостей провадження у справах про банкрутство окремих суб'єктів підприємницької діяльності (страховиків, професійних учасників ринку цінних паперів та інститутів спільного інвестування, а також державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків), підприємств, до яких у Національній акціонерній компанії «Нафтогаз України» та/або її дочірнього підприємства, що здійснювало постачання природного газу на підставі ліцензії, виникли вимоги щодо сплати заборгованості за поставлений/спожитий природний газ, а також вимог законодавства про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом.

Власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника. Одним із наслідків здійснення процедури банкрутства є обмеження повноважень власника стосовно управління та розпорядження майном. У процедурі розпорядження майном господарський суд має право відсторонити керівника боржника від посади та покласти виконання його обов'язків на розпорядника майна. Так само з дня винесення ухвали про санацію керівник боржника відсторонюється від посади й управління боржником переходить до керуючого санацією. Водночас припиняються повноваження органів управління боржника – юридичної особи, повноваження органів управління передаються керуючому санацією.

Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 22, Міністерство юстиції України є державним органом з питань банкрутства.

Діяльність державного органу з питань банкрутства спрямована на організацію системи підготовки та видачу свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, здійснення контролю за діяльністю призначених господарським судом арбітражних керуючих, підготовку та затвердження типових документів щодо проведення процедур банкрутства. Державну політику щодо запобігання банкрутству, а також забезпечення умов реалізації процедур відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом стосовно державних підприємств та підприємств, у статутному фонді яких частка державної власності перевищує 25 відсотків, відповідно до ч. 1 ст. 214 ГКУ, здійснює державний орган з питань банкрутства. Водночас державний орган з питань банкрутства не вправі втручатися в процедуру банкрутства. Його функції спрямовані на створення необхідних умов для діяльності арбітражних керуючих та інших учасників справи про банкрутство, а також ведення контролю за такою процедурою, насамперед процедурою банкрутства державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків.

Фонд державного майна України та державний орган з питань банкрутства беруть участь у провадженні у справах про

банкрутство у разі порушення провадження щодо державних підприємств – боржників, або підприємств, частка державного майна в статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків. А представник органу місцевого самоврядування – щодо комунальних підприємств-боржників.

Представник працівників боржника – особа, уповноважена загальними зборами, на яких присутні не менш як три чверті від штатної чисельності працівників боржника або відповідним рішенням первинної профспілкової організації боржника, представляти їх інтереси при проведенні процедур банкрутства з правом дорадчого голосу. Варто зауважити, що Закон не визначає конкретних повноважень представника працівників боржника. За загальним правилом, представник працівників боржника бере участь у зборах кредиторів і в роботі комітету кредиторів з правом дорадчого голосу. Водночас при вирішенні питань погашення заборгованості по заробітній платі, зміни умов праці, скорочення чисельності працюючих необхідно враховувати думку представника працівників боржника.

Підставою для порушення і розгляду господарським судом справи про банкрутство суб'єкта підприємництва-боржника з ініціативи кредитора є такі умови:

1) боржник неспроможний виконати свої грошові зобов'язання перед кредитором упродовж трьох місяців після настання встановленого строку їх сплати;

2) грошові вимоги кредиторів до боржника повинні бути безспірними, які підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили, та постановою про відкриття виконавчого провадження;

3) досягнення сукупної заборгованості боржником за безспірними вимогами кредитора кредиторів до боржника становлять не менше 300 мінімальних розмірів заробітної плати.

Позасудовою процедурою, яку може розпочати боржник, є *санація боржника до порушення справи про банкрутство* – система заходів щодо відновлення платоспроможності боржника, які може здійснювати засновник (учасник, акціонер) боржника, власник майна (орган, уповноважений управляти майном) боржника, кредитор боржника, інші особи з метою запобігання банкрутству боржника шляхом вжиття

організаційно-господарських, управлінських, інвестиційних, технічних, фінансово-економічних, правових заходів відповідно до законодавства до порушення провадження у справі про банкрутство (ст. 5 Закону).

Варто зазначити, що «рейдери» можуть скуповувати борги АТ і пред'являти їх сукупно. У разі, якщо АТ не зможе погасити всі борги, виникають підстави для початку процедури банкрутства або досудової санації. При вказаних процедурах АТ не підконтрольне власнику, а лише арбітражному керуючому (зокрема керуючому санацією). Останнього «рейдери» можуть підкупити.

О. А. Беліков указує, що «рейдер» не може здійснити захоплення об'єкта, якщо його корпоративна історія бездоганна, і немає ані найменших причин для судових позовів. Варто погодитись із юристом, оскільки, якщо в АТ буде бездоганна корпоративна історія, то у такому випадку «рейдери» не матимуть підстав для вчинення захоплення³⁴.

І. Г. Андрущенко зазначає, що з метою запобігання здійсненню недружнього поглинання та злиття підприємств, засновникам необхідно впровадити систему контролю за кредиторською заборгованістю. На підприємстві повинна бути створена ефективна система контролю за кредиторською заборгованістю³⁵. Варто погодитись із науковцем та ввести на підприємстві ефективну систему контролю за кредиторською заборгованістю, яка убезпечить власника контрольного пакету акцій від протиправних захоплень АТ через наявну кредиторську заборгованість. Вважаємо необхідно мати всі документи, які можуть спростувати інформацію про неіснуючі борги АТ, або борги, які АТ уже погасило. Також необхідно мати у резерві кошти для виплати боргів, які можуть пред'явити «рейдери». Якщо ж у АТ немає коштів для погашення кредитів, то потрібно з банком проводити перемови та у письмовому вигляді

³⁴ Беліков О. А. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення / О. А. Беліков // Юридичний журнал. – 2007. – № 4 (85). – С. 105.

³⁵ Андрущенко І. Г. Заходи щодо запобігання недружньому поглинанню та злиттю підприємств у державі / І. Г. Андрущенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 97.

ді закріпити угоду про реструктуризацію заборгованості. Необхідно керівництву АТ слідкувати за наявністю у суді справ, стороною в яких є товариство та чи не ведеться розгляд справи без участі товариства. Також «рейдери» можуть ініціювати процедуру банкрутства АТ. На нашу думку, щоб уникнути оголошення «рейдерами» АТ банкрутом з привласненням його активів, необхідно мати у резерві кошти для виплати кредиту. Якщо вказаних коштів у резерві немає, то необхідно проводити перемови з банком про укладення угоди про реструктуризацію заборгованості або ж відтермінування виплати коштів за заборгованістю. Також варто брати кошти у кредит в установах, з якими є певні зв'язки, які зможуть на будь-який строк відтермінувати виплату по заборгованості³⁶.

Господарський суд не пізніше п'яти днів із дня надходження заяви про порушення справи про банкрутство відмовляє її у прийнятті, якщо справа не підсудна цьому господарському суду; стосовно заявника вже порушена справа про банкрутство; юридичну особу-боржника або фізичну особу-підприємця припинено в уставленому законом порядку; до боржника заявлені вимоги, які не є безспірними; вимоги кредитора повністю забезпечені заставою майна боржника; господарським судом затверджений план санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство; з інших передбачених ст. 62 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ) обставин з урахуванням вимог цього Закону.

§ 3. Стадії провадження у справі про банкрутство

Насамперед слід зазначити, що встановити неплатоспроможність боржника і визнати його банкрутом може тільки господарський суд. Справи, які розглядають у господарських судах, є великими за обсягом та потребують ґрунтовного вивчення і дослідження матеріалів. Враховуючи суттєві особливості практики розгляду справ про банкрутство (значний

³⁶ Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Туркот. – Кривий Ріг, 2015. – С. 125–126.

обсяг справ, складність процесуального механізму, необхідність системи арбітражного управління для виконання процедур, чимала кількість колізійних аспектів тощо), В. В. Джунь обґрунтовує доцільність створення вузькоспеціалізованих судів з юрисдикцією розгляду виключно справ про банкрутство, але в структурі судів господарської (комерційної) юрисдикції³⁷. Слід зазначити, що нині процесуальний захист АТ від посягань на їх майно та органи управління здійснюється не лише у межах господарських судів. Так само і діяльність спеціалізованих судів можлива тільки у межах господарських судів. Хоча через різні суб'єктивні причини відбуваються напади на систему господарських судів, проте вона нині є усталеною, такою, що майже без серйозних нарікань працювала декілька десятиліть, спирається на норми кодифікованих актів господарського і матеріального, і процесуального законодавства. Ця система наразі є оптимальною для України, а тому, якщо і потребує втручання, то шляхом часткового коригування, а не радикального змінення³⁸.

Проведення у справах про банкрутство є самостійним видом господарського судочинства з урахуванням особливостей, установлених ст.ст. 4¹, 12 ГПКУ. Крім того, таке провадження обов'язково відбувається з урахуванням особливостей, встановлених Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 р. № 2343-ХІІ. Цей Закон містить достатню кількість положень, що регламентують діяльність господарського суду щодо застосування норм матеріального та процесуального права, положень організаційно-процедурного характеру,

³⁷ Джунь В. В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В. В. Джунь. – К., 2009. – С. 5.

³⁸ Деревянко Б. В. Важливість функціонування усталеної оптимальної системи господарських судів в Україні / Б. В. Деревянко // 10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації: зб. доповідей наук. – практ. конф. (м. Київ, 14 листопада 2014 р.) / голова ред. кол. О. П. Подцерковний. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 345–349, С. 348–349.

які застосовуються до неплатоспроможного боржника та поділяються на судові та позасудові стадії (процедури).

Зокрема провадження у справі про банкрутство складається з таких стадій:

1. *Порушення провадження у справі про банкрутство* відбувається протягом п'яти днів із дня надходження відповідної заяви та комплекту передбачених ст. 16 Закону документів, про що суддя господарського суду виносить ухвалу про порушення провадження у справі про банкрутство, яка направляється заінтересованим особам (сторонам державному органу з питань банкрутства). Така ухвала набуває законної сили з моменту її винесення.

В ухвалі про порушення провадження у справі про банкрутство зазначається про: порушення провадження у справі про банкрутство; визнання вимог кредитора та їх розмір; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; введення процедури розпорядження майном; призначення розпорядника майна, встановлення розміру оплати його послуг та джерела сплати; вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони боржнику власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби та предмет застави; строк подання розпорядником майна до господарського суду відомостей про результати розгляду вимог кредиторів, який не може перевищувати місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; дату складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів та подання його затвердження до господарського суду, яка не може бути пізніше місяця та двадцяти днів після дати проведення підготовчого засідання суду; дату попереднього засідання суду, яке має відбутися не пізніше двох місяців та десяти днів, а в разі великої кількості кредиторів – не пізніше трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду; строк проведення розпорядником майна інвентаризації майна боржника, який не може перевищувати двох місяців, а в разі значного обсягу майна – трьох місяців після дати проведення підготовчого засідання суду.

2. Із метою виявлення всіх кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника, здійснюється офіційне оприлюднення оголошення про порушення справи про банкрутство на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет. Таке оголошення має містити повне найменування боржника, його поштову адресу, банківські реквізити, найменування та адресу господарського суду, номер справи, відомості про розпорядника майна, граничний строк подання заяв конкурсних кредиторів з вимогами до боржника. Господарський суд в ухвалі про порушення справи про банкрутство може зобов'язати боржника провести аудит. Якщо у боржника немає для цього коштів, господарський суд може призначити проведення аудиту за рахунок кредитора (кредиторів) лише за згодою останнього (останніх). Проте зауважимо, що відсутність аудиторського висновку не перешкоджає провадженню у справі про банкрутство.

Ухвала про порушення провадження у справі про банкрутство не пізніше трьох днів з дня її винесення надсилається боржнику, кредитору (кредиторам) та іншим особам, які беруть участь або мають взяти участь у цій справі (власнику майна, органу, уповноваженого управляти майном боржника, тощо), органу державної фіскальної служби, місцевому загальному суду, органу державної виконавчої служби за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника.

У разі вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів копія ухвали надсилається установам, що здійснюють облік нерухомого та рухомого майна (органам державної реєстрації речових прав, державним нотаріальним конторам, органам державної автомобільної інспекції місцезнаходженням (місцем проживання)) боржника тощо, установам банків, що обслуговують рахунки боржника, незалежним реєстраторам, особам, які ведуть облік цінних паперів, що належать боржнику (зберігачу, депозитарію, утримувачу), а також установі, що веде державні реєстри обтяжень майна.

Одночасно з порушенням провадження у справі про банкрутство, вводиться мораторій на задоволення вимог кредиторів, про що зазначається в ухвалі господарського суду. Ухвала є підставою для зупинення виконавчого провадження. Про

запровадження мораторію розпорядник майна повідомляє органи державної виконавчої служби за місцезнаходженням (місцем проживання) боржника та знаходженням його майна. Протягом дії мораторію на задоволення вимог кредиторів), відповідно до ч. 3 ст. 19 Закону, забороняється: стягнення на підставі виконавчих та інших документів, що містять майнові вимоги, у тому числі на предмет застави, за якими стягнення здійснюється в судовому або позасудовому порядку відповідно до законодавства, крім випадків перебування виконавчого провадження на стадії розподілу стягнутих з боржника грошових сум (у тому числі одержані від продажу майна боржника), перебування майна на стадії продажу з моменту оприлюднення інформації про продаж, а також у разі звернення стягнення на заставлене майно та виконання: рішень у немайнових спорах; забороняється виконання вимог, на які поширюється мораторій; не нараховується неустойка (штраф, пеня), не застосовуються інші фінансові санкції невиконання чи неналежне виконання зобов'язань із задоволення всіх вимог, на які поширюється мораторій; зупиняється перебіг позовної давності на період дії мораторію; не застосовується індекс інфляції за весь час прострочення виконання грошового зобов'язання, три проценти річних від простроченої суми тощо. Дія мораторію припиняється з дня припинення провадження у справі про банкрутство.

3. *Підготовче засідання господарського суду у справі про банкрутство* проводиться за участю сторін і має на меті визначення обґрунтованості вимог кредиторів і заперечень боржника (якщо такі будуть) на підставі оцінки поданих документів та пояснень сторін. За результатами цього засідання виноситься ухвала, якою на заявника покладається обов'язок подати до офіційних друкованих органів (газет «Голос України» або «Урядовий кур'єр» друкованих видань обласної ради за місцем знаходжень боржника) оголошення про порушення справи про банкрутство; зупиняється процес приватизації до припинення провадження у справі про банкрутство (якщо боржник – державне підприємство, щодо якого прийнято рішення про приватизацію).

Окрім того, *ухвалою визначаються*: розмір вимог кредиторів, які подали заяву про порушення справи про банкрутство; дата складення розпорядником майна реєстру вимог кредиторів; дата попереднього засідання суду (не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду); дата скликання перших загальних зборів кредиторів (не пізніше трьох місяців і десяти днів після проведення підготовчого засідання суду); дата засідання суду, на якому буде винесено ухвалу про санацію боржника чи про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, чи про припинення провадження у справі про банкрутство (не пізніше шести місяців після дати проведення підготовчого засідання суду). В тих випадках, коли при порушенні провадження у справі про банкрутство не було введено процедуру розпорядження майном боржника, це робиться у підготовчому засіданні та зазначається у відповідній ухвалі.

4. *Виявлення кредиторів та осіб, які виявили бажання взяти участь у санації боржника (інвесторів)*. Протягом тридцяти днів від дня офіційного опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство конкурсні *кредитори* мають подати до господарського суду письмові заяви про грошові вимоги до боржника, а також документи, що їх підтверджують. Вимоги конкурсних кредиторів, що заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або не заявлені взагалі, – не розглядаються і вважаються погашеними, про що господарський суд зазначає в ухвалі, якою затверджує реєстр вимог кредиторів. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає.

Подавати заяви мають право всі кредитори, незалежно від настання терміну виконання зобов'язань боржником. Кредитор-ініціатор порушення справи про банкрутство має право у цей же термін заявити додаткові вимоги до боржника, навіть якщо вони мають спірний характер. Кредитор, майнові вимоги якого забезпечені заставою, може заявити вимоги на суму, що не забезпечена заставою, або на суму різниці між вимогою та можливою виручкою від продажу предмета застави. Склад і розмір грошових вимог кредиторів визначаються в національній валюті України. Із заяв кредиторів (окрім грома-

дян та державних органів), які звертаються з майновими вимогами до боржника (так само, як і з заяв кредиторів про порушення справ про банкрутство), сплачується відповідно до Закону державне мито. Копії заяв та доданих до них документів кредитори надсилають боржнику. Боржник разом із розпорядником майна визнає їх або заперечує, про що розпорядник повідомляє заявників та суд. Визнані боржником вимоги включаються розпорядником до реєстру вимог кредиторів.

Господарський суд розглядає вимоги кредиторів, щодо яких є заперечення боржника, за результатами чого може винести ухвалу про включення вимог кредиторів до реєстру. Після опублікування оголошення про порушення справи про банкрутство особи (фізичної та/або юридичної), які виявили бажання взяти участь у санації боржника (інвестори) подають розпоряднику майна письмові заяви про участь у санації боржника та свої пропозиції (план санації).

5. Попереднє засідання господарського суду проводиться не пізніше трьох місяців після проведення підготовчого засідання суду.

На цьому засіданні господарський суд розглядає: вимоги кредиторів, щодо яких були заперечення боржника; признає дату проведення зборів кредиторів; признає розпорядника майна (якщо він не був призначений); розглядає і затверджує реєстр вимог кредиторів; відомості про кожного кредитора та розмір його грошових вимог; черговість їх задоволення, окремо – розмір неустойки. За наслідками засідання виноситься *ухвала*. Ця ухвала є підставою для визначення кількості голосів, що належать кожному кредитору при прийнятті рішень на зборах (комітеті) кредиторів. Копію ухвали господарський суд направляє сторонам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство, а також державному органу з питань банкрутства.

Збори кредиторів та комітет кредиторів. Протягом 10 днів після винесення ухвали за результатами попереднього засідання господарського суду розпорядник майна повідомляє кредиторів про місце і час проведення зборів кредиторів та організовує їх проведення. Учасниками зборів кредиторів з правом вирішального голосу є кредитори, вимоги яких включені

до реєстру вимог кредиторів. У зборах можуть брати участь представник працівників боржника та арбітражний керуючий з правом дорадчого голосу. Перші збори кредиторів є повноважними, якщо на них присутні кредитори, які мають не менше ніж дві треті голосів.

Наступні збори кредиторів вважаються повноважними у разі присутності на них кредиторів, які мають більше половини голосів, якщо всіх кредиторів було письмово повідомлено про час і місце проведення зборів.

Збори скликаються арбітражним керуючим з його ініціативи або з ініціативи кредиторів (комітету), сума вимог яких становить не менше 1/3 вимог, включених до реєстру, або за ініціативою 1/3 кількості голосів. Збори кредиторів на вимогу комітету кредиторів або окремих кредиторів скликаються арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) протягом двох тижнів з дня надходження письмової вимоги про їх скликання. Збори кредиторів проводяться за місцезнаходженням боржника.

На час дії процедур банкрутства збори кредиторів відкритим голосуванням більшістю голосів обирають комітет кредиторів у складі не більше ніж сім осіб. Згідно з ч. 8 ст. 27 Закону, до компетенції комітету кредиторів належить прийняття рішення про: обрання голови комітету; скликання зборів кредиторів; підготовку та укладення мирової угоди; внесення пропозицій господарському суду щодо продовження або скорочення строку процедур розпорядження майном боржника чи санації боржника; звернення до господарського суду з клопотанням про відкриття процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури, припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) та про призначення нового арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора); інші питання, передбачені Законом. У роботі комітету має право брати участь з правом дорадчого голосу арбітражний керуючий, представник працівників боржника та за необхідності – представник органу уповноваженого управляти майном боржника, представник органу місцевого самоврядування.

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, установленого відповідно до Закону, має право винести ухвалу про проведення санації боржника та призначення керуючого санацією.

6. *Визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури.* Господарський суд, відповідно до ст. 37 Закону, виносить постанову про визнання боржника банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру в таких випадках: клопотання кредиторів або інвесторів про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; у разі відмови господарського суду в затвердженні звіту керуючого санацією; неподання звіту у встановлений строк; у встановлені судом строки не проведені розрахунки з кредиторами (після затвердження звіту керуючого санацією). У цій постанові господарський суд відкриває ліквідаційну процедуру, призначає ліквідатора в порядку, передбаченому для керуючого санацією. Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати дванадцяти місяців. З дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури: підприємницька діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу виготовлення продукції у разі можливості її продажу; срок виконання всіх грошових зобов'язань банкрута та зобов'язань щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) вважається таким, що настав; припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій по всіх видах заборгованості банкрута; відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними чи становити комерційну таємницю; укладення угод, пов'язаних з відчуженням майна банкрута чи передачею його майна третім особам, допускається в порядку, передбаченому цим розділом; скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається; вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства,

можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом 2 місяців з дня оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом; виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у порядку, передбаченому Законом для ліквідаційної процедури.

Із дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблено раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, про що робиться запис у його трудовій книжці, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута, якщо цього не було зроблено раніше.

7. Припинення провадження у справі про банкрутство. Господарський суд, відповідно до ст. 83 Закону, припиняє провадження у справі про банкрутство, якщо: боржник не внесений до ЄДР; подано заяву про визнання банкрутом ліквідованої або реорганізованої (крім реорганізації у формі перетворення) юридичної особи; затверджено мирову угоду; у провадженні господарського суду є справа про банкрутство того ж боржника; затверджено звіт керуючого санацією боржника в порядку, передбаченому цим Законом; боржник виконав усі зобов'язання перед кредиторами; кредитори не висунули вимог до боржника після порушення провадження у справі про банкрутство за заявою боржника; справа не підлягає розгляду в господарських судах України; господарським судом не встановлені ознаки неплатоспроможності боржника, в інших випадках, передбачених Законом.

Про припинення провадження у справі про банкрутство вноситься ухвала, у якій на підставі звіту керуючого санацією, мирової угоди, звіту ліквідатора та виконання всіх зобов'язань боржника має бути зазначено про те, що:

- вимоги конкурсних кредиторів, які не були заявлені у встановлений строк або відхилені господарським судом, вважаються погашеними;

- виконавчі документи за відповідними вимогами визнаються такими, що не підлягають виконанню.

§ 4. Судові процедури, які застосовуються до боржника

У справі про банкрутство судові процедури регламентують порядок застосування до боржника спеціальних заходів, спрямованих на створення необхідних умов для відтворення його платоспроможності або ліквідації. Відповідно до ст. 7 Закону, господарський суд стосовно боржника застосовує такі судові процедури банкрутства:

- 1) розпорядження майном боржника;
- 2) санація (відновлення платоспроможності) боржника;
- 3) мирова угода;
- 4) ліквідація банкрута.

Процедура розпорядження майном боржника є однією з процедур, що застосовуються до боржника для відновлення його платоспроможності та недопущення погіршення його майнового стану.

Розпорядження майном боржника, згідно зі ст. 22 Закону, – це система заходів щодо нагляду та контролю за управлінням і розпорядженням майном боржника з метою забезпечення збереження та ефективного використання майнових активів боржника та проведення аналізу його фінансового становища, а також визначення оптимальної процедури (санації, майнової угоди, ліквідації) для задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів. Для проведення цієї процедури в ухвалі про порушення провадження у справі або в прийнятій за результатами підготовчого засідання господарський суд призначає розпорядника майна боржника. Розпорядником майна може бути призначена фізична особа, яка відповідно до судового рішення господарського суду забезпечує процедуру розпорядження майном. Він не може бути заінтересованою особою стосовно боржника та кредиторів (керівники, особи, що входять до складу органів управління боржника або кредитора, зокрема звільнені з роботи за рік до порушення справи, особи, які знаходяться у родинних стосунках із зазначеними особами та підприємцем (фізичною особою)–боржником, а саме: подружжя та їх діти, батьки, брати, сестри, онуки.

Розпорядником не можуть призначатися особи, які: здійснювали раніше управління боржником – юридичною

особою, за винятком випадків, коли з моменту усунення цієї особи пройшло не менше 3-х років; мають судимість за вчинення корисливих злочинів.

Розпорядник майна призначається господарським судом із числа осіб, зареєстрованих державним органом з питань банкрутства як арбітражні керуючі, відомості про яких надаються в установленому-порядку Вищому господарському суду України. До повноважень розпорядника належить ведення реєстру вимог кредиторів; повідомлення кредиторів про результати розгляду їхніх вимог; проведення інвентаризації майна боржника, розробки плану санації, звернення з позовом про визнання недійсними правочинів (договорів), укладених боржником, та ін. Під час здійснення своїх повноважень він зобов'язаний діяти добросовісно, розумно, враховувати інтереси боржника та його кредиторів. За неналежне виконання своїх повноважень несе відповідальність відповідно до законодавства України.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати рішення про:

- реорганізацію (злиття, приєднання, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника;
- створення юридичних осіб або про участь в інших юридичних особах;
- створення філій та представництв;
- виплату дивідендів;
- проведення боржником емісії цінних паперів;
- вихід зі складу учасників боржника юридичної особи, придбання в акціонерів раніше випущених акцій боржника.

Розпорядник не має права втручатися в оперативно-господарську діяльність боржника. Призначення розпорядника майна не є підставою для припинення повноважень органів управління боржника, але якщо вони не вживають заходів щодо збереження майна боржника, створюють перешкоди діям розпорядника або допускають інші порушення законодавства, ухвалою господарського суду за клопотанням комітету кредиторів їх повноваження тимчасово покладаються на

розпорядника до призначення нових органів управління. Розпорядник майна, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону, зобов'язаний: розглядати заяви кредиторів про грошові вимоги до боржника, які надійшли в установленому цим Законом порядку; вести реєстр вимог кредиторів; повідомляти кредиторів про результати розгляду їхніх вимог; вживати заходів для захисту майна боржника; аналізувати фінансово-господарську діяльність, інвестиційне становище боржника та його становище на ринках; виявляти (за наявності) ознаки фіктивного банкрутства, доведення до банкрутства, приховування стійкої фінансової неспроможності, незаконних дій у разі банкрутства; скликати збори кредиторів та організувати їх проведення та ін.

Процедура розпорядження майном боржника вводиться строком на 115 календарних днів і може бути продовжена господарським судом за вмотивованим клопотанням розпорядника майна, комітету кредиторів або боржника не більше ніж на два місяці.

Санація – система заходів, здійснюваних під час провадження у справі про банкрутство з метою запобігання визнання боржника банкрутом та його ліквідації, спрямована на оздоровлення фінансово-господарського стану боржника, а також задоволення в повному обсязі або частково вимог кредиторів шляхом кредитування, реструктуризації підприємства, боргів і капіталу та (або) зміни організаційно-правової і виробничої структури боржника.

У зв'язку з розширенням можливостей для відновлення платоспроможності додатково ст. 6 Закону введена досудова санація.

Ініціювати процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство мають право боржник або кредитор. Згода між боржником і кредитором щодо проведення санації і до, і після виникнення заборгованості може бути передбачена договором, на підставі якого виникло грошове зобов'язання боржника. Процедуру санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство може бути введено за наявності відповідної письмової згоди власника майна боржника; відповідної письмової згоди кредиторів, загальна сума вимог яких перевищує п'ятдесят відсотків

кредиторської заборгованості боржника згідно з даними його бухгалтерського обліку плану санації, який повинен бути письмово погоджений усіма забезпеченими кредиторами та схвалений загальними зборами кредиторів боржника.

Строк дії процедури такої санкції не може перевищувати 12 місяців.

Умови плану санації щодо задоволення вимог кредиторів, які не брали участі в голосуванні або голосували проти схвалення плану санації боржника, повинні бути не гіршими, ніж умови задоволення вимог кредиторів, які голосували за схвалення плану санації. План санації може передбачити поділ кредиторів, які беруть участь у санації, на категорії залежно від виду вимог та наявності (відсутності) забезпечення вимог таких кредиторів. Умови плану санації, а також мораторій на задоволення вимог кредиторів поширюються на вимоги всіх кредиторів, що виникли до затвердження плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство. План санації може передбачати призначення керуючого санацією. Порядок призначення повноваження керуючого санацією визначається у плані санації, який схвалюється загальними зборами кредиторів. Боржник або представник кредиторів, уповноважений загальними зборами кредиторів протягом п'яти днів із дня схвалення кредиторами плану санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство, повинен подати до господарського суду за місцезнаходженням боржника заяву про його затвердження. До заяви про затвердження такого плану санації додаються: план санації, протокол загальних зборів кредиторів, на яких було схвалено план санації, список кредиторів із їх поштовою адресою, ідентифікаційним кодом та сумою заборгованості. Протягом п'яти днів із дня отримання заяви про затвердження плану санації боржника, порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд виносить ухвалу про прийняття заяви про затвердження плану санації до розгляду, в якій зазначаються час та місце проведення судового засідання. Копія ухвали надсилається боржнику та всім кредиторам, зазначеним у заяві.

Другим видом санації як одного із засобів задоволення вимог кредиторів є санація під час провадження справи про банкрутство (ст. 28 Закону).

Господарський суд за клопотанням комітету кредиторів у строк, що не перевищує строку дії процедури розпорядження майном, установленого відповідно до цього Закону, має право винести ухвалу про проведення санації боржника та призначення керуючого санацією, до якого (з дня винесення ухвали) переходить управління боржником.

Санація вводиться на 6 місяців. За клопотанням комітету кредиторів чи керуючого санацією або інвесторів цей строк може бути продовжено до шести місяців або скорочено господарським судом, але не більше ніж на 12 місяців. Комітет кредиторів ухвалює рішення про погодження кандидатури керуючого санацією, вибір інвестора (інвесторів), схвалення плану санації боржника.

Отже, порядок проведення санації боржника до порушення провадження у справі про банкрутство визначається у ст. 6 Закону та Положенні про порядок проведення санації до порушення провадження у справі про банкрутство, затвердженим Постановою Пленуму Вищого господарського суду України від 17.12.2013 р. № 15.

Відповідно до ст. 28 Закону, офіційне оприлюднення повідомлення про введення процедури санації здійснюється на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Керуючий санацією – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організовує здійснення процедури санації боржника. *Керуючий санацією має право:* розпоряджатися майном боржника згідно з планом санації з урахуванням обмежень, передбачених цим Законом; укласти від імені боржника мирову угоду, цивільно-правові, трудові та інші угоди; подавати заяви про визнання правочинів, укладених боржником, недійсними. *Керуючий санацією зобов'язаний:* прийняти в господарське відання майно боржника та організувати проведення його інвентаризації; відкрити спеціальний рахунок для проведення санації та розрахунків із кредиторами; розробити та подати на затвердження комітету кредиторів план санації боржника; здійснювати заходи щодо стягнення дебіторської заборгованості перед боржником; від імені боржника заявляти позови про стягнення заборгованості з дебіторів

боржника, а також з осіб, які несуть з боржником відповідно до закону або договору субсидіарну (додаткову) чи солідарну відповідальність; розглядати вимоги кредиторів щодо зобов'язань боржника, які виникли після порушення справи про банкрутство в процедурі розпорядження майном боржника та санації; здійснювати інші повноваження, передбачені цим Законом. Він може бути звільнений господарським судом від виконання повноважень керуючого санацією, про що виноситься ухвала, за його заявою або на підставі рішення комітету кредиторів у разі невиконання чи неналежного виконання ним своїх обов'язків. Водночас комітет кредиторів повинен запропонувати кандидатуру іншого керуючого санацією, про що виноситься ухвала господарського суду. Керуючий санацією зобов'язаний попередньо погоджувати план санації державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує п'ятдесят відсотків, з органом, уповноваженим управляти державним майном. Цей орган у десятиденний строк із дня одержання проекту плану санації зобов'язаний його розглянути та надати свій висновок про погодження або відмову в погодженні плану санації.

Із дня винесення ухвали про санацію: керівник боржника звільняється з посади, припиняються повноваження органів управління боржника – юридичної особи, які передаються керуючому санацією. Органи управління боржника протягом трьох днів із дня прийняття рішення про санацію та призначення керуючого санацією зобов'язані забезпечити передачу керуючому санацією бухгалтерської та іншої документації боржника, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей; арешт на майно боржника та інші обмеження дій боржника щодо розпорядження його майном можуть бути накладені лише в межах процедури санації, у разі, якщо вони не перешкоджають виконанню плану санації та не суперечать інтересам конкурсних кредиторів.

Власник майна боржника (орган управління майном боржника) *не може обмежувати повноваження керуючого санацією щодо розпорядження майном боржника.* Значні правочини, щодо яких є заінтересованість, укладаються керуючим

санацією тільки за згодою комітету кредиторів, якщо інше не передбачено Законом або планом санації.

Сторона договору, щодо якого прийнято рішення керуючим санацією про відмову від його виконання, має право в 30-денний строк із дня прийняття рішення керуючим санацією вимагати в установленому порядку відшкодування збитків, які виникли у зв'язку з відмовою від виконання договору, в процедурі провадження у справі про банкрутство. За клопотанням керуючого санацією, суд може визнати правочини боржника недійсними у випадках, якщо угода укладена боржником із заінтересованими особами і в результаті якої кредиторам завдані чи можуть бути завдані збитки; угода укладена боржником з окремим кредитором чи іншою особою протягом шести місяців, що передували дню винесення ухвали про санацію, і віддає перевагу одному кредитору перед іншими або пов'язана з виплатою (видачею) частки (паю) в майні боржника у зв'язку з його виходом зі складу учасників боржника. Все отримане за таким правочином повертається сторонам. Розгляд заяв керуючого санацією про визнання договорів недійсними і повернення всього отриманого за такою угодою здійснюється господарським судом у процедурі провадження у справі про банкрутство.

У разі визнання господарським судом боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури керуючий санацією продовжує виконувати свої обов'язки до моменту передачі справ ліквідатору або призначення його ліквідатором.

Упродовж 3-х місяців з дня винесення ухвали про санацію боржника керуючий санацією зобов'язаний подати суду розроблений і схвалений комітетом кредиторів *план санації боржника*, який повинен містити *строк відновлення платоспроможності* та відповідні *заходи* (ст. 29 Закону). Він вважається чинним, якщо підтриманий більш як половиною голосів кредиторів-членів комітету кредиторів і затверджений ухвалою господарського суду. План санації містить умови про: виконання зобов'язань боржника третіми особами; обмін вимог кредиторів на активи боржника та (або) його корпоративні права; задоволення вимог кредиторів іншим способом, що не суперечить закону.

Заходами щодо відновлення платоспроможності боржника в плані санації можуть бути: реструктуризація та реперофільювання виробництва; закриття нерентабельних виробництв; ліквідація дебіторської заборгованості; реструктуризація активів боржника, продаж частини майна боржника; одержання кредиту; звільнення працівників та інші способи відновлення платоспроможності.

У разі наявності інвесторів план санації розробляється за участю інвесторів та підписується інвесторами. Інвестор – особа, яка ухвалює рішення про внесення власних, позичених та залучених майнових й інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування та несе відповідальність за невиконання своїх зобов'язань. Задля відновлення платоспроможності та задоволення вимог кредиторів боржника план санації може передбачати продаж майна боржника як цілісного майнового комплексу. Цілісний майновий комплекс боржника або визначена планом санації частина майна боржника з відповідною (пропорційною) частиною його зобов'язань (за винятком зобов'язань, що виникають із вимог конкурсних кредиторів) можуть бути відчужені шляхом їх передачі господарському товариству, що утворюється боржником відповідно до Порядку відчуження у процедурі санації майна боржника шляхом заміщення активів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.04.2013 р. № 244.

Господарський суд затверджує схвалений та погоджений план проведення санації боржника, про що виноситься ухвала про затвердження плану санації, яка може бути оскаржена у встановленому порядку. Якщо протягом шести місяців із дня винесення ухвали про санацію в господарський суд не буде подано плану санації боржника, господарський суд має право ухвалити рішення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури відповідно до Закону.

За 15 днів до закінчення терміну санації, а також за наявності підстав для дострокового її припинення керуючий санацією зобов'язаний надати комітету кредиторів письмовий звіт та повідомити їх про час і місце проведення засідання комітету кредиторів. Звіт керуючого санацією повинен містити: баланс боржника на останню звітну дату; рахунок прибут-

ків і збитків боржника; відомості про наявність у боржника грошових коштів, які можуть бути спрямовані на задоволення вимог кредиторів боржника; відомості про дебіторську заборгованість боржника на дату подання звіту та про нереалізовані права вимоги боржника; відомості про стан кредиторської заборгованості боржника на дату подання звіту. До звіту керуючого санацією додаються докази задоволення вимог конкурсних кредиторів згідно з реєстром. Одночасно із звітом керуючий санацією вносить до комітету кредиторів одну з таких пропозицій: ухвалення рішення про дострокове припинення процедури санації у зв'язку з відновленням платоспроможності боржника; прийняття рішення щодо припинення процедури санації й укладення мирової угоди; звернення до закінчення строку процедури санації, визначеного в плані санації, до господарського суду з клопотанням про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; звернення до господарського суду з клопотанням про продовження процедури санації. Звіт керуючого санацією має бути розглянутий комітетом кредиторів не пізніше десяти днів від дати його надходження та не пізніше закінчення строку процедури санації. За наслідками розгляду звіту керуючого санацією комітет кредиторів приймає рішення про звернення до господарського суду з клопотанням про: припинення процедури санації у зв'язку з виконанням плану санації і відновленням платоспроможності боржника; продовження встановленого строку процедури санації; припинення процедури санації, визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури; припинення процедури санації й укладення мирової угоди. Якщо жодне з рішень комітетом кредиторів не прийнято або воно не подано до господарського суду до закінчення строку процедури санації чи виникнення підстав для її дострокового припинення, господарський суд розглядає питання про припинення провадження у справі про банкрутство або про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури. Звіт керуючого, розглянутий зборами, та протокол засідання комітету кредиторів подаються до господарського суду не пізніше 5 днів із дня засідання комітету кредиторів разом з реєстром вимог кредиторів і за наявності скарги

кредиторів, які голосували проти прийнятого комітетом кредиторів рішення або не брали участі в голосуванні надсилають до господарського суду. Про затвердження звіту керуючого санацією або про відмову в затвердженні зазначеного звіту, чи про продовження санації, або про затвердження мирової угоди, господарський суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена у встановленому порядку.

Якщо розрахунки з кредиторами не проведено у строки, передбачені планом санації, господарський суд за відсутності клопотання комітету кредиторів про продовження термінів, передбачених планом санації і внесення відповідних змін до плану санації, визнає боржника банкрутом та відкриває ліквідаційну процедуру.

Мирова угода в справі про банкрутство – домовленість між боржником і кредиторами про відстрочки та (або) розстрочки, а також прощення (списання) кредиторами боргів боржника, яка оформляється шляхом укладання угоди між сторонами. Ця процедура дає боржнику (банкруту) додаткову можливість мирного врегулювання справи, уникнення ліквідації, а отже – збереження свого положення як суб'єкта господарювання і, відповідно, ринкових відносин.

Мирова угода, відповідно до п. 2 ст. 77 Закону, може бути укладена на будь-якій стадії провадження у справі про банкрутство. Рішення про укладення мирової угоди від імені кредиторів приймається комітетом кредиторів більшістю голосів кредиторів – членів комітету і вважається прийнятим за умови, що всі кредитори, вимоги яких забезпечені заставою майна боржника, висловили письмову згоду на укладення мирової угоди. Від імені кредиторів мирову угоду підписує голова комітету кредиторів. Рішення про укладення мирової угоди приймається від імені боржника керівником боржника чи арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором), які виконують повноваження органів управління та керівника боржника і підписують її. Отже, сторонами мирової угоди є комітет кредиторів та боржник. Зміст мирової угоди становлять такі умови: про розмір, порядок і строки виконання зобов'язань боржника; відстрочку, розстрочку або прощення (списання) боргів чи їх частини, виконання зобов'язань

боржника третіми особами; обмін вимог кредиторів на акції боржника; задоволення вимог кредиторів іншими способами, які не суперечать закону. Предметом мирової угоди є вимоги, забезпечені заставою, вимоги другої та наступних черг. Для конкурсних кредиторів, які не брали участі в голосуванні або проголосували проти укладення мирової угоди, не можуть бути встановлені умови гірші, ніж для кредиторів, які висловили згоду на укладення мирової угоди, вимоги яких належать до однієї черги. Мирова угода укладається у письмовій формі та підлягає затвердженню господарським судом, про що зазначається в ухвалі про припинення провадження у справі про банкрутство. Набирає чинності з дня її затвердження господарським судом і є обов'язковою для боржника (банкрута) і кредиторів. Господарський суд має право відмовити в затвердженні мирової угоди у разі: порушення порядку укладення мирової угоди, встановленого Законом; якщо умови мирової угоди суперечать законодавству. В разі винесення господарським судом ухвали про відмову в затвердженні мирової угоди, мирова угода вважається неукладеною.

Отже, мирова угода повинна укладатись у певній формі, яка передбачена у Вимогах щодо розроблення мирової угоди боржника відповідно до Типової форми мирової угоди у справі про банкрутство, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 19.06.2013 р. № 1223/5. Затверджена господарським судом мирова угода є обов'язковою для боржника (банкрута), кредиторів, вимоги яких забезпечені заставою, кредиторів другої та наступних черг. Наслідками її затвердження є: припинення провадження у справі про банкрутство; припинення повноважень арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора); боржник приступає до погашення вимог кредиторів згідно з умовами мирової угоди.

Вона також може бути визнана господарським судом не дійсною за заявою кредиторів конкурсного кредитора, якщо є підстави для визнання угоди не дійсною, передбачені цивільним законодавством України. Як наслідок відбувається поновлення провадження у справі про банкрутство; вимоги конкурсних кредиторів, по яких зроблені розрахунки згідно з умовами

мирової угоди, вважаються погашеними. Мирова угода може бути розірвана за рішенням господарського суду в разі невиконання боржником умов мирової угоди щодо не менш як третини вимог кредиторів. Розірвання мирової угоди господарським судом щодо окремого кредитора не тягне її розірвання щодо інших кредиторів. За наслідками розірвання: вимоги кредиторів, щодо яких були надані відстрочка та (або) розстрочка платежів або прощення (списання) боргів, відновлюються в повному розмірі у незадоволеній частині.

Відповідно до ч. 9 ст. 82 Закону, в разі невиконання мирової угоди – кредитори можуть пред'явити свої вимоги до боржника в обсязі, передбаченому цією мировою угодою.

Ліквідаційна процедура. Ліквідація – це припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

У постанові про визнання боржника банкрутом господарський суд, відповідно до ст. 40 Закону, відкриває ліквідаційну процедуру, призначає ліквідатора в порядку, передбаченому для керуючого санацією. Строк ліквідаційної процедури не може перевищувати 12 місяців.

Із дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом відкриття ліквідаційної процедури, відповідно до ст. 38 Закону, господарська діяльність банкрута завершується закінченням технологічного циклу виготовлення продукції у разі можливості її продажу за виключенням укладення та виконання договорів, що мають на меті захист майна банкрута або забезпечення його збереження (підтримання) у належному стані, договорів оренди майна, яке тимчасово не використовується, на період до його продажу в процедурі ліквідації тощо; строк виконання всіх грошових зобов'язань банкрута вважається таким, що настав; у банкрута не виникає жодних додаткових зобов'язань (у тому числі зі сплати податків зборів (обов'язкових платежів)), окрім витрат, безпосередньо пов'язаних із здійсненням ліквідаційної процедури; припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших економічних санкцій за всіма

видами заборгованості банкрута; відомості про фінансове становище банкрута перестають бути конфіденційними (не становлять комерційну таємницю); продаж майна банкрута допускається в порядку, передбаченому Законом; скасовується арешт, накладений на майно боржника, визнаного банкрутом, чи інші обмеження щодо розпорядження майном такого боржника. Накладення нових арештів інших обмежень щодо розпорядження майном банкрута не допускається; вимоги за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури протягом двох місяців із дня офіційного оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом, відкриття ліквідаційної процедури. Зазначений строк є граничним і поновленню не підлягає. Кредитори, вимоги яких заявлені після закінчення строку, встановленого для їх подання, або незаявлені взагалі, не є конкурсними, а їх вимоги погашаються в шосту чергу в ліквідаційній процедурі; виконання зобов'язань боржника, визнаного банкрутом, здійснюється у встановленому порядку.

Із дня прийняття господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом відкриття ліквідаційної процедури припиняються повноваження органів управління банкрута щодо управління банкрутом та розпорядження його майном, якщо цього не було зроблене раніше, керівник банкрута звільняється з роботи у зв'язку з банкрутством підприємства, а також припиняються повноваження власника (власників) майна банкрута.

Із метою виявлення кредиторів із вимогами за зобов'язаннями боржника, визнаного банкрутом, що виникли під час проведення процедур банкрутства, здійснюється офіційне оприлюднення повідомлення про визнання боржника банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури на офіційному веб-сайті Вищого господарського суду України в мережі Інтернет.

Упродовж п'ятнадцяти днів із дня призначення ліквідатора відповідні посадові особи банкрута зобов'язані передати бухгалтерську та іншу документацію банкрута, печатки, штампи, матеріальні й інші цінності банкрута ліквідатору. В разі ухилення від виконання зазначених обов'язків відповідні посадові

особи банкрута несуть відповідальність відповідно до законів України.

Після прийняття постанови у 5-денний строк ліквідатор здійснює опублікування відомостей про визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури в офіційних друкованих органах.

За клопотанням ліквідатора, погодженого з комітетом кредиторів, суд призначає ліквідаційну комісію. До її складу входять представники кредиторів, фінансових органів, а в разі необхідності – також представники державного органу у справах нагляду за страховою діяльністю, АМКУ, державного органу з питань банкрутства, якщо банкрутом визнане державне підприємство та представник органів місцевого самоврядування, якщо воно є містоутворювальним.

Ліквідатор, відповідно до ст. 41 Закону, здійснює такі повноваження: приймає до свого відання майно боржника, вживає заходів з забезпечення його збереження; виконує функції з управління та розпорядження майном банкрута; проводить інвентаризацію та оцінку майна банкрута згідно з законодавством; аналізує фінансове становище банкрута; виконує повноваження керівника (органів управління) банкрута; очолює ліквідаційну комісію та формує ліквідаційну масу; пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банкрута; має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, що звільняються внаслідок ліквідації банкрута, який відшкодовується в першу чергу за рахунок коштів, одержаних від продажу майна банкрута; з дня визнання боржника банкрутом та відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банкрута про звільнення та здійснює його відповідно до законодавства України про працю; заявляє в установленому порядку заперечення по заявлених до боржника вимогах поточних кредиторів за зобов'язаннями, які виникли під час провадження у справі про банкрутство, і є неоплаченими; подає до господарського суду заяви про визнання недійсними угод боржника; вживає заходів, спрямованих на пошук, виявлення та повернення майна банкрута, що знаходиться у третіх осіб; передає у встановленому порядку на зберігання документи банкру-

та, які відповідно до нормативно-правових документів підлягають обов'язковому зберіганню, на строк не менше п'яти років з дати визнання особи банкрутом; реалізує майно банкрута для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів, у порядку, передбаченому Законом; повідомляє про своє призначення державний орган з питань банкрутства в десятиденний строк із дня прийняття рішення господарським судом та надає державному реєстратору в електронній формі через портал електронних сервісів юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань відомості, необхідні для ведення ЄДР, у порядку, встановленому державним органом з питань банкрутства; веде реєстр вимог кредиторів; здійснює інші повноваження, передбачені Законом.

Усі види майнових активів (майно та майнові права) банкрута, які належать йому на праві власності або господарського відання на дату відкриття ліквідаційної процедури, включаються до складу ліквідаційної маси, за винятком об'єктів державного житлового фонду, зокрема гуртожитків, дитячих дошкільних закладів та об'єктів комунальної інфраструктури, які в разі банкрутства підприємства передаються в порядку, встановленому законодавством, до комунальної власності відповідних територіальних громад без додаткових умов і фінансуються в установленому порядку.

Індивідуально визначене майно, що належить банкрутові на підставі інших речових прав, наприклад, володіння або користування, не може бути включене до ліквідаційної маси. Майно визначене родовими ознаками, що належать банкрутові на праві володіння або користування, включається у ліквідаційну масу. Майно банкрута, що є предметом застави, не включається до складу ліквідаційної маси, але використовується виключно для позачергового задоволення вимог заставодержателя.

Виявивши частку банкрута у спільному майні, ліквідаційна комісія має право порушити питання про виділ цієї частки для звернення на неї стягнення.

Якщо суб'єкт банкрутства є засновником або учасником господарського товариства (крім акціонерного) і відповідно власником частки у статутному капіталі товариства,

то зазначена частка підлягає виділенню або вартість його внеску сплачується цим товариством відповідно до вимог Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII, а одержані кошти включаються до ліквідаційної маси.

Майно, на котре звертається стягнення у ліквідаційній процедурі, оцінюється арбітражним керуючим, який для здійснення оцінки майна має право залучати на підставі договору спеціалістів з оплатою їх послуг за рахунок коштів, одержаних від виробничої діяльності боржника, визнаного банкрутом, або реалізації його майна, якщо інше не встановлено комітетом кредиторів. Оцінка майна державних підприємств та підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків, здійснюється обов'язково із залученням суб'єкта оціночної діяльності у порядку, визначеному Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р. № 2658-III.

Після проведення інвентаризації та оцінки майна ліквідатор, відповідно до ст. 44 Закону, здійснює продаж майна банкрута такими способами: проведення аукціону; продаж безпосередньо юридичній або фізичній особі. Вибір способів продажу активів здійснюється ліквідатором із метою забезпечення його відчуження за найвищою ціною. На аукціоні можуть продаватися: основні засоби (нерухомість, незавершене будівництво, транспортні засоби, будівельні матеріали тощо); відокремлений структурний підрозділ банкрута як частина цілісного майнового комплексу; необоротні активи банкрута; дебіторська заборгованість на умовах договору про відступлення права вимоги банкрута.

Ліквідатор має право самостійно проводити торги на аукціоні відповідно до законодавства або залучити на підставі договору організатора аукціону – юридичну особу, яка відповідно до установчих документів має право проводити торги. Організатор аукціону не може бути заінтересованою особою стосовно кредитора чи боржника.

Майно банкрута, щодо обігу якого встановлено обмеження, продається на закритих торгах за ціною, не нижче звичай-

ної. У закритих торгах беруть участь особи, які відповідно до законодавства можуть мати зазначене майно у власності чи на підставі іншого речового права. Ліквідатор здійснює продаж цінних паперів та похідних фінансових активів черги професійного учасника фондового ринку в порядку, визначеному законодавством України згідно з договором, укладеним між ліквідатором і торговцем цінними паперами. Ліквідатор здійснює продаж майна боржника у вигляді цілісного майнового комплексу. В разі, якщо продати майно боржника у вигляді цілісного майнового комплексу не вдалось, ліквідатор здійснює продаж майна боржника частинами. Він може здійснювати безпосередній продаж таких активів: основних засобів, балансова залишкова вартість яких не перевищує одну тисячу гривень, а також інших необоротних матеріальних активів, господарських матеріалів, малоцінних і швидкозношуваних предметів, обсяги або вартість яких є недостатніми для проведення аукціону. Ці матеріальні активи реалізуються безпосередньо ліквідатором або на комісійних умовах через організацію роздрібно торгівлі, якщо вони не продані на аукціоні. У цьому випадку безпосередній продаж може здійснюватися за ціною останніх торгів на аукціоні; у не проданих на біржових торгах – через товарну біржу, стосовно яких після опублікування оголошення про проведення повторного аукціону надійшла лише одна пропозиція від покупця. Безпосередній продаж може здійснюватися за ціною, що була визначена як ціна продажу на аукціоні, покупцеві, який подав пропозицію про участь в аукціоні; акцій приватного АТ або часток ТОВ, які належать боржнику і викуповуються цим товариством або учасниками (акціонерами) цього товариства. Водночас умови договорів, укладених на реалізацію майна банкрута, не можуть передбачати розстрочку або відстрочку платежів за придбане майно.

Спори, які виникають під час проведення та виконання результатів аукціонів, зокрема про визнання недійсними договорів купівлі-продажу майна, розглядаються в межах провадження у справі про банкрутство.

Зауважимо, що положення нової редакції Закону обмежують можливість продажу майна ліквідатором поза аукціоном

або біржовими торгами – лише те, що не продано на аукціоні або на біржових торгах. Порядок проведення аукціону в новій редакції Закону регламентується ст.ст. 49–76 розділу IV.

За рахунок коштів від продажу задовольняються вимоги кредиторів. Водночас вимоги кожної наступної черги задовольняються після повного задоволення вимог попередньої. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняються пропорційно до суми вимог, що належать кожному кредиторів однієї черги.

Черговість задоволення вимог кредиторів передбачено ст. 45 Закону. Водночас:

– *у першу чергу задовольняються:* вимоги щодо виплати заборгованості із заробітної плати перед працюючими та звільненими працівниками банкрута, грошові компенсації за всі невикористані дні щорічної відпустки та додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, інші кошти, належні працівникам у зв'язку з оплачуваною відсутністю на роботі (оплата часу простою не з вини працівника, гарантії на час виконання державних або громадських обов'язків, гарантії і компенсації при службових відрядженнях, гарантії для працівників, що направляються для підвищення кваліфікації, гарантії для донорів, гарантії для працівників, що направляються на обстеження до медичного закладу, соціальні виплати у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності за рахунок коштів підприємства тощо), а також вихідної допомоги, належної працівникам у зв'язку з припиненням трудових відносин та нарахованих на ці суми страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, у тому числі відшкодування кредиту, отриманого на ці цілі; вимоги кредиторів за договорами страхування; витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство в господарському суді та роботою ліквідаційної комісії, у тому числі: витрати на оплату судового збору; витрати кредиторів на проведення аудиту, якщо аудит проводився за рішенням господарського суду за рахунок їхніх коштів; витрати заявника на публікацію оголошення про порушення справи про банкрутство, введення процедури санації, визнання боржника банкру-

том; витрати на публікацію в офіційних друкованих органах інформації про порядок продажу майна банкрута та ін.;

– *у другу чергу задовольняються:* вимоги із зобов'язань, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'я громадян, шляхом капіталізації у ліквідаційній процедурі відповідних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за громадян, які застраховані в цьому фонді, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, зобов'язань із сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та інше соціальне страхування, крім вимог, задоволення позачергово, з повернення невикористаних коштів Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, а також вимоги громадян-довірителів (вкладників) довірчих товариств або інших суб'єктів підприємницької діяльності, які залучали майно (кошти) довірителів (вкладників);

– *у третю чергу задовольняються:* вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів); вимоги центрального органу виконавчої влади, що здійснює управління державним резервом;

– *у четверту чергу задовольняються:* вимоги кредиторів, не забезпечені заставою, у тому числі і вимоги кредиторів, що виникли із зобов'язань у процедурі розпорядження майном боржника чи в процедурі санації боржника;

– *у п'яту чергу задовольняються:* вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу до статутного капіталу підприємства; вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору в частині 5 відсотків обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошову коштів, майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб; вимоги щодо виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідаторові у частині 3 відсотків обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів, які підлягають позачерговому задоволенню та віднесені до конкурсних згідно з Законом;

– *у шосту чергу задовольняються інші вимоги.*

Якщо на момент закінчення строку ліквідації залишилися непроданими активи боржника і негайний продаж матиме наслідком істотну втрату їх вартості, ліквідатор передає такі активи в управління визначеній господарським судом юридичній особі, яка зобов'язана вжити заходів щодо продовження погашення заборгованості кредиторів боржника за рахунок отриманих активів. У разі, якщо господарським судом винесено ухвалу про ліквідацію юридичної особи-банкрута, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається власникові або уповноваженому ним органу, а майно державних підприємств – органу приватизації для прийняття рішень щодо подальшого розпорядження таким майном. У разі відмови власника або уповноваженого ним органу, а також органу приватизації прийняти таке майно або у випадку неможливості встановити місцезнаходження власника або уповноваженого ним органу, майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається безоплатно міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, закладам охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, закладам, в яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, дитячим будинкам сімейного типу, прийомним сім'ям, будинкам дитини при установах виконання покарань, установах виконання покарань, слідчим ізоляторами, військовим формуванням чи знищується (утилізується).

Після завершення всіх розрахунків із кредиторами ліквідатор подає до господарського суду звіт та ліквідаційний баланс, до якого додаються: відомості за результатами інвентаризації майна боржника та перелік ліквідаційної маси; відомості про реалізацію об'єктів ліквідаційної маси з посиланням на укладені договори купівлі-продажу; копії договорів купівлі-продажу та акти приймання-передачі майна; реєстр вимог кредиторів із даними про розміри погашених вимог кредиторів; документи, які підтверджують погашення вимог кредиторів; довідка архівної установи про прийняття документів, які відповідно до закону підлягають довгостроковому зберіганню; для АТ – копія розпорядження про скасування реєстрації випуску акцій засвідчена Національною комісією з цінних паперів та фондо-

вого ринку; для емітентів цінних паперів – копія звіту про наслідки погашення цінних паперів засвідчена Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Звіт ліквідатора має бути схвалений комітетом кредиторів, власником майна (органом уповноваженим управляти майном) боржника (для державних підприємств або підприємств, у статутному капіталі яких частка державної власності перевищує 50 відсотків) та затверджений ухвалою суду.

Якщо за результатами ліквідаційної процедури після задоволення вимог кредиторів залишилося майна, господарський суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи-банкрута. Копія цієї ухвали надсилається органу, який здійснив державну реєстрацію юридичної особи-банкрута, та органам державної статистики для виключення юридичної особи з ЄДР, а також власнику майна та органам державної фіскальної служби за місцезнаходженням банкрута.

Якщо ліквідатор не виявив майнових активів, що підлягають включенню до складу ліквідаційної маси, він зобов'язаний подати господарському суду ліквідаційний баланс, який засвідчує відсутність у банкрута майна. А коли господарський суд дійшов висновку, що ліквідатор не виявив або не реалізував майнові активи банкрута у повному обсязі, суд виносить ухвалу про призначення нового ліквідатора в порядку, встановленому Законом.

§ 5. Особливості банкрутства фізичної особи-підприємця

Особливості банкрутства окремих категорій суб'єктів підприємницької діяльності передбачені ст.ст. 84–96 Закону, серед яких розглянемо особливості банкрутства фізичної особи-підприємця.

Підстави припинення діяльності суб'єкта підприємництва громадянина закріплено у Законі, ГКУ та ЦКУ. ГКУ містить загальні вимоги щодо припинення підприємницької діяльності, а саме: підприємницька діяльність припиняється: з власної ініціативи підприємця; у разі закінчення строку дії ліцензії; у разі припинення існування підприємця; на підставі

рішення суду. У ЦКУ в ст. 53 зазначено, що фізична особа, яка неспроможна задовольнити вимоги кредиторів, пов'язані із здійсненням нею підприємницької діяльності, може бути визнана банкрутом у порядку, встановленому законом. Йдеться саме про Закон. Законодавець до підстав визнання фізичної особи банкрутом відносить нездатність задовольнити вимоги кредиторів за грошовими зобов'язаннями та/або виконати обов'язок із сплати обов'язкових платежів.

Особливості банкрутства фізичної особи-підприємця передбачені ст.ст. 90–92 Закону. Відповідно до ч. 3 ст. 90 Закону, заява про порушення справи про банкрутство громадянина-підприємця може бути подана в господарський суд громадянином-підприємцем, який є боржником, або його кредитором. За винятком кредиторів, вимоги яких пов'язані з зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, кредиторів, які мають вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру.

До заяви громадянина-підприємця про порушення справи про банкрутство може бути доданий план погашення його боргів, копії якого направляються кредиторам та іншим учасникам провадження у справі про банкрутство. За відсутності заперечень кредиторів господарський суд може затвердити план погашення боргів, що є підставою для зупинення провадження у справі про банкрутство на строк не більше трьох місяців. Якщо в результаті виконання боржником плану погашення боргів вимоги кредиторів задоволені в повному обсязі, провадження у справі про банкрутство припиняється.

При визнанні фізичної особи-підприємця банкрутом до складу ліквідаційної маси не включається його майно, на яке згідно з цивільним процесуальним законодавством України не може бути звернено стягнення та майно, яке перебуває у заставі з підстав, непов'язаних із здійсненням ним підприємницької діяльності. Загальна вартість майна фізичної особи-підприємця, яка виключається із складу ліквідаційної маси, відповідно до ч. 9 ст. 90 Закону, не може перевищувати шести з половиною тисяч гривень.

За заявою кредиторів, правочини (договори) фізичної особи, пов'язані з відчуженням або передачею іншим способом майна фізичної особи заінтересованим особам протягом року до порушення провадження у справі про банкрутство, можуть бути визнані господарським судом недійсними.

Одночасно з прийняттям заяви про порушення справи про банкрутство фізичної особи-підприємця, господарський суд накладає арешт на його майно, за винятком майна, на яке, згідно з законодавством України, не може бути звернено стягнення. За клопотанням фізичної особи-підприємця господарський суд може звільнити з-під арешту майно (частину майна) у разі укладення договору поруки чи іншого забезпечення виконання зобов'язання фізичної особи-підприємця третіми особами.

За заявою фізичної особи-підприємця господарський суд може відкласти розгляд справи про банкрутство не більше ніж на два місяці для проведення ним розрахунків з кредиторами чи укладення мирової угоди. Якщо у цей строк фізична особа-підприємець не подала доказів задоволення вимог кредиторів і в зазначений строк не уклала мирової угоди, господарський суд визнає фізичну особу-підприємця банкрутом і відкриває ліквідаційну процедуру. З дня прийняття господарським судом постанови про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом і відкриття ліквідаційної процедури: строки виконання зобов'язань фізичної особи-підприємця вважаються такими, що настали; припиняється нарахування неустойки (штрафу, пені), процентів та інших фінансових (економічних) санкцій за всіма зобов'язаннями фізичної особи-підприємця; припиняється стягнення з фізичної особи-підприємця за всіма виконавчими документами, за винятком виконавчих документів за вимогами про стягнення аліментів, а також за вимогами про відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян.

Копію постанови про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом і інформацію про відкриття ліквідаційної процедури господарський суд направляє всім відомим кредиторам із зазначенням строку пред'явлення кредитором вимог, який не може перевищувати два місяці. Направлення кредиторам

зазначеної копії постанови господарського суду здійснюється за рахунок фізичної особи-підприємця, визнаного банкрутом.

Постанова господарського суду про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом та виконавчий лист про звернення стягнення на майно фізичної особи-підприємця направляються судовому виконавцю для здійснення реалізації майна банкрута. Продажу підлягає все майно фізичної особи-підприємця, за винятком майна, що не включається до складу ліквідаційної маси. З дня прийняття господарським судом рішення про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом втрачає силу державна реєстрація його як приватного підприємця. У разі необхідності постійного управління нерухомим майном або цінним рухомим майном громадянина-підприємця, визнаного банкрутом, господарський суд призначає для цієї мети ліквідатора та визначає розмір його винагороди. У цьому разі продаж майна фізичної особи-підприємця здійснюється ліквідатором. Кошти, отримані від продажу майна фізичної особи-підприємця, визнаного банкрутом, а також наявні у нього кошти у готівковій формі вносяться на депозитний рахунок нотаріальної контори та використовуються за рішенням господарського суду, який визнав фізичну особу-підприємця банкрутом. До задоволення вимог кредиторів із коштів, внесених на депозит нотаріальної контори, відшкодовуються витрати, пов'язані з провадженням у справі про банкрутство фізичної особи-підприємця і виконанням постанови господарського суду про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом.

Вимоги кредиторів задовольняються в такій черговості:

– у першу чергу задовольняються вимоги кредиторів за зобов'язаннями, забезпеченими заставою майна фізичної особи-підприємця; вимоги громадян, перед якими фізична особа-підприємець несе відповідальність за заподіяння шкоди життю та здоров'ю громадян, шляхом капіталізації відповідних періодичних платежів, у тому числі до Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України за громадян, які застраховані у цьому Фонді у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, вимоги щодо стягнення аліментів; розрахун-

ки щодо виплати вихідної допомоги та оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), і щодо виплати авторської винагороди, а також задовольняються вимоги, що виникли із зобов'язань щодо сплати страхових внесків у загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування;

- у другу чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів);

- у третю чергу проводяться розрахунки з іншими кредиторами.

Вимоги кожної наступної черги задовольняються після задоволення вимог попередньої черги. За недостатності коштів для задоволення у повному обсязі всіх вимог однієї черги кошти розподіляються між кредиторами відповідної черги пропорційно сумах їхніх вимог. Вимоги кожної наступної черги кредиторів задовольняються після задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів на депозитному рахунку нотаріальної контори для повного задоволення всіх вимог однієї черги кошти розподіляються між кредиторами відповідної черги пропорційно сумах їх вимог.

Вимоги кредиторів щодо відшкодування шкоди, заподіяної життю та здоров'ю громадян, вимоги щодо стягнення аліментів, а також інші вимоги особистого характеру, які не були задоволені в порядку виконання постанови господарського суду про визнання фізичної особи-підприємця банкрутом або які погашені частково чи не заявлені після визнання фізичної особи-підприємця банкрутом, можуть бути заявлені після закінчення провадження у справі про банкрутство громадянина-підприємця відповідно в повному обсязі або в незадоволеній їх частині в порядку, встановленому цивільним законодавством України.

Постанова Верховного Суду України у справі № 6-125цс13 від 04.12.2013 р. зазначає, що фізична особа-підприємець відповідає за своїми зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, всім своїм майном і у випадку припинення (банкрутства) суб'єкта підприємницької діяльності. Тобто однією із особливостей підстав припинення зобов'язань для фізичної особи-підприємця є те, що у разі припинення суб'єкта

підприємницької діяльності-фізичної особи (виключення з реєстру суб'єктів підприємницької діяльності) її зобов'язання за укладеними договорами не припиняються, а залишаються за нею як фізичною особою, оскільки фізична особа не перестає існувати.

Новелою у регулюванні банкрутства фізичної особи-підприємця є те, що звільнення її від зобов'язань у зв'язку з припиненням провадження у справі про банкрутство не допускається, якщо боржник ухилявся від виконання зобов'язань щодо погашення боргів, вчинив дії щодо приховування майна, не надавав необхідну інформацію або надавав недостовірну інформацію господарському суду, який розглядає справу про банкрутство, про що господарський суд виносить відповідну ухвалу.

Відповідно до ч. 8 ст. 92 Закону, фізична особа-підприємець, що була визнана банкрутом протягом трьох років після визнання такою, не може бути зареєстрована як фізична особа-підприємець, придбавати грошові кошти у кредит, укласти договір поруки, передавати майно у заставу. Правила, передбачені частиною восьмою цієї статті, не застосовуються до фізичної особи, якщо у процедурі банкрутства боржник повністю сплатив усі борги.

Зауважимо, що, крім банкрутства фізичної особи-підприємця, відповідно до Закону, передбачені особливості банкрутства інших суб'єктів підприємництва. До них належать банкрутство: містоутворюючих підприємств (ст. 85); сільськогосподарських підприємств (ст. 86); фермерського господарства (ст. 93); страхових організацій та професійних учасників ринку цінних паперів (ст.ст. 87–88); боржника, що ліквідується власником (ст. 95), які запропоновано студентам вивчити самостійно.

§ 6. Державна реєстрація припинення суб'єкта господарювання

Як зазначалося, юридична особа – суб'єкт господарювання припиняється в результаті передання всього майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам правонаступника у ре-

зультаті злиття, приєднання, поділу, перетворення (реорганізації) або в результаті ліквідації за рішенням, прийнятим її засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом, за судовим рішенням, або за рішенням органу державної влади, прийнятим у випадках, передбачених законом.

Суб'єкт господарювання вважається таким, що припинив діяльність, з дати внесення до ЄДР запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи. Для цього у разі добровільної ліквідації засновники (учасники) юридичної особи, уповноважений ними орган чи особа повинні подати (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) або в електронній формі державному реєстратору такі документи:

- оригінал або нотаріально посвідчену копію рішення засновників (учасників) або уповноваженого ним органу щодо припинення юридичної особи, що не пов'язана з реорганізацією;

- документ, що підтверджує внесення плати за публікацію повідомлення про прийняття засновниками (учасниками) або уповноваженим ними органом рішення щодо припинення юридичної особи у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації.

У випадках, установлених законом, окрім указаних документів, додатково подається документ, який підтверджує одержання згоди відповідних органів на припинення юридичної особи.

Державний реєстратор за відсутності підстав для залишення документа, які подані для внесення до ЄДР запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи, без розгляду повинен у день надходження цих документів внести до ЄДР запис про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи та направити відповідне повідомлення органам статистики, державної фіскальної служби, Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування відомості про внесення такого запису.

Із дати внесення до ЄДР запису про рішення засновників (учасників) юридичної особи або уповноваженого ними органу щодо припинення юридичної особи забороняється:

- проведення державної реєстрації змін до установчих документів юридичної особи, щодо якої прийнято рішення про припинення юридичної особи;
- внесення змін до ЄДР, які стосуються відомостей про відокремлені підрозділи;
- проведення державної реєстрації юридичної особи, засновником (учасником) якої є юридична особа, щодо якої прийнято рішення про припинення юридичної особи.

Із метою спрощення цієї процедури Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців щодо спрощення механізму державної реєстрації припинення суб'єктів господарювання» від 01.07.2010 р. № 2390-VI. Згідно з Прикінцевими та перехідними положеннями він набирає чинності 03.03.2011 р., а окремі його положення – у березні 2014 р.

Насамперед змінами до Закону передбачено поняття спрощеної процедури державної реєстрації припинення юридичної особи шляхом її ліквідації та припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця, яка полягає у тому, що запис про початок їх припинення шляхом ліквідації та про втрату чинності установчими документами та свідоцтвом про державну реєстрацію проводиться в день надходження документів.

Контрольні питання

1. Які Ви знаєте способи припинення діяльності суб'єктів господарювання?
2. У чому різниця між реорганізацією та ліквідацією?
3. За яких підстав проводиться добровільна ліквідація суб'єктів господарювання?
4. Назвіть форми реорганізації суб'єктів господарювання.
5. Особливості припинення діяльності АТ.
6. Який порядок добровільної ліквідації суб'єктів господарювання?
7. Що є підставою й умовами порушення справи про банкрутство?

8. Назвіть осіб, які беруть участь у справі про банкрутство.
9. Які Ви знаєте стадії провадження у справі про банкрутство?
10. Поняття, умови та етапи санації боржника.
11. Охарактеризуйте прийняття та наслідки мирової угоди.
12. У якій черговості задовольняються вимоги кредиторів?
13. Вкажіть особливості банкрутства окремих категорій суб'єктів господарювання?
14. Які документи необхідно подати для державної реєстрації припинення юридичної особи?
15. Назвіть, які документи потрібно подати для державної реєстрації припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця за її рішенням.

Ситуаційне завдання 1. Виробничий кооператив «Капкан», перебуваючи протягом року в стані неплатоспроможності через неможливість отримання дебіторської заборгованості з своїх контрагентів, вирішив ініціювати справу про визнання його банкрутом.

У чому сенс для боржника ініціювати справу про власне банкрутство?

Коли боржник зобов'язаний ініціювати справу про банкрутство?

Які документи має подати боржник-заявник для порушення провадження у справі про банкрутство?

За наявності яких матеріально-правових умов господарський суд повинен порушити справу про банкрутство?

Ситуаційне завдання 2. Комунальне підприємство «Львівводоканал» вирішило ініціювати порушення провадження у справі про банкрутство, посилаючись на неможливість виконувати обов'язки перед працівниками щодо вчасної виплати заробітної плати з огляду на нерегулярність надходжень з місцевого бюджету коштів на покриття видатків підприємства. Виконком місцевої ради заперечував проти порушення справи про банкрутство, оскільки місцевою радою на пленарному засіданні було прийнято рішення про неможливість визнання цього підприємства банкрутом, оскільки воно є некомерційним, фінансується з місцевого бюджету і виробляє продукцію, необхідну для задоволення потреб територіальної громади.

Чи потрібна згода місцевої ради або її виконкому на подання комунальним підприємством заяви про визнання його банкрутом?

Чи може бути комунальне підприємство за наявних обставин визнане банкрутом?

Які підстави припинення провадження у справі про банкрутство?

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МАЙНА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Загальні положення про право власності й інші речові права суб'єктів господарювання

Власність як науковий термін розглядається у двох аспектах: економічному й юридичному. В економічному – це уречевлена праця, яка полягає в належності наявних засобів виробництва й одержуваних продуктів праці державі, окремим колективам чи індивідам і функціонує в процесі виробництва, розподілу та присвоєння матеріальних благ. Належність у цьому разі означає відношення суб'єкта присвоєння до певних матеріальних благ як до своїх і, відповідно, відношення до них усіх інших осіб як до чужих. Матеріально-речовий аспект процесу присвоєння в цьому випадку характеризує ставлення людей до речі. Інший аспект присвоєння матеріальних благ – це суспільні відносини власності, які характеризують відносини між людьми, що ґрунтуються на розмежуванні «мого» та «чужого». Суть його полягає в пануванні власника над річчю як над своєю та усуненні всіх інших суб'єктів від речі або, інакше кажучи, в недопущенні будь-яких перешкод власнику в здійсненні панування над річчю з боку невласника.

Правове регулювання відносин власності зумовлює виникнення поняття «право власності». Власність проголошується та регламентується законом і набуває юридичного статусу «право власності». Юридичний аспект власності визначено у ст. 13 Конституції України. Правове оформлення чи регулювання відносин власності складається з таких норм, що функціонально визначають належність матеріальних благ та їх переміщення.

По-перше, норми, які встановлюють можливість (чи неможливість) приналежності матеріальних благ певним особам, юридично закріплюючи економічний (фактичний) стан

їх привласнення. До них, скажімо, належать конституційні (державно-правові) норми про форми власності, які визначаються й охороняються державою, а також адміністративно-правові, цивільно-правові та господарсько-правові норми про способи набуття, використання та припинення права на майно.

По-друге, норми, які визначають правила, що встановлюють характер і межі поведінки власників майна, котрі охороняються законом, тобто їх повноваження, які оформлюють конкретні можливості господарчого відання над майном. Це цивільно-правові та господарсько-правові норми про повноваження власників та інших суб'єктів щодо використання майна.

По-третє, норми, які встановлюють правові способи захисту власників матеріальних благ від посягань інших осіб на належне їм майно (норми цивільного, господарського, адміністративного, кримінального права про захист відносин власності).

Отже, вказані норми мають різногалузевий характер, оскільки економічні відносини власності регулюються нормами конституційних та інших галузей права, зокрема господарського.

У юридичній науці термін «право власності» вживається в об'єктивному та суб'єктивному значеннях.

Право власності в об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють економічні відносини власності й є юридичною підставою існування та реалізації права власності у тій чи іншій правовій системі.

Право власності в суб'єктивному значенні – це визначена та забезпечена об'єктивним правом сукупність повноважень конкретного власника, що забезпечує можливість використання належного йому майна своєю владою й у власних інтересах, яке є у межах конкретного правовідношення власності.

Правомочностями власника щодо його майна, яке використовується у сфері господарювання, є: *право володіння, право користування та право розпорядження*, які становлять зміст права власності. *Право володіння* – це закріплення матеріальних благ за конкретними власниками-індивідами та колективами, юридична можливість фактичного їх утримання

у сфері господарювання. *Право користування* – це юридична можливість вилучення з речей їхніх корисних якостей, які надають можливість задовольнити відповідні потреби індивіда чи колективу, використовувати їх для провадження підприємницької діяльності. *Право розпорядження* – це юридична можливість власника визначити юридичну або фактичну долю речі, використовувати її на свій розсуд. Індивід або колектив здійснює володіння, користування та розпорядження речами (матеріальними благами) за своїм інтересом незалежно від волі й бажання інших, але не всупереч закону.

Можливі й такі випадки, коли права володіння, користування та розпорядження одночасно зосереджуються в особі, яка не є власником майна. Наприклад, право власності на майно, закріплене за державним підприємством, належить державі, а не підприємству, яке ним володіє, користується і розпоряджається.

До повноважень власника також належать такі права: *засновницькі* (щодо заснування інших суб'єктів господарювання та наділення їх відповідним майном), *регулятивні* (щодо визначення меж використання майна, яке передається власником іншим суб'єктам господарювання на похідних від права власності правових титулах), *оперативно-управлінські* (щодо управління створеним власником суб'єктом господарювання), *контрольні* (щодо контролю за використанням майном, яке на певному, зазвичай похідному від права власності, правовому титулі закріплюється за іншим суб'єктом господарювання) та *охоронні* (щодо охорони прав власника від посягань інших осіб на його майно та захисту прав та законних інтересів власника у разі їх порушення іншими особами) повноваження.

Ю. П. Пацурківський зазначає, що правовий режим майна – це встановлені правовими нормами склад цього майна, порядок його формування, використання і вибуття, а також обсяг прав та обов'язків суб'єктів господарювання з приводу володіння, користування і розпорядження майном, порядок звернення на нього стягнень кредиторів³⁹. Однак останніми рока-

³⁹ Пацурківський Ю. П. Правий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності: монографія / Ю. П. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2001. – 248 с.

ми правові реалії сфери господарювання суттєво трансформувалися – відбулися значні зміни у сфері правового регулювання майнових відносин суб'єктів господарювання.

Правовий режим майна окреслює сукупність вимог, що висуваються до майна в разі його набуття, використання чи вибуття у процесі здійснення господарської діяльності, тому його не варто визначати з погляду розпорядчих можливостей суб'єкта. У процесі господарювання правовий режим майна має важливе значення в позначенні особливих правил обліку майна суб'єкта⁴⁰.

Відповідно до ч. 1 ст. 133 ГКУ, основу правового регулювання майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність, згідно з ч. 2 ст. 316 ЦКУ, також може здійснюватися на основі інших речових прав (права володіння, права користування, права довірчої власності), яке виникає внаслідок закону або договору.

Зазначені положення щодо повноважень власника майна у сфері господарювання відображені в ст.ст. 134–135 ГКУ. Відповідно до ч. 1 ст. 134 ГКУ, суб'єкт господарювання, який здійснює господарську діяльність на основі права власності, на свій розсуд, одноосібно або спільно з іншими суб'єктами володіє, користується і розпоряджається належним йому (їм) майном, у тому числі має право надати майно іншим суб'єктам для використання його на праві власності, праві господарського відання чи праві оперативного управління, або на основі інших форм правового режиму майна, передбачених ГКУ, що визначає його правовий режим. Отож правовий режим майна суб'єкта господарювання, на якому базується його господарська діяльність, становить право власності та інші речові права, а саме: право господарського відання і право оперативного управління.

Як зазначалося, фізичні й юридичні особи можуть бути власниками будь-якого майна, за винятком окремих видів

⁴⁰ Хомко Л. В. Правове регулювання підприємницької діяльності: навч. посібник / Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – С. 193.

майна, які відповідно до закону не можуть їм належати. Склад, кількість і вартість майна, яке може бути у власності фізичних та юридичних осіб за окремими винятками, оскільки можуть бути встановлені обмеження у Законі. Наприклад, розмір земельної ділянки, яка може бути у власності ФГ, не може перевищувати 100 га.

Право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів. Воно вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом. Якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього, якщо відповідно до ст. 390 ЦКУ, майно не може бути витребуване у нього.

Способи набуття права власності поділяються на:

– *первісні* – такі, за яких право власності на річ виникає вперше або незалежно від права попереднього власника на цю річ (виготовлення або створення нової речі (виробництво), переробка речі (специфікація), привласнення загальнодоступних дарів природи, знахідка, бездоглядні домашні тварини, скарб та інші безхазяйні речі);

– *похідні* – такі, за яких набуття права власності у суб'єкта виникає внаслідок волевиявлення попереднього власника (правочини, що спрямовані на передачу майна у власність і спадкування, приватизація державного та комунального майна).

Право власності у набувача майна *за договором* виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом (ст. 334 ЦКУ).

Передавання майна вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передавання майна прирівнюється вручення коносамента або іншого товарно-розпорядчого документа на майно. Право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Якщо договір про відчуження майна підлягає дер-

жавній реєстрації, право власності у набувача виникає з моменту такої реєстрації.

Підстави припинення права власності. Право власності припиняється у разі відчуження власником свого майна; відмови власника від права власності; припинення права власності на майно, яке за законом не може належати цій особі; знищення майна; викупу пам'яток історії та культури; викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю; викупу нерухомого майна у зв'язку з викупом з метою суспільної необхідності земельної ділянки, на якій воно розмішене; звернення стягнення на майно за зобов'язаннями власника; ревізії; конфіскації; припинення юридичної особи чи смерті власника.

Право власності може бути припинене в інших випадках, установлених законом.

Майно, що використовується у господарській діяльності як сукупність речей та інших цінностей, може перебувати у спільній власності. Таке майно може належати особам на праві спільної часткової (дольової) або на праві спільної сумісної власності. Власність двох чи більше осіб із визначенням часток кожного з них у праві власності є спільною частковою власністю. Частки у праві спільної часткової власності вважаються рівними, якщо інше не встановлено за домовленістю співвласників або законом. Якщо розмір часток у праві спільної часткової власності не встановлений за домовленістю співвласників або законом, він визначається з урахуванням вкладу кожного з співвласників у придбання (виготовлення, спорудження) майна. Наприклад, майно учасників ТОВ, право спільної часткової власності здійснюється співвласниками за їхньою згодою. Спільна власність вважається частковою, якщо договором або законом не встановлена спільна сумісна власність на майно.

Спільна власність двох або більше осіб без визначення часток кожного з них у праві власності є спільною сумісною власністю. Співвласники майна, що є у спільній сумісній власності, володіють і користуються ним спільно, якщо інше не встановлено домовленістю між ними. Розпоряджання майном, що є у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою

всіх співвласників. У разі вчинення одним із співвласників правочину щодо розпорядження спільним майном вважається, що він учинений за згодою всіх співвласників.

До *інших речових прав*, похідних від права власності, належать право господарського відання та право оперативного управління

Право господарського відання. Згідно з ч. 1 ст. 136 ГКУ, право господарського відання є речовим правом суб'єкта підприємництва, який володіє, користується майном, закріпленим за ним власником уповноваженим органом, з обмеженням правомочності розпорядження щодо окремих видів майна лише за згодою власника, у випадках, передбачених законами. Власник майна, закріпленого на праві господарського відання за суб'єктом підприємництва, здійснює контроль за використанням та збереженням належного йому майна безпосередньо або через уповноважений ним орган, не втручаючись в оперативно-господарську діяльність підприємства.

О. М. Вінник указує, що право господарського відання, порівняно з правом власності, є більш обмеженим і передбачає можливість володіння, користування та розпорядження закріпленим на цьому правовому титулі майном на розсуд суб'єкта цього права (підприємства), але в межах закону і затвердженого власником майна статуту підприємства. Суб'єкт права господарського відання за своїми зобов'язаннями відповідає всім майном, що закріплене за ним на цьому правовому режимі, й може бути суб'єктом банкрутства⁴¹.

Право оперативного управління. Таким правом, відповідно до ст. 137 ГКУ, визначається речове право суб'єкта господарювання, який володіє, користується та розпоряджається майном, закріпленим за ним власником (уповноваженим ним органом) для здійснення некомерційної господарської діяльності, у межах, встановлених ГКУ та іншими законами, а також власником майна (уповноваженим ним органом). Власник майна, закріпленого на праві оперативного управління за суб'єктом господарювання, здійснює контроль за використан-

⁴¹ Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – С. 154.

ням і збереженням переданого в оперативне управління майна безпосередньо або через уповноважений ним орган і має право вилучати у суб'єкта господарювання надлишкове майно, а також майно, що не використовується, та майно, що використовується ним не за призначенням.

Різновидом нерухомого майна, що має спеціальний правовий режим, є природні ресурси (ст.ст. 148–153 ГКУ).

Відповідно до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ, вони поділяються на природні ресурси загальнодержавного та місцевого значення. До перших належать: територіальні та внутрішні морські води; природні ресурси континентального шельфу та виключно (морської) економічної зони; атмосферне повітря; підземні води; поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більш як однієї області; лісові ресурси державного значення; природні ресурси в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення; дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України й які перебувають у державній власності.

До природних ресурсів місцевого значення належать природні ресурси, не віднесені законодавством України до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Суб'єкти господарювання, відповідно до ч. 1 ст. 149 ГКУ, використовують у господарській діяльності природні ресурси на праві власності або на праві користування. У власність може передаватися земля із закритими водоймами, ділянками лісів, загальнопоширеними корисними копалинами, що знаходяться в ній, у тому числі громадянам для ведення (фермерського) господарства, а також сільськогосподарським підприємствам – для господарської діяльності. Порядок надання землі у власність визначається виключно законом з урахуванням необхідності визначення гарантій ефективного використання землі суб'єктами господарювання, запобігання її безгосподарному використанню та псуванню. Вона, зокрема, може набуватися за договором купівлі-продажу, ренти, внесення її до статутного капіталу та інших підстав, визначених ст.ст. 81–84 Земельного кодексу України.

Здійснюючи господарську діяльність, суб'єкт господарювання також має право використовувати природні ресурси на засадах природокористування, а саме: експлуатувати корисні властивості наданих йому природних ресурсів; використовувати для господарських потреб в установленому законодавством порядку корисні копалини місцевого значення, водні об'єкти, лісові ресурси, що знаходяться на наданій йому земельній ділянці; одержувати доходи від результатів господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів; одержувати пільгові короткострокові та довгострокові кредити для реалізації заходів щодо ефективного використання, відтворення та охорони природних ресурсів, а також користуватися податковими пільгами при здійсненні зазначених заходів; вимагати компенсації шкоди, завданої належним йому природним ресурсам іншими суб'єктами, а також усунення перешкод у здійсненні господарської діяльності, пов'язаної з використанням природних ресурсів.

У ч. 3 ст. 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачено, що в порядку спеціального використання природних ресурсів громадянам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння, користування або оренду природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності, а у випадках, передбачених законодавством України, – на пільгових умовах.

Суб'єкти господарювання можуть їх використовувати як переможці аукціонів з продажу спеціальних дозволів на користування надрами, організатором якого є Міністерство екології та природних ресурсів України та Державна служба геології та надр.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу – використання інноваційних технологій у господарській діяльності дедалі актуальнішими є використання інтелектуальної власності, яка об'єднується поняттям «промислова власність». Згідно із ст. 155 ГКУ об'єктами права власності у сфері господарювання є: винаходи на корисні моделі; промислові зразки; сорти рослин та породи тварин; торговельні марки (знаки для то-

варів і послуг); комерційне (фірмове) найменування; географічне значення; комерційна таємниця; комп'ютерні програми; інші об'єкти, передбачені законом.

Особливим видом майна, згідно з ст.ст. 194–198 ЦКУ і ст.ст. 139, 163–169 ГКУ і відповідним Законом України від 23.09.2006 р. № 3480-IV «Про цінні папери і фондовий ринок», є цінні папери, що є предметом розгляду підручника «Господарське право України. Особлива частина».

Захист права власності – низка передбачених законодавством заходів, що вживаються у випадках порушення цього права та спрямовані на захист і відновлення відносин власності. Захист відносин власності здійснюється на підставі загальних засад, визначених у ст. 386 ЦКУ, серед яких можна виокремити: рівний захист усіх суб'єктів права власності (ч. 4 ст. 13 Конституції України); неможливість позбавлення особи права власності протиправним шляхом; наявність у власника права вимагати усунення всяких порушень його права або перешкод у здійсненні його права; наявність у власника права на отримання відшкодування, завданої йому майнової та моральної шкоди; захист права власності здійснюється судом; наявність у власника права на відшкодування з боку держави заподіяних збитків у разі прийняття державою нормативно-правового акта, який припиняє право власності; поширення положень щодо захисту права власності на особу, яка хоч і не є власником, але володіє майном на праві повного господарського відання, оперативного управління або на іншій підставі, передбаченій законом чи договором, охоплюючи права на захист цієї особи свого володіння від власника.

Загальний перелік способів захисту цивільних прав передбачений у ч. 2 ст. 16 ЦКУ й охоплює ті заходи, які можуть використовуватися щодо права власності, а саме: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу

влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Способи захисту відносин власності поділяються на:

- *речово-правові* – захищають повноваження власника на володіння, користування та розпорядження майном, яке є індивідуально-визначеним та існує у природі за умови, що порушення не пов'язане з виконанням зобов'язань між власником і порушником: позов неволодіючого майном власника до його фактичного набувача про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) (ст. 387 ЦКУ); позов про захист права власності від порушень (усунення будь-яких перешкод у здійсненні власником права користування та розпорядження майном), не пов'язаних із позбавленням володіння (негаторний позов) (ст. 391 ЦКУ); позов про визнання права власності (ст. 392 ЦКУ);

- *зобов'язально-правові* – застосовуються у випадках, коли власник пов'язаний із порушником зобов'язанням: позов про витребування майна від особи, якій воно було передано за договором та яка його не повернула у встановлений строк; позов про відшкодування завданої власнику шкоди; позов про повернення майна, що придбане або збережене за рахунок іншої особи без достатніх підстав.

Також заходами захисту права власності можуть бути норми щодо визнання правочинів недійсними та ін.

Окрім загальних положень про захист права власності на похідних від нього майнових прав, законодавством передбачені певні особливості їх захисту у сфері господарської діяльності. Зокрема, у ч. 4 ст. 13 Конституції України стосовно цієї сфери передбачено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом. Зазначені конституційні положення розвинуті в ст. 147 ГКУ. Частина 2 і 3 цієї статті обмежують вилучення державою у суб'єкта господарювання його майна, що допускається не інакше як у випадках, на підставах і в порядку, передбачених законом.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання порушенням його майнових прав громадянами чи юридичними особами, а

також органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, відповідно до ч. 3 ст. 147 ГКУ, відшкодовуються йому відповідно до закону.

У ст. 20 ГКУ визначено способи, якими захищаються право власності й інші майнові права суб'єкта господарювання. Права та законні інтереси суб'єктів господарювання захищаються шляхом:

- визнання наявності або відсутності прав;
- визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів;
- визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом;
- відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання;
- припинення дій, що порушують право або створюють загрозу його порушення; присудження до виконання обов'язку в натурі;
- відшкодування збитків;
- застосування штрафних санкцій; застосування оперативно-господарських санкцій;
- застосування адміністративно-господарських санкцій;
- установлення, зміни і припинення господарських правовідносин та іншими способами, передбаченими законодавством.

Порядок захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів визначається ЦКУ, ГКУ та іншими законами України.

§ 2. Склад та правовий режим майна підприємства

Майном суб'єктів господарювання, згідно з ч. 1 ст. 139 ГКУ, є сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарських відносин та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Положення цієї статті розрізняють майно в речовій формі (рухоме і нерухоме майно) та нематеріальні активи (безтілесне майно).

Аналізуючи практику розгляду ЄСПЛ справ щодо порушення права володіння майном, можна зробити висновок, що поняття «майно», як і «власність», має доволі широке тлумачення й охоплює низку економічних інтересів (активів) – і матеріальних, і нематеріальних.

Зокрема у контексті ст. 1 Першого протоколу Конвенції ЄСПЛ розглядалися справи щодо порушення права власності, де об'єктами були:

- нерухомість, зокрема, маєтки («Колишній Король Греції та інші проти Греції» (The Former King Of Greece and Others v. Greece), заява № 25701/94, рішення від 23.11.2000 р.), земельна ділянка та будинок, будинки («Спорронг і Лоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), рішення від 23.09.1982 р., заяви №№ 7151/75; 7152/75, серія А, № 52) та інша нерухомість;

- прибутки, що випливають з власності, зокрема орендна плата (рента), передбачена договором, добровільно укладеним відповідно до законодавства («Меллахер та інші проти Австрії» (Mellacher and Others v. Austria), заяви №№ 10522/83; 11011/84; 11070/84, рішення від 19.12.1989 р.);

- рухоме майно, наприклад, картина (зокрема, «Портрет молодого селянина» Ван Гога був предметом розгляду у справі «Бейлер проти Італії» (Beyeler v. Italy) [GC] від 05.01.2000 р., заява № 33202/96), або речі особи, що знаходяться в її помешканні («Новоселецький проти України» (Novoseletskiy v. Ukraine), заява № 47148/99, рішення від 22.02.2005 р.);

- банківські внески («Гайдук та інші проти України» (Gayduk and Others v. Ukraine) (Остаточна ухвала щодо прийнятності заяв № 45526/99 [...], поданих Іваном Юрійовичем Гайдуком та іншими проти України від 02.07.2002 р.);

- «активи», які можуть виникнути, зокрема на підставі позову про відшкодування шкоди, який виникає з її заподіянням («Прессос Компанія Нав'єра С. А. та інші проти Бельгії» (Pressos Compania Naviera S. A. and Others v. Belgium) (1), заява № 17849/91, рішення від 28.10.1995 р.;

- «правомірні очікування»/«законні сподівання» вчиняти певні дії відповідно до виданого державними органами дозволу (наприклад, правомірні сподівання бути здатним здійснювати запланований розвиток території, з огляду на чинний на той час дозвіл на промислове освоєння землі (Справа «Пайн Велі Девелопмент Лтд. та інші проти Ірландії» (Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland), заява № 12742/87, рішення від 23.10.1991 р.);

- акції компанії (ухвала щодо прийнятності Заяв №№ 8588/79 та 8589/79 Lars Bramelid and Anne-Marie Malmstrom v. Sweden від 12.10.1982 р.; «Совтрансавто-Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine), заява № 48553/99, рішення від 25.07.2002 р.;

- патенти;

- «гудвіл» (goodwill) – накопичені нематеріальні активи підприємства, що включають її найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому числі клієнтуру), товарні знаки та ін.; власність «фірми» («Ван Марле та інші проти Нідерландів» (Van Marle and Others), заяви №№ 8543/79, 8674/79, 8675/79 та 8685/79, рішення від 03.06.1986 р.;

- інше «майно», що «становить економічну цінність», зокрема необхідні для здійснення підприємницької діяльності дозволи чи ліцензії (справа «Тре Тракторер Актіболаг проти Швеції» (Tre Traktor Aktiebolag v. Sweden), рішення від 07.07.1989 року, серія А, № 159).

Отже, поняття «майно» відповідно до ст. 1 Першого протоколу Конвенції має автономне значення. Це насамперед означає, що національне законодавство держав-учасниць Конвенції не може вважатися остаточним при з'ясуванні його змісту, тобто не обмежується власністю на матеріальні речі та не залежить від формальної класифікації у внутрішньому праві: певні інші права та інтереси, що становлять активи, також можуть вважатися «правом власності», а тому і «майном»⁴².

⁴² Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для судів / Т. І. Фулей. – К., 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coollib.net/b/326688/read>.

У п. Д ст. 2 Конвенції ООН проти корупції термін «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них⁴³.

Згідно із ст. 190 ЦКУ, майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Відповідно до Закону України від 12.07.2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», майном, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності.

Предметами матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, є нерухомі та рухомі речі. До нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Режим нерухомої речі може бути поширений законом на повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання, космічні об'єкти, а також інші речі, права на які підлягають державній реєстрації. Рухомими є речі, які можна вільно переміщувати у просторі. Встановлені правовими нормами структури майна, порядок його придбання, формування, використання та вибуття, а також звернення на нього стягнень кредиторів становлять правовий режим майна підприємства. Особливим різновидом рухомих речей є цінні папери, які втілюють права на товари, грошові кошти.

Згідно з ст. 191 ЦКУ, майном є також підприємство як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. До складу підприємства як єди-

⁴³ Конвенція Організацій Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

ного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Підприємство як єдиний майновий комплекс, відповідно до ЦКУ, є нерухомістю. Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди й інших правочинів.

Відповідно до ч. 1 ст. 62 ГКУ, підприємство є самостійним суб'єктом господарювання, створеним компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності. Підприємство є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків, печатку із своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом. Тобто за ГКУ, підприємство – це суб'єкт господарювання, який поєднує поняття юридичної особи в розумінні ЦКУ з поняттями підприємство. Тоді як за ЦКУ підприємство є тільки об'єктом власності. У зв'язку з цим для цілей цього й інших розділів замість поняття «підприємство» вживатимуть як тотожні поняття «юридична особа» чи «суб'єкт господарювання». Тобто підприємство буде розумітися як особлива організаційно-правова форма юридичної особи.

Форми майнової власності у різних підприємствах є неоднакові. Так, для фізичної особи-підприємця, приватного підприємця, господарського товариства та кооперативу – це право власності; для державних і комунальних підприємств – право господарського відання; для організаційно-господарського відання і казенних підприємств – оперативного управління. Обсяг можливостей конкретного підприємства в майновій сфері звичайно залежить від форми майнової відокремленості. Водночас це не впливає на принципову можливість різних підприємств бути самостійним (від свого імені) учасником відносин товарно-грошового обігу під час здійснення господарської діяльності.

Майно юридичної особи-підприємства становлять виробничі та невиробничі фонди, а також інші цінності, вартість яких відображається в самостійному балансі юридичної особи або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів (ст.ст. 66 і 139 ГКУ). Залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, майнові цінності належать до основних фондів виробничого і невиробничого призначення, оборотних засобів, коштів, товарів.

Водночас у ПКУ (п. 1.138 ст. 14) вживається поняття основні засоби – це матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 6000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 6000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

Основними фондами виробничого і невиробничого призначення є будинки, споруди, машини та устаткування, обладнання, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар та інше майно тривалого використання, що віднесено законодавством до основних фондів. Для цілей бухгалтерського обліку основні фонди класифікуються, зокрема, на основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, незавершені капітальні інвестиції. Основні засоби, що обліковуються на балансі підприємства, підлягають розподілу за такими групами:

група 1 – будівлі, споруди, їх структурні компоненти та передавальні пристрої, в тому числі жилі будинки та їх частини (квартири і місця загального користування), вартість капітального поліпшення землі;

група 2 – автомобільний транспорт та вузли (запасні частини) до нього: меблі: побутові електронні, оптичні, електро-механічні прилади та інструменти, інше конторське (офісне) обладнання, устаткування та приладдя до них;

група 3 – будь-які інші основні фонди, не включені до груп 1, 2 і 4;

група 4 – електронно-обчислювальні машини, інші машини для автоматичного оброблення інформації, пов'язані з ними засоби зчитування або друку інформації, інші інформаційні системи, комп'ютерні програми, телефони (у тому числі стільникові), мікрофони і рації, вартість яких перевищує вартість малоцінних товарів (предметів).

Оборотними засобами є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, що віднесено законодавством до оборотних засобів.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Під товарами у складі майна суб'єктів господарювання визнаються вироблена продукція (товарні запаси), виконані роботи та послуги.

Оборотними засобами (активами) є сировина, паливо, матеріали, малоцінні предмети та предмети, що швидко зношуються, інше майно виробничого і невиробничого призначення, інше майно, відповідно ч. 4 ст. 139 ГКУ.

Коштами у складі майна суб'єктів господарювання є гроші у національній та іноземній валюті, призначені для здійснення товарних відносин цих суб'єктів з іншими суб'єктами, а також фінансових відносин відповідно до законодавства.

Спеціальні фонди та резерви – це грошові кошти підприємства, що не беруть безпосередньої участі у виробничому процесі, а використовуються за спеціальним призначенням (цілями), передбаченими законодавством або статутом підприємства. Спеціальні фонди та резерви поділяються на обов'язкові (тобто передбачені як такі законодавством) та необов'язкові, що створюються на розсуд підприємства або власника його

майна. До перших (обов'язкових) належать *амортизаційний* (призначаються для відновлення основних фондів, формується та поповнюються за рахунок амортизаційних відрахувань) і *фонд охорони праці* (створюється відповідно до Закону України від 14.12.1992 р. «Про охорону праці»). Джерелами формування цього фонду є частини прибутку, що визначається колективним договором та спеціальні відрахування від собівартості продукції.

Відповідно до Закону України від 25.12.2015 р. № 922-VIII «Про публічні закупівлі», *товари* – продукція, об'єкти будь-якого виду та призначення, у тому числі сировина, вироби, устаткування, технології, предмети у твердому, рідкому і газоподібному стані, а також послуги, пов'язані з постачанням таких товарів, якщо вартість таких послуг не перевищує вартості самих товарів; *послуги* – будь-який предмет закупівлі, крім товарів і робіт, зокрема транспортні послуги, освоєння технологій, наукові дослідження, науково-дослідні або дослідно-конструкторські розробки, медичне та побутове обслуговування, лізинг, найм (оренда), а також фінансові та консультаційні послуги, поточний ремонт.

Особливим видом майна суб'єктів господарювання, відповідно до ч. 7 ст. 139 ГКУ, є цінні папери.

Джерелами формування майна суб'єктів господарювання підприємства, відповідно до ст. 140 ГКУ, є: грошові та матеріальні внески засновників (як правило, є джерелом формування статутного капіталу); доходи від реалізації продукції (робіт, послуг); доходи від цінних паперів; капітальні вкладання і донації з бюджетів; надходження від продажу (здавання в оренду) майнових об'єктів (комплексів), що належать їм, придбання майна інших суб'єктів; кредити банків та інших кредиторів; безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян; інші джерела, не заборонені законом (недержавні капітальні вкладання, надходження від здачі нерухомості в оренду, кредити банків та інших кредиторів, безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій та громадян).

Майнові права та майнові обов'язки юридичної особи також можуть виникати: з угод, передбачених законом, а також з не передбачених законом, але таких, що йому не супере-

чать; з актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у випадках, передбачених законом; внаслідок створення та придбання майна з підстав, не заборонених законом; внаслідок заподіяння шкоди іншій особі, придбання або збереження майна за рахунок іншої особи без достатніх підстав; внаслідок порушення вимог закону при здійсненні господарської діяльності; з інших обставин, з якими закон пов'язує виникнення майнових прав та обов'язків суб'єктів господарювання.

Реалізація майнових прав підприємства здійснюється в порядку встановленому ГКУ, іншими законодавчими актами України. Відносини підприємства з іншими організаціями та громадянами в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів. Водночас підприємство має право реалізовувати самостійно всю продукцію, яка не увійшла в державне замовлення або державне завдання, на території України і за її межами, якщо інше не передбачено законом (ст. 67 ГКУ). Порядок використання коштів юридичної особи в іноземній валюті визначається у ГКУ та інших законах (ст. 68 ГКУ). Зокрема юридична особа випускає, реалізує та придбаває цінні папери відповідно до законодавства України, наприклад, згідно з Законом, прийнятим Верховною Радою України від 08.10.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» щодо створення умов для забезпечення належного обігу облігацій підприємств».

Окрім того, згідно з чч. 3–4 ст. 142 ГКУ, порядок використання прибутку (доходу) суб'єкта господарювання визначає власник (власники) або уповноважений ним орган відповідно до законодавства та установчих документів. Порядок використання прибутку державних підприємств устанавлюється відповідно до закону. Держава може впливати на вибір суб'єктами господарювання напрямів та обсягів використання прибутку (доходу) через нормативи, податки, податкові пільги та господарські санкції відповідно до закону. Вилучення державою майна, що ним використовується, як зазначалося, здійснюється лише у випадках і порядку, передбачених законом.

§ 3. Правовий режим майна господарських товариств

Насамперед зазначимо, що основною особливістю, за якою товариство відрізняється від інших суб'єктів господарювання, є можливість добровільного об'єднання майна та зусиль засновників (учасників) для формування ними спільної власності. Водночас засновники (учасники) господарського товариства, які передали майно до статутного капіталу, не є власниками майна товариства у правовому розумінні. Такий висновок випливає із змісту ст. 85 ГКУ та ст. 115 ЦКУ, які встановлюються, що власником майна господарського товариства є саме товариство.

Зокрема, відповідно до ст. 85 ГКУ, господарське товариство є власником:

- майна, переданого йому засновниками і учасниками товариства у власність як вклад до статутного капіталу;
- продукції, виробленої товариством у результаті господарської діяльності;
- одержаних доходів від господарської діяльності товариства;
- будь-якого іншого майна, набутого товариством на підставах, не заборонених законом.

Слід підкреслити, що з моменту передачі майна у власність товариства учасники втрачають на це майно речові права, а набувають лише право вимоги – зобов'язальне право (тобто у разі виходу з товариства особа може вимагати лише компенсацію, а не повернення речі в натуральній формі, а у разі ліквідації товариства – частку в майні, що залишилося після ліквідації). Проте майно, передане товариству в користування, у разі виходу з товариства повертається учаснику в натуральній формі без винагороди.

Вкладами засновників та учасників до статутного (складеного) капіталу господарського товариства можуть бути будинки, споруди, обладнання та інші матеріальні цінності, грошові кошти, зокрема в іноземній валюті, цінні папери, права користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші речі або майнові чи інші відчужувані права (включаючи майнові права на об'єкти інтелектуальної власності), що мають грошову оцінку, якщо інше не встановлено законом.

Вклад, оцінений у гривнях, становить частку учасника та засновника у статутному (складеному) капіталі. Грошова оцінка вкладу учасника господарського товариства здійснюється за згодою і на вимогу учасників товариства, а у випадках, установлених законом, вона підлягає незалежній експертній перевірці. Така оцінка проводиться відповідно до ст. 7 Закону України від 12.07.2001 р. «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні».

У разі, коли майно передається учасником товариства тільки у користування, розмір вкладу і, відповідно, частка учасника може визначатися виходячи з орендної плати за користування цим майном, нарахованої за строк, установлений рішенням загальних зборів. У ст. 12 Закону України «Про господарські товариства» зазначено, що ризик випадкової загибелі або пошкодження майна, що є власністю товариства або передане йому в користування, несе товариство, якщо інше не передбачається установчими документами.

Окрім вкладів, товариство є власником іншого майна. Це виготовлена у процесі господарювання продукція, доходи від продажу цінних паперів, кредити банків, пожертвування тощо.

Юридичними підставами виникнення права власності господарських товариств є також відповідні договори, згідно з якими утворюється статутний капітал товариства.

Засновники АТ роблять свої вклади згідно з договором про його створення, інші акціонери – на умовах договору купівлі-продажу акцій. Але майно товариства, як зазначалося, виникає не тільки внаслідок об'єднання майна засновників і учасників, а ще й у результаті власної господарської діяльності, інших дій, не заборонених законом (наприклад, на підставі цивільно-правових договорів).

Майно, що перебуває у власності товариства, структурно поділено на окремі капітали. В обов'язковому порядку створюється статутний капітал і резервний капітал.

Статутний капітал – сукупна вартість (у грошовому виразі) вкладів учасників (засновників) у майно при створенні господарського товариства для забезпечення його діяльності у розмірах, визначених установчими документами.

Основними функціями статутного капіталу є стабілізаційна (забезпечення діяльності товариства) та гарантійна (забезпечення відповідальності перед кредиторами).

Для виконання гарантійної функції встановлюється мінімальний розмір статутного капіталу, який не може бути меншим від розміру, визначеного законом. Він визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

Законодавець встановив мінімальний розмір статутного капіталу для:

- АТ – не менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним заробітним платам, що були передбачені законодавством на момент його створення;

- ТОВ – не менше суми, необхідної для забезпечення господарської діяльності, передбаченої на момент його створення;

- ТДВ не менше суми, необхідної для забезпечення господарської діяльності, передбаченої на момент його створення.

За наслідками успішного господарювання статутний капітал може бути збільшений з ініціативи вищого органу товариства.

Для деяких юридичних осіб, які функціонують у формі господарських товариств, законом встановлені спеціальні вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу, зокрема для комерційних банків, страхових та інвестиційних компаній, інвестиційних фондів та фондових бірж.

Окрім мінімального розміру статутного капіталу, в ч. 3 ст. 86 ГКУ встановлено певні обмеження щодо коштів, за рахунок яких може формуватися статутний капітал. Зокрема забороняється використовувати для цього бюджетні кошти, кошти, одержані в кредит та під заставу. Фінансовий стан засновників – юридичних осіб щодо їх спроможності здійснити відповідні внески до статутного капіталу господарського товариства у випадках, передбачених законом, повинен бути перевірений належним аудитором (аудиторською організацією) у встановленому порядку, а майновий стан засновників-громадян має бути підтверджений декларацією про їх доходи і майно, завіреною відповідним податковим органом.

У ст. 14 та ч. 4 ст. 87 ГКУ, в господарському товаристві створюються резервний (страховий) у розмірі, встановленому установчими документами, але не менш як двадцять п'ять відсотків статутного капіталу, а також інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами товариства.

Згідно зі ст.ст. 13, 19 Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, мінімальний розмір резервного капіталу становить 15% від статутного, якщо інше не передбачено статутом товариства. Розмір щорічних відрахувань до резервного (страхового) фонду передбачається установчими документами, але не може бути меншим п'яти відсотків суми прибутку товариства.

Товариством створюються й інші фонди, передбачені законодавством України або установчими документами. Проте Законом України «Про акціонерні товариства» фонд оплат дивідендів не формується. Відповідно до ч. 2 ст. 30 цього Закону, виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку звітнього року та/або нерозподіленого прибутку в обсязі, встановленому рішенням загальних зборів АТ, у строк не пізніше шести місяців після закінчення звітнього фінансово-господарського року. В разі відсутності або недостатності чистого прибутку звітнього року та нерозподіленого прибутку минулих років виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється за рахунок резервного капіталу товариства.

Статутний капітал формується під час створення товариства, його засновники зобов'язані вносити вклади в порядку та розмірах, способами і в строки, передбачені установчими документами. Наприклад, при формуванні статутного капіталу, у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про акціонерні товариства» зазначено, що кожний засновник АТ повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій. У разі неоплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій АТ вважається не заснованим. До оплати 50 відсотків статутного капіталу товариство не має права здійснювати операції, не пов'язані з його заснуванням. До реєстрації звіту про результати розміщення

акцій засновник має всі права, що засвідчуються акціями, крім права їх відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями.

Документ, що засвідчує право власності засновника АТ на акції, видається йому після повної оплати вартості таких акцій протягом 10 робочих днів із дати отримання товариством свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій. Засновники АТ несуть солідарну відповідальність за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації.

Відповідно до ч. 2 ст. 20 цього Закону, акції товариства повинні бути виключно в бездокументарній формі.

Звільнення учасника ТОВ від обов'язку внесення вкладу до статутного капіталу товариства, зокрема шляхом зарахування вимог до товариства, відповідно до п. 2 ст. 144 ЦКУ, не допускається. Якщо впродовж першого року діяльності товариства учасники не сплатили повністю суму своїх вкладів, товариство повинно оголосити про зменшення свого статутного капіталу і зареєструвати відповідні зміни до статуту у встановленому порядку або прийняти рішення про ліквідацію товариства.

Статутний капітал поділяється на частки учасників, відповідно до яких визначаються прибутки та збитки товариства.

Відповідно до ст. 118 ЦКУ, господарське товариство (товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, АТ) є залежним, якщо іншому (головному) господарському товариству належать двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій АТ.

Господарське товариство, яке придбало або іншим чином набуло двадцять або більше відсотків статутного капіталу товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю чи двадцять або більше відсотків простих акцій АТ, зобов'язане оприлюднити цю інформацію в порядку, встановленому законом.

Будь-які, навіть передбачені установчими документами товариства, зміни статутного капіталу, не зареєстровані в установленому порядку, є порушенням і тягнуть покарання у вигляді адміністративних штрафів за порушення обліку та

звітності. Державна реєстрація такого товариства може бути скасована, а саме товариство – ліквідоване.

ТОВ, відповідно до ст. 16 Закону України «Про господарські товариства», має право збільшити або зменшувати розмір статного капіталу в таких випадках:

- якщо після закінчення другого чи кожного наступного фінансового року вартість чистих активів ТОВ виявиться меншою від статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про його зменшення і зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому порядку, якщо учасники не прийняли рішення про внесення додаткових вкладів. Якщо вартість чистих активів товариства стає меншою від визначеного законом мінімального розміру статутного капіталу, товариство підлягає ліквідації;

- зменшення статутного капіталу ТОВ допускається після повідомлення в порядку, встановленому законом, усіх його кредиторів. У цьому разі кредитори мають право вимагати дострокового припинення або виконання відповідних зобов'язань товариства та відшкодування їм збитків;

- збільшення статутного капіталу ТОВ допускається після внесення всіма його учасниками вкладів у повному обсязі.

Порядок внесення додаткових вкладів встановлюється законом і статутом товариства. Рішення товариства про зміну розміру статутного капіталу набуває чинності з дня внесення цих змін до ЄДР.

Учасник ПТ має право за згодою інших його учасників передати свою частку в складеному капіталі чи її частину іншому учасникові товариства або третій особі. У разі передання частки (її частини) новому учасникові до нього переходять повністю чи у відповідній частині права, що належали учасникові, який передав частку (її частину). Особа, якій передано частку (її частину), відповідає за зобов'язаннями товариства відповідно до ч. 2 ст. 124 ЦКУ. В разі передання учасником товариства всієї частки іншій особі участь цього учасника в ПТ припиняється.

Учасник ТОВ має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) в статутному капіталі одному або декільком учасникам цього товариства. Відчуження

учасником ТОВ своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. Учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) іншого учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлено інше. Купівля здійснюється за ціною та на інших умовах, на яких частка (її частина) пропонувалася для продажу третім особам. Якщо учасники товариства не скористаються своїм правом протягом місяця із дня повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі.

Частка учасника ТОВ може бути відчужена до повної її сплати лише у тій частині, в якій її сплачено.

У разі придбання частки (її частини) учасника самим ТОВ воно зобов'язане реалізувати її іншим учасникам або третім особам протягом строку та в порядку, встановлених статутом і законом, або зменшити свій статутний капітал.

Частка у статутному капіталі ТОВ переходить до спадкоємця фізичної особи або правонаступника юридичної особи-учасника товариства, якщо статутом товариства не передбачено, що такий перехід допускається лише за згодою інших учасників товариства.

Розрахунки із спадкоємцями (правонаступниками) учасника, які не вступили до товариства, здійснюються відповідно до положень ст. 148 ЦКУ.

Окрім того, право власності на частку учасника у товаристві може переходити також у разі виключення учасника із товариства за систематичне невиконання або виконання обов'язків неналежним чином, або перешкоджання діями учасника досягненню цілей товариства. Тоді виключеному учаснику виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі, або вона передається іншій особі (особам), або відбувається зменшення статутного капіталу.

За загальним правилом, звернення стягнення на частку учасника у товаристві за його власними зобов'язаннями не

допускається. Але у разі недостатності майна учасника для покриття його боргів кредитори вправі вимагати виділення частки учасника-боржника. Порядок виплати аналогічний до випадків правонаступництва.

При виході учасника з товариства йому виплачується вартість частини майна товариства, пропорційна його частці у статутному капіталі. На вимогу учасника та за згодою товариства вклад може бути повернуто повністю або частково в натуральній формі. Виплата провадиться після затвердження звіту за рік, в якому він вийшов з товариства, і в строк до 12 місяців із дня виходу. Учаснику, який вибув, виплачується належна йому частка прибутку, одержаного товариством у цьому році до моменту його виходу. Майно, передане учасником товариству тільки в користування, повертається в натуральній формі без винагороди.

Статутний капітал АТ, відповідно до ст. 15 Закону України «Про акціонерні товариства», збільшується шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості у порядку, встановленому НКЦПФР (Положення про порядок збільшення (зменшення) розміру статутного капіталу АТ, затвердженого її рішенням від 14.05.2013 р. № 822).

Насамперед слід зазначити, що АТ має право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій.

По-перше, збільшення статутного капіталу АТ із залученням додаткових внесків здійснюється шляхом розміщення додаткових акцій, наявної номінальної акції. Переважне право акціонерів на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством, діє лише в процесі приватного розміщення акцій та встановлюється законодавством.

По-друге, збільшення статутного капіталу АТ без залучення додаткових внесків здійснюється шляхом підвищення номінальної вартості акцій. Водночас АТ не має права приймати рішення про збільшення статутного капіталу шляхом публічного розміщення акцій, якщо розмір власного капіталу є меншим, ніж розмір його статутного капіталу. Збільшення статутного капіталу АТ у разі наявності викуплених товариством акцій та для покриття збитків не допускається.

Зменшення статутного капіталу АТ може бути у таких випадках:

- зменшення кількості акцій існуючої номінальної вартості шляхом купівлі товариством частини випущених акцій та їх анулювання;
- зменшення номінальної вартості акцій.

Водночас потрібно мати на увазі, що зменшення АТ статутного капіталу нижче встановленого законом розміру (1250 мінімальних заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент його створення) призводить до ліквідації товариства.

§ 4. Правовий режим майна кооперативів

Як зазначалося, *виробничий кооператив* – добровільне об'єднання громадян на засадах членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності на засадах їх обов'язкової особистої трудової участі та об'єднання його членами майнових пайових внесків із метою одержання прибутку. Згідно з ст. 95 ГКУ, виробничий кооператив також може іменуватися кооперативним підприємством. Члени виробничого кооперативу несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями кооперативу в розмірах та порядку, встановлених статутом кооперативу й законом.

Джерелами формування майна кооперативу є: вступні, членські та цільові внески його членів, паї та додаткові паї; майно, добровільно передане кооперативу його членами; кошти, що надходять від провадження господарської діяльності; кошти, що надходять від створених кооперативом підприємств, установ, організацій; грошові та майнові пожертвування, благодійні внески, гранти, безоплатна технічна допомога юридичних і фізичних осіб, у тому числі іноземних; інші надходження, не заборонені законодавством.

Кооператив є також власником будівель, споруд, грошових та майнових внесків його членів, виготовленої продукції, доходів, одержаних від її реалізації та провадження іншої передбаченої статутом діяльності, а також іншого майна, придбаного на підставах, не заборонених законом. Земля кооперати-

ву складається із земельних ділянок, наданих йому в оренду або придбаних ким у власність. Кооперативи придбавають земельні ділянки відповідно до Земельного кодексу України. Володіння, користування та розпорядження майном кооперативу здійснюють органи управління кооперативу відповідно до їх компетенції, визначеної статутом кооперативу.

Для забезпечення статутної діяльності кооперативу у порядку, передбаченому його статутом, формує такі фонди: *пайовий фонд* – фонд, що формується із пайових внесків членів кооперативу та асоційованих членів кооперативу при створенні кооперативу й є одним із джерел формування майна кооперативу; *резервний фонд* – фонд, що формується за рахунок відрахувань від доходу кооперативу, перерозподілу неподільного фонду, пожертвувань, безповоротної фінансової допомоги та інших не заборонених законодавством надходжень, використовується для покриття шкоди від надзвичайних ситуацій (покриття можливих втрат, збитків); *неподільний фонд* – обов'язковий фонд, що формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу і не підлягає розподілу між пайовиками, крім випадків, передбачених законом. Порядок відрахувань до неподільного фонду частини доходу визначається статутом кооперативу; *спеціальний фонд* створюється за рахунок цільових внесків членів кооперативу та інших передбачених законом надходжень для забезпечення його статутної діяльності та використовується за рішенням органів управління кооперативу.

Пай кожного члена кооперативу формується за рахунок разового внеску або часток протягом певного періоду. Майнові внески оцінюються у грошовій формі. Розмір паю члена кооперативу залежить від фактичного його внеску до пайового фонду. Паї, зокрема резервного та спеціального фондів, є персоналізованими й у сумі визначають загальну частку кожного члена кооперативу в майні кооперативу. В разі виходу або виключення з кооперативу фізична чи юридична особа має право на одержання своєї загальної частки натурою, грошми або (за бажанням) цінними паперами відповідно до їх вартості на момент виходу, а земельної ділянки – у натурі. Строк та інші умови одержання членом кооперативу своєї загальної частки

встановлюються статутом кооперативу, водночас строк одержання зазначеної частки не може перевищувати двох років, а відлік його розпочинається з 1 січня року, що настає з моменту виходу або виключення з кооперативу. Право власності членів кооперативу-фізичних осіб на свою загальну частку успадковується.

Майно, що є у власності виробничого кооперативу, поділяється на паї його членів відповідно до статуту кооперативу. Член виробничого кооперативу зобов'язаний внести до дня державної реєстрації кооперативу не менше десяти відсотків пайового внеску, а частину, що залишилася, – протягом року з дня його державної реєстрації, якщо інший строк не встановлений статутом кооперативу. Порядок внесення пайових внесків членами виробничого кооперативу встановлюється статутом кооперативу та законом.

Виробничий кооператив не має права випускати акції. Прибуток виробничого кооперативу розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу.

Відповідно до ст. 19¹ Закону України «Про кооперацію», член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного чи іншого відповідного кооперативу має право володіння, користування, а за згодою кооперативу – розпоряджання квартирою, дачею, гаражем, іншою будівлею, спорудою або приміщенням кооперативу, якщо він не викупив це майно.

У разі викупу квартири, дачі, гаража, іншої будівлі, споруди або приміщення член житлово-будівельного, дачно-будівельного, гаражно-будівельного, житлового, дачного, гаражного кооперативу чи іншого відповідного кооперативу стає власником цього майна.

Положення цієї статті не застосовуються до об'єктів права власності кооперативів, діяльність яких регулюється спеціальними законами.

Член виробничого кооперативу має право на вихід із кооперативу. В цьому разі йому виплачується вартість паю або видається майно, пропорційне розміру його паю, а також здійснюються виплати, встановлені статутом кооперативу, в по-

рядку, встановленому статутом кооперативу та законом. Він також може бути виключений із кооперативу за рішенням загальних зборів у разі невиконання чи неналежного виконання обов'язків, покладених на нього статутом кооперативу, а також в інших випадках, установлених статутом кооперативу та законом. У цьому випадку він також має право на одержання паю та інших виплат, установлених статутом кооперативу.

Член виробничого кооперативу має право передати свій пай чи його частину іншому членові кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу і законом. Передання паю (його частини) особі, яка не є членом виробничого кооперативу, допускається лише за згодою кооперативу. В цьому разі інші члени кооперативу користуються переважним правом купівлі такого паю (його частини). Порядок відчуження паю чи його частини іншому членові кооперативу або третій особі встановлюється статутом кооперативу і законом.

У разі смерті члена виробничого кооперативу його спадкоємці можуть бути прийняті у члени кооперативу, якщо інше не встановлено статутом кооперативу. За відмови прийняти спадкоємців у члени кооперативу кооператив виплачує спадкоємцям вартість паю померлого члена кооперативу.

Звернення стягнення на пай члена виробничого кооперативу за його власними зобов'язаннями допускається лише у разі недостатності у нього іншого майна у порядку, встановленому статутом кооперативу і законом. У разі звернення заставодержателем стягнення на пай члена виробничого кооперативу, що переданий у заставу, застосовуються положення щодо передання паю.

Майно, що залишилося після ліквідації виробничого кооперативу та задоволення вимог його кредиторів, розподіляється між його членами відповідно до їхньої трудової участі, якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу.

Майно сільськогосподарського кооперативу відповідно до його статусу поділяється на пайовий і неподільний фонди. Неподільний фонд створюється за рахунок великих внесків та майна кооперативу (за винятком землі). Пайові внески членів такого кооперативу до нього не включаються. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються

статутом. Розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються в рівних частинах і/або пропорційно очікуваній участі члена кооперативу в його господарській діяльності.

Фінансові ресурси кооперативу формуються за рахунок: доходу від реалізації продукції (робіт, послуг), пайових та інших внесків членів кооперативу, кредитів та надходжень, не заборонених законодавством. Правління або виконавчий директор кооперативу використовує фінансові ресурси відповідно до кошторисів або інших документів, затверджених органами управління кооперативу згідно з їх компетенцією.

Земля кооперативу складається із земельних ділянок, наданих кооперативу в користування або придбаних ним у власність. Право кооперативу на землю зберігається і в разі входу його до складу кооперативного об'єднання.

За претензіями кредиторів звернення стягнення на земельні ділянки, надані кооперативу в користування, не допускається.

Кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями всім належним йому майном. Члени кооперативу відповідають за зобов'язаннями кооперативу тільки в межах пайового майнового внеску.

Кооперативні виплати – це частина доходу кооперативу, яка розподіляється між членами кооперативу (об'єднання) відповідно до обсягів робіт, послуг, коштів, одержаних кооперативом у вигляді надбавок до цін під час реалізації продукції та внаслідок зниження цін у разі придбання товарів у поставальницьких кооперативах та з урахуванням трудової та іншої участі членів кооперативу в його діяльності.

Нарахування та виплата часток доходу на паї здійснюється за підсумками фінансового року з доходу, що залишається у розпорядженні кооперативу з урахуванням необхідності формування фондів для його розвитку. Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів і асоційованих членів кооперативу.

Відповідно до рішення загальних зборів кооперативу виплата часток доходу на паї може здійснюватися грішми, товарами, цінними паперами, збільшенням паю тощо.

У разі виходу з кооперативу фізична чи юридична особа має право на отримання майнового паю натурою, грішми або

за бажанням цінними паперами відповідно до його вартості на момент виходу, а земельної ділянки – в натурі (на місцевості). Термін та інші умови отримання паю встановлюються статутом кооперативу, водночас термін отримання паю не може перевищувати двох років, а відлік цього терміну починається з 1 січня року, що настає після моменту виходу (виключення) із кооперативу.

Кооперативи за рішенням загальних зборів можуть на добровільних засадах об'єднуватися в об'єднання для спільного здійснення будь-якої не забороненої законодавством діяльності за галузевою або територіальною ознакою. Об'єднання мають статус юридичної особи. Об'єднання є власником майна, добровільно переданого йому членами об'єднання, а також набутого внаслідок своєї діяльності та на інших підставах, не заборонених законом. До складу об'єктів права власності об'єднання не належить майно членів об'єднання. Власністю об'єднання є також майно створених ним підприємств, які не мають права вийти із складу об'єднання без його згоди.

Майно кооперативу, що залишилося після розрахунків із бюджетом, банками та іншими кредиторами при ліквідації кооперативу, розподіляється між членами кооперативу пропорційно вартості їх паю.

Власністю споживчих товариств, згідно зі ст. 9 Закону України «Про споживчу кооперацію», є засоби виробництва, вироблена продукція та інше майно, що належать їм і необхідні для виконання статутних завдань. Власність споживчих товариств утворюється з внесків їх членів, прибутків, одержуваних від реалізації товарів, продукції, послуг, цінних паперів та іншої діяльності, не забороненої чинним законодавством.

Суб'єктами права власності споживчої кооперації є члени споживчого товариства, трудові колективи кооперативних підприємств і організацій, а також юридичні особи, частка яких у власності визначається відповідними статутами.

Кожний член споживчого товариства має свою частку в його майні, яка визначається розмірами обов'язкового пайового та інших внесків, а також нарахованих на них дивідендів.

Об'єкти права власності споживчої кооперації можуть перебувати у спільному володінні споживчих товариств

та їх спілок (юридичних осіб, яким товариства можуть делегувати частину своїх повноважень та виконання окремих функцій), їх частка у власності визначається взаємними угодами (чч. 2 і 5 ст. 111 ГКУ).

У разі ліквідації споживчого товариства його майно, що залишилося після сплати членам товариства пайових та інших внесків і дивідендів на них, розрахунків по оплаті праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розрахунків із спілкою, розподіляється між членами, які входили до споживчого товариства.

У разі ліквідації споживчої кооперації її майно, що залишилося після розрахунків по оплаті праці, виконання зобов'язань перед бюджетом, банками та іншими кредиторами, розподіляється між її членами.

§ 5. Правовий режим майна господарських об'єднань підприємств

Як зазначалося, об'єднання підприємств є юридичною особою, може мати самостійний і завершений баланс, розрахунковий та інші рахунки в банках, печатку зі своїм найменуванням. Підприємства – учасники об'єднання підприємств зберігають статус юридичної особи незалежно від організаційно-правової форми об'єднання, і на них поширюються положення ГКУ та інших законів щодо регулювання діяльності підприємств.

Особливості відносин власності господарських об'єднань підприємств полягають у тому, що: майно, яке стає власністю об'єднання, належить окремим юридичним особам, а такі відносини виникають на добровільній основі.

Майно об'єднання підприємств, відповідно до ч. 1 ст. 123 ГКУ, складається з *майнових внесків* (вступні, членські, цільові тощо) його учасників. Майно передається об'єднанню його учасниками у господарське відання або в оперативне управління на основі установчого договору чи рішення про утворення об'єднання. Вартість майна об'єднання відображається у його балансі.

Об'єктом права власності господарського об'єднання підприємств і організацій (концерну, асоціації, галузевого, між-

галузевого, регіонального об'єднання) є майно, добровільно передане йому підприємствами й організаціями, а також набуте в результаті господарської діяльності та на інших підставах, не заборонених законом.

За рахунок майна засновників, отриманих доходів об'єднання може не тільки набувати майно, а й створювати нові організації з правами юридичної особи. Ці підприємства можуть входити або не входити в об'єднання залежно від установчих документів об'єднання і підприємства. Власником таких підприємств (їх майна) є об'єднання.

До складу об'єктів права власності господарського об'єднання не входить майно підприємств – членів цього об'єднання.

Об'єднання не відповідає за зобов'язаннями підприємств та організацій, що входять до його складу, а вони не відповідають за зобов'язаннями об'єднання й один одного, якщо інше не передбачено їх статутами (положеннями) або договором між ними.

Об'єднання здійснює право володіння, користування, розпорядження, закріпленим за ним майном, яке складається із основних фондів, оборотних коштів, інших матеріальних цінностей, відповідно до мети своєї діяльності та призначення майна.

Припинення об'єднання підприємств можливе в результаті його реорганізації в інше об'єднання або ліквідації. Таке рішення може бути прийняте органом, що прийняв рішення про його утворення.

Після припинення діяльності об'єднання, майно, що залишилося, розподіляється між підприємствами та організаціями, що входили до нього, згідно зі статутом об'єднання чи договором.

Контрольні питання

1. Що є основою правового режиму майна суб'єкта господарювання?
2. Як Ви знаєте джерела формування майна суб'єкта господарювання?

3. Визначте правовий режим майна, закріпленого за суб'єктом господарювання на праві власності.
4. Які повноваження суб'єкта господарювання на майно, закріплене за ним на праві повного господарського відання?
5. Вкажіть умови використання у господарській діяльності природних ресурсів.
6. Які об'єкти інтелектуальної власності використовуються в господарській діяльності?
7. Вкажіть особливості складу та використання майна господарських товариств.
8. Назвіть фонди господарського товариства.
9. Визначте правову природу майна кооперативу.

Ситуаційне завдання. Казенне підприємство «Смарагд» тричі протягом 6 місяців відмовило своїм постачальникам в оплаті поставленої продукції, мотивуючи свою відмову невиконанням державним замовником зобов'язань за державним контрактом щодо авансування виробництва замовленого устаткування у розмірі 20% суми державного контракту. Кредитори намагалися стягнути заборгованість з майна казенного підприємства, проте господарський суд відмовив у позові.

На якому правовому титулі за казенним підприємством закріплюється державне майно? В чому полягає специфіка правового режиму майна казенного підприємства? Як кредитору можуть компенсувати втрати від невиконання казенним підприємством договірних зобов'язань?

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИВАТИЗАЦІЇ

§ 1. Поняття та головні засади приватизації

Вважаємо, що розгляд питання, яке стосується приватизації, доцільно розпочинати із з'ясування його взаємозв'язку з поняттям «роздержавлення». Роздержавлення уособлює комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність, збереження оптимального сектора економіки, її ефективності та збільшення частки недержавних форм власності. Це процес, за якого принципово змінюється місце та призначення суб'єктів господарювання в системі державного регулювання у зв'язку з посиленням їх економічної самостійності, реалізацією комерційних інтересів. Отже, роздержавлення не зводиться лише до зміни форм власності, воно охоплює розподільчі трудові відносини, способи і форми господарських зв'язків, сприяє розвитку ринкових відносин і, відповідно, демократизації суспільства. Крім того, виручка від приватизації, хоча б частково, компенсуватиме дефіцит державного бюджету в умовах зменшення його дохідної частини.

Роздержавлення як процес пов'язаний із:

- демонополізацією (зниженням монополії державного ринку);
- децентралізацією управління та переходом на державне регулювання економіки;
- комерціалізацією перетворення державних структур у комерційні;
- корпоратизацією (зменшенням державних часток у статутних фондах господарських товариств);
- власне приватизацією.

Із зазначеного очевидно, що приватизація становить лише один, хоча дуже важливий, напрям роздержавлення, спрямований на реформування загальнонародної, соціалістичної, фактично державної власності.

Приватизація розглядається в економічному й юридичному значеннях. В економічному значенні приватизація – це трансформація державної власності у приватну або колективну державних засобів виробництва, у збільшення не державних форм власності й господарювання. Насамкінець це зменшення ролі держави у безпосередньому управлінні виробництвом, яке пов'язане із зниженням монополії державного ринку децентралізацією управління економікою, комерціалізацією, корпоратизацією тощо.

Центральним органом виконавчої влади із спеціальним статусом, що реалізує державну політику в сфері приватизації, управління державним майном, а також щодо його оцінки, відповідно до Закону України «Про фонд державного майна України» від 09.12.2011 р. № 4107-VI, є фонд державного майна, який здійснює свої повноваження через районні відділення в областях, містах Києві та Севастополі.

Приватизація в юридичному розумінні – це платне відчуження майна, що перебуває у державній або комунальній власності, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути його покупцями. Наведене відповідає ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII (далі – Закон), яка передбачає, що приватизація – це платне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями, з метою підвищення соціально-економічної ефективності виробництва та залучення коштів для здійснення структурної перебудови національної економіки.

Закон також встановив економіко-правові та організаційні засади приватизації загальнодержавної, республіканської Автономної Республіки Крим та комунальної власності з метою створення багатуокладної соціально орієнтованої економіки України.

Приватизація актуалізує охорону прав та інтересів громадян, є умовою їх свободи, за принципом: «Власність робить людину вільною». Насамкінець вона є одним із засобів соціально-економічного прогресу.

Роздержавлення і приватизацію можна визначити як соціальну революцію, тому що відбулися злам, зміна базису існуючої соціально-економічної системи в нетривалий проміжок часу. Незважаючи на різні погляди вчених і практиків на процес приватизації в нашій країні, можна констатувати, що приватизація в Україні відбувається. Внаслідок ефективної політики приватизації 2011 р. до бюджету надійшло понад 11 млрд грн. Надалі ФДМУ виконує Державну програму приватизації на 2012–2014 роки, затверджену Законом України «Про Державну програму приватизації» від 13.01.2012 р. № 4335-VI (далі – Державна програма приватизації). Її особливістю є здійснення приватизації державних підприємств на підставі інвестиційних зобов'язань в економічній і соціальній сферах із запровадженням жорсткого контролю та майнової відповідальності за виконання цих зобов'язань, передбачених спеціальною приватизаційною угодою, укладеною на довгостроковий період (5–10 років).

Початком реформування державної власності в Україні слід вважати затвердження Постанови Верховної Ради України «Про концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду» від 31.10.1991 р. № 1767-XII. Вона передбачила широкомасштабну трансформацію державного сектора в ринкову економічну систему через приватизацію та створення підприємств різних форм власності. Для реалізації цієї концепції було видано Указ Президента України «Про комерціалізацію державної торгівлі та громадського харчування» від 31.01.1992 р. № 70 та Указ Президента України «Про комерціалізацію діяльності підприємств і організацій сфери послуг» від 18.04.1992 р. № 265. Відповідно до чинного законодавства, було створено сотні самостійних підприємств.

Правовий механізм приватизації єдиних майнових комплексів невеликих державних підприємств шляхом їх відчуження на користь одного покупця одним актом купівлі-продажу був установлений Законом України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 р. № 2171-XII. У Законі України «Про приватизаційні папери» від 06.03.1992 р. № 2173-XII визначено поняття та види приватизаційних паперів, умови й порядок їх випуску,

розміщення серед громадян України. Закон засвідчував право їх власника на безплатне одержання в процесі приватизації частки державних підприємств. Було прийнято низку законів про особливості приватизації в окремих галузях виробництва (агропромислового комплексу, оборони) підгалузях (незавершеного виробництва) і об'єктів (ПАТ «Укртелеком», підприємств акціонерної компанії «Укррудпрому», підприємств нафтопереробної промисловості) тощо.

Через різноманітність об'єктів приватизації та динамічність цього процесу вона відбувається відповідно до державних програм приватизації, які розробляє Фонд державного майна України та подає на розгляд Верховної Ради України перед затвердженням Державного бюджету, в ньому відображені надходження від приватизації. Нині здійснення приватизації регулюється Законом України «Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки» від 13.01.2012 р. № 4336-VI. Приватизація об'єктів державної власності, які мають загальнодержавне значення, визначається окремими законами. Наприклад, у вугільній галузі – Законом України «Про особливості приватизації вугледобувних підприємств» від 12.04.2012 р. № 4650-VI та ін.

Загалом законодавство України про приватизацію з погляду його змісту становить сукупність законів та інших нормативних актів, які визначають мету, принципи, об'єкти, суб'єкти, способи приватизації та угоди про відчуження державної і комунальної власності. Конкретно воно виражається у Державній програмі приватизації щодо кількості об'єктів, які підлягають приватизації та уточнення завдань про надходження коштів до Державного бюджету України (за 2012 рік – 10 млрд гривень). У Державній програмі приватизації визначаються: завдання щодо приватизації майна, яке є в державній власності; відповідні способи приватизації для різних груп об'єктів; завдання відповідним органам виконавчої влади щодо забезпечення проведення приватизації; заходи щодо залучення в процесі приватизації інвесторів; особливості участі в процесі приватизації громадян України, іноземних інвесторів та інших покупців; розрахунок витрат на виконання програми прива-

тизації, порядок їх відшкодування та джерела фінансування; прогноз надходження коштів від приватизації до Державного бюджету та напрями їх використання.

Соціально-економічна значущість приватизації відображена у таких принципах її проведення:

- законності (дотримання Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII, Закону України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. № 1576-XII, Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI, Закону України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» від 07.07.1999 р. № 847-XIV тощо);

- державного регулювання та контролю за проведенням приватизації і післяприватизаційної діяльності (зокрема завдяки створенню відповідних державних органів, наприклад, ФДМУ, НКЦПФР);

- платності відчуження державного майна (згідно з чинним законодавством безоплатне відчуження державного майна відбулося і приватизація здійснюється виключно за грошові кошти);

- пріоритетного права трудових колективів на придбання майна своїх підприємств (продаж акцій працівникам підприємства за власні кошти до 20% вартості підприємства зі знижкою на 30% до номіналу; для заохочення адміністрації таких підприємств в їх приватизації практикується придбання за номінальною вартістю до 5% акцій із розстрочкою платежу тощо);

- створення сприятливих умов для залучення інвестицій;
- додержання антимонопольного конкурентного законодавства (демонополізація підприємств);

- відкритості та прозорості, повного, своєчасного і достовірного інформування потенційних інвесторів про порядок та об'єкти приватизації (здійснюється через засоби масової інформації, в тому числі через «Державний інформаційний бюлетень про приватизацію», «Урядовий кур'єр», газету «Відомості приватизації», за допомогою розповсюдження буклетів, брошур тощо);

- врахування особливостей приватизації об'єктів АПК, гірничодобувної промисловості, незавершеного будівництва, невеликих державних підприємств, підприємств із змішаною формою власності та об'єктів науково-технічної сфери;
- використання переважно конкурентних способів (через викуп на аукціоні, за конкурсом).

Принципи, що визначали пріоритетне право громадян і трудових колективів на придбання об'єктів малої приватизації, в тому числі за приватизаційні майнові сертифікати, не чинні, тому що з 1 травня 1999 р. вони були виведені з обігу.

§ 2. Об'єкти та суб'єкти приватизаційних правовідносин

Об'єкти приватизаційних відносин (приватизації) з погляду права власності – це майно підприємств як єдиних майнових комплексів державної, республіканської (Автономної Республіки Крим) і комунальної власності, які підлягають приватизації. Класифікація об'єктів приватизації здійснюється з метою регіонального та ефективного застосування способів приватизації відповідно до Державної програми приватизації на певний період.

До об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, відповідно до чч. 1–2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII (далі – Закон), належать:

- підприємства (цехи, виробництва, дільниці, інші підрозділи, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виділяються) як єдині майнові комплекси, до складу яких входять усі види майна, призначені для їх діяльності, що визначені ЦКУ, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані (далі – єдиний майновий комплекс підприємства);

- об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

– окреме індивідуально визначене майно, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких це майно розташовано;

– акції (частки, паї), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських організацій та підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності;

– об'єкти соціально-культурного призначення, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані, крім тих, що не підлягають приватизації.

Указані об'єкти, відповідно до Державної програми приватизації, класифікуються за такими групами:

група А – єдині майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів, які можуть бути виділені в самостійні суб'єкти господарювання-юридичні особи (у тому числі ті, що передані в оренду, перебувають у процесі реструктуризації), на яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує 100 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за такий період не перевищує 70 мільйонів гривень та/або вартості майна яких недостатньо для формування статутного капіталу господарського товариства, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані; окреме індивідуально визначене майно, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких таке майно розташовано.

Окремим індивідуально визначеним майном вважається рухоме та нерухоме майно державних підприємств (у тому числі будівлі, споруди, нежитлові приміщення), майно, що залишилося після закінчення процедури ліквідації державних підприємств, визнаних банкрутами; майно підприємств, що ліквідуються за рішенням органу, уповноваженого управляти державним майном; майно державних підприємств, що не були продані як єдині майнові комплекси; державне майно, що не ввійшло до статутного капіталу господарських товариств;

група В – єдині майнові комплекси державних підприємств (у тому числі ті, що передані в оренду), їх структурних

підрозділів, на яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 100 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за такий період перевищує 70 мільйонів гривень та/або вартість майна яких достатня для формування статутного капіталу АТ, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані; акції АТ, утвореного в процесі приватизації та корпоратизації (крім об'єктів групи Г); єдині майнові комплекси підприємств і організацій сільського, рибного господарства та агропромислового комплексу незалежно від вартості майна та середньооблікової чисельності працюючих, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

група Г – єдині майнові комплекси державних підприємств та акції АТ, які на момент прийняття рішення про приватизацію (продаж) мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави або ознаки домінування на загальнодержавному ринку товарів (робіт, послуг), підприємств оборонно-промислового комплексу, а також об'єкти, визначені уповноваженими органами управління як такі, що потребують застосування індивідуального підходу до приватизації (такі, що мають унікальні виробництва, використовують рідкісні ресурси (нематеріальні активи, ноу-хау, включаючи науково-дослідні та проектно-конструкторські організації та установи, які відповідають таким вимогам)).

Підприємством, що має ознаки домінування на загальнодержавному ринку товарів (робіт, послуг), вважається підприємство, яке має частку на загальнодержавному ринку товарів (робіт, послуг), що перевищує 35 відсотків або разом з одним або двома іншими підприємствами має на такому ринку сукупну частку, що перевищує 50 відсотків, або не більш ніж з чотирма іншими підприємствами має на такому ринку сукупну частку, що перевищує 70 відсотків;

група Д – об'єкти незавершеного будівництва (будівлі, споруди, передавальні пристрої, які не введені в експлуатацію), законсервовані об'єкти, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані;

група Е – акції (частки, паї), що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, інших господарських

організацій і підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності та розташованих на території України або за її межами;

група Ж – об'єкти соціально-культурного призначення, в тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані, крім тих, що не підлягають приватизації.

До об'єктів соціально-культурного призначення належать об'єкти освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури та спорту, туризму, мистецтва і преси, телебачення, радіомовлення, видавничої справи; санаторно-курортні-заклади, будинки і табори відпочинку, профілакторії; інші об'єкти, призначені для задоволення соціальних та культурних потреб громадян незалежно від вартості майна; об'єкти соціально-культурного призначення, що не включені до статутного капіталу господарських товариств, перебувають на балансі підприємств, якщо такі об'єкти не включено до складу майна, що передається у комунальну власність.

Об'єкти приватизації, що належать до груп А, Д і Ж, є об'єктами малої приватизації;

Згідно з ч. 4 ст. 5 Закону, перелік державних підприємств, що не підлягають приватизації, та АТ, державні пакети акцій яких не підлягають приватизації, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Не підлягають приватизації державні підприємства та корпоративні права держави в АТ, які: а) забезпечують національну безпеку України або приватизація яких створює істотні ризики для безпеки держави: підприємства з виготовлення та ремонту всіх видів зброї, що перебуває на озброєнні Збройних Сил України, інших утворених відповідно до закону військових формувань, Служби безпеки України; підприємства атомної енергетики та підприємства, що працюють у сфері поводження з радіоактивними відходами; спеціальні об'єкти зв'язку; підприємства пробірного контролю; підприємства з виготовлення цінних паперів; підприємства, що забезпечують безпеку руху в повітряному просторі та навігації водними шляхами України; підприємства, що здійснюють топографо-геодезичні та картографічні роботи загальнодержавного призначення, зберігають

матеріали Державного картографо-геодезичного фонду України та Державного інформаційного геологічного фонду; б) забезпечують задоволення соціальних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності: підприємства з виготовлення та ремонту засобів реабілітації для інвалідів; національні заклади культури; в) є високотехнологічними експортоорієнтованими підприємствами, що формують конкурентні переваги України на міжнародному ринку та створюють мультиплікативний ефект для розвитку суміжних галузей, – підприємства, які здійснюють виробництво об'єктів космічної діяльності; г) є інфраструктурними підприємствами-монополістами, збереження яких у державній власності необхідне для забезпечення рівного доступу до споживачів послуг, на загальнодержавному ринку: національний оператор поштового зв'язку; міжнародні аеропорти.

Не підлягають приватизації інші державні підприємства, за якими на праві господарського відання закріплено майно, якщо ці підприємства не зможуть продовжувати господарську діяльність у разі передачі відповідного майна іншим суб'єктам господарювання державного сектора економіки.

Рішення про приватизацію та затвердження умов продажу об'єктів групи Г та паливно-енергетичного комплексу приймає Кабінет Міністрів України в установленому ним порядку.

Кабінет Міністрів України затверджує перелік об'єктів державної власності, рішення про приватизацію яких приймаються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. До цього переліку включаються:

- підприємства, частка державного замовлення у продукції яких за останні три роки становить у середньому не менш як 70 відсотків обсягу виробництва;
- підприємства, що є конкурентоспроможними на світовому ринку високотехнологічної продукції (більше 50 відсотків обсягу виробництва цієї продукції за останні три роки становить продукція, що експортується);
- підприємства, що є виробниками продукції згідно з міждержавними угодами;
- науково-дослідні та проектно-конструкторські установи, що виконують розробки для державних потреб (державне

замовлення за останні три роки становить не менш як 50 відсотків розробок);

- державні радіо- і телекомпанії;
- спеціалізовані видавництва, що випускають дитячу літературу, підручники та навчальні посібники, наукову літературу;
- майнові комплекси підприємств авіаційної промисловості;
- майнові комплекси підприємств з лісовідновлення, лісорозведення та охорони лісу, лісництва, їх підрозділи;
- майнові комплекси підприємств геодезії, картографії та кадастру;
- науково-дослідні та проектні інститути землеустрою;
- майнові комплекси підприємств стандартизації, метрології і сертифікації, інші підприємства, що здійснюють сертифікацію продукції та перевірку її безпечності та відповідності встановленим вимогам;
- майнові комплекси хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств, що забезпечують зберігання продукції державного резерву та державного інтервенційного фонду;
- майнові комплекси підприємств соляної промисловості;
- майнові комплекси підприємств, що виготовляють спирт.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки» від 13.01.2012 р. № 4336-VI, приватизації не підлягають об'єкти, що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства.

Загальнодержавне значення мають: а) об'єкти та майно, які забезпечують виконання державою своїх функцій, забезпечують обороноздатність держави, її економічну незалежність, та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України: майно органів державної влади та органів місцевого самоврядування, майно Збройних Сил України (крім майна, щодо якого законом встановлено особливості приватизації), Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, сил

цивільної оборони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, правоохоронних і митних органів, що безпосередньо забезпечує виконання цими органами встановлених законодавством завдань; надра, корисні копалини загальнодержавного значення, території та об'єкти природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, водні ресурси, лісові ресурси, інші природні ресурси, які є об'єктами права власності Українського народу; системи створення та збереження золотовалютних резервів; емісійна система, майнові комплекси підприємств і установ, що забезпечують випуск та зберігання грошових знаків і цінних паперів; радіотелевізійні передавальні центри, а також об'єкти, що забезпечують зв'язком органи законодавчої та виконавчої влади; державні радіоканали та телевізійні канали; засоби урядового, фельд'єгерського та спеціального зв'язку; державні реєстри, інші інформаційні системи, що створені та утримуються за рахунок коштів державного бюджету; б) об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей: Національний архівний фонд, архіви (архівні установи), документи з них, архівні підрозділи, архівні відділи та бібліотеки, об'єкти культури, мистецтва, у тому числі виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, що внесені чи підлягають внесенню до Державного реєстру національного культурного надбання, а також об'єкти архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки загальнонаціонального значення; пам'ятки, включені до переліку пам'яток, що не підлягають приватизації; пам'ятки археології; пам'ятки державної частини Музейного фонду України (музейні предмети, музейні колекції та музейні зібрання); документи Державного бібліотечного фонду України; вихідні матеріали та фільмокопії, що зберігаються у фільмофонді; заклади культури, що забезпечують державні соціальні нормативи у сфері обслуговування населення закладами культури; об'єкти культури, що належать до майнових комплексів установ Національної академії наук України; майно підприємств, установ та організацій Національної академії наук України, галузевих академій наук, що використовуються для виконання фундаментальних і при-

кладних досліджень, акції (частки, паї) господарських товариств, утворених на основі майнових комплексів Національної академії наук України, галузевих академій наук; об'єкти освіти, крім навчальних закладів, майно яких вноситься до статутного капіталу публічного АТ залізничного транспорту загально-го користування відповідно до Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» від 23.02.201 р. № 4442-VI, фізичної культури, спорту і науки, що фінансуються з державного бюджету; наукові об'єкти, включені до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання; в) об'єкти, контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує захист громадян від наслідків вплив неконтрольованого виготовлення, використання або розповсюдження небезпечних речовин; ядерні матеріали, ядерні установки й об'єкти, призначені для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення; полігони, будови, споруди та устаткування для захоронення твердих промислових та побутових відходів, скотомогильники; г) об'єкти, які забезпечують життєдіяльність держави загалом: запаси державного резерву незалежно від його місцезнаходження, підприємства, установи й організації та інші об'єкти, що входять до системи державного резерву; майно Державної кримінально-виконавчої служби України; майно підприємств, установ і організацій національної гідрометеорологічної служби; матеріали Державного інформаційного геологічного фонду України; матеріали та дані Державного картографо-геодезичного фонду України, топографо-геодезичні і картографічні матеріали, створені за кошти державного бюджету; державні еталони, інші об'єкти, що забезпечують функціонування Державної метрологічної служби; автомобільні дороги, крім тих, що належать підприємствам (до першого розгалуження їх за межами території цих підприємств); магістральні залізничні лінії загального користування та розміщені на них технологічні споруди, передавальні пристрої, що безпосередньо використовуються для забезпечення процесу перевезень, а саме: залізничні станції та колії загального користування, тягові підстанції,

контактна мережа та інші пристрої технологічного електропостачання, системи сигналізації, централізації, блокування та управління рухом поїздів, об'єкти і майно, призначені безпосередньо для виконання аварійно-відновлювальних робіт; метрополітен, міський електротранспорт; майно, що забезпечує цілісність об'єднаної енергетичної системи України та диспетчерське (оперативно-технологічне) управління, магістральні та міждержавні електричні мережі; атомні електростанції, гідроелектростанції з греблями, що забезпечують водопостачання споживачам та проведення гідромеліоративних робіт; магістральні нафто- і газопроводи та магістральний трубопровідний транспорт, що обслуговують погребі держави загалом, підземні нафто- та газосховища; майнові комплекси підрозділів пожежної охорони, транспортні засоби спеціального призначення, що забезпечують виконання робіт, пов'язаних з ліквідацією пожеж, наслідків стихійного лиха; об'єкти інженерної інфраструктури та благоустрою міст, інших населених пунктів, включаючи мережі, споруди, устаткування, які пов'язані з постачанням споживачам води, газу, тепла, а також відведенням і очищенням стічних вод; акваторії морських портів, гідротехнічні споруди, об'єкти портової інфраструктури загального користування, засоби навігаційного обладнання та інші об'єкти навігаційно-гідрографічного забезпечення морських шляхів, системи управління рухом суден, інформаційні системи, навчальний та гідрографічний флот, майнові комплекси судноплавних інспекцій; аеродроми та аеродромні об'єкти (злітно-посадкові смуги, руліжні доріжки, перони, системи посадки, наземні засоби зв'язку, навігації, спостереження, інші елементи аеродромів, що забезпечують безпеку польотів); водосховища і водогосподарські канали комплексного призначення, гідротехнічні захисні споруди, об'єкти інженерної інфраструктури загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем; місця поховання.

Із метою технічного переоснащення та відновлення виробництва, поліпшення фінансово-економічного стану підприємств Збройних Сил України їх майно, яке є єдиним майновим комплексом, може корпоратизуватись. Приватизація таких підприємств здійснюється із збереженням у державній

власності 51 відсотка акцій. Порядок корпоратизації та приватизації зазначених підприємств визначається окремими законами України.

Об'єкти паливно-енергетичного комплексу, за винятком тих, які не підлягають приватизації, приватизуються у порядку, встановленому окремим законом про особливості приватизації майна підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Будівлі (споруди, приміщення) за бажанням покупця приватизуються разом з об'єктами приватизації, що в них розташовані, якщо на це немає прямої заборони відповідно, ФДМУ, Верховної Ради Автономної Республіки Крим. За наявності такої заборони зазначені будівлі (споруди, приміщення) передаються власникам приватизованих об'єктів за їх бажанням в оренду на строк не менш як 10 років.

Якщо в нежилых приміщеннях будинку, що є державною власністю, розміщується два чи більше державних або заснованих на оренді державного майна підприємств, то в разі прийняття рішення про приватизацію одного чи декількох із них займані ними приміщення, за відсутності заборони на приватизацію цього будинку, приватизуються разом з іншим майном підприємства після закріплення за вказаними співкористувачами займаних ними приміщень на праві повного господарського відання, оперативного управління або на договірних засадах.

Суб'єктами приватизації, відповідно до ст. 6 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ, є: державні органи приватизації; покупці (їх представники); посередники.

Державну політику в сфері приватизації здійснюють ФДМУ, його регіональні відділення та представництва у районах і містах, органи приватизації в Автономній Республіці Крим. Державні органи приватизації у межах своєї компетенції здійснюють такі основні повноваження: змінюють у процесі приватизації організаційну форму підприємств, що перебувають у державній власності; здійснюють повноваження власника державного майна у процесі приватизації; є орендодавцем майна, що перебуває у державній власності, згідно з законодавством; продають майно, що перебуває у державній

власності, в процесі його приватизації, включаючи майно ліквідованих підприємств, об'єктів незавершеного будівництва та колишнє військове майно, що набуло статусу цивільного, а також акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств; створюють комісії з приватизації; затверджують плани приватизації майна, що перебуває у державній власності, плани розміщення акцій АТ у процесі приватизації; розробляють проекти державних програм приватизації і подають їх на затвердження Верховній Раді України; укладають угоди щодо проведення підготовки об'єктів до приватизації та їх продажу; укладають договори на проведення незалежної оцінки об'єктів приватизації та земельних ділянок державної власності, на яких такі об'єкти розташовані; укладають договори про проведення експертної грошової оцінки земельних ділянок з метою внесення таких земельних ділянок до статутного капіталу господарських товариств; укладають договори про розроблення документації із землеустрою; укладають угоди в випадках, передбачених законодавством, угоди щодо проведення екологічного аудиту об'єктів приватизації; вносять земельні ділянки державної власності до статутного капіталу господарських товариств відповідно до законодавства; виступають з боку держави засновником підприємств, заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності; беруть участь у розробці міжнародних договорів України з питань державної власності та її використання; здійснюють захист майнових прав державних підприємств, організацій, установ, а також акцій (часток, паїв), що належать державі, на території України та за її кордоном; контролюють виконання умов договорів купівлі-продажу державного майна; здійснюють продаж земельних ділянок, на яких розташовані об'єкти, які підлягають приватизації.

Продаж майна, що є у комунальній власності, здійснюють органи, створювані відповідними місцевими радами. Зазначені органи діють у межах повноважень, визначених відповідними місцевими радами, та є їм підпорядкованими, підзвітними і підконтрольними.

Покупцями об'єктів приватизації можуть бути: громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства; юри-

дичні особи, зареєстровані на території України; юридичні особи інших держав.

Також визначено вичерпний перелік осіб, які не можуть бути покупцями: юридичні особи, власником більш як 25 відсотків акцій (часток, паїв) яких є держава Україна; юридичні особи, власником будь-якої кількості акцій (часток, паїв) та/або кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є резидент держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, чи держава, визнана Верховною Радою України державою-агресором; органи державної влади; працівники державних органів приватизації; державні ГО, державні ХК, державні АТ (компанії), їх дочірні компанії та підприємства; особи, зареєстровані в офшорній зоні (перелік таких зон визначає Кабінет Міністрів України) чи у країнах, включених FATF до списку країн, що не співпрацюють у сфері протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом; особи, які прямо чи опосередковано перебувають під контролем осіб, кінцевим бенефіціарним власником (контролером) яких є особи, визначені в цій частині, або є пов'язаними особами таких осіб; юридичні особи чи пов'язані з ними особи, зареєстровані в державі, визнаній Верховною Радою України державою-агресором, або стосовно яких застосовано санкції відповідно до законодавства; фізичні особи чи пов'язані з ними особи, які мають громадянство держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором, або стосовно яких застосовано санкції відповідно до законодавства.

Покупці – юридичні особи зобов'язані подати до державного органу приватизації документ про розподіл статутного капіталу серед учасників.

Відповідальність за достовірність поданого документа покладається на покупця відповідно до законодавства.

Державною програмою приватизації стосовно конкретних об'єктів (груп об'єктів) можуть бути встановлені інші обмеження або особливості участі покупців у приватизації, включаючи галузеві та сумарні квоти на придбання юридичними особами державного майна, акцій (часток, паїв).

Із метою розвитку ринку цінних паперів та подальшого його обслуговування, зниження ризику покупців при

розміщенні вкладів в об'єкти приватизації створюються довірчі товариства, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, інші фінансові посередники. Проте звернення покупців до послуг посередницьких організацій під час придбання державного майна не є обов'язковим.

§ 3. Порядок та способи приватизації

Порядок приватизації державного майна, відповідно до ст. 11 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII, передбачає:

- опублікування списку об'єктів, які підлягають приватизації, в офіційних друкованих виданнях державних органів приватизації та місцевій пресі;
- прийняття рішення про приватизацію об'єкта на підставі поданої заяви або виходячи із завдань Державної програми приватизації;
- опублікування інформації про прийняття рішення про приватизацію об'єкта;
- проведення аудиторської перевірки фінансової звітності підприємства, що приватизується (за винятком об'єктів малої приватизації);
- проведення у випадках, передбачених законодавством, екологічного аудиту об'єкта приватизації;
- затвердження плану приватизації або плану розміщення акцій відкритих АТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації, та їх реалізації.

Ініціатива щодо приватизації може виходити від державних органів приватизації, а також від покупців.

Заяви про приватизацію подаються до державних органів приватизації за місцезнаходженням об'єкта, що приватизується, у письмовій формі та в порядку, що встановлюється ФДМУ.

Покупці єдиних майнових комплексів та інвестори, які бажають придбати контрольний пакет акцій, зобов'язані разом із заявою подати бізнес-план або техніко-економічне обґрунтування післяприватизаційного розвитку об'єкта, що охоплює план зайнятості працівників підприємства, пропозицію інвестора з зазначенням максимального розміру інвестиції, строків

та порядку її внесення, а також декларацію про доходи для покупців фізичних осіб.

Державні органи приватизації протягом 20 днів розглядають заяви та приймають рішення щодо приватизації об'єкта і в п'ятиденний строк письмово повідомляють про це заявника, адміністрацію та трудовий колектив підприємства, що приватизується, а також відповідний орган виконавчої влади, уповноважений управляти цим майном.

Упродовж місяця з дня прийняття рішення про приватизацію об'єкта орган, що здійснює управління об'єктом приватизації затверджує склад комісії з приватизації об'єкта і встановлює строк подання проекту плану приватизації. Цей строк має не перевищувати двох місяців із дня затвердження складу комісії.

Основними завданнями комісії є: контроль за проведенням інвентаризації майна об'єкта приватизації; розробка проекту плану приватизації об'єкта та подання його на затвердження державному органу приватизації; у випадках, передбачених законодавством, складення акта оцінки майна та подання його для рецензування і затвердження державному органу приватизації; розробка за необхідності рекомендацій щодо реорганізації об'єктів; розгляд звернень керівництва підприємства, яке перебуває в процесі приватизації, до державного органу приватизації стосовно відчуження майна та інших дій, необхідних для ефективного функціонування підприємства, згідно з вимогами ст. 12 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII.

Для виконання обраних завдань комісія має право: зобов'язати адміністрацію підприємства, що приватизується, здійснити у встановлені строки інвентаризацію державного майна; давати розпорядження, обов'язкові для адміністрації об'єкта приватизації, що пов'язані з розробкою проекту плану приватизації; залучати до роботи експертів (у тому числі державних експертів з питань таємниць), консультантів, оцінювачів та інших спеціалістів, які мають право дорадчого голосу на засіданнях комісії.

Для забезпечення гласності та прозорості приватизації у роботі комісії з приватизації об'єкта можуть брати участь народні депутати України.

Діяльність комісії регулюється Положенням, яке затверджується наказом ФДМУ.

Проект плану приватизації має передбачати строки та способи приватизації, початкову ціну об'єкта приватизації (розмір статутного капіталу господарського товариства), рекомендовані форми платежу, розміри пакетів акцій за напрямки їх реалізації, а також забезпечення технологічної єдності виробництва, недопущення руйнування єдиних майнових комплексів, циклів, технологій, порядок використання майна, що не ввійшло до статутного капіталу господарських товариств.

Проект плану, розроблений комісією, та альтернативний проект плану трудового колективу чи інших покупців подаються на розгляд регіональних відділень ФДМУ або його представництв у районах і містах, які протягом десяти днів зобов'язані розглянути подані проекти, затвердити план приватизації та довести його до заінтересованих осіб.

У разі, якщо відповідний державний орган приватизації не затвердив зазначений проект плану, комісія з приватизації зобов'язана протягом п'яти робочих днів доопрацювати його та подати на повторний розгляд.

У разі відмови в приватизації відповідний орган приватизації повідомляє заявників про причину відмови.

Відмова в приватизації можлива тільки у таких випадках: коли підприємство, що пропонується приватизувати, перебуває у процесі ліквідації; законодавством встановлено обмеження щодо приватизації цього підприємства; немає необхідних документів, що подаються разом із пропозиціями стосовно включення об'єкта до переліку; об'єкт приватизації знаходиться в заповідній зоні, або розташований у прибережних захисних смугах морів, річок, озер на відстані ближче ніж 100 метрів від них.

Із моменту прийняття рішення про приватизацію майна державного підприємства:

- орган, що здійснює управління майном цього підприємства, передає у встановленому порядку функції з управління цим майном державним органам приватизації;
- забороняється здійснювати операції, внаслідок яких може відбутися відчуження зазначеного майна чи зменшення

його вартості або зменшення розміру земельної ділянки державної власності;

- забороняється обмін, іпотека або застава майна; списання основних засобів, що мають залишкову вартість; безоплатна передача та реалізація майна для погашення боргованості; передача майна в оренду; внесення майна до статутного капіталу інших суб'єктів господарювання, передача майна в управління та здійснення операцій з борговими вимогами і зобов'язаннями (факторинг), якщо за період з моменту прийняття такого рішення сума вартості майна, що відчужується, або зобов'язань перевищує 5 відсотків підсумку балансу підприємства за останній звітний період, але не більш як 250 мінімальних заробітних плат протягом календарного року;

- забороняється вчиняти дії, які можуть призвести до обмеження прав на земельну ділянку державної власності, на якій розташований такий об'єкт;

- забороняється зміна номінальної вартості або кількості акцій без зміни розміру статутного капіталу АТ;

- забороняється приймати рішення про збільшення або зменшення статутного капіталу, крім випадків збільшення статутного капіталу на суму збільшення вартості власного капіталу товариства;

- забороняється приймати рішення про припинення господарської організації шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення.

Якщо ці дії необхідні для ефективного функціонування державного підприємства, майно якого приватизується, вони здійснюються підприємством з дозволу державних органів приватизації.

Комісія з приватизації складає проект плану приватизації об'єкта, в якому враховуються пропозиції: господарського товариства, створеного працівниками підприємства, що приватизується, та інших покупців; місцевих рад за місцезнаходженням об'єкта приватизації; державних органів приватизації; центрального органу виконавчої влади з питань земельних ресурсів; АМКУ його територіальних відділень; центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів України або його територіальних органів; уповноваженого

органу управління, який здійснював управління державним майном до прийняття рішення про приватизацію.

Проект плану приватизації повинен передбачати строки та способи приватизації, початкову вартість об'єкта приватизації (розмір статутного капіталу господарського товариства), рекомендовані форми платежу, розміри пакетів акцій за напрямками їх реалізації, а також забезпечення технологічної єдності виробництва, недопущення руйнування єдиних майнових комплексів, циклів, технологій, порядок використання майна, що не ввійшло до статутного капіталу господарських товариств.

За рішенням комісії до розробки проекту плану приватизації може бути включено проект реорганізації об'єкта, в якому передбачено створення на основі його структурних підрозділів юридичних осіб.

Рішення про необхідність реорганізації приймається в порядку, що встановлюється ФДМУ та АМКУ.

Відповідно до ст. 15 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ, приватизація майна державних підприємств може здійснюватися такими способами:

- продажу об'єктів приватизації на аукціоні (у тому числі за методом зниження ціни, без оголошення ціни);
- продажу об'єктів приватизації за конкурсом з відкритістю пропонування ціни за принципом аукціону (далі – конкурс);
- продажу акцій (часток, паїв), що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні, за конкурсом, на фондових біржах та іншими способами, що передбачають загальнодоступність та конкуренцію покупців;
- продажу на конкурсній основі єдиного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або контрольного пакета акцій АТ при поданні покупцем документів, передбачених ч. 1 ст. 12 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ;
- викупу об'єктів приватизації;
- продажу акцій на міжнародних фондових ринках, у тому числі у вигляді депозитарних розписок;

– іншими способами, які встановлюються спеціальними законами, що регулюють особливості приватизації об'єктів окремих галузей.

Основним із них є продаж об'єктів приватизації на аукціоні або за комерційним конкурсом, унаслідок проведення котрих власником об'єкта стає покупець, який запропонував найвищу ціну.

Неконкурентні способи продажу майна державних підприємств застосовуються щодо об'єктів, не проданих на аукціоні, за конкурсом.

Постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. № 1099 затверджено Порядок утворення АТ в процесі приватизації, випуску та розміщення акцій такого товариства, який визначає процедуру перетворення у процесі приватизації державних підприємств, підприємств, утворених на базі орендованого майна та заснованих на базі об'єднання майна різних форм власності, в АТ. До АТ, утворених у процесі приватизації, не застосовуються обмеження, встановлені абзацом другою частини першої та частиною другою статті 5, положення статті 9, вимоги частини першої статті 24, положення частини третьої статті 53 та абзацу третього частини першої статті 73 (у частині кумулятивного голосування) Закону України «Про акціонерні товариства» від 17.09.2008 р. № 514-VI щодо створення АТ, а також їх діяльності у період до виконання плану приватизації (розміщення акцій).

Відповідно до Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10.07.1996 р. № 290/96-ВР (ст.ст. 2, 8–15) приватизація майна здійснюється шляхом перетворення їх виключно у АТ. У разі, якщо вартість майна підприємств (організацій), зазначених у ч. 1 ст. 2 цього Закону, є недостатньою для формування статутного капіталу АТ, приватизація їх майна здійснюється відповідно до порядку, встановленого Фондом державного майна України. Водночас господарське товариство, створене працівниками таких підприємств (організацій), має першочергове право на викуп майна.

Згідно з ст. 17 Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10.07.1996 р.

№ 290/96-ВР, об'єкти незавершеного будівництва агропромислового комплексу, які не були приватизовані відповідно до законодавства України з питань приватизації, можуть передаватися органами приватизації сільськогосподарським підприємствам (у тому числі недержавним) для завершення їх будівництва з наступним пріоритетним правом викупу працівниками зазначених підприємств частки державного майна цих об'єктів.

Приватизація законсервованих об'єктів та об'єктів незавершеного будівництва здійснюється у порядку, передбаченому Законом України «Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва» від 14.09.2000 р. № 1953-III та Державною програмою приватизації, шляхом продажу на аукціоні (за методом зниження ціни об'єкта), за конкурсом. Вона проводиться також шляхом: продажу під розбирання; продажу за наявності одного покупця цьому покупцеві із забезпечення ним умов приватизації об'єкта; внесення об'єкта незавершеного будівництва до статутного капіталу господарського товариства як внеску держави з наступною приватизацією акцій (часток, паїв) після завершення будівництва відповідного об'єкта.

Особливості приватизації майна державних підприємств інших галузей народного господарства визначаються окремими законами і державною програмою приватизації.

Також порядок застосування певних способів приватизації, крім зазначених актів, регулюється: Положенням про план приватизації несільськогосподарських підприємств і організацій агропромислового комплексу, Положенням про порядок приватизації несільськогосподарських підприємств і організацій агропромислового комплексу та Положенням про порядок приватизації майна радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також заснованих на їх базі господарських товариств, створених членами трудового колективу, затвердженими Наказом Фонду державного майна України від 09.08.2000 р. № 1718, а також Державною програмою приватизації на конкретний рік, яка є джерелом наповнення Державного бюджету.

Відповідно до принципу гласності та прозорості обов'язковою є інформація про приватизацію, яка передбачає такі ві-

домості: перелік об'єктів, щодо яких прийнято рішення про приватизацію, умови їх продажу; термін протягом якого приймаються до розгляду плани приватизації та заяви на право продажу об'єктів приватизації; рішення про затвердження планів приватизації та укладення угод з юридичними особами або спеціалістами на розробку проектів планів приватизації і продажу об'єкта приватизації, а також підстави, на основі яких були прийняті ці рішення; результат виконання планів приватизації, які підлягають опублікуванню у спеціальних бюлетенях Фонду державного майна України та його регіональних відділень, які розповсюджуються за передплатою, в роздрібній торгівлі і місцевій пресі.

О. А. Туркот зазначає, щоб уникнути захоплення суб'єкта господарювання шляхом визнання приватизації його майна недійсною, необхідно провести аналіз проведення приватизації майна, зокрема чітко дотримання всіх процедур, здійснення приватизації без порушень законодавства. Під час проведення вказаного аналізу суб'єкт господарювання знатиме всі допущені порушення та зможе їх усунути або виправити⁴⁴.

Інформація про результати приватизації об'єкта (інформація про переможців конкурсу, аукціону, ціну, за яку придбано об'єкт приватизації, дані про розподіл акцій (часток, паїв) між новими власниками (окремо по кожній юридичній особі) підлягає опублікуванню у місцевій пресі за місцем розташування відповідного об'єкта. Інформація про строки та умови проведення аукціону, конкурсу, випуску акцій у вільний продаж повинна бути опублікована в інформаційних бюлетенях органів приватизації, центральній і місцевій пресі не пізніше як за 30 календарних днів до дати проведення аукціону, конкурсу, випуску акцій у вільний продаж.

Типовий, обов'язковий для публікації в бюлетені перелік відомостей для різних видів підприємств, порядок їх подання, форма публікації визначаються Фондом державного майна України.

⁴⁴ Туркот О. А. Способи захисту майна та органів управління акціонерних товариств від посягань / О. А. Туркот // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 4 (55). – С. 56.

§ 4. Договірні відносини у процесі приватизації

Договірні відносини у сфері приватизації потрібно розглядати як майнові договори між суб'єктами приватизації, змістом яких є оплатне відчуження державного майна. Як окрема категорія договорів у ст. 27 Закону України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-XII є угоди приватизації. Тому загальні положення про порядок укладання, виконання цих договорів і відшкодування шкоди передбачені у відповідних інститутах цивільного та господарського права, а особливості – законодавчих актах про приватизацію.

Залежно від того, який суб'єкт є предметом договору та способу приватизації, визначається його зміст. Так, відповідно до ч. 1 ст. 27 цього Закону, при приватизації державного підприємництва як єдиного майнового комплексу шляхом його викупу, продажу на аукціоні, за конкурсом між продавцем і покупцем укладається відповідний договір купівлі-продажу.

Водночас стартова ціна договорів визначається за Національним стандартом № 3 «Оцінка цілісних майнових комплексів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2006 р. № 1655.

До договору купівлі-продажу повинні включатися передбачені бізнес-планом чи планом приватизації зобов'язання або зобов'язання сторін, які були визначені умовами аукціону, конкурсу чи викупу, щодо: збереження основних видів діяльності підприємства; технічного переоснащення, модернізації виробництва; виконання встановлених мобілізаційних завдань; погашення боргів із заробітної плати та перед бюджетом, простроченої кредиторської заборгованості підприємства; забезпечення соціальних гарантій працівникам згідно з вимогами трудового законодавства; вимог та додаткових обмежень природоохоронного законодавства до користування об'єктом.

До договору також включаються: положення щодо відповідальності (звільнення від відповідальності) у разі виникнення форс-мажорних обставин (стихійне лихо, обставини непереборної сили тощо).

Включення до договору інших зобов'язань покупця допускається за згодою сторін.

Термін дії зазначених зобов'язань, за винятком виконання встановлених мобілізаційних завдань, не повинен перевищувати п'ять років. Для об'єктів групи Г та інших підприємств і установ, приватизація яких здійснюється на підставі рішень Кабінету Міністрів України, Кабінет Міністрів України визначає строк виконання зобов'язань та затверджує порядок здійснення контролю за їх виконанням.

Зазначені в цій частині зобов'язання зберігають свою дію для осіб, які придбають об'єкт у разі його подальшого відчуження протягом строку дії цих зобов'язань. Відчуження майна (акцій), обтяжених передбаченими у цій частині зобов'язаннями, можливо виключно за згодою державного органу приватизації, який здійснює контроль за їх виконанням. Порядок надання згоди державними органами приватизації встановлюється Фондом державного майна України. У разі подальшого відчуження приватизованого об'єкта новий власник у двотижневий строк з дня переходу до нього права власності на цей об'єкт зобов'язаний подати до державного органу приватизації копії документів, що підтверджують перехід до нього права власності. Державний орган приватизації зобов'язаний вимагати від нового власника виконання зобов'язань, визначених договором купівлі-продажу об'єкта приватизації і застосовувати до нього у разі їх невиконання санкції згідно із законом. Емітент або реєстратор, який веде реєстр власників іменних цінних паперів, зобов'язаний подати органу приватизації відомості про нового власника приватизованого об'єкта на письмову вимогу державного органу приватизації. Договори про подальше відчуження майна (акцій), обтяжених передбаченими у цій частині зобов'язаннями, підлягають нотаріальному посвідченню та у випадках, передбачених законодавством, державній реєстрації.

Контроль за виконанням умов договору купівлі-продажу здійснює державний орган приватизації, який є стороною такого договору (продавцем).

Власники приватизованих об'єктів мають пріоритетне право на довгострокову оренду (на строк не менше десяти років) займаних ними земельних ділянок з наступним їх викупом до земельного законодавства України, якщо на це немає

прямої заборони Кабінету Міністрів України або відповідної місцевої ради.

Місцева рада зобов'язана у місячний строк з моменту реєстрації приватизованого об'єкта переоформити договір оренди на користування землею.

Договір купівлі-продажу підлягає нотаріальному посвідченню, що означає перехід права власності на приватизований об'єкт та у випадках, передбачених законом, державній реєстрації.

Право власності на приватизований об'єкт та земельну ділянку переходить до покупця з моменту сплати повної вартості придбаного об'єкта приватизації та земельної ділянки.

На вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу у визначені строки.

Договір купівлі-продажу не укладається при продажу акцій АТ, створених у процесі приватизації або корпоратизації, крім продажу їх пакетом згідно з планом приватизації (планом розміщення акцій). Покупець набуває права власності на акції, придбані на сертифікатному аукціоні, з дня затвердження протоколу про результати такого аукціону.

Продаж акцій АТ, створених у процесі приватизації або корпоратизації, на фондових біржах здійснюється за умовами конкурсу. Наприклад, за оголошенням ФДМУ в 2010 р. конкурсом на продаж державного пакета акцій (61,58%) авіакомпанії «Міжнародні авіалінії України» була запропонована ціна 270 млн грн, яка в процесі конкурсу зросла до 516,841 грн⁴⁵.

Угоди щодо операцій з акціями, придбаними в процесі приватизації, можуть укладатися після внесення відомостей про їх покупця та інших відомостей, визначених законодавством, до реєстру власників іменних цінних паперів.

Забороняється подальше відчуження окремих частин пакета акцій до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальше відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового

⁴⁵ Урядовий кур'єр. – 2011. – 26 січня.

власника зобов'язань, визначених умовами конкурсу, аукціону, викупу. При подальшому відчуженні приватизованого об'єкта до нового власника переходять невиконані зобов'язання, що були передбачені договором купівлі-продажу об'єкта приватизації.

У разі розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань приватизований об'єкт підлягає поверненню у державну власність, включаючи земельну ділянку.

Особи, які придбали державні підприємства як єдині майнові комплекси, є правонаступниками їх майнових прав (крім права постійного користування земельною ділянкою) й обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України.

Правонаступництво щодо акцій (часток, паїв), придбаних у процесі приватизації, які належали державі в майні суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств, підтверджується договором купівлі-продажу.

Як зазначалося, до договору купівлі-продажу включаються санкції за порушення його умов. У разі порушення встановлених умовами договору купівлі-продажу строків у встановленому обсязі покупцями, вони сплачують на користь місцевого бюджету пеню у розмірі 0,1 відсотка вартості невнесених коштів за кожний день прострочення.

Покупці, що не сплатили за об'єкт приватизації, включаючи земельну ділянку, придбаний шляхом викупу, на аукціоні або за конкурсом, протягом 60 днів з моменту укладення чи реєстрації відповідної угоди сплачують на користь органу приватизації неустойку в розмірі та порядку, що встановлюються Постановою Кабінету Міністрів України «Про розмір неустойки за повну або часткову несплату покупцями коштів за об'єкти приватизації» від 17.09.2008 р. № 846.

Розмір неустойки, відповідно до цієї постанови, яку сплачують покупці у разі повної або часткової несплати у встановлений Законом України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 р. № 2163-ХІІ строк коштів за об'єкт приватизації, включаючи земельну ділянку, становить 20% суми, за яку придбано такий об'єкт, включаючи земельну ділянку.

За недопущення працівників державних органів приватизації, протидію чи перешкоджання проведенню ними перевірки дотримання умов договору купівлі-продажу державного майна на керівника приватизованого підприємства накладається штраф у розмірі 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за кожний встановлений факт. Штрафи стягуються з винних осіб за рішенням суду в установленому порядку та перераховуються до Державного бюджету України.

Збитки, заподіяні порушенням законодавства про приватизацію, а також витрати щодо забезпечення збереження об'єктів приватизації на період до моменту передачі майна, підлягають відшкодуванню за позовами заінтересованих осіб на основі ст. 623 ЦКУ і ст. 224 ГКУ, які встановлюють загальні засади відшкодування збитків.

Порушення встановленого законодавством порядку приватизації або прав покупців є також підставою для визнання недійсним договору купівлі-продажу об'єкта приватизації. Наприклад, рішенням Господарського суду Вінницької області від 16.08.2012 р. повернуто з приватної власності у державний приватизований один із найбільших клінічних санаторій – «Хмільник». Якщо договір змінений або розірваний з істотним порушенням його умов однією із сторін, то, відповідно до ч. 5 ст. 653 ЦКУ, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих зміною умов або розірванням договору.

Спори щодо приватизації державного майна, крім спорів, які виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції адміністративних судів, вирішуються господарським судом у порядку, встановленому Господарським процесуальним кодексом України.

Контрольні питання

1. У чому мета приватизації?
2. Назвіть принципи приватизації.
3. Які об'єкти державної власності підлягають приватизації?
4. Які об'єкти державної власності не підлягають приватизації і чому?
5. Хто є суб'єктами приватизації?
6. Функції комісії з приватизації.

7. Назвіть види договорів, котрі можуть укладатися під час приватизації державного підприємства.

8. Яка обов'язкова умова договору купівлі-продажу цілісного майнового комплексу та її зміст?

9. У чому особливість приватизації об'єктів незавершеного будівництва?

10. Які можливі санкції за невиконання умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації?

Ситуаційне завдання. У гуртожитку від Львівського автобусного заводу проживають мешканці. Як можливо передати гуртожиток та здійснити приватизацію помешкань.

Куди необхідно спершу звертатись? Яка процедура передачі? Відповідь потрібно підкріпити актами законодавства.

ЗОБОВ'ЯЗАЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

§ 1. Поняття, підстави виникнення та види господарських зобов'язань

В умовах ринкової економіки господарське зобов'язання є головним механізмом установаження та регулювання стосунків між суб'єктами господарсько-виробничих і організаційно-господарських відносин. Воно опосередковує процес виробництва, переміщення, реалізації матеріальних благ, інтелектуальної власності, цінних паперів, корисних копалин і надр, організаційно-господарські відносини між їх виробниками й органами господарського керівництва. Господарське зобов'язання конкретно регулює майнові й організаційно-господарські відносини у сфері виробництва та господарського обороту.

Відповідно до ч. 1 ст. 173 ГКУ, *господарським визнається зобов'язання, яке виникає між суб'єктом господарювання й іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених господарським законодавством, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, зокрема боржник) зобов'язаний учинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управнена сторона, зокрема кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.*

Змістом зобов'язання є дії господарського виробничого чи регулятивного господарського характеру, які на вимогу управненої сторони має виконувати або від виконання яких має утримуватися зобов'язана сторона. В зобов'язальних відносинах суб'єктивне право називається правом вимоги, а обов'язок щодо вимоги – боргом. Правомочний суб'єкт – кредитором, а

зобов'язаний – боржником. Тобто сторонами в зобов'язаннях є кредитор і боржник. *Кредитор* – це особа (суб'єкт господарювання), управнена вимагати від свого контрагента – боржника здійснення певної дії (дій) чи утримання від такої дії (дій). *Боржник* – це особа (суб'єкт господарювання), зобов'язана здійснити на користь кредитора – контрагента певну дію (низку дій) або утриматися від них. В більшості господарських зобов'язань кожна із сторін у них є одночасно і кредитором, і боржником, оскільки, з одного боку, має права, а з іншого – обов'язок виконати певні дії (поставка, капітальне будівництво, лізинг тощо).

Підставами виникнення господарських зобов'язань є певні юридичні дії (юридичні факти) або їх поєднання, з настанням яких господарське законодавство пов'язує виникнення тих чи інших прав і обов'язків. Зауважимо, що власне законодавство безпосередньо не є підставою виникнення господарських зобов'язань, воно лише визначає, з яких підстав вони виникають. Відповідно до ст. 174 ГКУ, господарські зобов'язання можуть виникати:

- безпосередньо із закону або іншого нормативно-правового акта, що регулює господарську діяльність (ГКУ, ЦКУ, Закону України «Про державний матеріальний резерв» від 24.01.1997 р. № 51/97-ВР тощо);

- з акта управління господарською діяльністю (в тому числі щодо створення, ліцензування господарської діяльності, наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про перетворення державних підприємств у казенні» від 30 червня 1998 р. № 987 та ін.);

- з господарського договору та інших правочинів, передбачених законом, а також не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать. Відповідно, вони є договірні та позадоговірні;

- внаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання, придбання або збереження майна суб'єкта або суб'єктом господарювання за рахунок іншої особи без достатніх підстав (регулюється ЦКУ з урахуванням особливостей, установлених ГКУ);

- у результаті створення об'єктів інтелектуальної власності та інших дій суб'єктів, а також унаслідок подій, з якими

закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання.

Перелік підстав, перелічених у цій статті, не є вичерпним. Зокрема вони також передбачені ст. 11 ЦКУ та іншими законами.

На підставі аналізу змісту, мети та суб'єктів господарських зобов'язань, можна назвати їх характерні ознаки, за якими вони відрізняються від цивільно-правових. *Такими ознаками є те, що:* вони виникають в особливій сфері суспільних відносин – сфері господарювання; підставами їх виникнення є ЦКУ і ГКУ та спеціальні закони, що регулюють господарські відносини; особливість дій, що їх зобов'язаний учинити один суб'єкт на користь іншого, – це дії господарського чи управлінського-господарського характеру; суб'єктами господарського зобов'язання є суб'єкти господарювання – зобов'язана сторона та управнена сторона, а не лише боржник і кредитор, які традиційно характерні для цивільно-правових відносин; суб'єктами господарських зобов'язань не можуть бути громадяни.

Залежно від особливостей, специфіки об'єкта, суб'єкта, визначеності предмета в господарському праві зобов'язання є таких видів: майново-господарські, організаційно-господарські, соціально-комунальні, публічні та внутрішньогосподарські.

Майново-господарськими, згідно з ч. 1 ст. 175 ГКУ, є цивільно-правові зобов'язання, що виникають між учасниками господарських відносин при здійсненні господарської діяльності, в силу яких зобов'язана сторона повинна вчинити певну господарську дію на користь другої сторони або утриматися від певної дії, а управнена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Такі зобов'язання мають цивільно-правовий характер і регулюються ЦКУ з урахуванням ГКУ.

Суб'єктами майново-господарських зобов'язань можуть бути: суб'єкти господарювання; негосподарюючі суб'єкти-юридичні особи; органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією. Зобов'язання майнового характеру, що виникають між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами громадянами, не є господарськими і регулюються іншими, найчастіше, нормами адміністративного законодавства.

Суб'єкти господарювання також можуть добровільно брати на себе зобов'язання майнового характеру на користь інших учасників господарських відносин (благодійництво тощо). Такі зобов'язання не є підставою для вимог щодо їх обов'язкового виконання.

Організаційно-господарськими, згідно з ч. 1 ст. 176 ГКУ, є господарські зобов'язання, що виникають у процесі державного регулювання господарської діяльності між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, в силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а управлена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку.

Організаційно-господарські зобов'язання, відповідно до ч. 2 ст. 176 ГКУ, можуть виникати:

- між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта;

- між суб'єктами господарювання, які разом організують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств;

- між суб'єктами господарювання, у разі якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством;

- в інших випадках, передбачених ГКУ, іншими законодавчими актами або установчими документами суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору.

Суб'єкти господарювання мають право разом здійснювати господарську діяльність для досягнення спільної мети, без утворення єдиного суб'єкта господарювання, на умовах, визначених договором про спільну діяльність. Якщо учасники договору про спільну діяльність доручають керівництво спільною діяльністю одному з учасників, на нього може бути покладено обов'язок ведення спільних справ. Такий учасник здійснює організаційно-управлінські повноваження на підставі доручення, підписаного іншими учасниками.

Соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання (ст. 177 ГКУ) розглядаються як зобов'язання, що виникають за рішенням відповідної місцевої ради.

За рахунок своїх коштів, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР, вони повинні створювати спеціальні робочі місця для осіб з обмеженою працездатністю та організувати їх професійну підготовку. Суб'єкти господарювання незалежно від статутної мети своєї діяльності, відповідно до ч. 4 ст. 175 ГКУ, можуть брати на себе зобов'язання про господарську допомогу у вирішенні питань соціального розвитку населених пунктів їх місцезнаходження, у будівництві й утриманні соціально-культурних об'єктів та об'єктів комунального господарства і побутового обслуговування, надавати іншу господарську допомогу з метою вирішення місцевих проблем.

Отже, на підставі рішення місцевої ради виникає організаційно-господарське зобов'язання між нею та суб'єктом господарювання. Вони також мають право брати участь у формуванні відповідних фондів місцевих рад та у виконанні робіт щодо комплексного економічного і соціального розвитку територій.

Публічні зобов'язання суб'єктів господарювання. Вони виникають у зв'язку з тим, що суб'єкт, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах. Він не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством. Маються на увазі зобов'язання, які виникають під час здійснення господарської діяльності з енергопостачання, газопостачання, централізованого водопостачання і водовідведення, з надання послуг транспорту загального користування, зв'язку, біржових тощо або установчими документами суб'єкта господарювання (статут, засновницький договір), які встановлюють їх певний вид діяльності.

Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, відповідно до ч. 2 ст. 178 ГКУ, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законодавством.

Внутрішньогосподарські – це зобов'язання, що виникають між відокремленими структурними підрозділами суб'єкта господарювання та відносини суб'єкта господарювання з структурними підрозділами, а також у зв'язку з виконанням певних робіт чи надання послуг. Наприклад, зобов'язальні відносини щодо виконання ремонтних робіт.

§ 2. Виконання господарських зобов'язань

Загалом виконання господарського зобов'язання (далі – зобов'язання) є засобом досягнення мети укладання та його припинення. З огляду на положення статей глави 22 ГКУ, *виконання зобов'язання* – це вчинення боржником або кредитором дій, чи утримання від них, спрямованих на здійснення прав та виконання обов'язків, які випливають із зобов'язання. Щодо його поліпшення був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань» від 02.10.2012 р. № 5405-VI.

Зобов'язання вважається виконаним, якщо передбачені ним дії виконані повністю та належно. Тобто з дотриманням усіх вимог, які в ньому передбачені.

Традиційно в юридичній літературі розглядаються принципи належного та реального виконання зобов'язань.

Принципи належного виконання полягають у виконанні зобов'язання належним чином – відповідно до вимог закону, інших нормативно-правових актів, договору, а за відсутності в цих правових документах конкретних вимог щодо їх виконання – згідно з вимогами, що у певних умовах звичайно висуваються (тобто відповідно до звичаїв господарсько-ділового обігу). Це стосується і місця, і часу виконання зобов'язання, і можливості (неможливості) розстрочення виконання.

Відповідно до ст. 197 ГКУ, господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання.

Якщо місце виконання зобов'язання не встановлено, зобов'язання повинно бути виконано:

- за зобов'язанням про передання нерухомого майна (будівля, земельна ділянка тощо) місцезнаходженням цього майна;

- за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі договору перевезення, – за місцем здавання товару (майна) перевізникові;

- за зобов'язанням про передання товару (майна), що виникає на підставі інших правочинів, – за місцем виготовлення або зберігання товару (майна), якщо це місце було відоме кредиторі на момент виникнення зобов'язання;

- за грошовим зобов'язанням – за місцем проживання кредитора, а якщо кредитором є юридична особа, – за її місцезнаходженням на момент виникнення зобов'язання. Якщо кредитор на момент виконання зобов'язання змінив місце проживання (місцезнаходження) і сповістив про це боржника, зобов'язання виконується за новим місцем проживання (місцезнаходженням) кредитора з віднесенням на кредитора всіх витрат, пов'язаних із зміною місця виконання;

- за іншими зобов'язаннями – за місцезнаходженням постійно діючого органу управління (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом.

Встановлена певна специфіка виконання грошових зобов'язань. Згідно зі ст. 198 ГКУ, платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом. Вони повинні бути виражені та підлягають оплаті у гривнях (в іноземній валюті – лише у випадках, передбачених актами законодавства, та відповідно до встановленого ним порядку). Нарахування відсотків за такими зобов'язаннями застосовується у випадках, розмірах та порядку, визначених законом або договором.

В. К. Мамутов зазначає, що захист прав суб'єктів господарювання – це введення в дію системи правових та організаційно-технічних заходів, спрямованих на забезпечення реалізації прав цих суб'єктів та недопущення їх порушень. Сукупність взаємопов'язаних правових засобів, способів і форм, за допо-

могою яких поведінка суб'єктів господарювання, їх контрагентів (зокрема споживачів) та державних органів у ході їх правовідносин увідповіднюється до вимог і дозволів, що містяться у нормах права, і цим забезпечується захист законних прав суб'єктів, формує механізм захисту. Метою захисних заходів є ненадання надмірних переваг певним учасникам господарських відносин, а встановлення балансу інтересів держави, суб'єктів господарювання та споживачів. Учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані ним збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено⁴⁶.

Господарське зобов'язання має виконувати зазвичай зобов'язана особа. Проте, відповідно до ст. 194 ГКУ, виконання господарського зобов'язання може бути покладено в цілому або в частині на третю особу, що не є стороною в зобов'язанні. Водночас управнена сторона зобов'язана прийняти виконання, запропоноване третьою особою – безпосереднім виконавцем, якщо із закону, господарського договору або характеру зобов'язання не впливає обов'язок сторони виконати зобов'язання особисто.

У ст. 195 ГКУ передбачено можливість делегування прав у господарських зобов'язаннях. Ідеться про те, що управнений суб'єкт господарського зобов'язання вправі (якщо інше не передбачено законом) передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права (з обумовленням певним строком або без такого) на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень. Передача (делегування) прав має бути документально оформлена актом передачі, що вважається чинним із дня одержання повідомлення про це зобов'язаною стороною, а акт делегування господарсько-управлінських повноважень іншому суб'єктові – від дня офіційного його опублікування. Передача прав тягне

⁴⁶ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, В. В. Хахулін та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 41–42.

обов'язок суб'єкта, який одержав у результаті такої передачі (делегування) додаткові повноваження, вирішувати відповідне до цих повноважень коло господарських питань та нести відповідальність за наслідки рішень, що ним приймаються. У господарському зобов'язанні можуть брати участь декілька управнених або кілька зобов'язаних суб'єктів. У такому випадку кожний з управнених суб'єктів має право вимагати виконання, а кожний із зобов'язаних суб'єктів повинен виконати зобов'язання відповідно до частки цього суб'єкта, визначеної зобов'язанням. Виконання за участю декількох зобов'язаних осіб може бути солідарним, якщо це передбачено законодавством або договором. При такому виконанні господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦКУ, якщо інше не передбачено спеціальним законом.

Принципи реального виконання зобов'язання є фактичним продовженням принципу належного виконання. Цей принцип означає виконання зобов'язання в натурі. Вимога щодо виконання господарського зобов'язання в натурі підкріплюється положенням ч. 2 ст. 194 ГКУ. Відповідно до цієї статті, неналежне виконання зобов'язання третьою особою не звільняє сторони від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Кожна сторона господарського зобов'язання повинна взяти всіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського (публічного) інтересу. Порушення зобов'язань є підставою для застосування господарських санкцій, передбачених ГКУ, іншими законами або договором. Проте застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє його (суб'єкта) від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона відмовилася від прийняття виконання зобов'язання.

Зобов'язання має бути виконане також:

- у повному обсязі (управнена сторона має право не приймати виконання зобов'язання частинами, якщо інше

не передбачено законом, іншими нормативно-правовими актами або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання (зобов'язання з поставки виконується певними партіями);

– *вчасно* (зобов'язана сторона не має права виконати зобов'язання достроково, якщо інше не передбачено законом, іншим нормативно-правовим актом або договором, або не впливає зі змісту зобов'язання).

Одностороння відмова від виконання господарського зобов'язання зазвичай вважається порушенням. Проте вона допускається у випадках передбачених законом: у разі неналежного виконання іншою стороною обов'язків (ч. 6 ст. 193 ГКУ) зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання; у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою виконання зобов'язання); у разі відмови від виконання або відстрочки виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконано належним чином (ч. 7 ст. 193 ГКУ); управнена сторона, приймаючи виконання господарського зобов'язання, на вимогу зобов'язаної сторони повинна видати письмове посвідчення виконання зобов'язання повністю або його частини.

Окремі автори розширюють перелік основних принципів виконання зобов'язань, включаючи до них такі, як принцип взаємного сприяння, принцип економічності (В. В. Луць), принцип загальногосподарського інтересу (В. К. Мамутов).

Виконання зобов'язань має підтверджуватися документами встановленої форми із обов'язковими реквізитами. Наприклад, акт приймання-передачі основних засобів, акт приймання продукції виробничо-технічного призначення і товарів народного споживання за якістю, кількістю тощо.

§ 3. Способи забезпечення виконання господарських зобов'язань

Наявність зобов'язання, на жаль, не гарантує його належного та реального виконання, а тому потребує відповідного забезпечення.

Виконання господарських зобов'язань забезпечується: *заходами захисту прав* (що передбачені законом або такі,

що йому не суперечать); *заходами відповідальності* учасників господарських відносин, передбаченими ст. 216 ГКУ та іншими законами.

Оскільки, згідно з абзацом 2 ч. 1 ст. 199 ГКУ, до відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань учасників господарських відносин застосовуються відповідні положення ЦКУ, розглянемо їх за цивільним законодавством.

Види забезпечення зобов'язань у цьому разі умовно можна поділити на *зобов'язально-правові та речово-правові*. До першого виду належать: неустойка, порука, гарантія та завдаток до другого – застава і притримання. Для речово-правових видів (способів) характерне те, що інтереси кредитора можуть бути забезпечені за рахунок майна, яке перебуває у заставі або володінні боржника.

Зобов'язально-правові способи змушують боржника виконати належно зобов'язання під страхом настання негативних наслідків, які пов'язані із зобов'язальними вимогами.

До відносин щодо забезпечення виконання зобов'язань, відповідно до ч. 1 ст. 199 ГКУ, застосовуються передбачені статтями ЦКУ такі способи.

Неустойка (штраф, пеня) – грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторowi у разі порушення боржником зобов'язання (ст.ст. 549–552 ЦКУ). Різновидами неустойки є штраф і пеня.

Штраф – вид неустойки, що обчислюється у встановлених відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання.

Пеню є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Залежно від підстав встановлення можуть бути такі види неустойки.

Законна неустойка встановлюється нормативним актом на випадок невиконання або неналежного виконання договірною зобов'язання. Ці правила є обов'язковими для сторін і вони не вправі відступати від указанного правила, тобто відмовитися від стягнення неустойки або зменшити її розмір. Нормативним актом передбачаються умови, розмір, а іноді поря-

док стягнення неустойки. Водночас сторони можуть підвищити її розмір, якщо це не заборонено законом.

Договірна неустойка встановлюється угодою сторін на випадок невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань. Якщо така неустойка встановлюється в договорі, це в письмовій формі повинно бути у ньому відображено.

Залежно від співвідношення права на неустойку з правом на відшкодування збитків вона може бути таких видів:

- залікова неустойка стягненню підлягає і неустойка, і збитки, але тільки в тій частині, що не покриваються сумою неустойки. Наприклад, якщо неустойка передбачена в сумі 10 тис. грн, а збитки становлять 50 тис. грн, то збитки стягуються в розмірі 40 тис. грн. Залікова неустойка має значення як загальне правило, і повинна застосовуватись у випадках, якщо законом або договором не передбачена неустойка іншого виду;

- штрафна неустойка стягується в сумі понад суму компенсації збитків, заподіяних невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань. Наприклад, якщо неустойка передбачена в сумі 10 тис. грн, а збитки становлять 50 тис. грн, то збитки стягуються в повному розмірі плюс неустойка всього 60 тис. грн;

- виключна неустойка обмежує відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання тільки сплатою суми неустойки, виключаючи взагалі вимоги про відшкодування збитків (наприклад, пеня за грошовими зобов'язаннями відповідно до Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР);

- альтернативна неустойка передбачає стягнення кредитором або неустойки, або відшкодування збитків, причому стягнення неустойки позбавляє права на стягнення збитків і навпаки.

Порука – це односторонній, консенсуальний договір, за яким третя особа бере на себе повну або часткову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання боржником його зобов'язання перед кредитором (ст.ст. 553–559 ЦКУ).

На відміну від застави, яка надає кредиторові переважне право перед іншими кредиторами боржника задовольнити

свої вимоги із вартості заставленого майна, за договором поруки кредитор поруч із боржником набуває в особі поручителя додаткового боржника. Водночас має право на оплату послуг, наданих ним боржникові.

За *гарантією* банк, інша фінансова установа, страхова організація (*гарант*) гарантує перед кредитором (*бенефіціаром*) виконання боржником (*принципалом*) свого обов'язку (ст.ст. 560–569 ЦКУ).

Гарантія – це односторонній договір, за яким одна організація (гарант) зобов'язується нести майнову відповідальність перед кредитором за неналежне виконання зобов'язань боржником.

Зобов'язання суб'єктів господарювання, які належать до державного сектора економіки, можуть бути забезпечені державною гарантією у випадках та у спосіб, передбачений законом. Способами забезпечення виконання господарських зобов'язань може бути і банківська гарантія (ст. 200 ГКУ), і загальногосподарські (публічні) гарантії (ст. 201 ГКУ).

Гарантія є специфічним засобом забезпечення виконання господарських зобов'язань шляхом письмового підтвердження (гарантійного листа) банком, іншою кредитною установою, страховою організацією (банківська гарантія) про задоволення вимог управненої сторони у розмірі повної грошової суми, зазначеної у письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане у ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні. Зобов'язання за банківською гарантією виконується лише на письмову вимогу управненої сторони. Водночас гарант має право висунути управненій стороні лише ті претензії, висунення яких допускається гарантійним листом. Зобов'язана сторона не має права висунути гаранту заперечення, які вона могла б висунути управненій стороні, якщо її договір із гарантом не містить зобов'язання гаранта внести до гарантійного листа застереження щодо висунення таких заперечень.

Гарантом за зобов'язаннями державних замовників є, згідно із ч. 2 ст. 183 ГКУ, держава в особі Кабінету Міністрів України.

До відносин банківської гарантії в частині, не врегульованій ГКУ, застосовуються відповідні положення ЦКУ (ст.ст. 560–569).

Загальногосподарські (публічні) гарантії виконання зобов'язань застосовуються з метою нейтралізації несприятливих наслідків від економічних злочинів. Законом може бути передбачено обов'язок комерційних банків, страховиків, АТ та інших суб'єктів господарювання, які залучають кошти або цінні папери громадян і юридичних осіб, передавати частину своїх коштів для формування єдиного страхового фонду публічної застави. Так, у Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23.02.2012 р. № 4452-VI встановлено правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд), порядок виплати Фондом відшкодування за вкладами, а також регулюються відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначаються повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

Способом забезпечення виконання зобов'язання є завдаток. Відповідно до ст. 570 ЦКУ, – це грошова сума, що видається однією зі сторін у рахунок належних із неї за договором платежів іншій стороні як доказ укладення договору і забезпечення його виконання. Завдаток необхідно відрізнити від авансу. *Аванс* – це також визначена грошова сума або цінності, які покупець чи замовник передають продавцю чи виконавцю робіт в рахунок майбутніх платежів за передане майно, виконану роботу чи надані послуги. Проте аванс не є способом забезпечення виконання зобов'язання. Якщо сторона, що одержала аванс, не виконала своїх зобов'язань, інша сторона має право вимагати лише повернення авансу, а не сплати його подвійної суми. Відповідно до ч. 2 ст. 570 ЦКУ, якщо не буде встановлено, що сума сплачена в рахунок належних з боржника платежів є завдатком, вона вважається авансом.

За способом забезпечення виконання зобов'язання заставою – кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання,

забезпеченого заставою, одержати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом.

Основні положення застави як способу забезпечення виконання зобов'язання викладені у ст.ст. 572–593 ЦКУ.

Залежно від виду майна, яке може бути предметом застави, розрізняють такі *види застави*: іпотека, заклад, застава товарів в обороті або переробці, застава цінних паперів та застава майнових прав.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про іпотеку» від 05.06.2003 р. № 898-IV, *іпотека* – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

Способом забезпечення виконання зобов'язання є заклад. Закладом є застава рухомого майна, при якій майно, що становить предмет застави, передається заставником у володіння заставоутримувача. За угодою заставодержателя із заставодавцем предмет застави, згідно зі ст. 44 Закону України «Про заставу» від 02.10.1992 р. № 2654-XII, може бути залишено у заставодавця під замком заставодержателя (тверда застава). Індивідуально визначена річ може бути залишена у заставодавця з накладенням знаків, які засвідчують заставу.

Способом забезпечення виконання зобов'язання, відповідно до ст. 594 ЦКУ, є також притримання. Кредитор, який правомірно володіє річчю, що підлягає передачі боржникові або особі, вказаній боржником, у разі невиконання ним у строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредиторів пов'язаних з нею витрат та інших збитків має право притримати її у себе до виконання боржником зобов'язання. Кредитор, який притримує річ, може задовільнити вимоги за рахунок її реалізації.

§ 4. Поняття та підстави припинення господарських зобов'язань

Припинення зобов'язання – це погашення прав та обов'язків сторін, що становлять його зміст.

Основною підставою припинення зобов'язання є його виконання.

Виконання зобов'язання – це вчинення боржником тих дій, які встановлені договором, чи законом, тобто передати річ, виконати роботу, надати послуги, відшкодувати шкоду тощо.

Господарське зобов'язання припиняється за таких підстав:

– виконанням, проведеним належним чином (чч. 1–2 ст. 203 ГКУ), якщо умови зобов'язання виконані належним чином і виконання прийнято управненою стороною;

– зарахуванням зустрічної однорідної вимоги або страхового зобов'язання (чч. 3–5 ст. 203 ГКУ). Для зарахування достатньо заяви однієї сторони зобов'язання, проте не допускається зарахування вимог, щодо яких за заявою другої сторони належить застосувати строк позовної давності і строк цей мив, а також в інших випадках, передбачених законом;

– у разі поєднання управненої та зобов'язаної сторін в одній особі (ч. 2 ст. 204 ГКУ);

– за згодою сторін (зокрема угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами, якщо така заміна не суперечить обов'язковому акту, на підставі якого виникло попереднє зобов'язання (ч. 1 ст. 204 ГКУ);

– у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду (ст.ст. 206–207 ГКУ);

– через неможливість виконання у разі виникнення обставин, за які жодна з його сторін не відповідає (зокрема ліквідація суб'єкта без правонаступництва визнання його банкрутом тощо). Водночас зобов'язана сторона з метою запобігання невиконанню для сторін майновим та іншим наслідкам, повинна негайно повідомити про це управнену сторону, яка має вжити необхідних заходів щодо зменшення зазначених наслідків. Таке повідомлення не звільняє зобов'язану сторону від відповідальності за невиконання зобов'язання відповідно до вимог закону (ст. 205 ГКУ);

- у разі ліквідації суб'єкта господарювання, якщо не допускається правонаступництво за цим зобов'язанням. Так само підставою припинення зобов'язання суб'єкта господарювання – банкрута є його ліквідація;

- в інших випадках, передбачених іншими законами.

До відносин щодо припинення господарських зобов'язань застосовуються відповідні положення ЦКУ з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ.

Так, згідно із ч. 1 ст. 206 ГКУ, господарське зобов'язання може бути розірвано сторонами відповідно до правил, встановлених щодо зміни та розірвання господарських договорів, тобто за домовленістю сторін або за рішенням суду. Проте державний контракт підлягає розірванню у разі зміни або скасування державного замовлення, яким передбачено припинення дії контракту, з моменту, коли про це стало відомо сторонам зобов'язання. Наслідки розірвання державного контракту для його сторін визначаються відповідно до закону.

Господарське зобов'язання на вимогу однієї зі сторін або відповідного органу державної влади може бути визнано судом недійсним повністю або якщо воно, відповідно до ч. 1 ст. 207 ГКУ, не відповідає вимогам закону або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин із порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності). Недійсною може бути визнано також нікчемну умову господарського зобов'язання, яка самостійно або в поєднанні з іншими умовами зобов'язання порушує права та законні інтереси другої сторони або третіх осіб. Нікчемними визнаються, зокрема, такі умови типових договорів і договорів приєднання, які: виключають або обмежують відповідальність виробника продукції, виконавця робіт (послуг) або взагалі не покладають на зобов'язану сторону певних обов'язків; допускають односторонню відмову від зобов'язання з боку виконавця або односторонню зміну виконавцем його умов; вимагають від одержувача товару (послуги) сплати непропорційно великого розміру санкцій у разі відмови його від договору і не встановлюють аналогічної санкції для виконавця.

Визнання господарського зобов'язання недійсним тягне наслідки, відповідно до ч. 3 ст. 207, ст. 208 ГКУ, а саме:

– припинення зобов'язання повністю або в частині з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду. Якщо за змістом зобов'язання воно може бути припинено лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє;

– вилучення в доход держави за рішенням суду майна (коштів), одержаного сторонами за зобов'язанням у разі визнання його недійсним як такого, що суперечить інтересам держави і суспільства; водночас за наявності наміру вчинення зобов'язання з незаконною метою, вилученню підлягає все майно, одержане сторонами за зобов'язанням; у разі наявності наміру лише в однієї із сторін усе одержане нею повинно бути повернено другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується за рішенням суду в доход держави; у разі виконання такого зобов'язання однією стороною з другої сторони стягується в доход держави все одержане нею, а також все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного;

– *двостороння реституція* – у разі визнання недійсним зобов'язання з інших підстав: кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за зобов'язанням, а за неможливості повернути одержане в натурі відшкодувати його вартість грошима, якщо інші наслідки недійсності зобов'язання не передбачені законом.

Зобов'язання припиняється також взаємним зарахуванням, зустрічної вимоги, що припиняє зустрічні зобов'язання, якщо вони рівнозначні за сумою. Для цього достатньо заявити однієї із сторін.

До підстав припинення зобов'язань належать: новація, прощення боргу і відступне.

Новація зобов'язання (оновлення зобов'язання) – це домовленість сторін щодо заміни первинного зобов'язання, яке було між кредитором і боржником, іншим. Водночас нове зобов'язання має новий предмет або новий спосіб виконання.

Прощення боргу – це відмова кредитора від своїх вимог. Однак прощення боргу можливе лише за умови, якщо звільнення

кредитором боржника від виконання зобов'язання не порушує права третіх осіб щодо майна кредитора, не є способом ухилення від сплати податків і відрахувань у соціальні фонди.

За згодою сторін зобов'язання може бути припинено наданням замість предмета виконання зобов'язання відступного (передача майна, цінних паперів, сплата грошей, виконання робіт тощо). Розмір і порядок надання відступного встановлюють безпосередньо сторони.

Зазначені підстави припинення зобов'язань є лише за волею і згодою сторін.

Незалежно від волі сторін припиняються зобов'язання внаслідок таких обставин: неможливість виконання зобов'язання; поєднання в одній особі боржника та кредитора; смерть боржника чи кредитора, якщо зобов'язання пов'язано з їх особою; ліквідація юридичної особи (кредитора чи боржника).

Неможливість виконання зобов'язання, згідно з ч. 2 ст. 205 ГКУ, може стати підставою припинення зобов'язання, якщо її настання зумовлено обставинами, за які боржник не відповідає і які виключають відповідальність боржника, наприклад форс-мажорні обставини.

Смерть особи фізичної особи-підприємця може бути підставою припинення зобов'язання, лише коли права й обов'язки нерозривно пов'язані з особою боржника чи кредитора і нема спадкоємця, який із прийняттям спадщини взяв на себе обов'язок виконати зобов'язання померлого.

Ліквідація суб'єкта господарювання (кредитора чи боржника) є підставою для припинення зобов'язання, оскільки, на відміну від реорганізації, коли створений суб'єкт є правонаступником за зобов'язаннями, а при ліквідації правонаступництва немає.

Контрольні питання

1. У чому зміст поняття господарське зобов'язання?
2. Назвіть підстави виникнення господарських зобов'язань?
3. Вкажіть відмінність господарсько-правових і цивільно-правових зобов'язань.
4. Які Ви знаєте види господарських зобов'язань?
5. У чому полягають соціально-комунальні зобов'язання?

6. Назвіть зміст публічних зобов'язань.
7. Які особливості принципів виконання господарських зобов'язань?
8. Перелічіть і поясніть способи забезпечення виконання господарських зобов'язань.
9. Вкажіть та розгляньте підстави припинення господарського зобов'язання.
10. Назвіть підстави припинення господарських зобов'язань.

Ситуаційне завдання. Акціонер приватного АТ В. Л. Доренко подарував належні йому акції, сумарна номінальна вартість яких становить 30% статутного фонду товариства, рідному братові І. Л. Доренку приватне АТ подало позов до суду про визнання угоди недійсною, стверджуючи, що договір дарування був удаваною угодою, яка прикривала договір купівлі-продажу: В. Л. Доренко свого часу вклав усі свої заощадження в акції і навіть продав автомобіль, аби оплатити акції додаткової емісії. Після укладення так званого договору дарування акцій у колишнього акціонера приватного АТ (В. Л. Доренко) з'явився дорогий автомобіль іноземного виробництва, він уклав з будівельною компанією договір на будівництво замиського котеджу. Крім того, брат колишнього акціонера – І. Л. Доренко обіймав посаду генерального директора ПАТ, який був конкурентом приватного АТ на одному товарному ринку. В результаті зосередження у його руках значного пакету акцій підприємства-конкурента досяглася економічна концентрація, що потребувала попереднього дозволу антимонопольних органів, проте жоден із братів не звертався за отриманням такого дозволу.

Чи є у В. Л. Доренка зобов'язання перед приватним АТ і його акціонерами? Якщо так, то назвіть підстави виникнення таких зобов'язань. Дайте оцінку положенням ч. 3 ст. 81 ГКУ з погляду зобов'язань акціонера приватного АТ щодо відчуження належних йому акцій. Що є підставами (юридичними та фактичними) для виникнення зобов'язання І. Л. Доренка перед антимонопольними органами щодо отримання згоди на економічну концентрацію? Якщо договір дарування буде визнаний судом недійсним, то які дії зобов'язані будуть вчинити брати Доренко.

Розділ 10

ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР

§ 1. Поняття, ознаки та функції господарського договору

Господарський договір в умовах ринкової економіки є основним засобом організації відносин між суб'єктами господарювання, а також важливим засобом правової організації господарського життя суспільства загалом. Він є однією із найпоширеніших підстав виникнення договірних господарських зобов'язань і як гнучкий правовий регулятор дає змогу враховувати специфіку окремого господарського зв'язку та узгоджувати його із загальнонормативним режимом правового регулювання господарських відносин.

Об'єктивна необхідність господарського договору зумовлена господарським інтересом. Суб'єкти господарської діяльності мають право й утворюють певні норми та правила відносин. В Римському праві, наприклад, вживається поняття «закон договору», за принципом: договір робить право (лат.: *convetio facit legem*). У ст. 1134 французького Цивільного кодексу Наполеона (1804 р.) передбачено, що договір має «силу закону сторонам».

Нещодавно в науковій юридичній літературі України теоретичні питання господарського договору стали предметом комплексного, цілісного вивчення. Розробка доктринального поняття господарського договору як універсального засобу саморегуляції господарських відносин, а також використання теоретичних надбань найбільш повно відображена О. А. Беляневич у монографії «Господарське договірне право України (теоретичні аспекти)»⁴⁷.

⁴⁷ Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія / О. А. Беляневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.

Водночас в умовах ринкового конкурентного середовища, яке сформувалося в Україні, набуло поширення укладення господарських договорів на біржах, аукціонах, конкурсах, але ці питання висвітлено не достатньо.

Термін «*господарський договір*» широко використовується в юридичній літературі та в господарській практиці, звичайно, на основі його порівняння з цивільно-правовим договором. Ці поняття співвідносяться як загальне й особливе. Зауважимо, що чинне господарське законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в ГКУ йому присвячено розділ 20 «Господарські договори» (ст.ст. 179–188) На підставі аналізу правовідносин у господарській діяльності, змісту й особливостей господарських договорів, визначених у ГКУ, маємо змогу сформулювати поняття господарського договору за його ознаками. Видами ознак є: за суб'єктивним складом сторони в господарському договорі є суб'єктами господарювання; спрямованістю забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин; зв'язок із плановим процесом у господарській діяльності (з передбаченням виробничих показників); поєднання майнових (виготовлення продукції) та організаційних елементів (визначення порядку виробництва, приймання виконання тощо); обмеження договірної свободи і можливість відступу від рівності сторін (державні контракти, закупівля продукції і товарів за державні кошти та ін.).

Головна особливість господарського договору полягає в особливому суб'єктному складі та обмеженні договірної свободи. Суб'єктний склад господарського договору можна визначити так: сторонами (стороною) в господарському договорі можуть бути господарські організації з правами юридичної особи; відособлені підрозділи господарських організацій у межах компетенції, що надана їм цими організаціями; індивідуальні підприємці (із статусом, і без статусу юридичної особи); негосподарські організації-юридичні особи при здійсненні ними господарської діяльності, необхідної для досягнення мети, передбаченої їх установчими документами; органи господарського управління-власники та (або) уповноважені ними органи, які здійснюють у межах їх компетенції управління майном створених (придбаних) ними або підвідомчих їм господарських організацій.

Узагальнивши наведене, зазначимо, що *господарський договір* – це засноване на домовленості сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язальне правовідношення між суб'єктами господарювання та/або суб'єктами організаційно-правових повноважень, змістом якого є взаємні права й обов'язки сторін у сфері господарської діяльності з урахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів.

Своєрідність господарського договору як зобов'язального правовідношення зумовлена природою господарських зв'язків і виявляється в спрямованості господарського договору на обслуговування господарської діяльності та в поєднанні майнових і організаційних елементів у його змісті. Держава, виконуючи економічну функцію та забезпечуючи соціальну спрямованість економіки, вправі регулювати договірну свободу суб'єктів господарських правовідносин на досягнення такого економічного суспільного порядку, який забезпечить кожному члену суспільства належні умови існування і лише після цього максимально допустиму індивідуальну свободу. Тому господарські договори опосередковують не тільки господарські зв'язки, які формуються між суб'єктами господарювання, а й ті, що формуються між ними й органами державного регулювання та місцевого самоврядування. Вони, наприклад, укладаються з приводу виконання програм і планів економічного, науково-технічного, соціального розвитку держави та регіонів, а також внутрішньогосподарських планів.

Правове регулювання господарських договірних зв'язків в Україні здійснюється тією чи іншою мірою трьома гілками влади так:

- прийняттям Верховною Радою України найважливіших нормативних актів, що регулюють господарську діяльність;
- виданням органами виконавчої влади, насамперед Кабінетом Міністрів України та центральними органами виконавчої влади, підзаконних нормативних актів, що регулюють договірні зв'язки, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності;
- за допомогою діяльності особливого юрисдикційного органу – господарського суду, який не тільки судить про право, але й сприяє стабільності та стійкості господарських договорів-

них зв'язків. Водночас ідея нормативного регулювання договірних господарських відносин не суперечить основам функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки.

Правовий режим господарських договорів об'єктивно зумовлений особливою природою господарських зв'язків, яка потребує спеціального регулювання з метою підтримання необхідного балансу між інтересами окремих суб'єктів господарювання, їх об'єднань та інтересами суспільства загалом. Урахування в господарському договорі інтересів інших, окрім його сторін, осіб (споживачів, суспільства в цілому) досягається шляхом введення в договірні відносини елементів імперативності, які можуть мати і побічний характер (встановлення розмірів податків, рівня цін і тарифів, закріплення загальних принципів укладання договорів, встановлення відповідальності за зловживання монополюним становищем на ринку та ін.), і пряму дію (зокрема, коли однією з сторін у договорі є державний орган).

Імперативність регулювання договірних зв'язків є різноаспектною й зумовлюється завданнями, що повинна виконати держава в галузі управління господарською діяльністю, насамперед захистом прав і законних інтересів суб'єктів господарювання, захистом публічних інтересів та забезпеченням суспільного господарського правопорядку в країні.

Водночас конкурентне ринкове середовище потребує надання сторонам договору свободи господарської діяльності, яка реалізується через систему загальних дозволів у праві. Суб'єкти господарювання можуть реалізовувати правові дозволи за власною ініціативою у власних та суспільно прийнятних цілях. Така реалізація здійснюється шляхом самостійного формування учасниками господарського обороту своїх суб'єктивних прав та обов'язків, що кореспондують їм із метою забезпечення суспільних інтересів.

Як спеціальна правова категорія, зазначає В. С. Щербина, господарський договір має такі особливі ознаки.

По-перше, господарське законодавство регулює цей договір як таку угоду, яка має визначену економічну та правову мету. Господарський договір завжди укладається з господарською (комерційною) метою для досягнення необхідних

господарських і комерційних результатів. Це виробництво і реалізація за плату продукції, виконання робіт і оплата їхніх результатів, надання платних послуг. Звідси господарські договори – це зазвичай майнові договори, що обслуговують безпосередньо виробництво та господарський (комерційний) обіг. За критерієм мети господарські договори відмежовуються від інших договорів суб'єктів господарювання, які не обслуговують виробництво та обіг і є допоміжними.

По-друге, стосовно господарських договорів діють окремі правила щодо підстав їх укладання та змісту господарських договірних зобов'язань. Законодавством про господарські договори встановлено, що ті з них, які спрямовані на забезпечення пріоритетних потреб України в продукції, роботах та послугах, укладаються на підставі відповідних державних замовлень. Юридичною особливістю в такому разі є те, що зміст господарського договору, який укладається на підставі державного замовлення (державний контракт), повинен відповідати цьому замовленню ч. 5 ст. 179 ГКУ. В теорії права такі договори визначаються як плановані.

Однак не всі господарські договори укладаються на підставі державного замовлення. Отже, ця ознака господарського договору не є абсолютною.

Зміст господарських договорів, які укладаються без державного замовлення, має відповідати господарським намірам і юридично вираженій згоді сторін. У теорії такі договори називаються регульованими, тобто такими, що регулюються сторонами.

По-третє, закон обмежує коло суб'єктів, які можуть бути суб'єктами господарських договорів (про цю ознаку йшлося під час розгляду суб'єктного складу господарських зобов'язань)⁴⁸.

Значення господарських договорів розкривається через їх функції, в яких виявляються їх регулятивні властивості, завдяки котрим регулюються відповідні господарські правовідносини.

⁴⁸ Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 5-те вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – С. 281–282.

Функціями господарського договору, які він забезпечує у сфері господарювання, виходячи з їх кваліфікації різними авторами, є:

– *регулятивна*, яка означає, що господарський договір регулює відносини між сторонами на підставі закону, але з урахуванням специфіки конкретного господарського зв'язку (щодо порядку та строків виконання договірних зобов'язань, кількісних та якісних характеристик предмета договору тощо), заповнюючи прогалини закону (наприклад, встановленням конкретного розміру санкцій за порушення умов договору, якщо такі санкції не передбачені законом). Регулятивна дія господарського договору зумовлена двома чинниками: а) господарський договір є індивідуальним правовим актом, що забезпечує юридичне оформлення складних і різноманітних господарських зв'язків; б) складність і різноманітність цих зв'язків вимагає належного пристосування до загальних вказівок закону, до змісту і середовища функціонування певного господарського зв'язку, характеру конкретної господарської операції, економічних інтересів і технічних можливостей сторін, їх фінансового становища, перспектив розвитку;

– *інформаційна* виявляється сформульованим господарським договором, що містить певну інформацію про наявні товари, послуги і роботи, які пропонуються, а також про права та обов'язки сторін, яка в разі спору може бути врахована юрисдикційним органом для правильної кваліфікації відносин сторін і прийняття законного та обґрунтованого рішення з цього спору;

– *координаційна* полягає у тому, що сторони господарського договору формують умови цього договору шляхом погодження між учасниками договірних відносин умов договору. Оскільки інтереси сторін господарського зв'язку переважно не збігаються, а задовольнити свої потреби кожна з них може, лише співпрацюючи з контрагентом, сторони на стадії укладання договору змушені так скоординувати свої потреби і можливості, інтереси і передбачення, щоб шляхом компромісу сформувати обоюдно прийнятну правову модель відповідного господарського зв'язку. На стадії виконання договору сторони координують свою діяльність відповідно до його умов;

- *планування*, яка означає, що, плануючи свою діяльність, суб'єкт господарювання передусім орієнтується на попит щодо результатів своєї діяльності (продукції, робіт, послуг). Найнадійнішу інформацію у цьому плані дають укладені суб'єктом господарські договори. Узагальнюючи інформацію стосовно всіх укладених договорів, суб'єкт господарювання закладає відповідні показники у свої виробничі програми. Основу планів становлять державні замовлення та договори, укладені із споживачами (покупцями) продукції, робіт, послуг і постачальниками матеріально-технічних ресурсів;

- *контрольна* полягає в тому, що за допомогою господарського договору здійснюється контроль за ефективністю діяльності суб'єктів господарювання. Якщо суб'єкт господарювання уклав договір на збут (продукції, робіт, послуг), який сукупно забезпечує повне або майже повне завантаження устаткування та зайнятості трудового колективу, це свідчить, що його діяльність потрібна суспільству. Якщо укладеними договорами покривається незначна частина виробничого потенціалу суб'єкта, це свідчить, що результати його діяльності не мають достатнього попиту, а ця діяльність суспільству не потрібна, тобто є неефективною. Такий суб'єкт господарювання для продовження функціонування має вжити активних заходів щодо вдосконалення діяльності (оновити асортимент, поліпшити якість, зменшити ціну продукції, робіт, послуг; змінити виробничий профіль, якщо це можливо та доцільно);

- *охоронна (захисна)* полягає у тому, що наявність договору в передбаченій законом формі, зафіксовані в ньому права й обов'язки сторін, а також санкції за невиконання (неналежне виконання) останніх дають змогу використати механізм захисту прав та законних інтересів сторін у разі порушення однією з них своїх договірних зобов'язань, зокрема вжити заходів оперативного впливу.

Можна також назвати функцію *забезпечення державного інтересу*. Вона сформована відповідно до централізованого планування державних потреб. У формі держзамовлень планується: виробництво дефіцитної продукції; заходи щодо розвитку пріоритетних галузей народного господарства; виконання міждержавних економічних угод; експортно-імпортна

діяльність; вирішення соціальних проблем тощо. Державне замовлення реалізується шляхом укладання господарських договорів (державних контрактів) між його виконавцями та споживачами продукції, послуг, замовниками робіт. Тобто господарський договір у цьому разі є функціональним правовим засобом реалізації державного замовлення. У ч. 4 ст. 83 ГКУ встановлено недопустимість ухилення від укладення договору за державним замовленням.

Згідно з положеннями ст. 67 ГКУ, відносини підприємств з іншими підприємствами, організаціями, громадянами в усіх сферах господарської діяльності здійснюються на основі договорів, а звідти впливає функція *опосередкування відносин між суб'єктами господарювання*.

Специфічне правове регулювання господарських договорів має виходити не з того, є суб'єкти господарювання у відносинах диспозитивності чи підпорядкування, а з того, на досягнення якої мети спрямовані їх дії. Цією метою є певний суспільно корисний результат господарювання, тобто задоволення потреб усього суспільства в певних матеріальних і нематеріальних благах. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність застосування публічно-правових регуляторів господарської діяльності.

§ 2. Зміст господарського договору

Зміст господарського договору полягає в поєднанні двох ознак: *економічної й юридичної*.

Економічна ознака в цьому разі означає, що господарський договір завжди має матеріальний зміст, забезпечує виробничі потреби суб'єктів господарювання й юридичну ознаку – коли господарські виробничі зв'язки опосередковуються договором і набувають форми договірною правовідношення, яке надає їм визначеності та стабільності. Вони характеризуються поєднанням майнових і організаційних елементів. Наприклад, відносини з організації забезпечення устаткування виробництва на лізингових умовах. Спершу утворюється НАК «Укр-агролізинг», яка на підставі агентської угоди з Міністерством аграрної політики та продовольства одержує бюджетні кошти,

за рахунок яких придбаває основні фонди з подальшою передачею їх у користування на умовах договору фінансового лізингу.

За юридичною ознакою зміст договору є спільним юридичним актом сторін, що становить: по-перше, домовленість щодо умов, з яких вони дійшли згоди і, по-друге, ті умови, які приймаються ними як обов'язкові на основі чинного законодавства. Тобто зміст договору – це ті умови, на яких укладений договір. Оскільки договір є підставою виникнення господарсько-правового зобов'язання, то зміст цього зобов'язання розкривається через права й обов'язки його учасників, визначені умовами договору.

Загальні умови щодо змісту господарських договорів, відповідно до ч. 4 ст. 179 ГКУ, сторони можуть визначити на основі:

- вільного волевиявлення, коли сторони мають право продовжувати на свій розсуд будь-які умови договору, що не суперечать законодавству. Так, відповідно до ч. 2 ст. 67 ГКУ, підприємства вільні у виборі предмета договору, визначені зобов'язань, інших умов господарських взаємовідносин, що не суперечать законодавству України;

- примірного договору, рекомендованого органом управління суб'єктам господарювання для використання при укладенні ними договорів, коли сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст;

- типового договору, затвердженого Кабінетом Міністрів України, чи у випадках, передбачених Законом, іншим органом державної влади, коли сторони не можуть відступати від змісту типового договору, але мають право конкретизувати його умови;

- договору приєднання, запропонованого однією стороною для інших можливих суб'єктів, коли ці суб'єкти у разі вступу в договір не мають права наполягати на зміні його змісту.

Законодавством також можуть бути передбачені обов'язкові істотні умови договорів щодо забезпечення суб'єктами господарювання споживачів електроенергією, зв'язком, послугами залізничного й інших видів транспорту, а також обо-

в'язковість укладання договорів із усіма споживачами їхньої продукції (послуг).

Істотними умовами окремих господарських договорів є ті, які становлять його зміст, а саме:

визнані такими законом. Наприклад, відповідно до ст. 10 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» від 10.04.1992 р. № 2269-ХІІ, істотними умовами договору оренди є об'єкт оренди (склад і вартість майна), строк дії договору, орендна плата з урахуванням її індексації, порядок використання амортизаційних відрахувань, відновлення орендованого майна та умови його повернення, виконання зобов'язань, відповідальність сторін;

– необхідні для договорів цього виду, наприклад, при поставці склотари;

– умови про упаковку товару в договорі купівлі-продажу стають після вимоги істотними, і якщо продавець відмовляється упакувати, то договір вважається неукладеним;

– умови, щодо яких на вимогу однієї із сторін повинна бути досягнута згода (місце виконання, умови оплати, порядок відвантаження тощо).

Істотні умови будь-яких господарських договорів, без яких неможливі договірні відносини. Так, відповідно до ч. 3 ст. 180 ГКУ, при укладенні господарського договору сторони зобов'язані у будь-якому разі погодити *предмет, ціну та строк дії договору*.

Умови про предмет у господарському договорі повинні визначати найменування (номенклатуру, асортимент) та кількість продукції (робіт, послуг), а також вимоги до їх якості. Вимоги щодо якості предмета договору відзначаються відповідно до обов'язкових для сторін нормативних документів, технічного регулювання (ст. 15 ГКУ), а у разі їх відсутності – в договірному порядку, з додержанням умов, що забезпечують захист інтересів кінцевих споживачів товарів та послуг.

Ціна у господарському договорі визначається ст.ст. 189–192 ГКУ, іншими законами та актами Кабінету Міністрів України. Вона може бути: вільною, державною, фіксованою, регульованою та договірною. За згодою сторін у господарському договорі може бути передбачено доплати до встановленої

ціни за продукцію (роботи, послуги) вищої якості або виконання робіт у скорочені строки порівняно з нормативними. У разі визнання погодженої сторонами в договорі ціни такої, що порушує вимоги антимонопольного конкурентного законодавства, антимонопольний орган має право вимагати від сторін зміни умов договору щодо ціни.

Строком дії господарського договору, згідно з ч. 7 ст. 180 ГКУ, є час, упродовж якого існують господарські зобов'язання сторін, що виникли на основі цього договору. На зобов'язання, що виникли у сторін до укладання ними господарського договору, не поширюються умови укладеного договору, якщо договором не передбачено інше. Закінчення строку дії господарського договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, що мало місце під час дії договору.

Окрім загальних, істотних і обов'язкових, за ознакою впливу на юридичну силу і зміст договору, визначаються ще звичайні та випадкові умови. Звичайними є такі умови господарського договору, які є характерними для певного його виду, але відсутність яких не впливає на юридичну силу договору. До випадкових слід віднести ті умови господарського договору, які виражають специфіку договірної зв'язку між його сторонами, але не впливають на юридичну силу договору (наприклад, умови про забезпечення працівників підрядника транспортом, харчуванням на час виконання робіт за договором тощо).

Зміст господарського договору також виражається *через форму*, яка встановлена ГКУ. Відповідно ч. 1 ст. 181 ГКУ, господарський договір за загальним правилом викладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами, тобто у письмовій формі (повна письмова форма). Крім повної письмової форми допускається укладення господарського договору в спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, фактографами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також підтвердження прийняття до виконання замовлення, якщо законом не встановлені спеціальні вимоги до форми та порядку укладення певного виду договорів. Так, не допускається у спрощений спосіб укладення організаційно-господарських договорів (ст. 186 ГКУ). Відповідно до ст. 207 ЦКУ і Закону України

«Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV, договір укладається за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. При їх вчиненні використовується електронно-числовий підпис за правилами Закону України «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 р. № 852-IV. На таких договорах відбиток печатки не ставиться.

§ 3. Класифікація господарських договорів

Класифікація господарських договорів виражає їх систему залежно від підстави їх виникнення у ролі і встановленні господарських зв'язків, порядку укладання, становища сторін, тривалості застосування у сфері господарської діяльності тощо. Вони класифікуються за ознаками цивільно-правових договорів із урахуванням особливостей, передбачених господарським законодавством, тому їх поділ можна проводити за різними критеріями.

За суб'єктним складом: двосторонні (поставка продукції, купівля-продаж); багатосторонні договори (договір лізингу, перевезення вантажу).

Залежно від розподілу прав і обов'язків: односторонньо-зобов'язувальні (тільки одна сторона зобов'язана вчинити певні дії на користь іншої, а остання має лише права – договір позики); двосторонньо-зобов'язувальні (обидві сторони пов'язані взаємними правами й обов'язками – договір контракції сільськогосподарської продукції).

Залежно від характеру переміщення матеріальних благ: виплатні – дія однієї сторони обов'язково потребує відповідної майнової дії іншої (купівля-продаж, постачання); безоплатні – надання майна здійснюється лише однією стороною без одержання зустрічного надання від другої сторони (договір безоплатного користування майном).

Залежно від юридичної підстави укладення договору: плановані – укладаються на підставі державних замовлень, обов'язкових для прийняття певними господарськими суб'єктами: державними підприємствами, підприємствами-монополістами тощо; регульовані – укладаються на підставі

господарських намірів сторін, юридично виражених істотними умовами договорів.

Залежно від способу та часу виникнення правовідносин: консенсуальні – для їх укладання необхідне узгодження волі сторін щодо всіх істотних умов (договір підряду, постачання); реальні – для їх укладання необхідні не тільки узгодження волі сторін, а й виконання певних дій: передача речі – об'єкта договору (договір позики, договір перевезення).

За способом оферти і визначення змісту: договори приєднання – це договори, в яких одна сторона заздалегідь установлює істотні умови майбутнього договору. Іншій стороні залишається або прийняти їх, або не вступати в договір (перевезення вантажів, страхування тощо); договори, зміст яких сторони визначають під час їх укладання.

За регулятивними функціями: попередній договір – договір, сторони якого зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір у майбутньому (основний договір) на умовах, установлених попереднім договором. Істотні умови основного договору, що не встановлені попереднім договором, погоджуються у порядку, встановленому в попередньому договорі, коли такий порядок не встановлений актами цивільного законодавства. Попередній договір укладається у формі, встановленій для основного договору, якщо форма основного договору не встановлена письмово. До них також належить *договір про наміри* (протокол про наміри). Якщо в ньому немає волевиявлення сторін щодо надання йому сили попереднього договору, не вважається попереднім договором, тобто він не дає змоги застосувати механізм примусового впливу до іншої сторони у разі її ухилення від виконання зобов'язань, взятих на себе попереднім договором. Це договір, що визначає умови, на яких сторони зобов'язуються у певний строк укласти в майбутньому господарський договір. Такий договір зумовлює обов'язок укласти до певного строку основний договір, а у разі ухилення від його укладання – відшкодувати збитки потерпілій стороні; основний договір – це договір, укладання якого передбачено попереднім договором.

Залежно від періодів виконання обов'язків: генеральні договори – укладаються на весь період діяльності, яка регулює

ється. Генеральний договір визначає істотні умови співробітництва сторін протягом усього періоду здійснення відповідної діяльності (будівництво об'єктів промислового та соціально-культурного призначення); поточні (разові) та субпідрядні договори укладаються на підставі генерального договору як такі, що розраховані на короткі проміжки часу і на виконання окремих видів робіт. Поточні договори зазвичай не включають умов, не передбачених генеральним договором, а лише їх конкретизують.

Залежно від предмета договору: договори про передачу майна у власність (купівля-продаж, поставка, контрактація, міна, дарування, рента, постачання енергетичних ресурсів тощо); договори про передачу майна у тимчасове користування (майновий найм, оренда, лізинг, позичка тощо); договори на виконання робіт (побутовий підряд, підряд на капітальне будівництво, на виконання проектних і розвідувальних робіт, з виконання аудиторських робіт тощо); договори на передачу результатів творчої діяльності (авторські, ліцензійні договори, договори на передачу науково-технічної продукції тощо); договори про надання послуг з перевезень (залізничних, морських, річкових, повітряних, автомобільних, морським та річковим буксируванням); кредитні договори (позика, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг, розрахунки); договори зі страхування (майнове та особисте страхування); договори з надання послуг (доручення, комісія, експедиція, зберігання, охорона тощо); договори про сумісну діяльність, комерційна концесія.

Така класифікація не є вичерпною тому, що може здійснюватись і за іншими критеріями.

У визначенні змісту договорів важливу роль відіграють *типові* або *взірцеві* договори. Типові або взірцеві договори є уніфікованим засобом (взірцем), що забезпечує однакове оформлення конкретних договірних відносин, сформованих практикою й опублікованих у пресі. Типові або взірцеві договори часто використовують під час укладення так званих публічних договорів і договорів про приєднання. Наприклад, Типовий концесійний договір, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 643 із змінами і доповненнями, та ін.

Публічним, відповідно до ст. 633 ЦКУ і ст. 178 ГКУ, є договір, в якому одна сторона – підприємець взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів, виконання робіт або надання послуг кожному, хто до неї звернеться (роздрібна торгівля, перевезення транспортом загального користування, послуги зв'язку, медичне, готельне, банківське обслуговування тощо).

Умови публічного договору встановлюються однаковими для всіх споживачів, окрім тих, кому за законом надані відповідні пільги.

Актами цивільного законодавства можуть бути встановлені правила, обов'язкові для сторін під час укладення та виконання публічного договору.

Особливості виконання публічних зобов'язань передбачені у ст. 178 ГКУ. Так, суб'єкт господарювання, який відповідно до закону та своїх установчих документів зобов'язаний здійснювати виконання робіт, надання послуг або продаж товарів кожному, хто до нього звертається на законних підставах, не має права відмовити у виконанні робіт, наданні послуг, продажу товару за наявності у нього такої можливості або надавати перевагу одному споживачеві перед іншими, крім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єкт господарювання, який безпідставно ухиляється від виконання публічного зобов'язання, повинен відшкодувати другій стороні завдані цим збитки в порядку, визначеному законом, може бути позбавлений ліцензії.

Кабінет Міністрів України може у визначених законом випадках видавати правила, обов'язкові для сторін публічного зобов'язання, зокрема щодо встановлення або регулювання цін. Умови зобов'язання, що не відповідають цим правилам або встановленим цінам, є недійсними.

Договір приєднання також є особливим видом договору, умови якого визначені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах і можуть бути прийняті іншою стороною не інакше як шляхом приєднання до запропонованого договору загалом. Сторона, яка приєдналася до договору, може вимагати розірвання або зміни договору та відшкодування заподіяних їй збитків, якщо договір про приєднання, хоч і не суперечить законодавчим актам, але позбавляє цю сторону звичайно наданих їй прав, виключає чи обмежує відповідальність

другої сторони за порушення зобов'язань або містить інші явно обтяжливі умови для сторони, яка приєдналася до договору. Водночас вважається, що сторона, яка приєдналась, виходячи зі своїх розумних інтересів, не прийняла б цих умов, якби в неї була можливість брати участь у визначенні умов договору. Якщо вимоги щодо зміни або приєднання, розірвання договору пред'явлені стороною, що приєдналась до договору у зв'язку зі здійсненням своєї підприємницької діяльності, сторона, яка надала договір для приєднання, може відмовити у задоволенні цих вимог, якщо доведе, що сторона, яка приєдналась, знала або повинна була знати, на яких умовах укладає договір.

Договори, укладені на користь контрагентів та договори, укладені на користь третьої особи. Згідно зі ст. 636 ЦКУ, договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Наприклад, відправник укладає договір перевезення з транспортною організацією на перевезення певного вантажу. Одержувач вантажу за цим договором має певні права щодо приймання вантажу.

Виконання договору на користь третьої особи може вимагати і особа, яка уклала договір, і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом, чи не впливає із суті договору. З моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

§ 4. Способи укладання господарських договорів

Укладання господарського договору – це нормативно закріплені взаємні дії господарських організацій, спрямовані на встановлення господарсько-договірних відносин

та визначення змісту договірної зобов'язання. Вимоги застосування певних процедур (порядку) укладання господарського договору можуть бути передбачені законом (наприклад, про товарну біржу) або встановлюються волевиявленням сторін. Нині є такі законодавчо закріплені способи укладання господарського договору: загальний (неконкурентний); конкурентний, який є двох видів – при конкуренції продавців і за умови конкуренції покупців.

Загальний (неконкурентний) спосіб укладення договору. Зазначимо, що терміном загальний (неконкурентний) ще називають традиційний спосіб укладання господарського договору. Такий спосіб зумовлений тим, що під час встановлення договірних відносин суб'єктивний склад сторін зазвичай є вичерпним, що підтверджується адресованістю пропозиції укласти господарський договір конкретному суб'єкту (суб'єктам).

Порядок укладання договору таким способом визначений ст.ст. 638–650 ЦКУ, а особливості щодо господарського договору – ст.ст. 181–187 ГКУ.

Господарський договір за загальним правилом, відповідно до ст. 181 ГКУ, укладається у формі єдиного документа, підписаного сторонами. Допускається укладення господарських договорів у спрощений спосіб, тобто шляхом обміну листами, факсограмами, телеграмами, телефонограмами тощо, а також шляхом підтвердження прийняття до виконання замовлень, якщо законом не встановлено спеціальні вимоги до форми та порядку укладення цього виду договорів.

Проект договору може бути запропонований будь-якою з сторін. У разі, якщо проект договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках. Пропозиція укласти договір називається офертою. Вона повинна бути достатньо визначена і виражати намір особи, що зробила пропозицію, вважати себе такою, що уклала договір з адресом, який прийме цю пропозицію.

Офертою може бути проект договору, лист або будь-який інший документ, направлений із використанням різних способів зв'язку. У разі, якщо проект господарського договору викладено як єдиний документ, він надається другій стороні у двох примірниках.

Відповідно до вимог чинного законодавства України, існують два види оферти: оферта, що містить вказівку на строк для відповіді на неї (ст. 643 ЦКУ); оферта, що не містить вказівку на строк для відповіді на неї (ст. 644 ЦКУ).

Коли пропозицію укласти договір зроблено з зазначенням строку для відповіді, договір вважається укладеним, якщо особа, яка зробила пропозицію, одержала від іншої сторони відповідь про прийняття пропозиції протягом цього строку.

Особа, яка прийняла пропозицію, може відкликати свою відповідь про її прийняття, повідомивши про це особу, яка зробила пропозицію укласти договір, до моменту або в момент одержання нею відповіді про прийняття пропозиції.

Інші наслідки викликає згода укласти договір на інших умовах, повідомлення додаткових умов. Така відповідь не визнається акцептом, вона розглядається як зустрічна (нова) оферта. Відповідно до ст. 646 ЦКУ, відповідь про згоду укласти договір на інших, ніж було запропоновано, умовах є відмовою від одержаної пропозиції та водночас новою пропозицією особи, яка зробила попередню пропозицію.

Акцепт-погодження здійснюється в межах строку нормально необхідного або означеного в оферті відповідно до умов укладення договору.

Сторона, яка одержала проект договору, в разі згоди (акцепту) з його умовами оформляє договір відповідно до вимог ч. 1 цієї статті і повертає один примірник договору другій стороні або надсилає відповідь на лист, факсограму тощо у двадцятиденний строк після одержання договору.

За наявності заперечень щодо окремих умов договору сторона, яка одержала проект договору, складає протокол розбіжностей, про що робиться застереження у договорі (ч. 4 ст. 181 ГКУ) та у двадцятиденний строк надсилає другій стороні два примірники протоколу розбіжностей разом із підписаним договором. Сторона, яка одержала протокол розбіжностей до договору, зобов'язана протягом двадцяти днів розглянути його, в цей же строк вжити заходів для врегулювання розбіжностей з другою стороною та включити до договору всі прийняті пропозиції, а ті розбіжності, що залишились неврегульованими, передати в цей же строк до суду, якщо на це є згода другої сторони.

У разі досягнення сторонами згоди щодо всіх або окремих умов, зазначених у протоколі розбіжностей, така згода повинна бути підтверджена у письмовій формі (протоколом узгодження розбіжностей, листами, телеграмами, телетайпограмами тощо).

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у зазначений двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися неврегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими.

Коли переддоговірний спір вирішував суд, то днем укладання відповідного господарського договору вважається день набрання чинності його рішення. У разі, якщо сторони не досягли згоди з усіх умов договору, такий договір вважається неукладеним (таким, що не відбувся).

При укладанні публічного договору підприємець не має права: надавати переваги одному споживачеві перед іншим щодо укладення такого договору, якщо інше не встановлено законом; відмовитися від укладення публічного договору за наявності у нього можливостей надання споживачеві відповідних товарів (робіт, послуг). У разі необґрунтованої відмови підприємця від укладення публічного договору він має відшкодувати збитки, завдані споживачеві такою відмовою. Актами цивільного законодавства можуть бути встановлені правила, обов'язкові для сторін під час укладення та виконання публічного договору. Умови публічного договору, які суперечать зазначеним нормам та правилам, обов'язковим для сторін під час укладення та виконання публічного договору, є нікчемними. Правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлюються законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін.

Більшість господарських договорів укладаються за домовленістю сторін, які мають намір і бажання вступити в договірні відносини. Водночас чинне законодавство України перед-

бачає випадки, коли укладення договорів здійснюється не за вільним вибором сторін.

Договори за державним замовленням укладаються між визначеними законом суб'єктами господарювання – виконавцями державного замовлення та державними замовниками, що уповноважені від імені держави укладати договори (державні контракти), в яких визначаються господарські зобов'язання сторін та регулюються відносини замовника з виконавцем щодо виконання державного замовлення.

Згідно з ч. 3 ст. 179 ГКУ, укладення господарського договору є обов'язковим для сторін, якщо він заснований на державному замовленні, виконання якого є обов'язком для суб'єкта господарювання у випадках, передбачених законом, або існує пряма вказівка закону щодо обов'язковості укладення договору для певних категорій суб'єктів господарювання чи органів державної влади або органів місцевого самоврядування.

Якщо сторона, яка одержала протокол розбіжностей щодо умов договору, заснованого на державному замовленні, або такого, укладення якого є обов'язковим для сторін на підставі закону, або сторона – виконавець за договором, що в установленому порядку визнаний монополістом на певному ринку товарів (робіт, послуг), яка одержала протокол розбіжностей, не передасть у двадцятиденний строк до суду розбіжності, що залишилися нерегульованими, то пропозиції другої сторони вважаються прийнятими (ч. 7 ст. 179 ГКУ).

Правові та економічні засади здійснення закупівель товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави та територіальної громади встановлені Законом України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 р. № 922-VIII (далі – ЗУ «Про публічні закупівлі»). Закон застосовується: до замовників, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 200 тисяч гривень, а робіт – 1,5 мільйона гривень; до замовників, які здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання, за умови, що вартість предмета закупівлі товару (товарів), послуги (послуг) дорівнює або перевищує 1 мільйон гривень, а робіт – 5 мільйонів гривень.

Під час здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг, вартість яких є меншою за вартість, що встановлена в абзацах

другому і третьому цієї частини, замовники повинні дотримуватися принципів здійснення публічних закупівель, устанovelених цим Законом, та можуть використовувати електронну систему закупівель з метою відбору постачальника товару (товарів), надавача послуги (послуг) та виконавця робіт для укладення договору.

У разі здійснення закупівель товарів, робіт і послуг без використання електронної системи закупівель, за умови, що вартість предмета закупівлі дорівнює або перевищує 50 тисяч гривень та є меншою за вартість, що встановлена в абзацах другому і третьому цієї частини, замовники обов'язково оприлюднюють звіт про укладені договори в системі електронних закупівель відповідно до ст. 10 ЗУ «Про публічні закупівлі».

Відповідно до ЗУ «Про публічні закупівлі», спеціалізованими організаціями, що здійснюють закупівлі є спеціалізовані фонди, організації та механізми Організації Об'єднаних Націй, Міжнародна асоціація забезпечення медикаментами (International Dispensary Association), Королівська Агенція Великобританії (Crown Agents), Глобальний механізм із забезпечення лікарськими засобами (Global Drug Facility), Партнерство у сфері постачання та управління поставками (Partnership for Supply Chain Management), Агенція НАТО з підтримки та постачання (NATO Support and Procurement Agency), які надають урядам держав та/або центральним органам державної влади послуги з організації та проведення процедур закупівель лікарських засобів, медичних виробів та пов'язаних із цим послуг, а також товарів, робіт та послуг для забезпечення обороноздатності держави на підставі відповідних угод та відповідно до внутрішніх правил і процедур таких організацій.

Також у ЗУ «Про публічні закупівлі» визначено, що учасником процедури закупівлі може бути фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, юридична особа (резидент або нерезидент), яка подала тендерну пропозицію або взяла участь у переговорах у разі застосування переговорної процедури закупівлі.

Закупівля, відповідно до ст. 12 ЗУ «Про публічні закупівлі», може здійснюватися шляхом застосування однієї з таких процедур: відкриті торги; конкурентний діалог; переговорна процедура закупівлі.

Належним захистом інформації в системі електронних закупівель вважається захист у системі хмарних обчислень, що підтверджується наявністю дійсного сертифіката, який встановлює відповідність системи менеджменту інформаційною безпекою, вимогам стандарту ISO/IEC 27001 або ДСТУ ISO/IEC 27001 (ISO/IEC 17021, або ДСТУ ISO/IEC 17021), або інших стандартів, якими їх замінено. Доступ до інформації в електронній системі закупівель та її передача здійснюються через мережу Інтернет із використанням криптографічного захисту із застосуванням протоколу TLS версії не нижче 1.2 (ст. 12 ЗУ «Про публічні закупівлі»).

У відкритих торгах закупівля здійснюється за рамковими угодами, які можуть укладатися з кількома учасниками за умови, що участь у ній беруть не менше трьох учасників (ст. 13 ЗУ «Про публічні закупівлі»), має бути подано не менше двох пропозицій (ст. 20 ЗУ «Про публічні закупівлі»). Процедура відкритих торгів проводиться за допомогою електронного аукціону, який полягає в повторювальному процесі пониження цін або приведених цін з урахуванням показників інших критеріїв оцінки, що проводиться у три етапи в інтерактивному режимі реального часу (ст. 29 ЗУ «Про публічні закупівлі»). Усім учасникам забезпечується доступ до перебігу аукціону, зокрема до інформації стосовно місця розташування їх цін або приведених цін в електронній системі закупівель від найвищого до найнижчого на кожному етапі проведення аукціону та інформації про кількість учасників на даному етапі електронного аукціону (ст. 29 ЗУ «Про публічні закупівлі»).

Конкурентний діалог може бути застосовано якщо: замовник не може визначити необхідні технічні, якісні характеристики робіт або визначити вид послуг; предметом закупівлі є консультаційні, юридичні послуги, розробка інформаційних систем, програмних продуктів, здійснення наукових досліджень, експериментів або розробок, виконання дослідно-конструкторських, будівельних робіт (ст. 33 ЗУ «Про публічні закупівлі»). Процедура державних закупівель за допомогою конкурентного діалогу проводиться у два етапи: I – учасники подають тендерну пропозицію та опис рішення про закупівлю без зазначення ціни; II – учасники подають остаточні

тендерні пропозиції із зазначенням ціни. На першому етапі конкурентного діалогу автоматично розкривається вся інформація, зазначена в пропозиціях учасників, крім інформації з описом рішення про закупівлю, що відкривається лише замовнику (ст. 34 ЗУ «Про публічні закупівлі»).

Переговорна процедура закупівлі використовується замовником як виняток і відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю з учасником після проведення переговорів з одним або кількома учасниками (ст. 35 ЗУ «Про публічні закупівлі»).

Замовник самостійно та безоплатно через авторизовані електронні майданчики оприлюднює на веб-порталі Уповноваженого органу в порядку, встановленому Уповноваженим органом та цим Законом, інформацію про закупівлю. Доступ до інформації, оприлюдненої на веб-порталі Уповноваженого органу, є безоплатним та вільним. Інформація про закупівлю, визначена цим Законом, розміщується на веб-порталі Уповноваженого органу безоплатно через авторизовані електронні майданчики. Порядок авторизації електронних майданчиків визначається Кабінетом Міністрів України.

Електронна система закупівель повинна бути загальнодоступною та гарантувати недискримінацію, рівні права під час реєстрації всім заінтересованим особам та рівний доступ до інформації всім особам, обмін і збереження інформації та документів має відбуватися з гарантуванням непорушності даних про учасників і їхніх пропозицій під час проведення процедури закупівлі та їх конфіденційність до моменту розкриття тендерних пропозицій. Електронна система закупівель під час отримання тендерних пропозицій повинна забезпечувати фіксацію дати та точного часу отримання тендерних пропозицій та неможливість доступу будь-яких осіб до отриманих тендерних пропозицій (їх частин) до моменту настання дати і часу кінцевого строку подання та розкриття таких пропозицій, зазначених в оголошенні про проведення процедури закупівлі.

Під час використання електронної системи закупівель з метою подання тендерних пропозицій і здійснення їх оцінки документи та дані створюються та подаються з урахуван-

ням вимог Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р. № 851-IV.

Ухилення від укладання договору за державним замовленням є порушенням господарського законодавства і тягне відповідальність, передбачену ГКУ та іншими законами. Спори, пов'язані з укладанням договору за державним замовленням, у тому числі при ухиленні від укладання договору однієї або обох сторін, вирішуються в судовому порядку. В такому разі відбувається укладення господарських договорів за рішенням суду (ст. 187 ГКУ).

Виконавець державного замовлення звільняється від обов'язку укладення державного контракту на умовах, визначених державним замовленням, у разі визнання в судовому порядку державного замовлення недійсним.

Особливості укладення попереднього договору (ст. 635 ЦКУ) полягають у тому, що законом може бути встановлено обмеження щодо строку (терміну), в який має бути укладений основний договір на підставі попереднього договору; попередній договір укладається у формі, встановленій для основного договору, а якщо форма основного договору не встановлена, – у письмовій формі. Сторона, яка необґрунтовано ухиляється від укладення договору, передбаченого попереднім договором, повинна відшкодувати другій стороні збитки, завдані простроченням, якщо інше не встановлено попереднім договором або актами цивільного законодавства.

У ст. 182 ГКУ передбачено, що у разі, якщо сторона, яка уклала попередній договір, одержавши проект договору від іншої сторони ухиляється від укладення основного договору, друга сторона має право вимагати укладення такого договору в судовому порядку.

Зобов'язання, встановлене попереднім договором, припиняється, якщо основний договір не укладений протягом строку (у термін) встановленого попереднім договором, або якщо жодна із сторін не направить другій стороні пропозицію про його укладення. Укладення господарських договорів на основі примірних і типових договорів повинно здійснюватися з додержанням умов ст. 179 ГКУ не інакше як шляхом викладення договору у вигляді єдиного документа, оформленого згідно

з вимогами ст. 181 ГКУ та відповідно до правил, установлених нормативно-правовими актами щодо їх застосування.

Організаційно-господарські договори, відповідно до ст. 186 ГКУ, спрямовані на договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань переважно між не підпорядкованими господарюючими суб'єктами. Можуть здійснюватися учасниками господарських відносин і на основі вільного волевиявлення сторін, і на основі примірних договорів, якщо укладання таких договорів передбачено відповідними нормативно-правовими актами. Укладаються переважно між суб'єктами господарювання і суб'єктами організаційно-господарських повноважень.

Визначення їх в ГКУ немає. На думку О. А. Беяневич, *організаційно-господарський договір* – це дво- або багатостороння угода немайнового характеру між суб'єктами господарювання та/або угоди між суб'єктом господарювання й суб'єктами організаційно-господарських повноважень, мета яких (угод) полягає в забезпеченні організованості процесу господарської діяльності, зокрема створення передумов для існування майново-господарських зобов'язань. Науковець поділяє їх на два види: організаційні договори субординаційного виду (владно-управлінські) та координаційні.

Перші укладаються органами господарського управління і суб'єктами господарювання у разі, коли обов'язковість укладення такого договору передбачена Законом, або в тій сфері, що охоплює правоздатність суб'єкта господарювання. Вони мають немайновий характер і спрямовані на організацію господарської діяльності. Наприклад, установлення і доведення суб'єктам господарювання лімітів на використання природних ресурсів.

Другий вид – це організаційні договори координаційного характеру між непідпорядкованими суб'єктами господарювання. Це означає, що в межах цього договору виникає, реалізується і припиняється роль порівняно незалежних одне від одного правовідносин щодо погодження специфікації, лімітів, обсягів перевезень вантажів тощо⁴⁹.

⁴⁹ Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія / О. А. Беяневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 423.

Наприклад, встановлення граничних обсягів електричної енергії юридичним особам та механізму її оплати місячне планування перевезень вантажів залізницями.

Відповідно до ст. 188 ГКУ, зміна та розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускаються, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне змінити або розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором.

Сторона договору, яка одержала пропозицію про зміну чи розірвання договору, у двадцятиденний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. В разі, якщо сторони не досягли згоди щодо зміни (розірвання) договору або у разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду.

Якщо судовим рішенням договір змінено або розірвано, договір вважається зміненим або розірваним із дня набрання чинності цим рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду.

Господарські договори за *конкуренцією продавців*. Такі договори ще називаються біржовими, тобто таким, що укладаються на біржі й є результатом біржових операцій (торгів).

Водночас зазначимо, що біржа – організаційно оформлений та регульований функціонуючий ринок, на якому здійснюються оптова торгівля товарами (товарна біржа), сільськогосподарською продукцією (агарна біржа), цінними паперами (фондова біржа). Їх функціональне призначення: біржова організація товарів зосереджена на попиту та пропозиції на певне майно, товари, сільськогосподарську продукцію, цінні папери, а також проведення біржових операцій, укладання біржових контрактів та інше, передбачене їхніми статутами.

Основне завдання біржі – організація, упорядкування, уніфікація оптових ринків сировини, продукції та товарів, капіталу і валюти. Їх проведення й особливості передбачені у ГКУ (ст.ст. 278–282), Законом України «Про товарну біржу» від 10.12.1991 р. № 1956-XII і Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р.

№ 1877-IV. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 р. № 1877-IV, створена Аграрна біржа. Згідно з Законом України «Про цінні папери і фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV, створена фондова біржа. Вони забезпечують організацію, функціонування та розвиток біржового, товарного, аграрного і фондового ринків. Важлива роль у регулюванні порядку укладання біржових господарських договорів належить локальним нормативним актам, статутів бірж, правилам біржової торгівлі, правилам реєстрації біржових угод тощо.

Біржові торги, відповідно до перелічених законів, наслідком яких є укладання договорів, мають чимало спільних рис і особливостей. Насамперед вони здійснюють свою діяльність за такими принципами: рівномірності учасників біржових торгів; застосування вільних ринкових цін; публічного проведення біржових торгів. Предметом діяльності біржі є: належна організація біржових торгів товарами і продукцією, створення розрахункових-клірингових систем для обслуговування укладених біржових договорів (контрактів); формування та стабілізація ринкової ціни на біржову продукцію і товари; збирання й обробка інформації щодо наявності біржового товару, динаміки їх попиту і пропозиції на біржових та інших ринках; організація біржових торгів з придбання та продажу продукції і товарів; видання біржових бюлетенів, довідників інформаційних та рекламних видань, інші види діяльності, передбачені статутом біржі. На біржових торгах пропозицією до укладання договору (офертою) є подання на біржу заявки на продаж реального товару (ф'ючерсів, опціонів). Заявка на продаж має характер публічної оферти, оскільки адресована невизначеному колу потенційних покупців. Прийняти оферту можуть лише ті суб'єкти, які мають право участі в біржовій торгівлі на цій біржі.

Вираження оферти на укладання біржової угоди здійснюється та трьох стадіях.

Спершу відбувається прийом та реєстрація заявок про продаж, на підставі яких формується бюлетень продажу на конкретних біржових торгах.

Друга стадія збігається з початком ведення біржових торгів, коли ведучий торгів послідовно оголошує номер позиції відповідно до бюлетеня продажу поточного дня, тобто оголошує оферту продавця всім присутнім у залі торгової сесії учасникам торгів. На цей вид біржових торгів визначається ціна, яка формується на базі біржового котирування (попиту й пропозиції). Угоду за денною ціною укладає той, хто першим прийняв і запропонував пропозицію. Для завершення біржової операції повинні бути зафіксовані три істотні умови: ціна, сума та строк поставки.

На *третьій стадії* обидва брокери (брокер продавця і брокер покупця) узгоджують умови контракту та підписують його. Підписи на контракті скріплюються печатками і він реєструється на біржі. Вимога така обов'язкова, бо біржовий контракт вважається укладеним з моменту його реєстрації на біржі й нотаріального посвідчення не вимагає. Контракт вважається біржовим, якщо він укладений членами біржі на товар, допущений до обігу на цій біржі відповідно до строку і порядку, визначених Статутом і Правилами біржової торгівлі.

Після цього біржовий контракт підлягає виконанню. Водночас біржа контролює лише сплату його вартості.

Біржові угоди (контракти) поділяються на:

1) такі, що укладаються на реальні товари та підлягають негайному виконанню (спотові угоди);

2) термінові угоди (форвардний контракт) – документ, в якому зазначається зобов'язання особи придбати або продати цінні папери, кошти або товари у визначений час, на певних умовах у майбутньому з фіксацією цін такого продажу під час укладення такого контракту;

3) угоди із заставою (із заставою на купівлю та заставою на продаж);

4) ф'ючерсні угоди (стандартний біржовий контракт на стандартизований товар, який засвідчує зобов'язання придбати (продати) базовий актив у визначений час та на визначених умовах у майбутньому. Практика свідчить, що більшість ф'ючерсних угод має фіктивний характер, оскільки лише 2% угод завершуються поставкою товару, а решта – виплатою різниці в цінах. Згідно з ф'ючерсною угодою, різницю між ціною

контракту на момент її укладання та реальною ціною, що сформувалася на ринку на день закінчення дії контракту, виплачує або покупець, або продавець. Якщо за цей період ціна зросте, таку різницю виплачує продавець. У разі зниження ціни дія відбувається навпаки;

5) опціон (документ на право придбання (продажу) цінних паперів (товарів, коштів) на визначених умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладення такого опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту). Перший продавець опціону (емітент) несе безумовне зобов'язання щодо продажу товарів, коштів, цінних паперів на умовах укладеного контракту. Будь-який покупець опціону має право будь-коли відмовитись від їх придбання.

Угоди купівлі-продажу цінних паперів укладаються на фондових біржах. Фондова біржа – це організаційно оформлений діючий ринок, на якому вільно продаються та купуються цінні папери. Вона є професійним учасником фондового ринку й одночасно забезпечує організацію торгівлі на цьому ринку. Утворюється не менше ніж 20 засновниками-торговцями цінними паперами, які мають відповідну ліцензію. Цінні папери – акції, державні облігації, облігації підприємств, казначейські зобов'язання республіки, ощадні сертифікати, векселі, приватизаційні папери, похідні цінні папери (опціони, ф'ючерси, форварди, варанти та інші).

Суб'єктами ринку цінних паперів є емітенти (суб'єкти, які здійснюють випуск цінних паперів), інвестори (суб'єкти, які здійснюють вкладення коштів або іншого майна в цінні папери, стосовно акцій – це акціонери), професійні учасники ринку цінних паперів (суб'єкти, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів на підставі спеціальних дозволів (ліцензій)). Важливу роль у здійсненні *повноважень держави* на ринку цінних паперів відіграє НКЦПФР. Своєю діяльністю вона здійснює, керуючись ГКУ (ст.ст. 356–361) та Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV (ст.ст. 20–25).

Умовою торгівлі цінними паперами на біржі є їх лістинг. Лістинг – внесення цінних паперів до списку цінних паперів, які котируються на фондовій біржі або можуть бути предме-

том укладення угод у торговельно-інформаційній системі біржі. Цінні папери, які пройшли процедуру лістингу, вносяться до біржового реєстру лише за ініціативою її емітента.

Укладання договорів способом *конкуренції покупців* відбувається за умови, при якій суб'єкт господарювання – продавець із метою отримання максимального прибутку використовує конкуренцію декількох (або багатьох) покупців. Укладання таких договорів відбувається на аукціонах і конкурсах або так званих публічних торгах.

Аукціон (від лат. *auction (auctio)*) – прилюдний торг. Нині – це спосіб публічного, позачергового продажу товарів на основі конкуренції покупців. Організацію аукціонів проводять заінтересовані суб'єкти господарювання, а також уповноважені на це організації, що є у цих відносинах концесіонерами. Аукціони бувають постійними або періодичними, відкритими або закритими (призначені для спеціально запрошених суб'єктів господарювання), залежно від продавця – добровільними або примусовими.

За допомогою проведення конкурсу можуть укладатися різноманітні господарські договори: купівлі-продажу майна в процесі приватизації, закупівлі продукції для державних потреб, підряду на капітальне будівництво, щодо права на користування надрами тощо.

Укладання договорів за результатами аукціонів, конкурсів відбувається у два етапи:

- укладання попереднього договору;
- укладання основного договору купівлі-продажу.

Згідно з ст. 185 ГКУ, укладення господарських договорів на біржах, оптових ярмарках, публічних торгах застосовуються загальні правила укладання договорів на основі вільного волевиявлення, з урахуванням нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність відповідних бірж, ярмарків та публічних торгів.

За наслідками таких торгів власником майна чи товарів стає покупець, котрий під час їх проведення запропонував максимальну ціну.

Щодо публічних торгів зауважимо, що вони, на відміну від попередніх, проводяться не з ініціативи власника майна

і лише з підстав, передбачених законодавством, при реалізації заставленого майна, відповідно до Закону України «Про застава» від 02.10.1992 р. № 2654-XII, при виконанні рішення господарського суду, згідно із Законом України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 р. № 1404-VIII, тощо.

Зазначимо, що особливостями функціонування ярмарку є те, що він: організований на тимчасових засадах; пороводиться публічно, в доступному для покупців місці; є передомовою укладання контрактів тощо. Наприклад, щорічний Сорочинський ярмарок, Форум видавців у Львові тощо.

Розглядаючи способи укладення господарських договорів, зазначимо динаміку їх розвитку. Зокрема у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про публічні закупівлі» та Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 р. № 675-VIII. Такі нововведення зумовлюють інтенсифікацію товарообороту між виробниками та споживачами товарів, сировини й матеріалів, що сприяє розвитку господарської діяльності.

§ 5. Виконання господарських договорів

Зобов'язання, яке виникло із договору між суб'єктами господарської діяльності, змістом якого є взаємні суб'єктивні права й обов'язки, повинне бути виконане відповідно до умов, щодо яких сторони досягли згоди.

Виконання господарського договору полягає у здійсненні сторонами прав, виконанні ними обов'язків, що виникли із зобов'язання, оснований на договорі. Відповідно до зобов'язання, одна особа (боржник) повинна вчинити на користь іншої особи (кредитора) певну дію, наприклад: передати майно, виконати роботу, сплатити гроші тощо або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Характер дій, які боржник учиняє на користь кредитора, визначається змістом конкретного договору.

Суб'єктами виконання зобов'язання переважно є сторони, що уклали між собою договір. Виконання зобов'язання, яке виникло з договору, може бути покладено в цілому або в части-

ні на третю особу, якщо це передбачено встановленими правилами, а так само, якщо третя особа пов'язана з однією із сторін адміністративною підлеглистю чи відповідним договором. У цьому разі відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язання несе сторона за договором, з якого воно виникло, якщо законодавством не передбачено, що відповідає безпосередній виконавець. Якщо із закону, договору або суті зобов'язання не випливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто, кредитор повинен прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою.

Більшість договорів, що їх застосовують під час здійснення господарської діяльності, належать до двосторонніх, тому кожна із сторін, будучи наділеною правами та обов'язками, щодо одних дій є боржником, щодо інших – кредитором. Так, за договором купівлі-продажу продавець зобов'язується передати річ у власність, або повне підприємницьке відання, або оперативне управління покупця, а покупець повинен прийняти річ і сплатити за неї певну грошову суму (ст. 655 ЦКУ). Щодо обов'язку передати річ продавець є боржником покупця, а щодо вимоги з оплати вартості проданої речі покупцем – як його кредитор і навпаки.

Виконання договірних зобов'язань підпорядковується таким же загальним вимогам (принципам), як зобов'язання: належного виконання; реального виконання; взаємного сприяння; економічності.

Розглянемо принцип взаємного сприяння. Його зміст полягає в тому, що кожна із сторін договору повинна всіляко сприяти другій стороні у виконанні нею своїх обов'язків. Умови такого взаємного сприяння мають юридичне значення тоді, коли вони закріплені в договорі або передбачені спеціальними нормативними актами.

Суть *принципу економічності* полягає у вимозі до кожної із сторін поважати інтереси контрагента за договором, а також інтереси держави і суспільства загалом вживати необхідних заходів до відвернення або зменшення шкоди, яка може виникнути у зв'язку з неналежним виконанням договору, своєчасно інформувати другу сторону про ці заходи тощо.

Під час виконання господарських договорів усі зазначені принципи взаємопов'язані та взаємозумовлені. Загальні положення про виконання зобов'язань, зокрема тих, що містяться у господарських договорах, окрім гл. 48 ЦКУ, також передбачені у гл. 22 ГКУ.

Так, відповідно до ст. 193 ГКУ і ст. 526 ЦКУ, суб'єкти господарювання та інші учасники господарських відносин повинні виконувати господарські зобов'язання належним чином відповідно до закону, інших правових актів, договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання – відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно висуваються. Тобто належність виконання зобов'язань полягає у вимозі точного додержання сторонами всіх їх умов і означає виконання їх відповідно до встановлених вимог. Останні встановлюються законодавством, зокрема щодо реального виконання зобов'язань належними сторонами, в повному обсязі, у встановлений строк (термін), у встановленому місці та у визначеній валюті.

Насамперед боржник повинен реально виконати договір. У ч. 3 ст. 193 ГКУ закріплено положення про те, що застосування господарських санкцій до суб'єкта, який порушив зобов'язання, не звільняє цього суб'єкта від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, крім випадків, коли інше передбачено законом або договором, або управнена сторона (кредитор) відмовилася від прийняття виконання зобов'язання. Водночас встановлено, що зобов'язана сторона має право відмовитися від виконання зобов'язання у разі неналежного виконання другою стороною обов'язків, що є необхідною умовою їх виконання.

Кредитору надається право, якщо інше не передбачено законом, передати другій стороні, за її згодою, належні йому за законом, статутом чи договором права на одержання майна від третьої особи з метою вирішення певних питань щодо управління майном або делегувати права для здійснення господарсько-управлінських повноважень (ст. 195 ГКУ). Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 38 ПКУ, допускається сплата податку та збору податковим агентом або представником платника податку.

Відповідно до ч. 4 ст. 193 ГКУ і ст. 529 ЦКУ, боржник повинен виконати зобов'язання у повному обсязі. Кредитор має право не приймати від боржника виконання його обов'язку частинами, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства або не впливає із суті зобов'язання чи звичаїв ділового обороту. Необхідність виконання господарського зобов'язання у встановлений строк (термін) передбачено ст. 530 ЦКУ. Умова щодо строку, як зазначалося, є істотною для господарського договору.

Згідно зі ст. 197 ГКУ і ст. 532 ЦКУ, господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання. У разі, якщо воно не визначене, зобов'язання повинно бути виконано: за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на будівлю або земельну ділянку, іншого нерухомого майна – за місцезнаходженням будівлі чи земельної ділянки, іншого нерухомого майна; за грошовими зобов'язаннями – за місцем розташування управненої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за новим місцем її розташування за умови, що управнена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону; за іншими зобов'язаннями – за місцезнаходженням постійно діючого органу управління місцем проживання зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом. Як наслідок, в обігу перебуває 200 млрд грн, чимало підприємств, які використовують готівку (80%), сплачують податки не в повному обсязі.

Особливі правила передбачені законодавством щодо виконання грошових зобов'язань. Так, згідно зі ст. 198 ГКУ, платежі за грошовими зобов'язаннями, що виникають у господарських відносинах, здійснюються у безготівковій формі або готівкою через установи банків, якщо інше не встановлено законом. Грошові зобов'язання учасників господарських відносин повинні бути виражені і підлягають оплаті у грошовій одиниці України – гривні. Грошові зобов'язання можуть бути виражені в іноземній валюті лише у випадках, якщо суб'єкти господарювання мають право проводити розрахунки між собою в іноземній валюті відповідно до законодавства, що не виключає використання грошового еквіваленту в іноземній валюті

(ст. 533 ЦКУ). Виконання зобов'язань, виражених в іноземній валюті, здійснюється відповідно до закону.

Одностороння відмова від виконання зобов'язань, не допускається, крім випадків, передбачених законом, а також відмова від виконання або відстрочка виконання з мотиву, що зобов'язання другої сторони за іншим договором не було виконане належним чином (ч. 7 ст. 193 ГКУ). Додатково, у ч. 1 ст. 236 ГКУ передбачено, що одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною, що є однією із видів оперативно-господарських договірних санкцій. Правило про недопустимість односторонньої відмови від зобов'язання за господарським договором або односторонньої заміни його умов виникає з суті договірного правовідношення, закріпленого в ст. 525 ЦКУ. Згідно з цією статтею, одностороння відмова від зобов'язання або одностороння зміна його умов не допускається. Навіть відмова (повна або часткова) постраждалої сторони від зобов'язання не звільняє порушника умов договору від відповідальності (відшкодування збитків, сплата неустойки).

Контрольні питання

1. Визначте поняття господарський договір.
2. Назвіть і поясніть принципи виконання господарських договорів.
3. Що є істотними умовами господарського договору?
4. Класифікація господарських договорів.
5. В чому відмінність цивільно-правового та господарського договору?
6. Які Ви знаєте функції господарського договору?
7. Назвіть порядок укладання господарського договору.
8. Біржові угоди (контракти) та їх види й особливості.
9. Укладання договору за державним замовленням.

Ситуаційне завдання. ТОВ «Синонім» звернулося до господарського суду м. Києва з позовом до публічного АТ «Комерційний банк «Актив-Банк» (далі – ПАТ «КБ «Актив-Банк») про визнання договорів купівлі-продажу укладеними та визнання цих договорів дійсними.

Обґрунтовуючи свої вимоги, позивач посилається на те, що між ТОВ «Синонім» та відповідачем був укладений Попередній договір купівлі-продажу нерухомого майна від 07.05.2014 р., згідно з яким сторони домовилися укласти основні договори купівлі-продажу нерухомого майна, за якими відповідач зобов'язався передати у власність позивача нерухоме майно. Зі свого боку позивач виконав зобов'язання з оплати завдатку в рахунок оплати нерухомого майна за основними договорами, а відповідач ухиляється від укладення основних договорів купівлі-продажу.

Яке рішення повинен прийняти суд?

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГОСПОДАРСЬКИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

§ 1. Поняття, підстави та функції господарсько-правової відповідальності

Під час розгляду питання господарсько-правової відповідальності необхідно знати, що відсутність правопорушень у господарських правовідносинах – це ідеальний, а не реальний стан економічного життя. Вони мають здебільшого деструктивний вплив і на економіку, і на майновий стан господарюючих суб'єктів. Тому одним із найефективніших засобів дотримання господарського правопорядку є відповідальність за господарські правопорушення, яка називається господарсько-правовою відповідальністю. Така відповідальність у разі господарського правопорушення ґрунтується на загальнотеоретичних засадах юридичної відповідальності й означає обов'язок суб'єкта господарювання відповідати за допущені ним правопорушення.

Тобто *господарська відповідальність* – це зафіксована в нормативних актах або передбачена договором міра примусу і негативні (обтяжливі наслідки), які застосовуються до учасника господарських правовідносин, який учинив правопорушення чи не виконав умов господарського договору.

Вона виражається в економічних за змістом і юридичних за формою заходах впливу на учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення. Особливостями господарської відповідальності є:

- сфера застосування – господарські правовідносини (господарсько-майнові, господарсько-організаційні, публічні, внутрішньогосподарські);
- вона є реакцією на протиправну поведінку суб'єкта господарювання, яка може виражатися у конкретному факті (недостача поставленої продукції) або в порушенні закону (діяльність із порушенням ліцензійних умов);

- вона полягає у зменшенні благ суб'єкта господарювання (санкції за правопорушення, спрямовані на його майно);
- передбачається в законі або договорі;
- забезпечується державним примусом у судовому або претензійно-позовному порядку (ст.ст. 222–223 ГКУ);
- може застосовуватися безпосередньо кредитором шляхом вжиття оперативного-господарських санкцій (ст.ст. 235–237 ГКУ або спеціально-уповноваженими органами (ст. 238 ГКУ).

Основними підставами господарсько-правової відповідальності є:

Правова, що є сукупністю норм права про відповідальність суб'єктів господарських відносин.

Такими суб'єктами, відповідно до ст. 55 ГКУ, визначаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна.

Юридико-фактична. Це протиправна дія або бездіяльність особи – господарського правопорушника, що порушують права та законні інтереси потерпілої особи чи заважають їх реалізації. Ця підстава складається з чотирьох елементів, визначених у теорії права, які в господарських правопорушеннях називаються умовами господарсько-правової відповідальності, а саме:

- *факт господарського порушення*, тобто порушення норми у сфері господарювання, норм господарського законодавства, умови договору, державного контракту тощо, внаслідок чого завдаються збитки або інша шкода майновим правам та інтересам потерпілого (кредитора); до складу господарського правопорушення, за аналогією будь-яких інших правопорушень, входять: об'єктивна сторона (невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання); об'єкт (державний або інших учасників у господарських відносин інтерес); суб'єкт (суб'єкт господарських правовідносин – сторона зобов'язання, що порушила його умови); суб'єктивна сторона ставлення конкретної посадової особи, органу управління, суб'єкта господарювання до можливих наслідків правопорушення;

- *протиправність поведінки господарського порушника.* Така умова визначається у господарському праві в широкому розумінні. Це може бути і дія, і бездіяльність, що порушують правову норму, планове завдання, умови договору та ін.;

- *причинний зв'язок між протиправною поведінкою порушника та завданими потерпілому збитками.* Цей зв'язок необхідно доводити відповідними документальними доказами;

- *вина господарського правопорушника.* Це негативне суб'єктивне ставлення правопорушника до прав і законних інтересів потерпілого. Вина у господарській практиці – це настання двох обставин, які дають підстави для застосування відповідальності: наявність в особи-правопорушника реальних можливостей для належного виконання; невжиття ним усіх необхідних заходів для недопущення правопорушення, запобігання збиткам (шкоді) потерпілого. Формою вини може бути: умисел або необережність правопорушника.

Сукупність цих чотирьох умов утворює юридико-фактичні підстави господарсько-правової відповідальності. Зазначимо, що для застосування майнової відповідальності у виді відшкодування збитків необхідна наявність чотирьох умов, тоді як для застосування неустойки, штрафу чи пені досить лише двох з них: факту господарського правопорушення та протиправності поведінки порушника.

Основними ознаками господарсько-правової відповідальності є:

- майновий та організаційний характер відповідальності;

- така відповідальність є реакцією на протиправну поведінку суб'єкта господарювання, яка може виражатися у конкретному факті (недостача поставленої продукції) або в такому, що визнається законом негативним, у загальному результаті господарської діяльності (порушення ліцензійних умов, перевищення лімітів природокористування);

- вона полягає у зменшенні матеріальних благ суб'єкта господарювання, однак спрямована не на особу суб'єкта господарювання, а на його майнову базу (безпосередньо чи в кінцевому підсумку);

- передбачається юридично – в законі та/або договорі;

– забезпечується державним примусом, який проявляється по-різному: явно (винесення господарським судом рішення про стягнення з порушника договірних зобов'язань неустойки) або приховано (відмова кредитора прийняти та оплатити продукцію неналежної якості неналежного асортименту);

– застосовується і за принципом вини (відшкодування збитків, сплата неустойки), і безвідносно від її наявності (господарсько-адміністративний штраф, оперативно-господарські санкції, планово-госпрозрахункові санкції, господарсько-організаційні санкції тощо);

– можливість перевищення розміру відповідальності порівняно з розміром заподіяної шкоди або збитків (наприклад, застосування штрафної неустойки, повернення завдатку тощо).

Господарсько-правова відповідальність, відповідно до ч. 3 ГКУ, ґрунтується на *принципах*, згідно з якими:

– потерпіла сторона має право на відшкодування збитків незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– передбачена законом відповідальність виробника (продавця) за недоброякісність продукції застосовується також незалежно від того, чи є застереження про це в договорі;

– сплата штрафних санкцій за порушення зобов'язання, а також відшкодування збитків не звільняють правопорушника без згоди другої сторони від виконання прийнятих зобов'язань у натурі;

– у господарському договорі неприпустимі застереження щодо виключення або обмеження відповідальності виробника (продавця) продукції, презумпції вини.

Відсутність вини, як усталено ч. 2 ст. 614 ЦКУ, доводиться особою, яка порушила зобов'язання. Відповідно до ч. 2 ст. 218 ГКУ, учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито всіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі, якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання

несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим унаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за цих умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Також, відповідно до ч. 4 ст. 219 ГКУ, сторони зобов'язання можуть передбачити певні обставини, які через надзвичайний характер цих обставин є підставою для звільнення їх від господарської діяльності у випадку порушення зобов'язання через ці обставини, а також порядок засвідчення факту виникнення таких обставин. Визначення непереборної сили передбачено у п. 1 ч. 1 ст. 263 ЦКУ, як надзвичайна або невідтворна за даних умов подія.

Такі обставини на практиці укладання та виконання господарських договорів позначаються терміном «форс-мажорні обставини». В принципі цей термін відображає їх зміст, але не передбачений законодавством і вживається як іноземне поняття (англійсько-французьке слово: *force* – сила, французьке *majer* – найбільший). До загального принципу визнання непереборної сили можна віднести об'єктивний і абсолютний характер обставин як дію факторів, що стали перешкодою виконання зобов'язань, тобто вони мають стосуватися не тільки заподійника шкоди, а поширюватися на інших. Неможливість виконання повинна бути абсолютною, а не скрутною лише для боржника. До нездоланної сили в законодавстві і договірній практиці належать стихійні лиха (землетруси, повені) чи інші обставини, що неможливо передбачити чи запобігти (або можливо передбачити, але неможливо запобігти) за сучасного рівня людського знання і можливостей. В усіх цивільно-правових системах нездоланна сила є обставиною, що звільняє від відповідальності. До юридичного форс-мажору також належать рішення вищих державних органів (заборона імпорту чи експорту, валютні обмеження та ін.), страйки, війни, революції тощо. Не визнаються форс-мажорними обставини, що по суті є комерційним ризиком, наприклад, труднощі у зв'язку

з несприятливою кон'юнктурою ринку, зміна цін і т.д. Поняття юридичного форс-мажору не має чіткого юридичного визначення. Тому зазвичай контрагенти встановлюють випадки непередбачених обставин і їхні правові наслідки в договірному порядку.

За сукупністю дій щодо застосування до правопорушника у сфері господарювання передбачених законом чи договором санкцій, а також правових наслідків такого застосування, визначаються функції господарсько-правової відповідальності. Види та їх зміст у теорії господарського права визначаються по-різному.

Узагальнивши їх, є підстави виокремити шість основних функцій господарсько-правової відповідальності.

1. *Стимулююча функція.* Господарсько-правова відповідальність, яка полягає в застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов'язання. Стимулювання є негативним у тому розумінні, що особа, яка вчинила господарське правопорушення, несе певні майнові витрати внаслідок застосування до неї економічних санкцій. Така функція характерна практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права. Вона має на меті насамперед вдовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) правопорушника до припинення протиправної поведінки. Виконання господарських зобов'язань господарюючими суб'єктами сприятиме реальному задоволенню суспільних потреб у продукції, роботах, послуг.

2. *Компенсаційна функція.* Полягає у відновленні порушеного господарського правопорядку й у відшкодуванні правопорушником майнових і грошових збитків потерпілій стороні, у поновленні її майнової бази шляхом стягнення на її користь сум компенсаційних майнових санкцій.

3. *Штрафна функція.* Зумовлюється протиправною поведінкою (господарським правопорушенням, невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. У цьому розумінні господарсько-правова відповідальність

є ретроспективною, тобто реакцією на скоєні протиправні дії (бездіяльність) у вигляді відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями. Загалом штрафна функція покладена на такі види господарсько-правових санкцій, як неустойка, штраф, пеня (так звані штрафні санкції).

4. *Функція попередження правопорушень*. Суть її полягає в тому, що завдяки застосуванню відповідальності не тільки усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються (господарським судом, судом) правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов. Як попереджувальний засіб, господарсько-правова відповідальність найефективніша тоді, коли є матеріально-правовий зв'язок відповідальності господарюючого суб'єкта з матеріальною відповідальністю його працівників, передбаченою трудовим правом. Відшкодування господарюючим суб'єктом збитків, сплата неустойки (штрафу, пені) – це так звані невиробничі витрати, які відносяться на прибуток господарюючих суб'єктів і негативно впливають на формування різних фондів заохочення їх працівників.

5. *Сигналізаційна функція*. Проявляється в тому, що застосування до суб'єкта господарювання господарсько-правової відповідальності є сигналом для нього про необхідність поліпшення своєї роботи з метою уникнення в майбутньому втрат від застосування такої відповідальності, а для контрагентів такого господарюючого суб'єкта – сигналом про необхідність зважити доцільність продовження з ним договірної зв'язку або розірвання існуючого.

6. *Інформаційна функція*. Означає, що факт пред'явлення претензії, позову, стягнення збитків чи неустойки – це юридична інформація про неблагополучний стан, наявні хиби у господарській діяльності суб'єкта. Водночас це й інформація про необхідність вжиття відповідних заходів щодо поліпшення справ, наведення порядку у власній діяльності. Це також інформація для партнерів, контрагентів господарюючого суб'єкта для вирішення питання про доцільність провадження з ним своїх відносин.

Підсумовуючи, зазначимо, що в юридичній літературі немає однакового їх переліку і тлумачення. Зокрема академік В. К. Мамутом наголошує на необхідності визначитись, якій

функції господарсько-правової відповідальності віддати перевагу в разі формування системи відповідальності на майбутнє⁵⁰. З іншого боку – функції господарсько-правової відповідальності не залежно від видів є в діалектичній єдності та забором її забезпечення.

За невиконання або неналежне виконання господарських зобов'язань чи порушення правил здійснення господарської діяльності правопорушник відповідає належним йому на праві власності або закріпленим за ним на праві господарського відання чи оперативного управління майном, якщо інше не передбачено ГКУ та іншими законами. Засновники суб'єкта господарювання не відповідають за зобов'язаннями цього суб'єкта, крім випадків, передбачених законом або установчими документами про створення цього суб'єкта.

Якщо правопорушенню сприяли неправомірні дії (бездіяльність) другої сторони зобов'язання, суд має право зменшити розмір відповідальності або звільнити відповідача від відповідальності. Це відбувається і тоді, коли кредитор навмисно або з необережністю сприяв збільшенню розмірів збитків або не вжив заходів до їх зменшення. Учасники господарських відносин, що порушили майнові права або законні інтереси інших суб'єктів, відповідно до ст. 222 ГКУ, зобов'язані поновити їх, не чекаючи пред'явлення їм претензії чи звернення до суду. В разі необхідності відшкодування збитків або застосування інших санкцій суб'єкт господарювання чи інша юридична особа – учасник господарських відносин, чиї права або законні інтереси порушено, з метою безпосереднього врегулювання спору з порушником цих прав або інтересів має право звернутися до нього з письмовою претензією, якщо інше не встановлено законом.

Претензія підлягає розгляду в місячний строк із дня її одержання, якщо інший строк не встановлено законодавчими актами. У разі порушення встановлених строків розгляду претензії або залишення її без відповіді суд під час вирішення господарського спору стягує в доход держави з винної особи штраф у розмірі, встановленому законом.

⁵⁰ Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулина и др. – К.: Юринком Интер, 2002. – С. 881–882.

Обґрунтовані вимоги заявника одержувач претензії зобов'язаний задовольнити.

У чинному ГКУ окремо передбачені особливості відповідальності за прострочення боржника та прострочення кредитора. Так, боржник, який прострочив виконання господарського зобов'язання, відповідно до ст. 220 ГКУ, відповідає перед кредитором (кредиторами) за збитки, завдані простроченням, і за неможливість виконання, що випадково виникла після прострочення. Якщо внаслідок прострочення боржника виконання втратило інтерес для кредитора, він має право відмовитися від прийняття виконання і вимагати відшкодування збитків. Боржник не вважається таким, що прострочив виконання зобов'язання, доки воно не може бути виконано внаслідок прострочення кредитора.

Кредитор, відповідно до ст. 221 ГКУ, вважається таким, що прострочив виконання господарського зобов'язання, якщо він відмовився прийняти належне виконання, запропоноване боржником, або не виконав дій, що передбачені законом, іншими правовими актами, або впливають із змісту зобов'язання, до вчинення яких боржник не міг виконати свого зобов'язання перед кредитором. Прострочення кредитора дає боржникові право на відшкодування завданих простроченням збитків, якщо кредитор не доведе, що прострочення не спричинено умисно або через необережність його самого або тих осіб, на яких за законом чи дорученням кредитора було покладено прийняття виконання. Після закінчення прострочення кредитора боржник відповідає за виконання на загальних підставах. У разі, якщо кредитор не виконав дій, зазначених у частині першій цієї статті, за погодженням сторін допускається відстрочення виконання на строк прострочення кредитора.

Під час реалізації в судовому порядку відповідальності за правопорушення у сфері господарювання застосовуються загальний та скорочені строки позовної давності, передбачені ЦКУ, якщо інші строки не встановлено ГКУ.

Зокрема ст. 257 ЦКУ загальна позовна давність встановлена тривалістю на три роки.

Позовна давність в один рік застосовується, зокрема до вимог: про стягнення неустойки (штрафу, пені); про спросту-

вання недостовірної інформації, поміщеної у засобах масової інформації. У цьому разі позовна давність обчислюється від дня поміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа дізналася чи могла дізнатися про ці відомості; про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦКУ); у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦКУ; у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦКУ); про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦКУ), наприклад щодо частки у статутному капіталі.

У п'ять років вона застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману. У десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину.

Строки застосування адміністративно-господарських санкцій до суб'єктів господарювання встановлюються у ст. 250 ГКУ. Вони, зокрема, можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік із дня порушення цим суб'єктом установлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Господарсько-правова відповідальність, виходячи з її ознак та процедури застосування, за формою є юридичною, а за змістом – економічною, і застосовується у формі певної системи майнових (економічних) санкцій, передбачених або дозволених нормами господарського законодавства та полягає у своєрідній реакції держави на правопорушення, що вчинені учасниками господарських відносин за порушення договірних та/або позадоговірних зобов'язань, і за яке законом чи договором передбачено застосування санкцій у встановленому порядку за відповідною процедурою⁵¹.

⁵¹ Мілімко Л. В. Господарсько-правова відповідальність: ознаки, процедура застосування / Л. В. Мілімко // Юридичний вісник. – К., – 2016. – № 1 (38). – С. 145–149.

§ 2. Види господарсько-правової відповідальності

Господарсько-правову відповідальність можна класифікувати на види за різними критеріями.

Залежно від підстав виникнення прав та обов'язків найпоширенішими є договірна та недоговірна.

Договірна відповідальність – це відповідальність за порушення існуючого між сторонами договірної зобов'язання, що становить додатковий до основного, існуючого, юридичний обов'язок. Цей новий обов'язок приєднується до невиконаного, водночас зазвичай не змінюючи останнього. Так, згідно з ч. 1 ст. 622 ЦКУ, боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання, не звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, якщо інше не встановлене договором або законом.

Недоговірна (позадоговірна) відповідальність – це відповідальність за порушення законодавства про дозвільну систему щодо господарської діяльності, майнових і немайнових обов'язків, які виникають не з господарського договору, а з інших підстав (юридичних фактів). Також з публічних зобов'язань унаслідок заподіяння шкоди суб'єкту або суб'єктом господарювання придбання або збереження майна суб'єктом господарювання за рахунок іншої.

Залежно від розміру відповідальності правопорушника відповідальність є: повна, обмежена та кратна (підвищена).

Повна відповідальність полягає у відшкодуванні (компенсації) шкоди, завданої правопорушенням у еквівалентному (рівному) розмірі. Це означає, що заподіювач шкоди повинен відшкодувати контрагенту чи державі всі види збитків.

Повна відповідальність також виявляється у компенсації моральної шкоди, яка полягає у приниженні честі, гідної та ділової репутації фізичної особи-підприємця та іміджу юридичної особи-суб'єкта господарювання. Якщо за порушення зобов'язання встановлено неустойку, то вона, відповідно до ч. 1 ст. 624 ЦКУ, підлягає стягненню у повному розмірі, незалежно від відшкодування збитків.

Обмежена відповідальність передбачає встановлення меж розміру збитків, які підлягають відшкодуванню. У нормах права, що визначають обмежений розмір відповідальності, вста-

новлюється максимальний розмір збитків, або припис не стягувати з боржника певні види збитків (ст. 219 ГКУ). В таких випадках розмір завданої правопорушенням шкоди перевищує розмір відшкодування. Водночас питання щодо зменшення розміру або звільнення від відповідальності суб'єкта господарювання є виключно компетенцією суду.

Субсидіарна відповідальність – додаткова відповідальність третьої особи поряд із відповідальністю правопорушника, реалізація якої здійснюється «почергово». Її сутність полягає в тому, що вимоги повинні бути висунуті насамперед до боржника і лише у разі неотримання від нього їх задоволення повністю або частково – до особи, яка несе додаткову (субсидіарну) відповідальність. Наприклад, відповідальність гаранта за кредиторами, отриманими суб'єктами господарювання.

Залежно від засобу відшкодування вона є: майнова, організаційно-господарська та грошова.

Майнова – це один з основних видів господарської відповідальності, яка полягає у відшкодуваннях за неодержання, втрату або пошкодження матеріальних об'єктів суб'єкта господарювання.

Організаційно-господарська – це другий після майнової вид господарської відповідальності суб'єктів організаційно-господарських повноважень і суб'єктів господарювання, які вступили у зобов'язальне правовідношення. За такими зобов'язаннями кожна із сторін, що взяла на себе певні обов'язки, за договором, або в не договірній формі, відповідно до ст. 176 ГКУ, відповідає за їх виконання. Прикладом останніх є соціально-комунальні зобов'язання.

Грошова – це вид відповідальності, за якою грошові санкції за порушення грошових зобов'язань (відшкодування збитків і сплату штрафних санкцій) встановлюються у відсотках, розмір яких встановлюється ГКУ і визначається обліковою ставкою Національного банку України.

Обмежена відповідальність може встановлюватись законом, договором, або рішенням суду, наприклад, якщо порушення сталося з вини кредитора (ст. 616 ЦКУ).

Кратна відповідальність – це вид цивільно-правової відповідальності, що передбачає відшкодування збитків

у більшому розмірі, ніж розмір завданої майнової шкоди. Наприклад, згідно зі ст.ст. 230, 231 ЦКУ, в разі вчинення правочину під впливом обману або насильства винна сторона відшкодовує іншій стороні збитки у подвійному розмірі та моральну шкоду. Кратний розмір відповідальності може встановлюватися і домовленістю сторін.

За множинністю суб'єктного складу, коли у зобов'язаннях з боку кредитора або боржник може діяти дві або більше осіб, господарська відповідальність є: *дольова, солідарна та субсидіарна*. Відмінність зазначених видів відповідальності залежить від її розподілу між співборжниками.

Так, відповідно до ст. 540 ЦКУ, якщо у зобов'язанні беруть участь декілька кредиторів або кілька боржників, кожний із кредиторів має право вимагати виконання, а кожний із боржників повинен виконати обов'язок у *рівній частці*, якщо інше не встановлено договором або актами цивільного законодавства. Тобто за загальним правилом відповідальність співборжників перед кредитором є *частковою*. Відповідальність визначається часткою участі в договорі про виконання зобов'язання.

Солідарна відповідальність ґрунтується на принципі «один за всіх», що означає її нероздільність між солідарними боржниками. Може застосовуватися в умовах, установлених законом чи договором, і можлива лише тоді, коли є декілька суб'єктів господарювання на боці боржника (ст. 227 ГКУ). В разі солідарного обов'язку боржників (солідарних боржників) повного господарського товариства кредитор має право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі і від усіх боржників разом, і від будь-кого з них окремо. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними доти, доки їхній обов'язок не буде виконаний у повному обсязі. Учасник господарських відносин, який відшкодовує збитки, має право стягнути збитки з третіх осіб у порядку регресу.

Залежно від критеріїв учені-юристи виокремлюють й інші види господарської відповідальності. Наприклад, О. М. Вінник залежно від інституту господарського законодавства, норми якого передбачають застосування господарсько-правової відповідальності, розрізняє: відповідальність за порушення антимонопольно-конкурентного законодавства; відпові-

дальність у сфері капітального будівництва; відповідальність у галузі зовнішньоекономічної діяльності; відповідальність у галузі транспорту; відповідальність на ринку цінних паперів та ін.⁵².

Окремим видом господарсько-правової відповідальності є *відповідальність за економічні порушення*. Вона, відповідно до ст. 49 ГКУ, впливає з того, що суб'єкти господарювання, здійснюючи господарську діяльність, допускають економічні правопорушення і заподіюють шкоду довкіллю та порушують права та законні інтереси інших суб'єктів, установ, організацій, права місцевого самоврядування і держави. За завдану шкоду і збитки несуть майнову й іншу встановлену відповідальність.

§ 3. Класифікація господарсько-правових санкцій

Термін «санкція» (лат. *sanctio* – непорушний закон, найсуворіша постанова) означає передбачені законом або договором примусові заходи впливу, міра юридичної відповідальності за порушення законодавства або договірною зобов'язання, що застосовується до винної особи та зумовлюють певні несприятливі (негативні) для неї наслідки. Власне господарськими санкціями як правовими засобами відповідальності у сфері господарювання, відповідно до ч. 1 ст. 217 ГКУ, визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки. Тобто санкція як один із елементів певного виду відповідальності завжди обтяжлива несприятливими для правопорушника наслідками. За змістом санкції є господарськими, економічними й адміністративно-господарськими (штрафними). Економічними, зокрема охоплюються відшкодування збитків, неустойка, пеня, штраф та ін. Штрафні санкції мають адміністративно-правовий характер і виконують функцію примусу, відповідно, умовами

⁵² Господарське право: навч. посібник. – 2-ге вид., змін та доп. / О. М. Вінник. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – С. 387.

договору вона не передбачена. Як наслідок, господарські економічні санкції застосовуються за ініціативою учасників господарських правовідносин, адміністративно-господарські – уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Залежно від видів господарських правопорушень, відповідно до ч. 2 ст. 217 ГКУ, в сфері господарювання застосовують такі за своєю суттю види економіко-юридичних санкцій:

- відшкодування збитків;
- штрафні;
- оперативно-господарські;
- господарсько-організаційні;
- адміністративно-господарські;
- планово-розрахункові.

Найпоширенішим видом господарсько-правової відповідальності у разі не виконання чи неналежного виконання господарських зобов'язань є така санкція, як *відшкодування збитків*. Оскільки майнові господарські зобов'язання, які виникають між учасниками господарських відносин, відповідно до ч. 1 ст. 175 ГКУ регулюються ЦКУ з урахуванням особливостей, передбачених ГКУ, тому цей вид санкцій має цивільно-правовий характер. Зокрема відшкодування збитків регулюються ст. 22 ЦКУ, відшкодування збитків, завданих порушенням зобов'язання відповідно – ст. 623 ЦКУ та ст.ст. 224–229 ГКУ.

У цьому разі учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або установлені вимоги щодо здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати завдані ним збитки суб'єкту права, законні інтереси якого порушено. Збитки – витрати, зроблені управненою стороною, втрата або пошкодження її майна, а також неодержані нею доходи, які управнена сторона одержала б у разі належного виконання зобов'язання або додержання правил здійснення господарської діяльності другою стороною. До складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, належать: ринкова вартість втраченого, пошкодженого або знищеного: майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт,

додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною, вартість додаткових робіт, перевитрачених матеріалів чи коштів; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; витрачену додаткову суму на виплату вимушеного прогугу, що стався внаслідок невиконання зобов'язань збільшення умовно-постійних затрат на одиницю продукції у зв'язку з зменшенням обсягу виробництва, якщо це стало наслідком невиконання зобов'язань іншою стороною, матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом (ст. 225 ГКУ).

Збитки відшкодовуються у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Якщо особа, яка порушила право, одержала у зв'язку з цим доходи, то розмір упущеної вигоди, що має відшкодовуватися особі, право якої порушено, не може бути меншим від доходів, одержаних особою, яка порушила право.

На вимогу особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи, майнова шкода може бути відшкодована і в інший спосіб, зокрема шкода, завдана майну, може відшкодовуватися в натурі (передання речі того ж роду та тієї ж якості, поладження пошкодженої речі тощо).

Розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання, відповідно до ч. 2 ст. 623 ЦКУ, доказується кредитором. Збитки визначаються з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконане, а якщо вимога не була задоволена добровільно, – у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено законом або договором. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. Під час визначення неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховуються заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання.

Законом щодо окремих видів господарських зобов'язань може бути встановлено обмежену відповідальність за невиконання або неналежне виконання зобов'язань. Під час

визначення розміру збитків, якщо інше не передбачено законом або договором, враховуються ціни, що були за місцем виконання зобов'язання на день задоволення боржником у добровільному порядку вимоги сторони, яка зазнала збитків, а у разі, якщо вимогу не задоволено у добровільному порядку, – на день подання до суду відповідного позову про стягнення збитків. Кабінетом Міністрів України можуть затверджуватися методики визначення розміру відшкодування збитків у сфері господарювання.

Склад збитків, що підлягають відшкодуванню у внутрішньогосподарських відносинах, визначається відповідними суб'єктами господарювання-господарськими організаціями з урахуванням специфіки їх діяльності.

У разі заподіяння збитків одночасно декількома учасниками господарських відносин кожний з них зобов'язаний відшкодувати збитки суб'єктові, якому завдано збитків, відповідно до вимог та ст.ст. 543–544 ЦКУ, 196 ГКУ. Наприклад, покупцеві за договором поставки було завдано збитків у результаті невиконання контрагентами постачальника договірних зобов'язань.

Учасник господарських відносин, який відшкодував збитки, має право стягнути у порядку регресу витрачені кошти з третіх осіб. Державні (комунальні) підприємства за наявності підстав зобов'язані вжити заходів щодо стягнення у порядку регресу збитків з інших суб'єктів господарювання або стягнути збитки з винних працівників підприємства відповідно до вимог законодавства про працю.

Особливості відшкодування збитків у разі порушення грошових зобов'язань, відповідно до ст. 229 ГКУ, полягають у тому, що: учасник господарських відносин у разі порушення ним грошового зобов'язання не звільняється від відповідальності через неможливість виконання і зобов'язаний відшкодувати збитки, завдані невиконанням зобов'язання, а також сплатити штрафні санкції відповідно до встановлених законом вимог; обчислення розміру збитків здійснюється у валюті, в якій провадилися або повинні бути проведені розрахунки між сторонами, якщо інше не встановлене законом; у разі висування вимог щодо відшкодування збитків в іноземній ва-

люті кредитором повинен бути зазначений грошовий еквівалент суми збитків у гривнях за офіційним курсом Національного банку України на день висунення вимог. Відшкодування збитків застосовується у претензійно-позовному порядку.

В оглядовому Листі Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики застосування господарськими судами законодавства у справах, в яких заявлено вимоги про відшкодування збитків» від 14.01.2014 р. № 01-06/20/2014 зазначено, що:

1) витрати на оплату юридичних послуг не є збитками у розумінні ст.ст. 623 ЦКУ та ст. 224 ГКУ;

2) безпідставне перерахування коштів не є втратами, які мають компенсуватися шляхом відшкодування збитків;

3) у вирішенні спорів про відшкодування збитків у вигляді упущеної вигоди суди повинні дослідити, чи могли такі збитки бути реально понесені кредитором та чи вживав кредитор заходів щодо їх відшкодування.

Штрафні санкції. Ці санкції встановлені зазвичай нормативними актами, що регулюють окремі види господарських відносин (положення про поставки продукції і товарів, статuti та ін.).

Штрафними визнаються господарські санкції у виді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання. Щодо окремих видів зобов'язань може бути визначений розмір штрафних санкцій, зміна якого за погодженням сторін не допускається. Якщо порушено господарське зобов'язання, в якому хоча б одна сторона є суб'єктом господарювання, що належить до державного сектора економіки, або порушення пов'язане з виконанням державного контракту, або виконання зобов'язання фінансується за рахунок Державного бюджету України чи за рахунок державного кредиту, штрафні санкції застосовуються, якщо інше не передбачено законом чи договором, у таких розмірах:

– за порушення умов зобов'язання щодо якості (комплектності) товарів (робіт, послуг) стягується штраф у розмірі

двадцяти відсотків вартості неякісних (некомплектних) товарів (робіт, послуг);

– за порушення строків виконання зобов'язання стягується пеня у розмірі 0,1 відсотка вартості товарів (робіт, послуг), з яких допущено прострочення виконання за кожний день прострочення, а за прострочення понад тридцять днів додатково стягується штраф у розмірі семи відсотків указаної вартості.

У разі, якщо розмір штрафних санкцій законом не визначено, санкції застосовуються в розмірі, передбаченому договором. Водночас розмір санкцій може бути встановлено договором у відсотковому відношенні до суми невиконаної частини зобов'язання або у певній, визначеній грошовій сумі, або у відсотковому відношенні до суми зобов'язання незалежно від ступеня його виконання, або у кратному розмірі до вартості товарів (робіт, послуг). У разі недосягнення згоди між сторонами щодо встановлення та розміру штрафних санкцій за порушення зобов'язання спір може бути вирішений у судовому порядку за заявою заінтересованої сторони.

Штрафні санкції за порушення грошових зобов'язань встановлюються у відсотках, розмір яких визначається обліковою ставкою Національного банку України, за увесь час користування чужими коштами, якщо інший розмір відсотків не передбачено законом або договором.

Порядок застосування штрафних санкцій встановлений у ст. 232 ГКУ. Зокрема, якщо за невиконання або неналежне виконання зобов'язання встановлено штрафні санкції, то збитки відшкодовуються в частині, не покритій цими санкціями. Законом або договором можуть бути передбачені випадки, коли: допускається стягнення тільки штрафних санкцій; збитки можуть бути стягнуті у повній сумі понад штрафні санкції; за вибором кредитора можуть бути стягнуті або збитки, або штрафні санкції.

Науковець В. К. Мамутов зазначає, що штрафними санкціями є господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналеж-

ного виконання господарського зобов'язання. За порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть також застосовуватися оперативно-господарські санкції – заходи оперативного впливу на правопорушника, з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. За порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності до суб'єктів господарювання можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування адміністративно-господарські санкції, тобто заходи організаційно-правового чи майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення, допущеного підприємством, та ліквідацію його наслідків. Для захисту прав суб'єктів господарювання можуть слугувати й установлення, зміни і припинення господарських правовідносин⁵³.

Як зазначалося, розрізняють три види штрафних економічних санкцій: штраф у власному розумінні, пеню, неустойку. Розмір штрафу як економічної санкції передбачений законодавством у трьох способах:

1) штраф у твердій сумі. Прикладом цього виду штрафу є штрафи, які сплачують перевізник і відправник за невиконання плану вантажних перевезень, їх розміри визначають транспортні статuti і кодекси окремо стосовно кожного виду транспорту;

2) штраф у процентному відношенні до суми всього зобов'язання або невиконаної частини зобов'язання. Наприклад, якщо поставлена продукція не відповідає за якістю стандартам чи умовам договору, постачальник сплачує покупцеві штраф у розмірі 20 відсотків вартості продукції неналежної якості;

3) штраф у кратному розмірі до вартості того предмета, який захищається штрафом. Наприклад, за пошкодження

⁵³ Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, В. В. Хахулін та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 41–42.

вагонів або контейнерів відправником чи одержувачем вантажу під час навантаження або розвантаження вантажів їхніми засобами ці суб'єкти сплачують залізниці штраф у розмірі п'ятикратної вартості пошкодженого майна.

Неустойка застосовується переважно як штрафна санкція в разі прострочення виконання майнових зобов'язань (поставка, купівля-продаж, міна тощо). Розмір неустойки за прострочення виконання зобов'язань загалом не залежить від терміну прострочення виконання. Наприклад, за прострочення або недоставку продукції постачальник сплачує покупцеві неустойку в розмірі 8 відсотків вартості непоставленої у строк продукції за кожною окремою позицією номенклатури. Зазначена неустойка є штрафною, оскільки сторона, яка порушила в цьому випадку умови договору поставки, відшкодовує іншій стороні заподіяні внаслідок цього збитки без зарахування сум неустойок.

Водночас договором або, відповідно до ч. 2 ст. 624 ЦКУ, передбачаються так звані залікові неустойки. Залікова неустойка спостерігається тоді, коли правопорушник відшкодовує іншій стороні збитки у частині, не покритій неустойкою.

Пеня як штрафна економічна санкція застосовується зазвичай у разі прострочення виконання грошових зобов'язань суб'єктами господарської діяльності. Особливістю пені є те, що вона встановлюється у процентному відношенні до простроченої суми, причому за кожний день прострочення, доки зобов'язання не буде виконане. Тобто – це санкція, розмір якої збільшується залежно від продовження правопорушення. Залежністю суми пені від кількості днів (терміну) прострочення виконання вона відрізняється від неустойки як санкції за господарське правопорушення.

Оперативно-господарські санкції – це передбачені законодавством заходи оперативного економічного впливу кредитора на господарюючого суб'єкта-боржника (правопорушника), спрямовані на попередження або зменшення втрат кредитора від порушень боржника чи зменшення його шкідливих наслідків. Такі санкції застосовуються лише в господарсько-договірних відносинах.

Перелік оперативно-господарських санкцій, що їх сторони можуть передбачити в договорах, передбачений ч. 1 ст. 236 ГКУ, а саме:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною, із звільненням її від відповідальності за це – у разі порушення зобов'язання другою стороною;

- відмова від оплати за зобов'язанням, яке виконано належним чином або достроково виконано боржником без згоди другої сторони;

- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позичок тощо;

- відмова управненої сторони зобов'язання від прийняття подальшого виконання зобов'язання, порушеного другою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцептному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію, тощо);

- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушує зобов'язання.

Зазначимо, що цей перелік не є вичерпним. Сторони, відповідно до ч. 2 ст. 236, можуть передбачити у договорі також інші оперативно-господарські санкції.

Підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є факт порушення господарського зобов'язання другою стороною. Оперативно-господарські санкції застосовуються стороною, яка потерпіла від правопорушення, у позасудовому порядку та без попереднього пред'явлення претензії порушнику зобов'язання. Порядок застосування сторонами конкретних оперативно-господарських санкцій визначається договором. У разі незгоди з застосуванням оперативно-господарської санкції заінтересована сторона може звернутися до суду з заявою про скасування такої санкції та відшкодування збитків, завданих її застосуванням.

Водночас оперативно-господарські санкції можуть застосовуватися одночасно з відшкодуванням збитків і стягненням штрафних санкцій.

Господарсько-організаційні санкції – це передбачені законом заходи організаційного впливу (обмеження) на суб'єкта господарювання, що застосовуються компетентними державними органами або за їх ініціативою судом у передбачених законом випадках.

До них належать: обмеження або припинення діяльності суб'єкта господарювання та усунення виявлених у його діяльності недоліків. Наприклад, у разі недотримання вимог екологічного законодавства, санітарно-епідеміологічних правил); призупинення дії ліцензії; скасування ліцензій; скасування державної реєстрації; примусова реорганізація (у зв'язку з допущеним суб'єктом підприємницької діяльності – монополістом на ринку певного товару – монополістичного правопорушення); застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання; застосування індивідуального режиму ліцензування; примусова ліквідація.

Механізм застосування господарсько-організаційних санкцій залежить від їх різновиду: адміністративний порядок (за рішенням компетентних органів) передбачений щодо більшості санкцій, зокрема таких, як: тимчасове призупинення діяльності суб'єкта господарювання до усунення виявлених порушень; призупинення дії та скасування ліцензій; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; примусова реорганізація; судовий порядок – передбачається щодо скасування відомостей державної реєстрації та примусової ліквідації.

Адміністративно-майновими санкціями є передбачені законом заходи майнового впливу на порушника, що застосовуються компетентними державними органами (щодо конфіскації – судом) у передбачених законом випадках. До таких санкцій належать: господарсько-адміністративний штраф; господарська конфіскація; безоплатне вилучення майна з метою його знищення; стягнення зборів (обов'язкових платежів) та ін.

Адміністративно-господарські санкції – заходи організаційно-правового майнового характеру, що встановлюються законом та спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків, які можуть бути застосовані уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування.

Ознаками адміністративно-господарських санкцій є те, що:

- встановлюються виключно законами;
- застосовуються до суб'єкта господарювання в особі його керівництва;
- їх метою є припинення порушень суб'єкта господарювання та ліквідація їх наслідків;
- вони застосовуються уповноваженими органами державної влади або органами місцевого самоврядування;
- підставою для їх застосування є порушення встановлених нормативно-правовими актами правил проведення господарської діяльності;
- вони можуть бути застосовані до суб'єкта господарювання протягом шести місяців із дня виявлення порушення, але не пізніше як через один рік із дня порушення цим суб'єктом встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності, крім випадків, передбачених законом.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, відповідно до своїх повноважень та у порядку, встановленому законом, можуть застосовувати до суб'єктів господарювання такі адміністративно-господарські санкції (ст. 239 ГКУ): вилучення прибутку (доходу); адміністративно-господарський штраф; стягнення зборів (обов'язкових платежів); зупинення операцій за рахунками суб'єктів господарювання; застосування антидемпінгових заходів; припинення експортно-імпортних операцій; застосування індивідуального режиму ліцензування; зупинення дії ліцензії на здійснення суб'єктом господарювання певних видів господарської діяльності; анулювання ліцензії на здійснення суб'єктом господарювання окремих видів господарської діяльності; обмеження або зупинення діяльності суб'єкта господарювання; скасування державної реєстрації та ліквідація суб'єкта господарювання; інші адміністративно-господарські санкції, встановлені цим Кодексом та іншими законами.

Прибуток (доход), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (заниженого) прибутку (доходу) чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування, підлягають вилученню в доход відповідного бюджету в порядку, встановленому законом. Окрім того, з суб'єкта господарювання стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції – у трикратному розмірі вилученої суми (ст. 240 ГКУ).

За порушення суб'єктом господарювання встановлених правил обліку або звітності щодо сплати зборів обов'язкових платежів або їх несплати чи неповної сплати сума, яку належить сплатити, з нього стягується до відповідного бюджету. Крім того, з суб'єкта господарювання у визначених законом випадках може бути стягнуто штраф у розмірі до п'ятдесяти відсотків належної до сплати суми збору (обов'язкового платежу) (ст. 242 ГКУ).

У разі відмови органів управління або посадових осіб суб'єкта господарювання у проведенні документальної перевірки чи у допуску працівників податкових органів для обстеження приміщень, що використовуються для здійснення господарської діяльності, ненадання податковим та іншим органам чи їх посадовим особам встановленої законом звітності, розрахунків, декларацій чи інших документів, пов'язаних з обчисленням та сплатою податків, зборів (обов'язкових платежів), операції цього суб'єкта за його рахунками в установах банку зупиняються. Порядок і строки зупинення операцій суб'єктів господарювання за їх рахунками визначаються законом (ст. 243 ГКУ).

Здійснення окремими учасниками господарських відносин зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної з одержанням незаконної переваги на ринку України (здійснення демпінгового імпорту, субсидованого імпорту, а також інших дій, які визначаються законом як недобросовісна конкуренція), що завдало шкоди економіці України або спричинило загрозу виникнення такої шкоди, до цих учасників відносин можуть

бути застосовані антидемпінгові, компенсаційні або спеціальні заходи відповідно до закону.

У разі недобросовісної конкуренції, розміщення валютних цінностей із порушенням встановленого законодавством порядку на рахунках та вкладах за межами України, а також в інших випадках, якщо дії учасників зовнішньоекономічної діяльності завдають шкоди економіці України, експортно-імпорتنі операції таких суб'єктів господарювання припиняються на умовах і в порядку, передбачених законом, або може застосовуватися індивідуальний режим ліцензування.

Господарсько-адміністративний штраф, відповідно до ч. 1 ст. 241 ГКУ, – це грошова сума, що сплачується до відповідного бюджету суб'єктом господарювання – правопорушником у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності.

Форми господарсько-адміністративного штрафу: процентному або кратному відношенні до суми порушення; в певній кількості неоподаткованих мінімумів доходів громадян. Такий штраф може застосовуватися одночасно з іншими адміністративно-господарськими санкціями.

Застосовується: лише у вертикальних відносинах; за постановою компетентних органів (антимонопольних – за порушення антимонопольного та конкурентного законодавства, санітарно-епідеміологічної служби – за порушення санітарно-епідеміологічних вимог, державних органів контролю за цінами – за порушення державної дисципліни тощо); без дотримання претензійного порядку; за наявності лише протиправної поведінки (фактична підстава); юридична підстава – закон.

Конфіскація як адміністративно-майнова санкція – це безоплатне вилучення в дохід бюджету майна (коштів) суб'єкта господарювання – правопорушника у випадках, прямо передбачених законом.

Випадки застосування конфіскації:

– визнання недійсним господарського зобов'язання як такого, що вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави та суспільства, здійсненням комерційним банком забороненої законом виробничої діяльності;

– у сфері ціноутворення (зокрема щодо підприємств-монополістів, ціни на продукцію яких регулюються державою) і в деяких інших випадках;

- у сфері антимонопольно-конкурентного регулювання. Так, відповідно до ст. 253 ГКУ, підлягає безоплатному вилученню до Державного бюджету України прибуток (дохід), незаконно одержаний суб'єктами підприємницької діяльності в результаті зловживання монопольним становищем на ринку, укладенням антиконкурентних угод, актів недобросовісної конкуренції;

- у сфері оподаткування. Відповідно до ст. 240 ГКУ, підлягають вилученню в дохід відповідного бюджету прибуток (дохід), одержаний суб'єктом господарювання внаслідок порушення встановлених законодавством правил здійснення господарської діяльності, а також суми прихованого (зниженого) прибутку чи суми податку, несплаченого за прихований об'єкт оподаткування; крім того, з порушника стягується у випадках і порядку, передбачених законом, штраф, але не більш як у двократному розмірі вилученої суми, а у разі повторного порушення протягом року після застосування цієї санкції у трикратному розмірі вилученої суми.

Юридичною підставою застосування конфіскації є лише закон. Фактичні підстави – протиправна поведінка, а у випадку виконання зобов'язання, визнаного недійсним як такого, що завідомо суперечить інтересам держави та суспільства, – ще й вина (прямий умисел) порушника. Вона застосовується лише у судовому порядку за позовами компетентних органів (податкових, контрольних-ревізійних тощо).

До конфіскації подібний такий вид адміністративно-господарських санкцій, як вилучення майна (товарів), що неправомірно виготовлене чи неправомірно використовується, з метою його знищення. Можливість застосування подібних заходів впливу на правопорушника передбачена конкурентним законодавством. Так, відповідно до ст. 254 ГКУ і ст. 25 Закону України від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР «Про захист від недобросовісної конкуренції», у разі встановлення факту неправомірного використання чужих позначень, рекламних матеріалів, упаковки або факту копіювання виробів заінтересовані особи можуть звернутися до АМКУ, його територіальних відділень із заявою про вилучення в судовому порядку товарів із неправомірно використаним позначенням або копій

виробів іншого суб'єкта господарювання і у виробника, і у продавця. Вилучення таких товарів (копій виробів іншого суб'єкта господарювання) в установленому Урядом порядку застосовується у разі, якщо можливість змішування з діяльністю іншого суб'єкта господарювання не може бути усунена іншим шляхом.

Згідно із Законом України від 17.01.2002 р. № 2953-III «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування», до порушників порядку здійснення такої діяльності можуть бути застосовані додаткові заходи, зокрема опечатування та/або вилучення дисків для лазерних систем зчитування, вироблених, імпортованих або тих, що експортуються з порушенням вимог зазначеного Закону, обладнання та сировини для їх виробництва, що не відповідають установленим законом вимогам. Органи виконавчої влади у сфері захисту справ споживачів мають право приймати рішення про припинення суб'єктами сфери господарювання торгівлі, послуг, ресторанного господарства, у тому числі складів оптової і роздрібною торгівлі незалежно від форми власності діяльності до усунення виявлених недоліків та їх опломбування тощо.

Планово-госпрозрахункові санкції – це передбачені чинним законодавством заходи економічного впливу на господарюючого суб'єкта в зв'язку з порушенням ним планових нормативів і планових завдань; підвищення тарифу (розміру плати) за понадлімітне використання природних ресурсів, електроенергії; позбавлення пільг (наприклад, податкових) у зв'язку з порушенням умов їх надання; виготовлену з порушенням державних стандартів, державних будівельних норм та правил; віднесення на прибуток, що залишається у розпорядженні господарюючого суб'єкта, не донарахованої амортизації у випадках дострокового списання основних фондів (за винятком передбачених законом випадків вимушеного списання).

До суб'єктів господарювання можуть застосовуватися й інші адміністративно-господарські санкції, встановлені ГК та іншими законами.

Відповідно до ч. 1 ст. 249 ГКУ, суб'єкт господарювання має право оскаржити до суду рішення будь-якого органу

державної влади або органу місцевого самоврядування щодо застосування до нього адміністративно-господарських санкцій.

У разі прийняття органом державної влади або органом місцевого самоврядування акта, що не відповідає законодавству, і порушує права чи законні інтереси суб'єкта господарювання, останній відповідно до ст. 20 ГКУ, має право звернутися до суду із заявою про визнання такого акта недійсним.

Збитки, завдані суб'єкту господарювання у зв'язку з неправомірним застосуванням до нього адміністративно-господарських санкцій, підлягають відшкодуванню в порядку, встановленому ГКУ й іншими законами.

Контрольні питання

1. У чому зміст господарсько-правової відповідальності?
2. Які Ви знаєте юридичні підстави господарсько-правової відповідальності?
3. Назвіть функції господарсько-правової відповідальності.
4. У чому зміст принципів господарсько-правової відповідальності?
5. Вкажіть види господарсько-правової відповідальності.
6. У чому полягає відшкодування збитків суб'єкту господарювання, право якого порушено?
7. Визначте строки позовної давності щодо відповідальності за господарські правопорушення.
8. З'ясуйте особливості застосування оперативного-господарських санкцій.
9. Визначте поняття «господарське правопорушення».
10. Назвіть види штрафних санкцій у господарсько-правовій відповідальності.
11. Конфіскація як вид адміністративно-майнової санкції.
12. У чому полягає зміст оперативного-господарських санкцій.
13. Які Ви знаєте адміністративно-господарські санкції?
14. Визначте склад збитків.
15. У чому зміст відшкодування шкоди?

Ситуаційне завдання. Приватне підприємство (ПП), що спеціалізувалося на посередницькій діяльності у сфері оптової торгівлі, уклало господарські договори у спрощеній формі шляхом обміну факсами, в яких зазвичай визначалися предмет договору (без

належної конкретизації), орієнтовна ціна й такі ж орієнтовні терміни виконання договірних зобов'язань. За одним із таких договорів контрагент ПП ТОВ «Ранок», на думку директора ПП, не виконав своє зобов'язання щодо поставки плащів, замінивши їх зимовими куртками тієї ж кількості, що і передбачалося договором, хоча в телефонних розмовах директор ПП неодноразово наголошував на першочерговість поставки плащів.

Приватне підприємство звернулося до господарського суду з позовом про стягнення з свого контрагента (1) заподіяних збитків у сумі вартості непоставлених плащів та (2) штрафних санкцій у розмірі 20% вартості непоставлених пальт, посилаючись на ч. 2 ст. 231 ГКУ. ТОВ «Ранок» проти позову заперечувало, посилаючись на відповідність здійсненої поставки умовам договору щодо його предмета, який визначався як «верхній одяг для осінньо-зимового періоду», а також на відсутність положень про штрафні санкції в договорі та неправомірність застосування позивачем положень ч. 2 ст. 231 ГКУ. Крім того, відповідач (ТОВ «Ранок») у своєму відзиві на позовну заяву зауважив про невжиття позивачем досудового порядку розгляду спору.

Чи є в цьому випадку підстави для застосування господарсько-правової відповідальності? Чи правильно застосував позивач норми матеріального права? За яких умов може застосовуватися положення ч. 2 ст. 231 ГКУ? Які заходи могли б попередити виникнення подібного спору? Вирішіть цю ситуацію з посиланням на відповідні нормативно-правові акти.

Список використаної літератури

Нормативно-правові акти

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.
3. Господарський процесуальний кодекс України, прийнятий 6 листопада 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992 – № 6. – Ст. 56.
4. Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 97.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення, прийнятий 7 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984 – додаток до № 51 – Ст. 1122.
6. Кодекс цивільного захисту України, прийнятий 2 жовтня 2012 р. // Голос України. – 2012. – 20 листопада.
7. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
8. Митний кодекс України, прийнятий 13 березня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 44–45, № 46–47, № 48. – Ст. 552.
9. Податковий кодекс України, прийнятий 2 грудня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 92. – Ст. 3248.
10. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
11. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472.
12. Про аудиторську діяльність: Закон України від 22 квітня 1993 р. № 3125-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 23. – Ст. 243.
13. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
14. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №31. – Ст. 440.
15. Про внесення змін до деяких законів України з питань приватизації щодо реалізації положень Державної програми приватизації на 2012–2014 роки: Закон України від 13 січня 2012 р. № 4336-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 43. – Ст. 551.

16. Про внесення змін до деяких законів України щодо спрощення умов ведення бізнесу в Україні: Закон України від 15 грудня 2009 р. № 1759-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 9. – Ст. 76.
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмеження державного регулювання господарської діяльності: Закон України від 19 жовтня 2010 р. № 2608-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 11. – Ст. 69.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція): Закон України від 12 лютого 2015 р. № 191-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 21. – Ст. 133.
19. Про впорядкування діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств: Декрет Кабінету Міністрів України від 31 грудня 1992 р. № 24-92 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 94.
20. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
21. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 3 березня 1999 р. № 464-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 17. – Ст. 111.
22. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 51. – Ст. 292.
23. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції: Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2735-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 21. – Ст. 144.
24. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 1 липня 2010 р. № 2404-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 524.
25. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
26. Про довірчі товариства: Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 23-93 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 19. – Ст. 207.
27. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 48. – Ст. 483.
28. Про економічну самостійність Української РСР: Закон Української РСР від 3 серпня 1990 р. № 142-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 34. – Ст. 499.
29. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 травня 2003 р. № 852-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
30. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.

31. Про заборону грального бізнесу в Україні: Закон України від 15 травня 2009 р. № 1334-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 38. – Ст. 536.
32. Про заставу: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
33. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.
34. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №5. – Ст. 35.
35. Про кредитні спілки: Закон України: від 20 грудня 2001 р. № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101.
36. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 23. – Ст. 158.
37. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50. – Ст. 540.
38. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170
39. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20–21. – Ст. 190.
40. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні: Закон України від 21 грудня 2000 р. № 2157-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 7. – Ст. 35.
41. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 р. № 442 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 74. – Ст. 57.
42. Про оренду державного та комунального майна: Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2269-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 416.
43. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 р. № 877-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 29. – Ст. 389.
44. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10 липня 1996 р. № 290/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 41. – Ст. 188.
45. Про особливості приватизації об'єктів незавершеного будівництва: Закон України від 14 вересня 2000 р. № 1953-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 45. – Ст. 375.
46. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

47. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 47. – Ст. 251.
48. Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна»: Закон України від 21 жовтня 2010 р. № 2623-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 11. – Ст. 70.
49. Про приватизацію державного майна: Закон України від 04 березня 1992 р. № 2163-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 24. – Ст. 348.
50. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 06 березня 1992 р. № 2171-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 24. – Ст. 350.
51. Про прискорений перегляд регуляторних актів, прийнятих органами та посадовими особами місцевого самоврядування: Закон України від 14 грудня 2010 р. № 2784-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 24. – Ст. 169.
52. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 9. – Ст. 89.
53. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 3. – Ст. 23.
54. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2862-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 28. – Ст. 255.
55. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2265-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
56. Про стандартизацію: Закон України від 05 червня 2014 р. № 1315-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 31. – Ст. 1058.
57. Про технічні регламенти та оцінку відповідності: Закон України від 15 січня 2015 р. № 124-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 14. – Ст. 96.
58. Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 139.
59. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 р. № 671/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 13. – Ст. 52.
60. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 46. – Ст. 456.
61. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
62. Про фінансовий лізинг: Закон України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 16. – Ст. 68.
63. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.

64. Про Фонд державного майна України: Закон України від 9 грудня 2011 р. № 4107-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 28. – Ст. 311.
65. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
66. Про цінні папери і фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
67. Про затвердження модельного статуту товариства з обмеженою відповідальністю: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 р. №1182 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 90. – Ст. 17.
68. Інкотермс офіційні правила тлумачення торговельних термінів Міжнародної торгової палати від 01 січня 2000 р. // Урядовий кур'єр. – 2002. – № 68.
69. Конвенція Організацій Об'єднаних Націй проти корупції: Міжнародний документ від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
70. Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 р. № 1496 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – Ст. 168.
71. Методика оцінки майна: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Ст. 93.
72. Національний стандарт №2 «Оцінка нерухомого майна»: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2004 р. № 1442 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 44. – Ст. 31.
73. Перелік державних підприємств, які перетворюються у казенні: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 червня 1998 р. № 987 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 26. – Ст. 44.
74. Перелік органів ліцензування: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2015 р. № 609 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 68. – Ст. 8.
75. Перелік підприємств, які підлягають приватизації відповідно до Закону України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» та операції з безоплатної передачі частки державного майна (акцій) яких працівникам і прирівняним до них особам звільняються від оподаткування: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2011 р. № 127 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 14. – Ст. 17.
76. Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. № 667 // Офіційний вісник України. – 2007. – № 32. – Ст. 28.
77. Порядок обліку платників податків і зборів: Наказ Міністерства фінансів України від 09 грудня 2011 р. № 1588 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 1. – Ст. 870.

78. Порядок погодження умов і порядку проведення санації державних підприємств до порушення провадження у справі про банкрутство за рахунок небюджетних джерел фінансування: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2013 р. № 38 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 8. – Ст. 24.
79. Порядок утворення акціонерного товариства в процесі приватизації, випуску та розміщення акцій такого товариства: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. № 1099 // Урядовий кур'єр. – 1996.
80. Угода про субсидії компенсаційні заходи СОТ від 15.04.1994 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/981_015.

Матеріали судової практики

1. Збірник роз'яснень Вищого господарського суду України / уклад. Д. Притика. – К.: Ін-Юре, 2003. – 304 с.
2. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 1997–2002 у 3-х кн. / відп. ред. П. Б. Євграфов. – К.: Юрінком Інтер, 2001–2002.
3. Постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду у господарських справах. – К.: Ін-Юре, 2003. – Вип. 1. – 176 с.
4. Постанови Верховного Суду України та Вищого господарського суду у господарських справах. – К.: Ін-Юре, 2003. – Вип. 2. – 212 с.
5. Постанова Пленуму Верховного суду України № 15 «Про судову практику в справах про банкрутство» від 18.12.2009 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. – № 2 (114).
6. Постанова та узагальнення судової практики Верховного Суду України в справах господарської юрисдикції: (станом на 7 травня 2012 р.) / упорядник Ю. І. Руснак. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 234 с.

Збірники нормативних актів

Науково-практичні коментарі

1. Господарське законодавство України: Правове регулювання господарської діяльності: збірник нормативних актів / упорядник М. І. Камлик. – К.: Атіка, 2004.
2. Господарський кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. М. Коссака. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – 672 с.
3. Законодавство України про лізинг: збірник офіційних текстів законів станом на 11 квітня 2012 р. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 144 с.
4. Законодавство і судова практика з питань приватизації: збірник нормативних актів. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 400 с.

5. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства» / О. М. Вінник. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 312 с.
6. Новели акціонерного законодавства: науково-практичний коментар до Закону України «Про акціонерні товариства» / О. І. Виговський. – К.: Юністіан. – 2009. – 880 с.
7. Коментар судової практики Верховного Суду України у судових справах про банкрутство / Б. М. Поляков. – К.: Логос. – 2008. – 488 с.
8. Науково-практичний коментар Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності»: Законодавство, судова практика / К. І. Ананасенко. – К.: Юрінком Інтер. – 2012. – 312 с.
9. Ризики в господарській діяльності: законодавство, судова практика / упорядники В. С. Ковалевський, О. С. Захаров, І. С. Примак. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 368 с.
10. Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: законодавство, судова практика / Держреєстрслужба України; упоряд. В. С. Ковальський, В. С. Писак; за заг. ред. Л. В. Єфименка. – К.: Юрінкомінтер; 2011. – 352 с.
11. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. – 3-тє вид., переробл. і допов. / О. А. Беяневич, О. М. Вінник, В. С. Щербина та ін.; за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 776 с.

Спеціальна література

1. Актуальні проблеми господарського права: навч. посібник / за ред. В. С. Щербини. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 528 с.
2. Акціонерне право: навч. посібник / О. М. Вінник, В. С. Щербина / за ред. проф. В. С. Щербини. – К.: Атіка, 2000. – 554 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемчушенка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
4. Вдосконалення господарсько-правового регулювання інституту комерційного посередництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 / А. М. Панченко; Мжрегіональна академія управління персоналом. – Київ: Б. в., 2011. – 18 с.
5. Господарське договірне право України (Теоретичний аспект): монографія / О. А. Беяневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
6. Господарське законодавство: навч. посібник / за ред. В. Л. Ортинського. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
7. Господарське право України. Загальна частина: навч. посібник / Г. В. Смолин. – Львів: Ліга-Прес. – 2008. – 372 с.
8. Господарське право: навч. посібник / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.

9. Господарське право: навч. посібник / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін та доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 766 с.
10. Господарське право: курс лекцій / О. М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – 624 с.
11. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 600 с.
12. Господарське право : підручник / В. С. Щербина. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.
13. Господарський договір та способи його укладання: навч. посібник / О. А. Белянєвич. – К.: Наукова думка, 2002. – 279 с.
14. Гражданський кодекс Франції (Кодекс Наполеона) / пер. с франц. В. Захватаєв; предисловіє: А. Довгрет, В. Захватаєв. – К.: Истина, 2006. – 1008 с.
15. Інститут неспроможності: світовий досвід і особливості становлення в Україні: монографія / В. В. Джунь. – К.: Юридична практика, 2006. – 384 с.
16. Європейське право (право Європейського Союзу): навч. посіб. для підгот. до іспитів / упоряд. І. В. Тетарчук, Т. Є. Дяків. – К.: ЦУЛ, 2016. – 158 с.
17. Компетенція місцевих органів виконавчої влади, регіональних і місцевих органів місцевого самоврядування у сфері господарювання / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень; упорядник О. О. Ашурков та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 320 с.
18. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посібник / В. В. Луць. – 2-ге вид. переробл. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.
19. Організаційно-господарські відносини: монографія / О. П. Віхров. – К.: Слово, 2008. – 512 с.
20. Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні: навч. посібник / В. В. Резнікова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 280 с.
21. Правове регулювання підприємницької діяльності: навч. посібник / Л. В. Хомко, Х. Ю. Кульгавець. – Львів: ЛьвДУВС. – 2016. – 424 с.
22. Правове становище суб'єктів організаційно-господарських повноважень: монографія / І. М. Кравець. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 240 с.
23. Правові основи підприємницької діяльності: навч. посібник / Ю. М. Крупка. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 480 с.
24. Проблеми господарського права і методика його викладання: зб. наук. праць // НАН України; Інститут економіко-правових досліджень; редкол.: В. К. Мамутов (відп. ред.) та ін. – Донецьк: ТОВ «Юго – Восток, ЛТД», 2006. – С. – 408–410.
25. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
26. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулина и др.; под ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 970 с.
27. Андрущенко І. Г. Заходи щодо запобігання недружньому поглинанню та злиттю підприємств у державі / І. Г. Андрущенко // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 4. – С. 97–100.

28. Беяневич О. Про спеціалізацію в правовому регулюванні господарських договірних відносин // Право України. – 2010. – № 12. – С. 64–71.
29. Беяневич О. А. Теоретичні проблеми господарського договірного права: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / О. А. Беяневич. – К., 2006. – 506 с.
30. Беліков О. А. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення / О. А. Беліков // Юридичний журнал. – 2007. – № 4 (85). – С. 105–109.
31. Бобкова А. Г. Правове забезпечення рекреаційної діяльності: монографія / А. Г. Бобкова. – Донецьк: Юго-Восток, 2000. – 308 с.
32. Великий енциклопедичний юридичний словник / за редакцією акад. НАН України Ю. С. Шемчушенка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. – 992 с.
33. Вінник О. Державно-приватне партнерство з використанням угод акціонерів // Право України. – 2010. – № 12. – С. 47–56.
34. Віхров О. Організаційно-господарські відносини як предмет правового регулювання // Право України. – 2010. – № 12. – С. 57–63.
35. Віхров О. Суб'єкти господарсько-організаційних зобов'язань як учасники відносин у сфері господарювання // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 120–124.
36. Гарагонич О. В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: правова сутність та структура / О. В. Гарагонич // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. – № 5. – С. 130–135.
37. Гарагонич О. В. Теоретичні питання державного регулювання господарської діяльності / О. В. Гарагонич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Yurnpo/2010_1/141-147.pdf. – С. 145.
38. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): монографія / О. А. Беяневич. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
39. Господарське право: навч. посібник / О. М. Вінник. – 2-ге вид., змін. та доп. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 387 с.
40. Господарське право України: навч. посібник / за заг. ред. проф. Н. О. Саніахметової. – Х.: Одиссей, 2005. – 608 с.
41. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 5-те вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 597 с.
42. Грудницька С. М. Сутність і поняття правосуб'єктності: господарсько-правове визначення / С. М. Грудницька // Становлення сучасної юридичної науки: матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Тернопіль, 29 квітня 2008 р.). – Тернопіль, 2008. – С. 67–68.
43. Дерев'янка Б. В. Важливість функціонування усталеної оптимальної системи господарських судів в Україні / Б. В. Дерев'янка // 10 років застосування Господарського кодексу України: сучасний стан та перспективи вдосконалення кодифікації: зб. доповідей наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листопада 2014 р.); голова ред. кол. О. П. Подцерковний. – Одеса: Юридична література, 2014. – С. 345–349.

44. Дерев'янюк Б. В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації / Б. В. Дерев'янюк // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 286–291 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10dbvpir.pdf>.
45. Дерев'янюк Б. В. Ліцензування як засіб регулюючого впливу держави на діяльність навчальних закладів / Б. В. Дерев'янюк // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 167–178 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dbvdnz.pdf>.
46. Дерев'янюк Б. В. Послуги у сфері освіти: правове регулювання: монографія / Б. В. Дерев'янюк; МВС України, Донецький юридичний інститут. – Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2013. – 387 с.
47. Дерев'янюк Б. В. Правове регулювання господарської діяльності навчальних закладів: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.04 / Б. В. Дерев'янюк. – Донецьк, 2014. – 504 с.
48. Державне регулювання господарської діяльності: курс лекцій / Г. В. Смолин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 528 с.
49. Джуно В. В. Теоретико-прикладні проблеми реформування законодавства України про банкрутство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В. В. Джуно. – К., 2009. – 30 с.
50. Добровольська В. В. Місце і роль держави в регулюванні підприємницької діяльності / В. В. Добровольська // Університетські наукові записки. – 2005. – № 1–2 (13–14). – С. 157.
51. Знаменський Г. Л. Економічна політика і законодавство / Г. Л. Знаменський // Право України. – 2008. – № 7. – С. 40.
52. Знаменський Г. Л. Економіка, політика і законодавство / Г. Л. Знаменський // Право України. – 2008. – № 7. – С. 39–43.
53. Знаменський Г. Л. Наукоємність сучасного господарського права / Г. Л. Знаменський // Право України. – 2010. – № 12. – С. 19–25.
54. Костей В. І. Господарське право: сучасність і перспективи / В. І. Костей // Право України. – 2008. – № 10. – С. 161–163.
55. Мамутов В. Загальні проблеми науки господарського права на стику ХХ та ХХІ століть / В. Мамутов // Право України. – 2010. – № 12. – С. 4–12.
56. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосубъектности государственных хозяйственных органов / В. К. Мамутов. – Изв. вузов. Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 56–63.
57. Мілімко Л. В. Господарсько-правова відповідальність: ознаки, процедура застосування / Л. В. Мілімко // Юридичний вісник. – К. – 2016. – № 1 (38). – С. 145–149.
58. Мілаш В. Переддоговірні відносини у сфері господарювання: проблеми теорії та практики / В. Мілаш // Право України. – 2010. – № 12. – С. 258–264.

59. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / Г. Л. Знаменський, Д. Х. Липницький, В. В. Хахулін та ін.; за заг. ред. В. К. Мамутова. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 688 с.
60. Пацурківський Ю. П. Правий режим майна суб'єктів підприємницької діяльності: монографія / Ю. П. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2001. – 248 с.
61. Подцерковний О. Про необхідність підвищення уваги до методології тлумачення господарського законодавства / О. Подцерковний // Право України. – 2010. – № 12. – С. – 265–274.
62. Подцерковний О. Про перевірку висновків науки господарського права тенденціями розвитку господарського законодавства / О. Подцерковний // Право України. – 2010. – № 12. – С. 39–46.
63. Радзивілюк В. Щодо цілей інституту запобігання банкрутству (неспроможності) // Право України. – 2010. – № 12. – С. 88.
64. Резнікова В. Проблемні аспекти здійснення спільної господарської діяльності в Україні // Право України. – 2005. – № 2. – С. 48–51.
65. Резнікова В. В. Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні: навч. посібник / В. В. Резнікова. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 280 с.
66. Селіванов В. Вітчизняна державно-регуляторна політика: наукове і юридичне забезпечення / В. Селіванов // Право України. – 2005. – № 9. – С. 10–13.
67. Суб'єкти господарського права: монографія / В. С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
68. Труш І. Органи державної влади, що забезпечують підтримку малого підприємства / І. Труш // Право України. – 2004. – № 3. – С. 42–44.
69. Труш І. Регуляторна політика, як важливий елемент державного контролю за додержанням законодавства щодо суб'єктів малого підприємства / І. Труш // Право України. – 2004. – №10. – С 53–55.
70. Туркот О. А. Забезпечення державою захисту акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління / О. А. Туркот // «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети»: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 23–24 січня 2015 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. – С. 46–48.
71. Туркот О. А. Правовий захист акціонерних товариств від посягань на їх майно та органи управління: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / О. А. Туркот. – Кривий Ріг, 2015. – 240 с.
72. Туркот О. А. Способи захисту майна та органів управління акціонерних товариств від посягань / О. А. Туркот // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2013. – № 4 (55). – С. 54–59.
73. Туркот О. А. Щодо визначення поняття протиправного встановлення контролю над акціонерним товариством («рейдерства») / О. А. Туркот // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 1008–1014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12.pdf>.

74. Туркот О. А. Щодо змін у відповідальності за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації / О. А. Туркот // Актуальні проблеми адміністративного та кримінального права і процесу: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених, (м. Донецьк, 15 березня 2014 р.). – Донецьк: ООО «Цифровая типография», 2014. – С. 322–323.
75. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – К. – 2015. – 728 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://coollib.net/b/326688/read>.
76. Хозяйственное право: учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хатулина и др. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.
77. Хомко Л. В. Легітимація суб'єктів підприємницької діяльності: сутність та законодавче забезпечення / Л. В. Хомко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2016. – № 1. – С. 142–151.
78. Щербина В. Деякі проблеми удосконалення господарського і господарського процесуального законодавства / В. Щербина // Право України. – 2010. – № 12. – С. 13–18.
79. Щербина В. С. Поняття та види засобів державного регулювання господарської діяльності / В. С. Щербина // Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. – 2012. – № 94. – С. 11.
80. Юридический справочник предпринимателя. – Изд. седьмое, перераб. и доп. / Н. О. Саниахметова. – Х.: ООО «Одиссей», 2005. – 992 с.
81. Turkot O. Pojęcie kompetencji spółek akcyjnych w zakresie obrony przed zamachami na ich majątek i organy zarządzenia / O. Turkot // Nauka i Studia. (Seria prawo). – 2012. – № 21 (66). – S. 16–23.

Рекомендації щодо використання Інтернету під час вивчення навчальної дисципліни «Господарське право України»

Офіційні інформаційні сайти

1. <http://www.rada.gov.ua>

Офіційний сайт Верховної Ради України. На сайті містяться Конституція України, законодавство, законопроекти. Тут можна отримати інформацію про пленарні засідання, депутатський корпус. Є посилання на сайти парламентів закордонних країн, сторінка депутатських фракцій та груп, міжнародні парламентські інститути.

2. <http://www.president.gov.ua>

Офіційний сайт Президента України. На сайті містяться укази та розпорядження Президента України.

3. <http://www.kmu.gov.ua>

Офіційний сайт Кабінету Міністрів України пропонує офіційну інформацію Уряду України (постанови, розпорядження, статистику тощо).

4. <http://www.me.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

5. <http://www.minfin.gov.ua>

Офіційний сайт Міністерства фінансів України разом з офіційною інформацією пропонує бюджет України, дослідження та огляди, публікації, закони, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів, скорочений зміст журналу «Фінанси України».

6. <http://www.bank.gov.ua>

Офіційний сайт Національного банку України. На сайті можна знайти інформацію про банківську систему, основні заходи грошово-кредитної політики з 1999 року, основні макроекономічні показники економічного та соціального стану України, статистичну інформацію (баланс НБУ, обсяги грошової маси, відсоткові ставки рефінансування комерційних банків, монетарні показники України, тенденції), інформацію про Платіжний баланс України з коментарями та аналізом, інформацію про фінансові ринки, законодавство України, іншу офіційну інформацію.

7. <http://www.sta.gov.ua>

Сайт Державної фіскальної служби України. Серед інших матеріалів на сайті публікується інформація про податкове законодавство, систему оподаткування в Україні, подано бізнес-інформацію, зокрема інформацію

за індексами інфляції, розмір мінімальної заробітної плати та облікові ставки НБУ тощо, наведені посилання на сайти органів законодавчої, виконавчої та судової влади, податкових відомств країн-учасниць СНД та інших держав.

Додаткові офіційні інформаційні сайти

1. Верховний Суд України (<http://www.scourt.gov.ua>).
2. Вищий господарський суд України (<http://www.arbitr.gov.ua>).
3. Міністерство оборони України (<http://www.mil.gov.ua>).
4. Міністерство освіти і науки України (<http://www.mon.gov.ua>).
5. Державний комітет архівів України (<http://www.scarch.kiev.ua>).
6. Служба безпеки України (<http://www.ssu.gov.ua>).
7. Управління державної охорони України (<http://www.dso.kiev.ua>).
8. Вища рада правосуддя (<http://www.vrgu.gov.ua>).
9. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (<http://www.dsszzi.gov.ua/dsszzi/control/uk/index>).
10. Інформаційний центр Міністерства юстиції України (<http://www.informjust.kiev.ua>).
11. Бібліотека Верховної Ради України (<http://lib.rada.gov.ua>).
12. Державна науково-технічна бібліотека України (<http://gntb.gov.ua/ua/>).
13. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» (<http://www.library.ukma.edu.ua/>).
14. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського (<http://www.nbu.gov.ua>).
15. Українська асоціація прокурорів (<http://www.uap.org.ua>).
16. Єдиний державний реєстр судових рішень (<http://www.reyestr.court.gov.ua>).
17. Європейський суд з прав людини (<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=home>).
18. Торгово-промислова палата України (<http://www.ucci.org.ua/ru/about.shtml>).
19. База законодавства ЄС – EUR-Lex (<http://europa.eu.int/eur-lex/>)

Журнали

1. Підприємництво, господарство і право (<http://pgp-journal.kiev.ua/>)
2. Право України (<https://pravoua.com.ua/ua/>)

Українські сайти новин

1. <http://www.ukr.net>.
2. <http://www.korrespondent.net>
3. <http://www.podrobnosti.com.ua>

Пошукові сайти і каталоги

- українські: 1. <http://www.google.com.ua>
2. <http://www.meta-ukraine.com>
 3. <http://www.gala.net>
- англомовні: 1. <http://www.yahoo.com> 2. <http://www.altavista.com>

Інформаційно-аналітичні сайти

1. <http://www.nau.kiev.ua>
Правова система НАУ для роботи спеціалістів різних підрозділів підприємства. В ній міститься повна законодавча база.
2. <http://www.kontrakty.com.ua>
Український діловий щотижневик «Галицькі контракти» подає ділові новини, статті та матеріали з фінансових питань, економічної теорії і практики господарської діяльності тощо.

Інформаційні джерела правової інформації на електронних носіях та в Інтернеті

1. Електронні бази законодавства України: Інфодиск: «Законодавство України» (нормативно-правова база українською мовою – понад 80 000 документів); ЛИГА: ЗАКОН; Нормативні акти України (НАУ); Парус-Консультант; Юрист + Закон.
2. Верховна Рада України (<http://www.rada.gov.ua>; <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>)
3. Президент України (<http://www.president.gov.ua>)
4. Кабінет Міністрів України (<http://www.kmu.gov.ua>)
5. Конституційний суд України (<http://www.ccu.gov.ua>)
6. Вищий адміністративний суд України (<http://www.vasu.gov.ua>)
7. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (<http://www.ombudsman.kiev.ua>)
8. Міністерство освіти і науки України (<http://www.mon.gov.ua>)

9. Міністерство праці та соціальної політики України ([http:// www.mlsp.gov.ua](http://www.mlsp.gov.ua))
10. МОП ([http:// www.ilo.org.](http://www.ilo.org))
11. Рада Європи ([http:// www.coe.int](http://www.coe.int))
12. Права людини ([http:// www.humanrights.coe.int](http://www.humanrights.coe.int))
13. Український портал практики Європейського суду з прав людини ([http:// www.eurocourt.org.ua](http://www.eurocourt.org.ua))
14. Європейська соціальна хартія ([http:// www.chartesociale.coe.int](http://www.chartesociale.coe.int))
15. Європейський Союз ([http:// europa.eu.int/index-en.htm](http://europa.eu.int/index-en.htm))
16. База законодавства ЄС – EUR-Lex ([http:// europa.eu.int/eur-lex/](http://europa.eu.int/eur-lex/))

Предметний покажчик

А

аванс 391
акцепт-погодження 415
акціонерне товариство 93, 108, 118, 122–143
арбітражний керуючий 234, 265–268, 270, 272

Б

банкрутство 144, 213, 215–217, 226
боржник 262–269, 271–294, 379

В

виконання зобов'язання 265, 276, 280, 290
виписка 208, 220, 236
витяг 204, 214, 220
відшкодування збитків 441, 446, 451
внутрішньогосподарські відносини 31–32, 434

Г

гарантія 74, 93, 388, 390
господарська діяльність 13–21, 23, 31, 33
господарське законодавство 23, 25, 42, 379
господарське зобов'язання 382–383, 385, 393–394, 431
господарське право 19–20, 23, 40–43
господарське товариство 32, 82, 92, 118–123
господарський договір 398–399, 401, 403, 410
господарські правовідносини 21, 29, 32–34, 402
господарсько-виробничі відносинами 31, 378
господарсько-організаційні санкції 456
господарсько-правова відповідальність 434, 444
господарсько-правові норми 20, 21, 27, 311

Д

дерегулювання 16, 25, 57
державна регуляторна політика 47
державна реєстрація 64, 178, 193, 209

державний контракт 52, 169, 394, 399
державний реєстратор 223, 253, 307
договірна відповідальність 444
дотація 72

Е

електронний цифровий підпис 203, 409

Є

єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців 194, 212, 220

З

засновник 30, 83, 180
засновницький договір 85, 148, 189, 192
застава 74, 121-122, 126, 164
збитки 144, 320, 448
зустрічна оферта 415

І

істотні умови господарського договору 406–408, 410–411, 425

К

командне товариство 147–149, 181, 188
комерційна діяльність 14, 27, 55
кооператив 28, 82, 149–158
кошти 327
кредитор 84, 91, 127, 379

Л

ліквідаційна процедура 258, 262, 276, 278
ліквідація 65, 83, 101, 112
ліцензійні умови 233, 238
ліцензія 229, 231, 238
ліцензування 229, 231, 247

М

майно 303, 321, 324
мирова угода 258, 278, 280

Н

недоговірна (позадоговірна) відповідальність 444
некомерційна діяльність 14–15, 316
неустойка 279, 292, 303, 388

О

об'єднання підприємств 85, 158, 160, 161, 179
об'єкти державної власності 108, 140–142, 352
об'єкти приватизаційних правовідносин 352
оборотні засоби 327
оперативно-господарські санкції 448, 454, 456
органи господарського керівництва 82, 166
організаційно-господарські відносини 31, 51, 86, 378
організаційно-правова форма 76, 82–85, 97, 99
оферта 410, 414–415, 424–425

П

пай 151, 339
пеня 265, 275, 388–389
повне товариство 92, 146–147, 149
податки 55, 72, 329
позовна давність 442, 443
порука 306, 388–389
право власності 310, 314, 370
право господарського відання 31, 313, 316
право оперативного управління 313, 316
правовий режим майна 312, 321, 330
представництво 239
приватизація 32, 78, 108, 347–352
протокол розбіжностей 415–417
публічний договір 412, 416
публічні закупівлі 328, 418–420, 428

Р

реорганізація 66, 83, 101, 109, 112
роздержавлення 11, 347, 349

С

санація 167, 215–216, 268–271
сертифікація 52, 54
статут 190, 195, 382
статутний капітал 109, 331, 345
суб'єкти господарських правовідносин 23, 25, 321, 435
суб'єкти малого підприємництва 67, 75, 100
суб'єкти приватизаційних правовідносин 352, 361
субвенція 72
субсидіарна відповідальність 445
субсидія 70, 72

Т

типовий договір 394, 406, 411, 421
товари 328.
товариство з додатковою відповідальністю 85, 145–146
товариство з обмеженою відповідальністю 23, 84, 144–145, 190

У

укладення господарського договору 292, 399, 405, 407
установчі документи 187, 190, 215
учасник 82, 132, 181

Ф

філія 239
форс-мажорні обставини 396, 438

Ш

штраф 265, 275, 279, 292
штрафні санкції 451, 452

Авторський колектив:

Г. В. Смолин, кандидат юридичних наук, доцент
(вступ, тема 1, загальне редагування);

О. А. Туркот, кандидат юридичних наук
(теми 3, 6, 8, 9, 10);

Л. В. Хомко, кандидат юридичних наук
(теми 2, 4, 5, 7, 11)

Господарське право України

Загальна частина

Підручник

Редагування *Г. А. Ялечко*

Макетування *Г. Я. Шушняк*

Друк *І. М. Хоминець*

Підписано до друку 20.10.2017.

Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 27,9.

Тираж 100 прим. Зам №

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.